

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВНУТРІШНІХ СПРАВ

***НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ІННОВАЦІЙНОЇ
ОСВІТИ***

КАФЕДРА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «АГРАРНЕ ПРАВО»

Дніпро – 2023

Аграрне право // Конспект лекцій. - Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023. – 186 с.

РОЗРОБНИКИ:

Роман КАРПЕНКО, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Лекція 1 Загальні положення аграрного права та законодавства

Тема № 1 Загальні положення аграрного права та законодавства

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Аграрна реформа в Україні.
2. Поняття, предмет та метод аграрного права
3. Система та принципи аграрного права
4. Джерела аграрного права

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.
2. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України від 06.01.2006 - 2006 р., № 1, стор. 13, стаття 17.
3. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності: монографія / за ред. В.І. Семчика. – К.: ІДП НАН України, 1998. – 245 с.
4. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко, Т. В. Курман, О. М. Туєва, Ж. В. Чевичалова, В. П. Жушман, О. О. Погрібний, Н. В. Погорецька, В. С. Кайдашов; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: ФІНН, 2010. — 234 с.
5. Багай Н.О. Розвиток науки аграрного права України : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Багай Надія Онурівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2002. - 243 арк.
6. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин: моногр. — К.: Магістр-XXI ст., 2008. — 188 с.
7. Жушман В. П. Предмет і система аграрного права // Правознавство: Доп. та повідомл. III міжнар. конгресу українців, 26 – 29 серпня 1996 р. – Х., 1996. – С. 57–62.
8. Уркевич В.Ю. Аграрні правовідносини в Україні : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / Уркевич Віталій Юрійович ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2007.. - 411 арк.
9. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія. – Х.: Харк. юрид., 2007. – 496 с.
10. Чабаненко М. М. Про метод в аграрному праві // Право України. – 2004. – №1. – С. 122–124.
11. Янчук В. Аграрно-господарче право – навчальна дисципліна // Право України. – 2000. – №2.
12. Аграрне право України: підручник /В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк/ за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К.: Юрінком Інтер, 2010 – 680с.
13. Аграрне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. – Х.: Право, 2010. – 296 с.
14. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / за ред. В. І. Семчика. - К.: Наукова думка, 1998. — 240 с.
15. Аграрне право України : підруч. / за ред. В. З. Янчука. - 2-ге вид., перероб. та допов. - К.: Юрінком Інтер, 2000. — 720 с.
16. Аграрне право : навч. посіб. / за ред. В. П. Жушмана. - Х.: Нац. юрид. академія України, 1997. - 230 с.
17. Аграрне право України : підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти / за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. - Х.: Право, 2003. - 240 с.
18. Аграрне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного. - К.: Істина, 2006. - 448 с.
19. Жушман В. П. Аграрне право та законодавство України : навч.-практ. посіб. - Х.: Одиссей, 2003. - 447 с.
20. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : наук.-навч. посіб. / за ред. Н. І. Титової. - Л.: ПАЮ, 2005. — 368 с.
21. Правові основи майнових і земельних відносин : навч. посіб. / за ред. В. М. Єрмоленка. - К.: Магістр-XXI сторіччя, 2006. - 384 с.

22. Порадник керівникові сільськогосподарського підприємства / за ред. П. Гетьмана, В. З. Янчука. - К.: Юрінком Інтер, 2005. - 624 с.
- 23.

Мета лекції: охарактеризувати аграрне право як галузь права, розглянувши його поняття, предмет, метод, систему, принципи та джерела; ввести студентів у проблематику курсу, надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Цією лекцією з теми «Загальні положення аграрного права та законодавства» ми розпочинаємо вивчення навчальної дисципліни «Аграрне право». Змістом цієї лекції є загальнотеоретичні положення галузі аграрного права.

Метою цієї лекції є охарактеризувати аграрне право як галузь права, розглянувши його поняття, предмет, метод, систему, принципи та джерела; ввести студентів у проблематику курсу, надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Лекція з теми «Загальні положення аграрного права та законодавства» тісно пов'язана із усіма наступними лекціями курсу, має базове теоретичне та методологічне значення для їх опанування студентами.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. Саме загальна теорія права займається питаннями галузі права, її ознаками, визначає критерії самостійності галузі права; поняття «галузь права», «предмет галузі права», «метод галузі права», «правовідносини» розробляються на загальнотеоретичному рівні саме цією наукою;
- 2) із конституційним правом. Основи правового регулювання аграрних відносин базуються на положеннях конституційного права;
- 3) із цивільним правом, господарським правом, оскільки вони забезпечують загальне правове регулювання статусу юридичних осіб приватного права, зокрема, суб'єктів аграрного права; крім того, ці галузі стосуються регулювання майнових та зобов'язальних відносин в аграрному праві, аграрної виробничо-господарської діяльності;

- 4) із земельним правом, оскільки саме земля є основним засобом аграрного виробництва;
- 5) із адміністративним правом, оскільки окремі аграрні відносини мають характер відносин управління;
- 6) із фінансовим, у тому числі податковим правом, оскільки фінансові відносини в АПК також охоплюються предметом аграрного права;
- 7) із трудовим правом, оскільки трудові відносини у сільськогосподарських підприємствах також охоплюються предметом аграрного права.

1. Аграрна реформа в Україні

Україна – одна з найбільших країн Європи. Це велика аграрно-промислова держава, що має відповідні природнокліматичні умови, достатні виробничо-господарські потужності для інтенсивного розвитку сільського господарства. Крім того Україна має могутній земельно-ресурсний потенціал. Із 60,3 млн га земель майже **70% складають сільськогосподарські угіддя** (27% чорноземів земної кулі).

Виробництво продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, яке здійснюється на цих землях, є основою агропромислового комплексу. Цей комплекс охоплює цілі системи виробничих, переробних, науково-дослідних, сервісних, та інших підприємств та об'єднань. У сфері с/г виробництва працює майже 4 млн людей.

До кінця 80 років в умовах державної та колгоспно-кооперативної власності основними товаровиробниками с/г продукції були колгоспи та радгоспи, а роль регулятора суспільних відносин у с/г виробництві відігравали спочатку колгоспне, а пізніше сільськогосподарське право.

Проголошення Україною незалежності і прийняття таких Законів як, "Про підприємства в Україні", ЗК, "Про господарські товариства", "Про КСП", "Про СФГ" та ін., зумовило принципово новий підхід до правового регулювання всієї економіки країни і в тому числі її аграрного сектора. Коло господарюючих суб'єктів значно розширилося - з'явилися їх нові види. Сьогодні сферою аграрного законодавства охоплюється діяльність с/г кооперативів, ФГ, державних та комунальних с/г підприємств, ТОВ, АТ, орендних формувань, приватних с/г підприємств, ОСГ та ін. Така різноманітність суб'єктів обумовлена існуванням різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання. Але незалежно від форми власності та організаційно-правової форми всі вони складають систему товаровиробників с/г продукції.

Аграрна реформа була започаткована прийняттям ВРУ **18 грудня 1990 р. постанови "Про земельну реформу"**. Реформування існуючих земельних відносин завжди належало до надто складних завдань і найважливіших напрямків соціально-економічної політики держави взагалі і аграрної, зокрема. Адже ці перетворення стосуються насамперед **відносин власності на землю**, володіння, використання і розпорядження земельними ресурсами як основним засобом виробництва у сільському господарстві, просторовою базою для розташування будь-яких об'єктів.

Соціально-економічні та політичні умови в яких здійснюється земельна реформа надзвичайно несприятливі, складні і неоднозначні. Економічна криза, що охопила майже всі сфери суспільства, змушує у пошуках шляхів подолання цієї кризи вдаватися до застосування термінових, навіть пожежних, а тому недостатньо виважених заходів. До того ж навколо питань земельної реформи довгий час точилася гостра політична боротьба. Земельні відносини є серцевиною аграрної політики, їх реформування та удосконалення повинно вирішити питання економічних інтересів селянина. Без реального власника немає і справжнього інтересу, немає відповідальності.

Отже, **наближення с/г працівника до власності на землю та інші засоби виробництва треба розглядати як одне з найважливіших завдань земельної і аграрної реформи**. Тут має бути дотриманий основний принцип соціальної справедливості у земельних відносинах - земля повинна належати тому, хто її обробляє. Однак, це не єдина точка зору, досить часто висловлюються і протилежні думки, які аргументуються тим, що земля не повинна бути приватною власністю, оскільки не створена працею людини, і що земельні відносини здатна вирішити не приватна власність, а відповідні економічні механізми, форми і методи господарювання та державна підтримка селянина.

Одним із важливих завдань земельної реформи є **формування ринку землі**. Без такого ринку навряд чи можна вважати логічно завершеним перетворення земельних відносин на зразок європейських. Але тут треба усвідомлювати, що не може існувати абсолютно вільного земельного ринку і необмеженого права приватної власності на землю, безконтрольних операцій з її купівлею-продажем. Отже, реформування земельних відносин в Україні процес поступовий і довгочасний. Він потребує відповідної законодавчої та нормативної бази. Можна стверджувати, що успішне вирішення завдань земельної реформи потребує комплексного проведення юридичних, економічних та організаційних заходів стосовно удосконалення цих відносин. Насамперед сучасність потребує прийняття нормативних актів, передбачених нормами ЗК.

Другою складовою частиною аграрної реформи є **реструктуризація с/г підприємств** заснованих на колективній формі власності. Колективна форма власності та засновані на ній організаційно-правові форми аграрних формувань у багатьох випадках показали свою нежиттєздатність. Це визначило необхідність реформування економіки аграрного сектора, а саме перетворення колективної власності та заснованих на ній колективних підприємств у підприємства засновані на приватній власності.

Правовою основою проведення таких перетворень став **Указ Президента "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" від 03.12.1999 р.** Він спрямований на поглиблення та прискорення земельної реформи, а також на здійснення організаційно-економічних заходів щодо розвитку приватних принципів господарювання. Відповідно до Указу колективні с/г підприємства мають бути реформовані в с/г підприємства з приватною формою власності на землю і майно, а саме у: 1) **приватні** с/г підприємства, які підпадають під загальний правовий режим таких підприємств; 2) **приватно-орендні** підприємства, які крім власної земельної ділянки можуть орендувати землю у інших власників (фізичних, юридичних осіб, держави, територіальної громади). Таке підприємство може орендувати і майно (техніку, засоби виробництва)^[1]; 3) **фермерські** господарства, статус яких визначено ЗУ "Про ФГ"; 4) с/г **господарські товариства** (АТ, ТОВ), - відповідно до ЗУ "Про господарські товариства"; 5) сільськогосподарські **кооперативи**, що функціонують згідно із ЗУ "Про сільськогосподарську кооперацію".

Указом передбачається також формування необхідної інфраструктури аграрного ринку в тому числі **аграрних бірж, оптових ринків, агроторгових домів**, аукціонів, ярмарків, заготівельних кооперативів, яка б забезпечувала заготівлю і реалізацію с/г продукції та постачання виробникам необхідних матеріально-технічних ресурсів.

Досвід майже всіх розвинутих країн показує, що сільське господарство набагато залежить від **державної підтримки**, різноманітних економічних заходів і стимулів (фінансування, кредитування, ціноутворення, страхування). Тому одним із напрямків аграрної реформи має бути впровадження названих економічних важелів, а також зміна системи та розмірів оподаткування для с/г виробників, які б передбачали застосування відповідних податкових пільг.

Оскільки аграрні перетворення пов'язані з трансформацією всієї економіки країни, то процес реформування триватиме відносно довгий час.

Висновки з першого питання

Таким чином, можна визначити декілька складових аграрної реформи:

- проведення земельної реформи;
- перетворення майнових відносин власності в АПК;
- формування в процесі зміни майнових та земельних відносин власності нових суб'єктів господарської діяльності, найбільш адаптованих до ринкових умов;
- формування ринку і ринкової аграрної інфраструктури;
- застосування державних важелів підтримки розвитку підприємництва на селі.

Кінцева мета зазначених перетворень - створення конкурентноспроможного, в тому числі на міжнародному ринку, аграрного сектора, який забезпечував би продовольчу безпеку країни та достатній рівень доходів селян, як основи соціальної стабільності на селі.

2. Поняття, предмет та метод аграрного права

Сільськогосподарське виробництво характеризується деякими ознаками, які відрізняють його від інших сфер діяльності людини. До таких **ознак відносяться**: різноманітність видів праці, сезонність виробництва, розрив між періодом трудового процесу та його результатами, залежністю від природно-кліматичних умов тощо. В с/г підприємствах можуть працювати як члени цих підприємств, так і особи, які уклали трудову угоду з цим підприємством і залежно від цього здійснюється різне правове регулювання їх трудової діяльності. Всі ці особливості вказують на те, що правове регулювання с/г праці неможливе здійснити лише нормами трудового права.

В процесі с/г виробництва виникають також майнові, земельні, управлінські, фінансові правовідносини, які мають свою аграрну специфіку. Таким чином, ці та інші особливості сільського господарства об'єктивно зумовлюють формування галузі аграрного права.

На даному етапі розвитку аграрне право складається в систему, яку слід розглядати у чотирьох аспектах: 1. Як самостійну **галузь законодавства**. Законодавчий процес безперервний, особливо останнім часом. Практична діяльність потребує прийняття нових законів, правові норми постійно змінюються, уточнюються. Все це приводить до значного накопичення законодавчого матеріалу. 2. Як **галузь права**. АП складає невід'ємну частину права України. За допомогою аграрно-правових норм визначається правове становище всіх виробників с/г продукції, регулюється їх виробничо-господарська діяльність, організаційні, майнові, трудові, господарсько-договірні та інші відносини. Через систему аграрних правовідносин здійснюється залучення правових норм інших галузей права. Питання про те, чи є АП самостійною галуззю права є дискусійний. Ми його розглянемо нижче. 3. Як **галузь правової науки**. Це сума знань про аграрне законодавство, про аграрно-правові норми, аграрні правовідносини. Наука АП охоплює історію виникнення аграрного законодавства та перспективи його розвитку. Зараз зростає кількість наукових розробок, які тягнуть за собою посилення законотворчої роботи. 4. Як **учбову дисципліну**, за допомогою якої вивчається аграрне право, законодавство та ефективність його застосування.

Аграрне право - це спеціалізована, комплексна, інтегрована галузь права, яка являє собою сукупність встановлених або санкціонованих державою правових норм, а також локальних норм, що прийняті у встановленому порядку самими с/г підприємствами, в яких закріплюються основні принципи, форми і порядок діяльності і організації с/г підприємств та об'єднань, які регулюють їх взаємовідносини між собою і з державою.

Аграрне право - це система правових норм, яка регулює суспільні відносини, що складаються в процесі виробництва с/г продукції, її переробки та реалізації.

Однією з головних умов визнання будь-якої великої системи правових норм галуззю права є наявність специфічних суспільних відносин, що регулюються цими нормами. Тобто специфічні суспільні відносини і є предметом галузі права. Об'єктивною основою формування аграрного права як особливої галузі права є наявність **великої сфери суспільних відносин, які потребують особливого правового регулювання**. Це відносини з виробництва с/г продукції, її переробки та реалізації. Причому головними серед них є суспільні відносини, які складаються **в процесі виробництва с/г продукції**. Саме вони впливають на інші відносини. Чинне законодавство, зокрема ЗУ "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 р.р.", "Про с/г кооперацію" вимагає, щоб відносини в області виробництва с/г продукції були не тільки складовою предмета, а їх визначним елементом. Наприклад, якщо підприємство займається виробництвом с/г продукції, але виробляє її в обсязі менш ніж 50% від загального обсягу виробництва, воно не може бути визнано сільськогосподарським і не підпадає під дію цього закону. Таким чином, основні і визначальні відносини - це відносини з виробництва с/г продукції. Інші складові цього комплексу повинні носити характер підпорядкований відносинам з виробництва с/г продукції.

Питання про АП та його юридичну природу на протязі багатьох десятиріч залишається дискусійним. З цього приводу існує **декілька точок зору**.

1. Заперечення самостійного існування цієї комплексної галузі права і визнання тільки галузі аграрного законодавства.
2. АП - це комплексна, спеціалізована галузь права.
3. АП – самостійна основна галузь права.
4. Норми права, що регулюють аграрні відносини відносяться до аграрно-господарського права.
5. АП є підгалуззю господарського права.

Дійсно, якщо ми будемо класифікувати норми, що регулюють аграрні відносини за ознакою видової однорідності, ми не побачимо єдиної правової спільності, яка б складала самостійну галузь права в традиційному розумінні. У той же час класифікація цих норм за сферою їх застосування виявляє, що всі вони виходять на один предмет правового регулювання - на **аграрні суспільні відносини**. Різногалузеві за своїм характером відносини - земельні, майнові, трудові, організаційно-управлінські виявляються зв'язаними між собою, взаємодіють і обумовлюють один одного. Вони мають загальну сферу — виробництво с/г продукції. Таким чином, АП регулює відносини, які являють собою **комплекс земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських відносин**, заснованих на приватній, державній, комунальній власності, що складаються в сфері діяльності с/г підприємств та їх об'єднань, а також діяльності ФГ та ОСГ громадян. Саме тому АП є комплексною галуззю права (також право торгівельного мореплавства, повітряне право, страхове право тощо).

В якості основного елемента необхідно виділити **земельні відносини**, пов'язані з с/г виробництвом. До сфери аграрних відносин при цьому відносяться лише ті земельні відносини, які пов'язані **з використанням землі як головного засобу виробництва**,

природного ресурсу в с/г виробництві та просторового базису для розміщення с/г об'єктів. Коло земельних відносин що регулюються аграрним законодавством значно розширилося у зв'язку з проведенням земельної реформи, яка передбачає перерозподіл земель, скасування монополії державної власності на землю, активний розвиток приватної власності на землю, формування земельного ринку. В зв'язку з цим в законодавстві передбачається значну увагу приділити регулюванню земельних відносин, особливо праву власності на землю та іншим речовим правам на неї, оренді, купівлі-продажу землі. Звичайно, що загальні основи правового регулювання цих відносин можуть і повинні бути визначені нормами цивільного права, однак, специфіка цих відносин не може бути урахована цими нормами і має визна^{чатися} спеціальним законодавством, яке є частиною аграрного законодавства. Землі с/г призначення надаються с/г виробникам на праві власності і користування, в тому числі і оренди. Землі одночасно є об'єктом земельного і аграрного права. Тобто суспільні відносини, які виникають з приводу земель с/г призначення є однією зі складових частин предмета АП. Коло цих відносин охоплює порядок та умови виникнення права власності на землю і права землекористування, зміст цих правомочностей, а також питання раціонального використання та охорони земель с/г призначення.

Трудові відносини в с/г підприємствах регулюються не тільки нормами аграрного права, а і трудовим законодавством. При цьому норми трудового права в повній мірі регулюють трудові відносини в державних та комунальних с/г підприємствах. Що ж стосується трудових відносин, наприклад у с/г виробничих кооперативах, то праця їх членів регулюється переважно нормами аграрного законодавства - **локальними нормами цього кооперативу**: статутом, правилами внутрішнього розпорядку, різними положеннями. Норми трудового законодавства розповсюджуються на ці відносини як гарантії та захист трудових прав їх членів. Йдеться про правила щодо недійсності умов трудового договору, що погіршують положення працівників порівняно із законодавством про працю та інших протиріччях трудовому законодавству.

Організаційно-управлінські відносини в аграрному секторі також є предметом регулювання аграрного і адміністративного права, причому адміністративне право регулює лише зовнішні організаційно-управлінські відносини с/г підприємств. Внутрішні ж відносини регулюють норми аграрного права.

В процесі своєї діяльності с/г підприємства вступають у відносини з різними підприємствами, установами, громадянами (постачання, збут продукції, виробничо-технічне обслуговування), тобто мають місце **договірні, цивільно-правові відносини**, які теж є частиною предмета АП.

Таким чином, **предмет АП** - це аграрні суспільні відносини, які являють собою комплекс відносин (земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських та інших), що складаються в процесі виробництва с/г продукції, її переробки та реалізації с/г підприємствами та їх об'єднаннями, а також у взаєминах із державою.

Існує і інше тлумачення предмета АП, згідно з яким предметом АП є відносини, які можна розділити на дві групи: **внутрішньогосподарські та зовнішньогосподарські. Внутрішні** - це всі відносини, що виникають в результаті

організації виробництва усередині підприємства і відносини між с/г підприємством та його працівниками, між структурними підрозділами підприємства. **Зовнішні** - це відносини з приводу матеріально-технічного забезпечення, виробничо-технічного обслуговування, реалізації продукції, відносини з державою та іншими суб'єктами господарювання. Якщо внутрішні відносини регулюються переважно нормами аграрного права, то зовнішні - нормами суміжних галузей.

У розмежуванні галузей права головну роль поряд із предметом відіграє специфічний метод правового регулювання із властивими йому юридичними засобами, які впливають на суспільні відносини. Метод - це додатковий захід або спосіб для розмежування однієї галузі від іншої. Спосіб, що використовується наукою для пізнання її предмету. Вважається, що предмету кожної галузі права має відповідати метод правового регулювання. Зараз в юридичній літературі ця позиція втрачає своє значення і обговорюється проблема дослідження метода правового регулювання відносно права цілком.

Однак **первинними методами**, всезагальними є метод імперативного регулювання (адміністративно-правовий) і метод диспозитивного регулювання (цивільно-правовий).

АП не має якогось **особливого** метода, притаманного тільки цій галузі права. Оскільки предмет АП складають різноманітні відносини, то слід говорити не про єдиний метод правового регулювання, а про їх різноманітність. Залежно від того, про які суспільні правовідносини, що є складовою частиною предмета АП, йдеться, і буде застосовуватися відповідний метод (метод рівноправності сторін - в майнових відносинах, дозволу - в господарських, влади та підпорядкування - в організаційно-управлінських).

Аграрному праву притаманні три основних загальних метода правового регулювання.

1. Метод дозволу (диспозитивний) - учасникам аграрних правовідносин дозволяється здійснювати певні види діяльності (дозвіл користуватися загальнодорозповсюдженими корисними копалинами, надання ліцензій на здійснення певних видів діяльності). **2. Метод приписів (імперативних указівок)** - учасникам відносин встановлюються певні межі поведінки (встановлення допустимих норм вміщення нітратів у с/г продукції). **3. Метод заборони (імперативний)** - це пряма заборона на будь-які дії (нецільове використання земель с/г призначення, експорт продукції без ліценції).

Особливості правового регулювання аграрних відносин зумовлені специфікою цих відносин, яка проявляється в першу чергу в різноманітності організаційно-правових форм підприємництва в с/г. Правове регулювання відносин, що виникають в таких формуваннях, здійснюється ними самими, їх органами управління, шляхом прийняття актів локального характеру (в тому числі на основі норм, прийнятих державними органами, що мають рекомендаційний характер). Таке саморегулювання є відмінною рисою методу саме АП.

Професор В.З. Янчук, поряд з загальними методами, виділяє і специфічні методи правового регулювання, які знаходять своє відображення у внутрішніх та зовнішніх аграрних правовідносинах. **Внутрішні методи:** членський, дотримання технологій,

дисципліни та законодавства; локально-правового регулювання, трудової участі у виробничо-господарській діяльності, колективного прийняття рішень, врахування і неврахування рекомендацій. **Зовнішні методи:** дозвольно-ліцензійний, договірно-комерційний, рекомендацій державних органів.

Висновки з другого питання

Отже, аграрне право – це спеціалізована, комплексна, інтегрована галузь права, яка являє собою сукупність встановлених або санкціонованих державою правових норм, а також локальних норм, що прийняті у встановленому порядку самими с/г підприємствами, в яких закріплюються основні принципи, форми і порядок діяльності і організації с/г підприємств та об'єднань, які регулюють їх взаємовідносини між собою і з державою. Предмет аграрного права складає система різноманітних, хоча і споріднених відношенням до аграрного виробництва, суспільних відносин. Аграрному праву притаманні три основних загальних метода правового регулювання: метод дозволу (диспозитивний), метод приписів (імперативних указівок) та метод заборони (імперативний).

3. Система та принципи аграрного права

Будь-яка галузь права має свою систему.

Система АП - це науково обґрунтоване, логічно-послідовне розміщення аграрно-правових інститутів, нормами яких регулюються аграрні відносини. Норми АП регулюють різноманітні відносини. Це дає підстави для систематизації цих норм по різних правових інститутах. Якщо норми, що регулюють ці відносини за своїми юридичними властивостями, характером, змістом близькі між собою, вони мають об'єднуватися одним правовим інститутом, сукупність яких і створює систему.

Система АП **як галузі юридичної науки** являє собою систему наукових знань про АП, його становлення, розвиток, принципи, особливості правового регулювання аграрних відносин, основні правові інститути АП, державне регулювання с/г, організаційно-правові форми с/ підприємств, правовий режим їх майна. Аграрно-правова наука вивчає також аграрне законодавство зарубіжних країн, здійснює його порівняльно-правовий аналіз.

Як навчальна дисципліна АП - це система наукових знань про АП як галузі права, що обов'язкова для вивчення в учбових юридичних закладах. Система АП як навчальної дисципліни складається із загальної, особливої та спеціальної частини. В **загальній частині** містяться норми, які мають визначальне значення для всієї галузі права цілком: предмет, метод, принципи, система, джерела, правовідносини, державне регулювання. Матеріал **особливої частини** характеризуються певними особливостями: це суб'єкти, правовий режим майна, органи управління, правове регулювання виробничо-господарської діяльності, оплата праці, трудова дисципліна, відповідальність за порушення аграрного законодавства. **Спеціальна частина** АП присвячена основним рисам АП зарубіжних країн, правовому регулюванню земельної та аграрної реформ в цих країнах.

Важливу роль в регулюванні аграрних відносин відіграють правові принципи. **Принципи АП** - це основні, керівні ідеї, які визначають напрямки та характер правового регулювання аграрних відносин. Всі принципи АП мають своє конституційне та законодавче закріплення.

Основними принципами правового регулювання аграрних відносин є:

- свобода аграрного підприємництва та форм господарювання на селі;
- самоуправління (колективна демократія, яка заключається у визначенні компетенції органів управління с\г підприємств);
- різноманітність форм власності та форм господарювання;
- рівність суб'єктів аграрного підприємництва і рівна правова захищеність різних форм власності в АПК;
- невтручання державних органів у виробничо-господарську діяльність с/г товаровиробників.

Висновки з третього питання

Таким чином, аграрне право як галузь права характеризує і його специфічна система, і принципи. Система аграрного права головним чином відображає та характеризує предмет аграрного права. Система аграрного права багато в чому визначається органічним сполученням нормативних підсистем, які регулюють той чи інший різновид аграрних відносин. Принципи аграрного права дають змогу скласти уявлення про основну спрямованість державно-правової політики у цій сфері, про суспільне призначення галузі аграрного права.

4. Джерела аграрного права

Аграрне законодавство є самостійною галуззю законодавства України, і являє собою сукупність правових актів, що регулюють аграрні правовідносини. Аграрному законодавству притаманний комплексний характер. Це обумовлено тим, що в аграрному секторі економіки функціонує комплекс суспільних відносин, які регулюються нормами різних галузей права: цивільного, земельного, трудового, адміністративного, кооперативного, фінансового тощо. Але в якій б відносині не вступав с/г виробник, він повинен враховувати і узгоджувати ці відносини із можливістю використання землі, врахувати ризик с/г діяльності, який обумовлений об'єктивними факторами і не залежить від людини (погодні та кліматичні умови, природні явища, особливості життєдіяльності рослин та тварин), тривалий розрив між процесом праці та його результатами, повільний обіг капіталу, сезонність робіт та ін. Тобто всі фактори, які обумовлені специфікою с/г виробництва. Саме **специфіка с/г є основним об'єктивним фактором** що обумовлює зацікавленість держави у відокремленому регулюванні аграрних відносин, що виявляється у наявності численного аграрного законодавства.

Аграрне законодавство складають закони та підзаконні нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення раціонального використання земель с/г призначення, на організацію та ведення основних, додаткових та допоміжних галузей с/г, акти, спрямовані на регулювання та охорону праці та здоров'я робітників с/г, дотримання техніки безпеки та виробничої санітарії в процесі аграрного виробництва. Джерелами АП є також внутрішньогосподарські локальні акти, що приймаються самими членами цих підприємств через вищі органи управління. Роз'яснення, інформаційні листи судових органів - Верховного Суду та Вищого Господарського суду України - також мають важливе значення для належного правозастосування та створення локальних нормативних актів.

Самостійним джерелом АП слід вважати також міжнародні договори, конвенції до яких приєдналась і Україна: Міжнародно-правові правила торгівлі, експорту та імпорту продуктів харчування, обладнання, отрутохімікатів, Нью-Йоркська конвенція про виконання рішень іноземних арбітражів.

Отже, під **джерелами АП розуміють** уніфіковані та диференційовані

нормативно-правові акти держави, а також акти с/г підприємств, які регулюють аграрні правовідносини.

Джерела АП мають **особливі риси** серед яких слід назвати: **відсутність** єдиного нормативного акту; значимість **локальних актів** с/г підприємств; зростання **ролі Законів України** в регулюванні аграрних правовідносин; значна **питома вага рекомендаційних** правових норм, на підставі яких формується самостійна підсистема локальних правових актів; використання правових норм інших галузей права, які одночасно належать і до норм АП; зростання ролі **міжнародних норм** права.

Джерела АП можна класифікувати за різними ознаками:

За юридичною силою - закони, підзаконні акти, локальні акти.

За суб'єктним складом учасників правовідносин - законодавство про с/г кооперацію, про державні та комунальні с/г підприємства, про господарські товариства, про ФГ тощо.

За силою впливу на регулювання суспільних відносин - імперативні (точно визначаються права та обов'язки суб'єктів права), та диспозитивні (діють в разі, якщо сторони правовідносин не встановили свої права та обов'язки шляхом узгодження), санкціоновані (норми Статуту набирають чинності лише після державної реєстрації суб'єкта), рекомендаційні.

За ступенем врахування специфіки аграрних правовідносин - уніфіковані та диференційовані. Особливістю **уніфікованих** законодавчих актів є те, що вони спрямовані одразу на багатьох суб'єктів, проголошують і закріплюють принципи, які знаходяться в основі правового становища та правового регулювання їх діяльності. **Диференційовані** характеризуються певною конкретністю, вони визначають правовий статус та правове регулювання діяльності саме аграрних товаровиробників, права та обов'язки працівників с/г. Це специфічні с/г нормативні акти.

За обсягом волі, закріпленої в нормативному акті – на загальноаграрні, розраховані на відносини з іншими суб'єктами і внутрішньогосподарські, які регламентують внутрішні взаємовідносини між структурними підрозділами підприємства, органами управління тощо.

Безумовно, основні засади, які визначають загальні повноваження всіх виробничо-господарських формувань, в тому числі і с/г підприємств сформульовані в Конституції України. Вона має вищу юридичну силу і всі Закони та підзаконні акти, що приймаються в державі повинні їй відповідати. В ній закріплені основоположні норми, які стосуються державного устрою, компетенції держави в регламентації господарської діяльності взагалі і аграрного виробництва зокрема. Положення Конституції визначають права, свободи та обов'язки громадян, які повною мірою розповсюджуються і на працівників с/г.

Конституція закріплює та гарантує форми власності (приватну, комунальну та державну). **Ст. 13** - держава забезпечує захист прав всіх суб'єктів права власності. Всі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Ст. 14 гарантує право на землю, яке набувається і реалізується громадянами, юридичними особами, державою відповідно до закону.

Ст. 36 визначає право громадян на свободу об'єднань в політичні партії, громадські організації для здійснення та захисту своїх прав та свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. На підставі цієї норми права громадяни об'єднуються у різні форми с/г підприємництва.

Ст. 42 гарантує громадянам право на ведення підприємницької діяльності, державний захист добросовісної конкуренції і забороняє недобросовісну конкуренцію. **Ст.43** гарантує кожному громадянину право на працю, що включає

можливість заробляти собі на життя працею, яку він собі вільно обирає або на яку вільно погоджується. **Ст. 67** "кожен повинен сплачувати податки та платежі у порядку та розмірах встановлених законом" - таким чином с/г підприємства як суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані сплачувати податки.

Всі ці та інші положення Конституції деталізуються нормами аграрного права.

Одним з перших законів, який визначив соціальний статус селянина, намітив перспективи рішення його соціальних проблем став **ЗУ "Про пріоритетність соціального розвитку села і АПК в народному господарстві" в редакції від 15.05.92**. Цей Закон визначає умови та засоби, які забезпечать пріоритетність розвитку соціальної сфери села і АПК. Це має забезпечуватися державою шляхом здійснення організаційно-економічних та правових заходів:

- надання с/г виробникам права вільного вибору напрямку господарської діяльності;
- повної власності на результати своєї праці;
- зміни державної інвестиційної політики;
- спрямування інвестицій на механізацію, хімізацію переробної промисловості, будівельної індустрії для АПК;
- паритетне ціноутворення на продукцію;
- регулювання відносин аграрних товаровиробників і держави за допомогою системи бюджетного фінансування, кредитування, оподаткування;
- підготовка та підвищення кваліфікації фахівців для с/г.

Основним законом, що регулює діяльність КСП є **Закон "Про КСП" від 14.02.92р**. Норми цього закону регулюють діяльність с/г підприємств створених на базі колгоспів (Указ Президента "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" від 03.12.1999 р.).

До 01.01.2004 р. **Закон "Про підприємства в Україні", а на сьогодні Господарський кодекс України** визначає загальні положення діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності, порядок їх утворення, реорганізації та ліквідації. Відповідно до положень Кодексу, а також Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців" від 15.05.2003 р. здійснюється державна реєстрація підприємств. Стосовно АПК ці положення стосуються державних с/г підприємств, кінних заводів, підприємств, що здійснюють матеріально-технічне забезпечення, ремонтно-технічне та інше обслуговування с/г підприємств, СГБК. Підприємство є самостійним господарюючим суб'єктом, має права юридичної особи, здійснює свою діяльність з метою отримання прибутку. Кодекс встановлює правовий режим майна підприємств, визначає взаємовідносини між підприємством та державою, забороняє

втручання держави в господарську діяльність підприємства, окрім випадків встановлених Законом.

Земельний Кодекс України від 25.10.2001 р. Оскільки земля є основним засобом виробництва і без неї неможливе здійснення с/г діяльності, ЗК є одним із найважливіших джерел АП. Нормами Кодексу встановлено форми власності на землю, компетенція державних органів в області регулювання земельних відносин, визначений порядок надання земель у власність та користування, порядок та підстави припинення права власності та користування, встановлені види с/г землекористування, права та обов'язки власників та землекористувачів. ЗК встановлює правовий режим земель с/г призначення, відповідальність за порушення земельного законодавства.

Закон "Про господарські товариства" від 19.09.1991 р. регулює статус с/г АТ, с/х ТОВ, аграрних бірж, банки.

Закон "Про фермерське господарство" від 19.06.2003 р. визначає порядок та умови надання земельної ділянки для ведення ФГ (18 років, громадянин України, виявлення бажання, проходження професійного відбору), його державну реєстрацію, встановлює права та обов'язки фермерів як землекористувачів. Законом здійснюється правове регулювання господарської діяльності фермерського господарства, порядок реалізації продукції, взаємовідносини з установами банків. Закон встановлює правовий режим майна ФГ, особливості регламентації земельних правовідносин.

Закон "Про поставки продукції для державних потреб" 22.12.1995 р. Визначає поняття державного замовлення і державного контракту, хто є держзамовниками та виконавцями держзамовлення. Встановлює для кого виконання держзаказу є обов'язковим, визначає права та обов'язки сторін стосовно виконання договору. Законом передбачено надання пільг виконавцям держзаказу (пільги в оподаткуванні, дотації, субсидії), відповідальність за невиконання та неналежне виконання умов контракту.

В сфері захисту економічної конкуренції діє **Закон "Про захист економічної конкуренції"** від 10.01.2001 р.

Закон "Про особливості приватизації майна в АПК" від 10.07.1996 р. Відомо, що реформа аграрного сектора неможлива без реформування відносин власності. Зміна форм власності в АПК відбувається згідно з цим Законом. Головна особливість приватизації в АПК полягає в тому, щоб внаслідок приватизації с/г підприємств їх власниками стали виробники с/г продукції. Законом передбачено що державні с/г та переробні підприємства мають бути перетворені в ВАТ зі збереженням профільності, технологічної єдності та цілісності майнового комплексу. Право на пільгове придбання акцій мають працівники цих підприємств і с/г підприємств, а також особи прирівняні до них. Недержавним с/г підприємствам передається 51% акцій підприємства що приватизується. Закон встановлює порядок продажу акцій приватизованих підприємств с/г товаровиробниками, а також відкрити продаж акцій.

Закон "Про с/г кооперацію" від 17.07.1997 р. - визначає правові, організаційні, економічні та соціальні умови діяльності кооперативів в с/г. Визначає види кооперативів (виробничі та обслуговуючі), регламентує порядок та умови утворення та державної реєстрації кооперативу. Відносини в кооперативі засновані на членстві, членами кооперативу можуть бути юридичні та фізичні особи. Членство може бути простим і асоційованим (в залежності від внесення вступного внеску та трудової участі). Управління кооперативом здійснюється на підставі самоврядування. Вищим органом є загальні збори. Закон визначає правовий режим майна кооперативу, в тому числі і землі, джерела його формування.

Закон "Про особисте селянське господарство" від 15.05.2003 р. – вперше в законодавстві дав визначення ОСГ, встановлено правовий режим його майна та землі, права та обов'язки осіб, що займаються веденням ОСГ. Відповідно до норм цього Закону ОСГ не є юридичною особою, не потребує державної реєстрації, але їх облік здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування. Також встановлено правило, що особи, що ведуть ОСГ і отримують дохід не менше ніж мінімальна зарплата є зайнятими особами, вони підлягають загальнообов'язковому соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню.

Закон "Про оренду землі" в редакції від 02.10.2003 р. є правовою підставою орендних земельних відносин. Оренда землі - це засноване на договорі термінове, платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендарю для здійснення підприємницької та іншої діяльності. Об'єктом оренди можуть бути земельні ділянки що знаходяться у власності громадян, юридичних осіб, держави та територіальної громади. Закон визначає умови та порядок укладення договору оренди, його державної реєстрації, встановлює термін оренди (до 50 років), права та обов'язки сторін, їх відповідальність.

Закон "Про фіксований сільськогосподарський податок" від 17.12.1998 р. значно зменшив розмір податкових платежів с/г виробників. Його платниками є с/г підприємства різних організаційно-правових форм, в т.ч. і ФГ. Фіксований с/г податок включає в себе 11 податків та обов'язкових платежів (податок на прибуток, комунальний податок, плату за землю, плату і інноваційний фонд, плату за торговий патент, за спеціальне використання природних ресурсів тощо). Платники мають право вибору системи оподаткування (звичайна або фіксований с/г податок). Об'єктом оподаткування є площа землі, що знаходиться у власності або користуванні. Ставка з 1 га - 0,5-0,3% від грошової оцінки земель. Термін дії Закону на сьогодні встановлений до 31.12.2009 р.

Згідно із **Законом "Про плату за землю" від 03.07.92р.** платниками цього податку є власники землі та землекористувачі (окрім орендарів) на яких не розповсюджується ФСП. Розмір земельного податку обчислюється виходячи з вартості 1 га с/г угідь (0,1-0,3%). Розмір цього податку не залежить від результатів господарської діяльності платника.

ЗУ "Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини" від 23.12.1997р. встановлює правові засади забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини для здоров'я населення. Регулює відносини між

органами виконавчої влади, виробниками, продавцями і споживачами під час розробки, виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації харчової продукції. Визначає які продукти є неякісними і небезпечними для життя і здоров'я людини, встановлюються вимоги щодо маркування товарів, їх реклами, передбачається обов'язкова їх сертифікація. Закріплюються права та обов'язки виробників продукції щодо забезпечення її якості.

ЗУ "Про стимулювання розвитку с/г на період 2001-2004 р.р." від

18.01.2001 р. визначає основні засади державної політики на період реформування. С/г проголошується як пріоритетна галузь народного господарства. Законом впроваджується всебічна державна підтримка с/г виробника, яка стосується цінової та податкової політики. На період дії цього закону не вносяться зміни в законодавство, що можуть спричинити збільшення податкового навантаження на с/г виробників. Із державного бюджету на фінансування розвитку с/г має йти не менше 5% видатків.

Оскільки с/г характеризується залежністю від кліматичних умов, законом передбачене обов'язкове страхування врожаю с/г культур і багаторічних насаджень для державних с/г підприємств, а стосовно врожаю зернових та цукрових буряків - для с/г підприємств всіх форм власності. Причому не менше 50% витрат за страхові платежі компенсується за рахунок державного бюджету.

Крім цих законів існує ще низка законів, безпосередньо спрямованих на ведення с/г виробництва та його окремих галузей: "Про насіння та садівний матеріал" від 26.12.2002 р., "Про охорону прав на сорти рослин" від 21.04.1993 р., "Про карантин рослин" від 30.06.1993 р., "Про пестициди та агрохімікати" від 02.03.1995 р., "Про племінну справу у тваринництві" від 21.12.1999 р., "Про ветеринарну медицину" від 03.04.2004 р., "Про зерно та ринко зерна в Україні" від 04.07.2002 р., "Про захист прав покупців с/г машин" від 05.06.2003 р., "Про с/г дорадчу діяльність" від 24.04.2004 р., "Про молоко та молочні продукти" від 24.06.2004 р. тощо.

Крім того, велике значення мають такі джерела аграрного права, як підзаконні нормативно-правові акти та локальні нормативно-правові акти.

С/г підприємства самостійно вирішують питання своєї виробничої, фінансової та господарської діяльності. У рішенні цих питань велика роль відводиться внутрішньогосподарським нормативним актам. Існує **2 групи** локальних актів: 1. Які набувають юридичну силу з **моменту державної реєстрації** підприємства. До них відносяться лише Статут. 2. Набувають юридичну силу з моменту **затвердження** їх вищим органом самоврядування. До них відносяться Правила внутрішнього розпорядку, Положення про оплату праці, Положення про головних спеціалістів, про РК, про матеріальну відповідальність члена підприємства за заподіяну шкоду та ін.

Аграрне законодавство визначає порядок прийняття локальних актів. Після відповідної їх підготовки та обговорення вони затверджуються вищими органами самоврядування. З цього моменту правила, що містяться в них, набувають силу правової норми, обов'язкової для всіх членів цього підприємства. Основним локальним актом кожного підприємства є **Статут**. Головним при його прийнятті та затвердженні є його відповідність закону і обов'язкове відображення у ньому певних положень,

передбачених законом, а саме: назви і місцезнаходження підприємства, завдань та цілей діяльності, системи органів управління, їх компетенції, прав та обов'язків членів, умов та порядку створення, реорганізації та ліквідації, соціальні гарантії членів та ін.

Норми Статуту здобувають юридичної сили лише після державної реєстрації с\г підприємства. При розв'язанні спорів суд також бере до уваги норми локальних актів, прийнятих згідно із Законом.

Висновки з четвертого питання

Таким чином, джерела аграрного права являють собою форми зовнішнього вираження і закріплення норм цієї галузі права. Джерела аграрного права характеризуються значною кількістю, різноманітністю. Їх система характеризує комплексний характер аграрного права як галузі права та у відомій мірі відображає систему аграрного права.

ВИСНОВКИ з теми

Отже, ми завершили розгляд загальних положень теорії аграрного права, надали характеристику останньої як галузі права.

Зміст та спрямованість аграрного права багато в чому визначається змістом та метою аграрної реформи. Аграрна реформа передбачає проведення земельної реформи; перетворення майнових відносин власності в АПК; формування в процесі зміни майнових та земельних відносин власності нових суб'єктів господарської діяльності, найбільш адаптованих до ринкових умов; формування ринку і ринкової аграрної інфраструктури; застосування державних важелів підтримки розвитку підприємництва на селі. Метою її є створення конкурентноспроможного, в тому числі на міжнародному ринку, аграрного сектора, який забезпечував би продовольчу безпеку країни та достатній рівень доходів селян, як основи соціальної стабільності на селі.

Аграрне право - це система правових норм, яка регулює суспільні відносини, що складаються в процесі виробництва с\г продукції, її переробки та реалізації. Аграрне право - це спеціалізована, комплексна, інтегрована галузь права, яка являє собою сукупність встановлених або санкціонованих державою правових норм, а також локальних норм, що прийняті у встановленому порядку самими с\г підприємствами, в яких закріплюються основні принципи, форми і порядок діяльності і організації с\г підприємств та об'єднань, які регулюють їх взаємовідносини між собою і з державою. Аграрному праву притаманні три основних загальних метода правового регулювання: метод дозволу (диспозитивний), метод приписів (імперативних указівок) та метод заборони (імперативний).

Система АП - це науково обґрунтоване, логічно-послідовне розміщення аграрно-правових інститутів, нормами яких регулюються аграрні відносини. Принципи АП - це основні, керівні ідеї, які визначають напрямки та характер правового регулювання аграрних відносин. Всі принципи АП мають своє конституційне та законодавче закріплення. Принципи аграрного права дають змогу скласти уявлення про основну спрямованість державно-правової політики у цій сфері, про суспільне призначення галузі аграрного права.

Джерела аграрного права характеризуються значною кількістю, різноманітністю. Їх система характеризує комплексний характер аграрного права як галузі права та у відомій мірі відображає систему аграрного права.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентам слід:

- 1) опрацювати конспект лекції;
- 2) ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;
- 3) опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;
- 4) вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття аграрного права як спеціалізованої, комплексної, інтегрованої галузі права, з'ясувати предмет та методи аграрного права.

Необхідно сформулювати уявлення про систему аграрного права та принципи цієї галузі права, зміст останніх.

Потрібно також вивчити поняття і систему джерел аграрного права.

Засвоєння матеріалу має відбуватися із урахуванням розуміння основних завдань та мети аграрної реформи.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Назвіть основні ознаки галузі права.
2. Що є критерієм самостійності галузі права?

3. Які види галузей права вам відомі?
4. Які є основні погляди щодо самостійності галузі аграрного права?
5. Надайте поняття аграрного права?
6. Що є предметом аграрного права?
7. В чому полягає особливість предмету аграрного права?
8. Назвіть основні групи відносин, що входять до предмету аграрного права.
9. Які особливості має аграрне право як галузь права?
10. Надайте поняття системи аграрного права.
11. Які є основні елементи системи аграрного права?
12. Що являє собою метод аграрного права?
13. Що є складовими методу аграрного права?
14. Надайте поняття принципів аграрного права.
15. Охарактеризуйте зміст основних принципів аграрного права.
16. Які основні складові (напрямки) аграрної реформи ви знаєте?
17. Що є метою аграрної реформи?

[1] Указом Президента України від 12.04.2000 р. "Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи" КМУ доручено визначити визначення організаційних і майнових основ діяльності приватно-орендного сільськогосподарського підприємства, виходячи з того, що зазначене підприємство засновується на власності фізичної особи, а діяльність такого підприємства здійснюється на засадах оренди земельних часток (паїв), майна, а також використання праці фізичних осіб на підставі трудових договорів. Однак до сьогодні це доручення не виконано.

- Попередньо переглянути
 - [Редагувати](#)
 - [Звіти](#)
 - [Оцінювання есе](#)
-

Поточна оцінка показується лише студенту. Зайдіть в систему як студент, щоб перевірити поточні оцінки

Лекція 1 Загальні положення аграрного права та законодавства

Тема № 1 Загальні положення аграрного права та законодавства

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Аграрна реформа в Україні.
2. Поняття, предмет та метод аграрного права
3. Система та принципи аграрного права
4. Джерела аграрного права

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.
2. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України від 06.01.2006 - 2006 р., № 1, стор. 13, стаття 17.
3. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 № 400-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 06.11.1990 - 1990 р., № 45, стаття 602.
4. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності: монографія / за ред. В.І. Семчика. – К.: ІДП НАН України, 1998. – 245 с.
5. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко, Т. В. Курман, О. М. Туєва, Ж. В. Чевичалова, В. П. Жушман, О. О. Погрібний, Н. В. Погорецька, В. С. Кайдашов; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: ФІНН, 2010. — 234 с.

6. Багай Н.О. Розвиток науки аграрного права України : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Багай Надія Онучівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2002. - 243 арк.
7. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин: моногр. — К.: Магістр-XXI ст., 2008. — 188 с.
8. Жушман В. П. Предмет і система аграрного права // Правознавство: Доп. та повідомл. III міжнар. конгресу українців, 26 – 29 серпня 1996 р. – Х., 1996. – С. 57–62.
9. Уркевич В.Ю. Аграрні правовідносини в Україні : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / Уркевич Віталій Юрійович ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2007.. - 411 арк.
10. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія. – Х.: Харк. юрид., 2007. – 496 с.
11. Чабаненко М. М. Про метод в аграрному праві // Право України. – 2004. – №1. – С. 122–124.
12. Янчук В. Аграрно-господарче право – навчальна дисципліна // Право України. – 2000. – №2.

Мета лекції: охарактеризувати аграрне право як галузь права, розглянувши його поняття, предмет, метод, систему, принципи та джерела; ввести студентів у проблематику курсу, надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Цією лекцією з теми «Загальні положення аграрного права та законодавства» ми розпочинаємо вивчення навчальної дисципліни «Аграрне право». Змістом цієї лекції є загальнотеоретичні положення галузі аграрного права.

Метою цієї лекції є охарактеризувати аграрне право як галузь права, розглянувши його поняття, предмет, метод, систему, принципи та джерела; ввести студентів у проблематику курсу, надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Лекція з теми «Загальні положення аграрного права та законодавства» тісно пов'язана із усіма наступними лекціями курсу, має базове теоретичне та методологічне значення для їх опанування студентами.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. Саме загальна теорія права займається питаннями галузі права, її ознаками, визначає критерії самостійності галузі права; поняття «галузь права», «предмет галузі права», «метод галузі права», «правовідносини» розробляються на загальнотеоретичному рівні саме цією наукою;
- 2) із конституційним правом. Основи правового регулювання аграрних відносин базуються на положеннях конституційного права;
- 3) із цивільним правом, господарським правом, оскільки вони забезпечують загальне правове регулювання статусу юридичних осіб приватного права, зокрема, суб'єктів аграрного права; крім того, ці галузі стосуються регулювання майнових та зобов'язальних відносин в аграрному праві, аграрної виробничо-господарської діяльності;
- 4) із земельним правом, оскільки саме земля є основним засобом аграрного виробництва;
- 5) із адміністративним правом, оскільки окремі аграрні відносини мають характер відносин управління;
- 6) із фінансовим, у тому числі податковим правом, оскільки фінансові відносини в АПК також охоплюються предметом аграрного права;
- 7) із трудовим правом, оскільки трудові відносини у сільськогосподарських підприємствах також охоплюються предметом аграрного права.

1. Аграрна реформа в Україні

Україна – одна з найбільших країн Європи. Це велика аграрно-промислова держава, що має відповідні природнокліматичні умови, достатні виробничо-господарські потужності для інтенсивного розвитку сільського господарства. Крім того Україна має могутній земельно-ресурсний потенціал. Із 60,3 млн га земель майже **70% складають сільськогосподарські угіддя** (27% чорноземів земної кулі).

Виробництво продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, яке здійснюється на цих землях, є основою агропромислового комплексу. Цей комплекс охоплює цілі системи виробничих, переробних, науково-дослідних, сервісних, та інших підприємств та об'єднань. У сфері с/г виробництва працює майже 4 млн людей.

До кінця 80 років в умовах державної та колгоспно-кооперативної власності основними товаровиробниками с/г продукції були колгоспи та радгоспи, а роль регулятора суспільних відносин у с/г виробництві відігравали спочатку колгоспне, а пізніше сільськогосподарське право.

Проголошення Україною незалежності і прийняття таких Законів як "Про підприємства в Україні", ЗК, "Про господарські товариства", "Про КСП", "Про СФГ" та ін., зумовило принципово новий підхід до правового регулювання всієї економіки країни і в тому числі її аграрного сектора. Коло господарюючих суб'єктів значно розширилося - з'явилися їх нові види. Сьогодні сферою аграрного законодавства охоплюється діяльність с/г кооперативів, ФГ, державних та комунальних с/г підприємств, ТОВ, АТ, орендних формувань, приватних с/г підприємств, ОСГ та ін. Така різноманітність суб'єктів обумовлена існуванням різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання. Але незалежно від форми власності та організаційно-правової форми всі вони складають систему товаровиробників с/г продукції.

Аграрна реформа була започаткована прийняттям ВРУ **18 грудня 1990 р. постанови "Про земельну реформу"**. Реформування існуючих земельних відносин завжди належало до надто складних завдань і найважливіших напрямків соціально-економічної політики держави взагалі і аграрної, зокрема. Адже ці перетворення стосуються насамперед **відносин власності на землю**, володіння, використання і розпорядження земельними ресурсами як основним засобом виробництва у сільському господарстві, просторовою базою для розташування будь-яких об'єктів.

Соціально-економічні та політичні умови в яких здійснюється земельна реформа надзвичайно несприятливі, складні і неоднозначні. Економічна криза, що охопила майже всі сфери суспільства, змушує у пошуках шляхів подолання цієї кризи вдаватися до застосування термінових, навіть пожежних, а тому недостатньо виважених заходів. До того ж навколо питань земельної реформи довгий час точилася гостра політична боротьба. Земельні відносини є серцевиною аграрної політики, їх реформування та удосконалення повинно вирішити питання економічних інтересів селянина. Без реального власника немає і справжнього інтересу, немає відповідальності.

Отже, **наближення с/г працівника до власності на землю та інші засоби виробництва треба розглядати як одне з найважливіших завдань земельної і аграрної реформи**. Тут має бути дотриманий основний принцип соціальної справедливості у земельних відносинах - земля повинна належати тому, хто її обробляє. Однак, це не єдина точка зору, досить часто висловлюються і протилежні думки, які аргументуються тим, що земля не повинна бути приватною власністю, оскільки не створена працею людини, і що земельні відносини здатна вирішити не приватна власність, а відповідні економічні механізми, форми і методи господарювання та державна підтримка селянина.

Одним із важливих завдань земельної реформи є **формування ринку землі**. Без такого ринку навряд чи можна вважати логічним завершеним перетворення земельних відносин на зразок європейських. Але тут треба усвідомлювати, що не може існувати абсолютно вільного земельного ринку і необмеженого права приватної власності на землю, безконтрольних операцій з її купівлею-продажем. Отже, реформування

земельних відносин в Україні процес поступовий і довгочасний. Він потребує відповідної законодавчої та нормативної бази. Можна стверджувати, що успішне вирішення завдань земельної реформи потребує комплексного проведення юридичних, економічних та організаційних заходів стосовно удосконалення цих відносин. Насамперед сучасність потребує прийняття нормативних актів, передбачених нормами ЗК.

Другою складовою частиною аграрної реформи є **реструктуризація с/г підприємств** заснованих на колективній формі власності. Колективна форма власності та засновані на ній організаційно-правові форми аграрних формувань у багатьох випадках показали свою нежиттєздатність. Це визначило необхідність реформування економіки аграрного сектора, а саме перетворення колективної власності та заснованих на ній колективних підприємств у підприємства засновані на приватній власності.

Правовою основою проведення таких перетворень став **Указ Президента "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" від 03.12.1999 р.** Він спрямований на поглиблення та прискорення земельної реформи, а також на здійснення організаційно-економічних заходів щодо розвитку приватних принципів господарювання. Відповідно до Указу колективні с/г підприємства мають бути реформовані в с/г підприємства з приватною формою власності на землю і майно, а саме у: 1) **приватні** с/г підприємства, які підпадають під загальний правовий режим таких підприємств; 2) **приватно-орендні** підприємства, які крім власної земельної ділянки можуть орендувати землю у інших власників (фізичних, юридичних осіб, держави, територіальної громади). Таке підприємство може орендувати і майно (техніку, засоби виробництва)^[11]; 3) **фермерські** господарства, статус яких визначено ЗУ "Про ФГ"; 4) с/г **господарські товариства** (АТ, ТОВ), - відповідно до ЗУ "Про господарські товариства"; 5) сільськогосподарські **кооперативи**, що функціонують згідно із ЗУ "Про сільськогосподарську кооперацію".

Указом передбачається також формування необхідної інфраструктури аграрного ринку в тому числі **аграрних бірж, оптових ринків, агроторгових домів**, аукціонів, ярмарків, заготівельних кооперативів, яка б забезпечувала заготівлю і реалізацію с/г продукції та постачання виробникам необхідних матеріально-технічних ресурсів.

Досвід майже всіх розвинутих країн показує, що сільське господарство набагато залежить від **державної підтримки**, різноманітних економічних заходів і стимулів (фінансування, кредитування, ціноутворення, страхування). Тому одним із напрямків аграрної реформи має бути впровадження названих економічних важелів, а також зміна системи та розмірів оподаткування для с/г виробників, які б передбачали застосування відповідних податкових пільг.

Оскільки аграрні перетворення пов'язані з трансформацією всієї економіки країни, то процес реформування триватиме відносно довгий час.

Висновки з першого питання

Таким чином, можна визначити декілька складових аграрної реформи:

- проведення земельної реформи;
- перетворення майнових відносин власності в АПК;
- формування в процесі зміни майнових та земельних відносин власності нових суб'єктів господарської діяльності, найбільш адаптованих до ринкових умов;
- формування ринку і ринкової аграрної інфраструктури;
- застосування державних важелів підтримки розвитку підприємництва на селі.

Кінцева мета зазначених перетворень - створення конкурентноспроможного, в тому числі на міжнародному ринку, аграрного сектора, який забезпечував би продовольчу безпеку країни та достатній рівень доходів селян, як основи соціальної стабільності на селі.

2. Поняття, предмет та метод аграрного права

Сільськогосподарське виробництво характеризується деякими ознаками, які відрізняють його від інших сфер діяльності людини. До таких **ознак відносяться**: різноманітність видів праці, сезонність виробництва, розрив між періодом трудового процесу та його результатами, залежністю від природно-кліматичних умов тощо. В с/г підприємствах можуть працювати як члени цих підприємств, так і особи, які уклали трудову угоду з цим підприємством і залежно від цього здійснюється різне правове регулювання їх трудової діяльності. Всі ці особливості вказують на те, що правове регулювання с/г праці неможливе здійснити лише нормами трудового права.

В процесі с/г виробництва виникають також майнові, земельні, управлінські, фінансові правовідносини, які мають свою аграрну специфіку. Таким чином, ці та інші особливості сільського господарства об'єктивно зумовлюють формування галузі аграрного права.

На даному етапі розвитку аграрне право складається в систему, яку слід розглядати у чотирьох аспектах: 1. Як самостійну **галузь законодавства**. Законодавчий процес безперервний, особливо останнім часом. Практична діяльність потребує прийняття нових законів, правові норми постійно змінюються, уточнюються. Все це приводить до значного накопичення законодавчого матеріалу. 2. Як **галузь права**. АП складає невід'ємну частину права України. За допомогою аграрно-правових норм визначається правове становище всіх виробників с/г продукції, регулюється їх виробничо-господарська діяльність, організаційні, майнові, трудові, господарсько-договірні та інші відносини. Через систему аграрних правовідносин здійснюється залучення правових норм інших галузей права. Питання про те, чи є АП самостійною галуззю права є

дискусійний. Ми його розглянемо нижче. 3. Як **галузь правової науки**. Це сума знань про аграрне законодавство, про аграрно-правові норми, аграрні правовідносини. Наука АП охоплює історію виникнення аграрного законодавства та перспективи його розвитку. Зараз зростає кількість наукових розробок, які тягнуть за собою посилення законотворчої роботи. 4. Як **учбову дисципліну**, за допомогою якої вивчається аграрне право, законодавство та ефективність його застосування.

Аграрне право - це спеціалізована, комплексна, інтегрована галузь права, яка являє собою сукупність встановлених або санкціонованих державою правових норм, а також локальних норм, що прийняті у встановленому порядку самими с\г підприємствами, в яких закріплюються основні принципи, форми і порядок діяльності і організації с\г підприємств та об'єднань, які регулюють їх взаємовідносини між собою і з державою.

Аграрне право - це система правових норм, яка регулює суспільні відносини, що складаються в процесі виробництва с\г продукції, її переробки та реалізації.

Однією з головних умов визнання будь-якої великої системи правових норм галуззю права є наявність специфічних суспільних відносин, що регулюються цими нормами. Тобто специфічні суспільні відносини і є предметом галузі права. Об'єктивною основою формування аграрного права як особливої галузі права є наявність **великої сфери суспільних відносин, які потребують особливого правового регулювання**. Це відносини з виробництва с\г продукції, її переробки та реалізації. Причому головними серед них є суспільні відносини, які складаються **в процесі виробництва с\г продукції**. Саме вони впливають на інші відносини. Чинне законодавство, зокрема ЗУ "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 р.р.", "Про с\г кооперацію" вимагає, щоб відносини в області виробництва с\г продукції були не тільки складовою предмета, а їх визначним елементом. Наприклад, якщо підприємство займається виробництвом с\г продукції, але виробляє її в обсязі менш ніж 50% від загального обсягу виробництва, воно не може бути визнано сільськогосподарським і не підпадає під дію цього закону. Таким чином, основні і визначальні відносини - це відносини з виробництва с\г продукції. Інші складові цього комплексу повинні носити характер підпорядкований відносинам з виробництва с\г продукції.

Питання про АП та його юридичну природу на протязі багатьох десятиріч залишається дискусійним. З цього приводу існує **декілька точок зору**.

1. Заперечення самостійного існування цієї комплексної галузі права і визнання тільки галузі аграрного законодавства.
2. АП - це комплексна, спеціалізована галузь права.
3. АП – самостійна основна галузь права.
4. Норми права, що регулюють аграрні відносини відносяться до аграрно-господарського права.
5. АП є підгалуззю господарського права.

Дійсно, якщо ми будемо класифікувати норми, що регулюють аграрні відносини за ознакою видової однорідності, ми не побачимо єдиної правової спільності, яка б складала самостійну галузь права в традиційному розумінні. У той же час класифікація

цих норм за сферою їх застосування виявляє, що всі вони виходять на один предмет правового регулювання - на **аграрні суспільні відносини**. Різногалузеві за своїм характером відносини - земельні, майнові, трудові, організаційно-управлінські виявляються зв'язаними між собою, взаємодіють і обумовлюють один одного. Вони мають загальну сферу — виробництво с/г продукції. Таким чином, АП регулює відносини, які являють собою **комплекс земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських відносин**, заснованих на приватній, державній, комунальній власності, що складаються в сфері діяльності с/г підприємств та їх об'єднань, а також діяльності ФГ та ОСГ громадян. Саме тому АП є комплексною галуззю права (також право торгівельного мореплавства, повітряне право, страхове право тощо).

В якості основного елемента необхідно виділити **земельні відносини**, пов'язані з с/г виробництвом. До сфери аграрних відносин при цьому відносяться лише ті земельні відносини, які пов'язані з **використанням землі як головного засобу виробництва, природного ресурсу в с/г виробництві та просторового базису для розміщення с/г об'єктів**. Коло земельних відносин що регулюються аграрним законодавством значно розширилося у зв'язку з проведенням земельної реформи, яка передбачає перерозподіл земель, скасування монополії державної власності на землю, активний розвиток приватної власності на землю, формування земельного ринку. В зв'язку з цим в законодавстві передбачається значну увагу приділити регулюванню земельних відносин, особливо праву власності на землю та іншим речовим правам на неї, оренді, купівлі-продажу землі. Звичайно, що загальні основи правового регулювання цих відносин можуть і повинні бути визначені нормами цивільного права, однак, специфіка цих відносин не може бути урахована цими нормами і має визна^{чатися} спеціальним законодавством, яке є частиною аграрного законодавства. Землі с/г призначення надаються с/г виробникам на праві власності і користування, в тому числі і оренди. Землі одночасно є об'єктом земельного і аграрного права. Тобто суспільні відносини, які виникають з приводу земель с/г призначення є однією зі складових частин предмета АП. Коло цих відносин охоплює порядок та умови виникнення права власності на землю і права землекористування, зміст цих правомочностей, а також питання раціонального використання та охорони земель с/г призначення.

Трудові відносини в с/г підприємствах регулюються не тільки нормами аграрного права, а і трудовим законодавством. При цьому норми трудового права в повній мірі регулюють трудові відносини в державних та комунальних с/г підприємствах. Що ж стосується трудових відносин, наприклад у с/г виробничих кооперативах, то праця їх членів регулюється переважно нормами аграрного законодавства - **локальними нормами цього кооперативу**: статутом, правилами внутрішнього розпорядку, різними положеннями. Норми трудового законодавства розповсюджуються на ці відносини як гарантії та захист трудових прав їх членів. Йдеться про правила щодо недійсності умов трудового договору, що погіршують положення працівників порівняно із законодавством про працю та інших протиріччях трудовому законодавству.

Організаційно-управлінські відносини в аграрному секторі також є предметом регулювання аграрного і адміністративного права, причому адміністративне право

регулює лише зовнішні організаційно-управлінські відносини с/г підприємств. Внутрішні ж відносини регулюють норми аграрного права.

В процесі своєї діяльності с/г підприємства вступають у відносини з різними підприємствами, установами, громадянами (постачання, збут продукції, виробничо-технічне обслуговування), тобто мають місце **договірні, цивільно-правові відносини**, які теж є частиною предмета АП.

Таким чином, **предмет АП** - це аграрні суспільні відносини, які являють собою комплекс відносин (земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських та інших), що складаються в процесі виробництва с/г продукції, її переробки та реалізації с/г підприємствами та їх об'єднаннями, а також у взаєминах із державою.

Існує і інше тлумачення предмета АП, згідно з яким предметом АП є відносини, які можна розділити на дві групи: **внутрішньогосподарські та зовнішньогосподарські**. **Внутрішні** - це всі відносини, що виникають в результаті організації виробництва усередині підприємства і відносини між с/г підприємством та його працівниками, між структурними підрозділами підприємства. **Зовнішні** - це відносини з приводу матеріально-технічного забезпечення, виробничо-технічного обслуговування, реалізації продукції, відносини з державою та іншими суб'єктами господарювання. Якщо внутрішні відносини регулюються переважно нормами аграрного права, то зовнішні - нормами суміжних галузей.

У розмежуванні галузей права головну роль поряд із предметом відіграє специфічний метод правового регулювання із властивими йому юридичними засобами, які впливають на суспільні відносини. Метод - це додатковий захід або спосіб для розмежування однієї галузі від іншої. Спосіб, що використовується наукою для пізнання її предмету. Вважається, що предмету кожної галузі права має відповідати метод правового регулювання. Зараз в юридичній літературі ця позиція втрачає своє значення і обговорюється проблема дослідження метода правового регулювання відносно права цілком.

Однак **первинними методами**, всезагальними є метод імперативного регулювання (адміністративно-правовий) і метод диспозитивного регулювання (цивільно-правовий).

АП не має якогось **особливого** метода, притаманного тільки цій галузі права. Оскільки предмет АП складають різноманітні відносини, то слід говорити не про єдиний метод правового регулювання, а про їх різноманітність. Залежно від того, про які суспільні правовідносини, що є складовою частиною предмета АП, йдеться, і буде застосовуватися відповідний метод (метод рівноправності сторін - в майнових відносинах, дозволу - в господарських, влади та підпорядкування - в організаційно-управлінських).

Аграрному праву притаманні три основних загальних метода правового регулювання.

1. Метод дозволу (диспозитивний) - учасникам аграрних правовідносин дозволяється здійснювати певні види діяльності (дозвіл користуватися загальноорозповсюдженими корисними копалинами, надання ліцензій на здійснення певних видів діяльності). **2. Метод приписів (імперативних указівок)** - учасникам

відносин встановлюються певні межі поведінки (встановлення допустимих норм вміщення нітратів у с/г продукції). **3. Метод заборони (імперативний)** - це пряма заборона на будь-які дії (нецільове використання земель с/г призначення, експорт продукції без ліцензії).

Особливості правового регулювання аграрних відносин зумовлені специфікою цих відносин, яка проявляється в першу чергу в різноманітності організаційно-правових форм підприємництва в с/г. Правове регулювання відносин, що виникають в таких формуваннях, здійснюється ними самими, їх органами управління, шляхом прийняття актів локального характеру (в тому числі на основі норм, прийнятих державними органами, що мають рекомендаційний характер). Таке саморегулювання є відмінною рисою методу саме АП.

Професор В.З. Янчук, поряд з загальними методами, виділяє і специфічні методи правового регулювання, які знаходять своє відображення у внутрішніх та зовнішніх аграрних правовідносинах. **Внутрішні методи:** членський, дотримання технологій, дисципліни та законодавства; локально-правового регулювання, трудової участі у виробничо-господарській діяльності, колективного прийняття рішень, врахування і неврахування рекомендацій. **Зовнішні методи:** дозвольно-ліцензійний, договірно-комерційний, рекомендацій державних органів.

Висновки з другого питання

Отже, аграрне право – це спеціалізована, комплексна, інтегрована галузь права, яка являє собою сукупність встановлених або санкціонованих державою правових норм, а також локальних норм, що прийняті у встановленому порядку самими с\г підприємствами, в яких закріплюються основні принципи, форми і порядок діяльності і організації с/г підприємств та об'єднань, які регулюють їх взаємовідносини між собою і з державою. Предмет аграрного права складає система різноманітних, хоча і споріднених відношенням до аграрного виробництва, суспільних відносин. Аграрному праву притаманні три основних загальних метода правового регулювання: метод дозволу (диспозитивний), метод приписів (імперативних указівок) та метод заборони (імперативний).

3. Система та принципи аграрного права

Будь-яка галузь права має свою систему.

Система АП - це науково обґрунтоване, логічно-послідовне розміщення аграрно-правових інститутів, нормами яких регулюються аграрні відносини. Норми АП регулюють різноманітні відносини. Це дає підстави для систематизації цих норм по різних правових інститутах. Якщо норми, що регулюють ці відносини за своїми юридичними властивостями, характером, змістом близькі між собою, вони мають об'єднуватися одним правовим інститутом, сукупність яких і створює систему.

Система АП **як галузі юридичної науки** являє собою систему наукових знань про АП, його становлення, розвиток, принципи, особливості правового регулювання аграрних відносин, основні правові інститути АП, державне регулювання с/г, організаційно-правові форми с/ підприємств, правовий режим їх майна. Аграрно-правова наука вивчає також аграрне законодавство зарубіжних країн, здійснює його порівняльно-правовий аналіз.

Як навчальна дисципліна АП - це система наукових знань про АП як галузі права, що обов'язкова для вивчення в учбових юридичних закладах. Система АП як навчальної дисципліни складається із загальної, особливої та спеціальної частини. В **загальній частині** містяться норми, які мають визначальне значення для всієї галузі права цілком: предмет, метод, принципи, система, джерела, правовідносини, державне регулювання. Матеріал **особливої частини** характеризуються певними особливостями: це суб'єкти, правовий режим майна, органи управління, правове регулювання виробничо-господарської діяльності, оплата праці, трудова дисципліна, відповідальність за порушення аграрного законодавства. **Спеціальна частина** АП присвячена основним рисам АП зарубіжних країн, правовому регулюванню земельної та аграрної реформ в цих країнах.

Важливу роль в регулюванні аграрних відносин відіграють правові принципи. **Принципи АП** - це основні, керівні ідеї, які визначають напрямки та характер правового регулювання аграрних відносин. Всі принципи АП мають своє конституційне та законодавче закріплення.

Основними принципами правового регулювання аграрних відносин є:

- свобода аграрного підприємництва та форм господарювання на селі;
- самоуправління (колективна демократія, яка заключається у визначенні компетенції органів управління с\г підприємств);
- різноманітність форм власності та форм господарювання;
- рівність суб'єктів аграрного підприємництва і рівна правова захищеність різних форм власності в АПК;
- невтручання державних органів у виробничо-господарську діяльність с/г товаровиробників.

Висновки з третього питання

Таким чином, аграрне право як галузь права характеризує і його специфічна система, і принципи. Система аграрного права головним чином відображає та характеризує предмет аграрного права. Система аграрного права багато в чому визначається органічним сполученням нормативних підсистем, які регулюють той чи інший різновид аграрних відносин. Принципи аграрного права дають змогу скласти уявлення про основну спрямованість державно-правової політики у цій сфері, про суспільне призначення галузі аграрного права.

4. Джерела аграрного права

Аграрне законодавство є самостійною галуззю законодавства України, і являє собою сукупність правових актів, що регулюють аграрні правовідносини. Аграрному законодавству притаманний комплексний характер. Це обумовлено тим, що в аграрному секторі економіки функціонує комплекс суспільних відносин, які регулюються нормами різних галузей права: цивільного, земельного, трудового, адміністративного, кооперативного, фінансового тощо. Але в якій б відносині не вступав с/г виробник, він повинен враховувати і узгоджувати ці відносини із можливістю використання землі, врахувати ризик с/г діяльності, який обумовлений об'єктивними факторами і не залежить від людини (погодні та кліматичні умови, природні явища, особливості життєдіяльності рослин та тварин), тривалий розрив між процесом праці та його результатами, повільний обіг капіталу, сезонність робіт та ін. Тобто всі фактори, які обумовлені специфікою с/г виробництва. Саме **специфіка с/г є основним об'єктивним фактором** що обумовлює зацікавленість держави у відокремленому регулюванні аграрних відносин, що виявляється у наявності численного аграрного законодавства.

Аграрне законодавство складають закони та підзаконні нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення раціонального використання земель с/г призначення, на організацію та ведення основних, додаткових та допоміжних галузей с/г, акти, спрямовані на регулювання та охорону праці та здоров'я робітників с/г, дотримання техніки безпеки та виробничої санітарії в процесі аграрного виробництва. Джерелами АП є також внутрішньогосподарські локальні акти, що приймаються самими членами цих підприємств через вищі органи управління. Роз'яснення, інформаційні листи судових органів - Верховного Суду та Вищого Господарського суду України - також мають важливе значення для належного правозастосування та створення локальних нормативних актів.

Самостійним джерелом АП слід вважати також міжнародні договори, конвенції до яких приєдналась і Україна: Міжнародно-правові правила торгівлі, експорту та імпорту продуктів харчування, обладнання, отрутохімікатів, Нью-Йоркська конвенція про виконання рішень іноземних арбітражів.

Отже, під **джерелами АП розуміють** уніфіковані та диференційовані

нормативно-правові акти держави, а також акти с/г підприємств, які регулюють аграрні правовідносини.

Джерела АП мають **особливі риси** серед яких слід назвати: **відсутність** єдиного нормативного акту; значимість **локальних актів** с/г підприємств; зростання **ролі Законів України** в регулюванні аграрних правовідносин; значна **питома вага рекомендаційних** правових норм, на підставі яких формується самостійна підсистема локальних правових актів; використання правових норм інших галузей права, які одночасно належать і до норм АП; зростання ролі **міжнародних норм** права.

Джерела АП можна класифікувати за різними ознаками:

За юридичною силою - закони, підзаконні акти, локальні акти.

За суб'єктним складом учасників правовідносин - законодавство про с/г кооперацію, про державні та комунальні с/г підприємства, про господарські товариства, про ФГ тощо.

За силою впливу на регулювання суспільних відносин - імперативні (точно визначаються права та обов'язки суб'єктів права), та диспозитивні (діють в разі, якщо сторони правовідносин не встановили свої права та обов'язки шляхом узгодження), санкціоновані (норми Статуту набирають чинності лише після державної реєстрації суб'єкта), рекомендаційні.

За ступенем врахування специфіки аграрних правовідносин - уніфіковані та диференційовані. Особливістю **уніфікованих** законодавчих актів є те, що вони спрямовані одразу на багатьох суб'єктів, проголошують і закріплюють принципи, які знаходяться в основі правового становища та правового регулювання їх діяльності. **Диференційовані** характеризуються певною конкретністю, вони визначають правовий статус та правове регулювання діяльності саме аграрних товаровиробників, права та обов'язки працівників с/г. Це специфічні с/г нормативні акти.

За обсягом волі, закріпленої в нормативному акті – на загальноаграрні, розраховані на відносини з іншими суб'єктами і внутрішньогосподарські, які регламентують внутрішні взаємовідносини між структурними підрозділами підприємства, органами управління тощо.

Безумовно, основні засади, які визначають загальні повноваження всіх виробничо-господарських формувань, в тому числі і с/г підприємств сформульовані в Конституції України. Вона має вищу юридичну силу і всі Закони та підзаконні акти, що приймаються в державі повинні їй відповідати. В ній закріплені основоположні норми, які стосуються державного устрою, компетенції держави в регламентації господарської діяльності взагалі і аграрного виробництва зокрема. Положення Конституції

визначають права, свободи та обов'язки громадян, які повною мірою розповсюджуються і на працівників с/г.

Конституція закріплює та гарантує форми власності (приватну, комунальну та державну). **Ст. 13** - держава забезпечує захист прав всіх суб'єктів права власності. Всі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Ст. 14 гарантує право на землю, яке набувається і реалізується громадянами, юридичними особами, державою відповідно до закону.

Ст. 36 визначає право громадян на свободу об'єднань в політичні партії, громадські організації для здійснення та захисту своїх прав та свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. На підставі цієї норми права громадяни об'єднуються у різні форми с/г підприємництва.

Ст. 42 гарантує громадянам право на ведення підприємницької діяльності, державний захист добросовісної конкуренції і забороняє недобросовісну конкуренцію. **Ст. 43** гарантує кожному громадянину право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він собі вільно обирає або на яку вільно погоджується. **Ст. 67** "кожен повинен сплачувати податки та платежі у порядку та розмірах встановлених законом" - таким чином с/г підприємства як суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані сплачувати податки.

Всі ці та інші положення Конституції деталізуються нормами аграрного права.

Одним з перших законів, який визначив соціальний статус селянина, намітив перспективи рішення його соціальних проблем став **ЗУ "Про пріоритетність соціального розвитку села і АПК в народному господарстві" в редакції від 15.05.92**. Цей Закон визначає умови та засоби, які забезпечать пріоритетність розвитку соціальної сфери села і АПК. Це має забезпечуватися державою шляхом здійснення організаційно-економічних та правових заходів:

- надання с/г виробникам права вільного вибору напрямку господарської діяльності;
- повної власності на результати своєї праці;
- зміни державної інвестиційної політики;
- спрямування інвестицій на механізацію, хімізацію переробної промисловості, будівельної індустрії для АПК;
- паритетне ціноутворення на продукцію;
- регулювання відносин аграрних товаровиробників і держави за допомогою системи бюджетного фінансування, кредитування, оподаткування;
- підготовка та підвищення кваліфікації фахівців для с/г.

Основним законом, що регулює діяльність КСП є **Закон "Про КСП" від 14.02.92р.** Норми цього закону регулюють діяльність с/г підприємств створених на базі колгоспів (Указ Президента "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" від 03.12.1999 р.).

До 01.01.2004 р. **Закон "Про підприємства в Україні", а на сьогодні Господарський кодекс України** визначає загальні положення діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності, порядок їх утворення, реорганізації та ліквідації. Відповідно до положень Кодексу, а також Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців" від 15.05.2003 р. здійснюється державна реєстрація підприємств. Стосовно АПК ці положення стосуються державних с/г підприємств, кінних заводів, підприємств, що здійснюють матеріально-технічне забезпечення, ремонтно-технічне та інше обслуговування с/г підприємств, СГБК. Підприємство є самостійним господарюючим суб'єктом, має права юридичної особи, здійснює свою діяльність з метою отримання прибутку. Кодекс встановлює правовий режим майна підприємств, визначає взаємовідносини між підприємством та державою, забороняє втручання держави в господарську діяльність підприємства, окрім випадків встановлених Законом.

Земельний Кодекс України від 25.10.2001 р. Оскільки земля є основним засобом виробництва і без неї неможливе здійснення с/г діяльності, ЗК є одним із найважливіших джерел АП. Нормами Кодексу встановлено форми власності на землю, компетенція державних органів в області регулювання земельних відносин, визначений порядок надання земель у власність та користування, порядок та підстави припинення права власності та користування, встановлені види с/г землекористування, права та обов'язки власників та землекористувачів. ЗК встановлює правовий режим земель с/г призначення, відповідальність за порушення земельного законодавства.

Закон "Про господарські товариства" від 19.09.1991 р. регулює статус с/г АТ, с/х ТОВ, аграрних бірж, банки.

Закон "Про фермерське господарство" від 19.06.2003 р. визначає порядок та умови надання земельної ділянки для ведення ФГ (18 років, громадянин України, виявлення бажання, проходження професійного відбору), його державну реєстрацію, встановлює права та обов'язки фермерів як землекористувачів. Законом здійснюється правове регулювання господарської діяльності фермерського господарства, порядок реалізації продукції, взаємовідносини з установами банків. Закон встановлює правовий режим майна ФГ, особливості регламентації земельних правовідносин.

Закон "Про поставки продукції для державних потреб" 22.12.1995 р. Визначає поняття державного замовлення і державного контракту, хто є держзамовниками та виконавцями держзамовлення. Встановлює для кого виконання держзамову є обов'язковим, визначає права та обов'язки сторін стосовно виконання договору. Законом передбачено надання пільг виконавцям держзамову (пільги в оподаткуванні, дотації, субсидії), відповідальність за невиконання та неналежне виконання умов контракту.

В сфері захисту економічної конкуренції діє **Закон “Про захист економічної конкуренції”** від 10.01.2001 р.

Закон “Про особливості приватизації майна в АПК” від 10.07.1996 р. Відомо, що реформа аграрного сектора неможлива без реформування відносин власності. Зміна форм власності в АПК відбувається згідно з цим Законом. Головна особливість приватизації в АПК полягає в тому, щоб внаслідок приватизації с/г підприємств їх власниками стали виробники с/г продукції. Законом передбачено що державні с/г та переробні підприємства мають бути перетворені в ВАТ зі збереженням профільності, технологічної єдності та цілісності майнового комплексу. Право на пільгове придбання акцій мають працівники цих підприємств і с/г підприємств, а також особи прирівняні до них. Недержавним с/г підприємствам передається 51% акцій підприємства що приватизується. Закон встановлює порядок продажу акцій приватизованих підприємств с/г товаровиробниками, а також відкрити продаж акцій.

Закон “Про с/г кооперацію” від 17.07.1997 р. - визначає правові, організаційні, економічні та соціальні умови діяльності кооперативів в с/г. Визначає види кооперативів (виробничі та обслуговуючі), регламентує порядок та умови утворення та державної реєстрації кооперативу. Відносини в кооперативі засновані на членстві, членами кооперативу можуть бути юридичні та фізичні особи. Членство може бути простим і асоційованим (в залежності від внесення вступного внеску та трудової участі). Управління кооперативом здійснюється на підставі самоврядування. Вищим органом є загальні збори. Закон визначає правовий режим майна кооперативу, в тому числі і землі, джерела його формування.

Закон “Про особисте селянське господарство” від 15.05.2003 р. – вперше в законодавстві дав визначення ОСГ, встановлено правовий режим його майна та землі, права та обов'язки осіб, що займаються веденням ОСГ. Відповідно до норм цього Закону ОСГ не є юридичною особою, не потребує державної реєстрації, але їх облік здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування. Також встановлено правило, що особи, що ведуть ОСГ і отримують дохід не менше ніж мінімальна зарплата є зайнятими особами, вони підлягають загальнообов'язковому соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню.

Закон “Про оренду землі” в редакції від 02.10.2003 р. є правовою підставою орендних земельних відносин. Оренда землі - це засноване на договорі термінове, платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендарю для здійснення підприємницької та іншої діяльності. Об'єктом оренди можуть бути земельні ділянки що знаходяться у власності громадян, юридичних осіб, держави та територіальної громади. Закон визначає умови та порядок укладення договору оренди, його державної реєстрації, встановлює термін оренди (до 50 років), права та обов'язки сторін, їх відповідальність.

Закон “Про фіксований сільськогосподарський податок” від 17.12.1998 р. значно зменшив розмір податкових платежів с/г виробників. Його платниками є с/г підприємства різних організаційно-правових форм, в т.ч. і ФГ. Фіксований с/г податок включає в себе 11 податків та обов'язкових платежів (податок на прибуток, комунальний податок, плату за землю, плату і інноваційний фонд, плату за торговий

патент, за спеціальне використання природних ресурсів тощо). Платники мають право вибору системи оподаткування (звичайна або фіксований с/г податок). Об'єктом оподаткування є площа землі, що знаходиться у власності або користуванні. Ставка з 1 га - 0,5-0,3% від грошової оцінки земель. Термін дії Закону на сьогодні встановлений до 31.12.2009 р.

Згідно із **Законом "Про плату за землю" від 03.07.92р.** платниками цього податку є власники землі та землекористувачі (окрім орендарів) на яких не розповсюджується ФСП. Розмір земельного податку обчислюється виходячи з вартості 1 га с/г угідь (0,1-0,3%). Розмір цього податку не залежить від результатів господарської діяльності платника.

ЗУ "Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини" від 23.12.1997р. встановлює правові засади забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини для здоров'я населення. Регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями і споживачами під час розробки, виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації харчової продукції. Визначає які продукти є неякісними і небезпечними для життя і здоров'я людини, встановлюються вимоги щодо маркування товарів, їх реклами, передбачається обов'язкова їх сертифікація. Закріплюються права та обов'язки виробників продукції щодо забезпечення її якості.

ЗУ "Про стимулювання розвитку с/г на період 2001-2004 р.р." від 18.01.2001 р. визначає основні засади державної політики на період реформування. С/г проголошується як пріоритетна галузь народного господарства. Законом впроваджується всебічна державна підтримка с/г виробника, яка стосується цінової та податкової політики. На період дії цього закону не вносяться зміни в законодавство, що можуть спричинити збільшення податкового навантаження на с/г виробників. Із державного бюджету на фінансування розвитку с/г має йти не менше 5% видатків.

Оскільки с/г характеризується залежністю від кліматичних умов, законом передбачене обов'язкове страхування врожаю с/г культур і багаторічних насаджень для державних с/г підприємств, а стосовно врожаю зернових та цукрових буряків - для с/г підприємств всіх форм власності. Причому не менше 50% витрат за страхові платежі компенсується за рахунок державного бюджету.

Крім цих законів існує ще низка законів, безпосередньо спрямованих на ведення с/г виробництва та його окремих галузей: "Про насіння та садівний матеріал" від 26.12.2002 р., "Про охорону прав на сорти рослин" від 21.04.1993 р., "Про карантин рослин" від 30.06.1993 р., "Про пестициди та агрохімікати" від 02.03.1995 р., "Про племінну справу у тваринництві" від 21.12.1999 р., "Про ветеринарну медицину" від 03.04.2004 р., "Про зерно та ринко зерна в Україні" від 04.07.2002 р., "Про захист прав покупців с/г машин" від 05.06.2003 р., "Про с/г дорадчу діяльність" від 24.04.2004 р., "Про молоко та молочні продукти" від 24.06.2004 р. тощо.

Крім того, велике значення мають такі джерела аграрного права, як підзаконні нормативно-правові акти та локальні нормативно-правові акти.

С/г підприємства самостійно вирішують питання своєї виробничої, фінансової та господарської діяльності. У рішенні цих питань велика роль відводиться внутрішньогосподарським нормативним актам. Існує **2 групи** локальних актів: 1. Які набувають юридичну силу з **моменту державної реєстрації** підприємства. До них відносяться лише Статут. 2. Набувають юридичну силу з моменту **затвердження** їх вищим органом самоврядування. До них відносяться Правила внутрішнього розпорядку, Положення про оплату праці, Положення про головних спеціалістів, про РК, про матеріальну відповідальність члена підприємства за заподіяну шкоду та ін.

Аграрне законодавство визначає порядок прийняття локальних актів. Після відповідної їх підготовки та обговорення вони затверджуються вищими органами самоврядування. З цього моменту правила, що містяться в них, набувають силу правової норми, обов'язкової для всіх членів цього підприємства. Основним локальним актом кожного підприємства є **Статут**. Головним при його прийнятті та затвердженні є його відповідність закону і обов'язкове відображення у ньому певних положень, передбачених законом, а саме: назви і місцезнаходження підприємства, завдань та цілей діяльності, системи органів управління, їх компетенції, прав та обов'язків членів, умов та порядку створення, реорганізації та ліквідації, соціальні гарантії членів та ін.

Норми Статуту здобувають юридичної сили лише після державної реєстрації с/г підприємства. При розв'язанні спорів суд також бере до уваги норми локальних актів, прийнятих згідно із Законом.

Висновки з четвертого питання

Таким чином, джерела аграрного права являють собою форми зовнішнього вираження і закріплення норм цієї галузі права. Джерела аграрного права характеризуються значною кількістю, різноманітністю. Їх система характеризує комплексний характер аграрного права як галузі права та у відомій мірі відображає систему аграрного права.

ВИСНОВКИ з теми

Отже, ми завершили розгляд загальних положень теорії аграрного права, надали характеристику останньої як галузі права.

Зміст та спрямованість аграрного права багато в чому визначається змістом та метою аграрної реформи. Аграрна реформа передбачає проведення земельної реформи; перетворення майнових відносин власності в АПК; формування в процесі зміни майнових та земельних відносин власності нових суб'єктів господарської діяльності, найбільш адаптованих до ринкових умов; формування ринку і ринкової аграрної

інфраструктури; застосування державних важелів підтримки розвитку підприємництва на селі. Метою її є створення конкурентноспроможного, в тому числі на міжнародному ринку, аграрного сектора, який забезпечував би продовольчу безпеку країни та достатній рівень доходів селян, як основи соціальної стабільності на селі.

Аграрне право - це система правових норм, яка регулює суспільні відносини, що складаються в процесі виробництва с/г продукції, її переробки та реалізації. Аграрне право - це спеціалізована, комплексна, інтегрована галузь права, яка являє собою сукупність встановлених або санкціонованих державою правових норм, а також локальних норм, що прийняті у встановленому порядку самими с\г підприємствами, в яких закріплюються основні принципи, форми і порядок діяльності і організації с/г підприємств та об'єднань, які регулюють їх взаємовідносини між собою і з державою. Аграрному праву притаманні три основних загальних метода правового регулювання: метод дозволу (диспозитивний), метод приписів (імперативних указівок) та метод заборони (імперативний).

Система АП - це науково обґрунтоване, логічно-послідовне розміщення аграрно-правових інститутів, нормами яких регулюються аграрні відносини. Принципи АП - це основні, керівні ідеї, які визначають напрямки та характер правового регулювання аграрних відносин. Всі принципи АП мають своє конституційне та законодавче закріплення. Принципи аграрного права дають змогу скласти уявлення про основну спрямованість державно-правової політики у цій сфері, про суспільне призначення галузі аграрного права.

Джерела аграрного права характеризуються значною кількістю, різноманітністю. Їх система характеризує комплексний характер аграрного права як галузі права та у відомій мірі відображає систему аграрного права.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентам слід:

- 1) опрацювати конспект лекції;
- 2) ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;
- 3) опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;
- 4) вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття аграрного права як спеціалізованої, комплексної, інтегрованої галузі права, з'ясувати предмет та методи аграрного права.

Необхідно сформулювати уявлення про систему аграрного права та принципи цієї галузі права, зміст останніх.

Потрібно також вивчити поняття і систему джерел аграрного права.

Засвоєння матеріалу має відбуватися із урахуванням розуміння основних завдань та мети аграрної реформи.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Назвіть основні ознаки галузі права.
2. Що є критерієм самостійності галузі права?
3. Які види галузей права вам відомі?
4. Які є основні погляди щодо самостійності галузі аграрного права?
5. Надайте поняття аграрного права?
6. Що є предметом аграрного права?
7. В чому полягає особливість предмету аграрного права?
8. Назвіть основні групи відносин, що входять до предмету аграрного права.
9. Які особливості має аграрне право як галузь права?
10. Надайте поняття системи аграрного права.
11. Які є основні елементи системи аграрного права?
12. Що являє собою метод аграрного права?
13. Що є складовими методу аграрного права?
14. Надайте поняття принципів аграрного права.
15. Охарактеризуйте зміст основних принципів аграрного права.
16. Які основні складові (напрямки) аграрної реформи ви знаєте?
17. Що є метою аграрної реформи?

Лекція 2 Загальна характеристика суб'єктів аграрного права

Тема № 2 Загальна характеристика суб'єктів аграрного права

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття та класифікація суб'єктів аграрного права
2. Правосуб'єктність аграрних підприємств кооперативного та корпоративного типів
3. Правосуб'єктність аграрних об'єднань
4. Фізичні особи як суб'єкти аграрного права

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.;
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV// Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 - 2003 р., № 18, стаття 144.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р., № 40, стаття 356.
4. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 № 514-VI // Відомості Верховної Ради України від 19.12.2008 - 2008 р., № 50, / № 50-51 /, стор. 2432, стаття 384.
5. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України від 03.12.1991 - 1991 р., № 49, стаття 682.
6. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 № 2114-XII // Відомості Верховної Ради України від 19.05.1992 - 1992 р., № 20, стаття 272.
7. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 № 742-IV // Відомості Верховної Ради України від 18.07.2003 - 2003 р., № 29, стаття 232.

8. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 03.10.1997 - 1997 р., № 39, стаття 261.
9. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV // Відомості Верховної Ради України від 07.11.2003 - 2003 р., № 45, стаття 363.

МЕТА ЛЕКЦІЇ: охарактеризувати поняття та види суб'єктів аграрного права, з'ясувати співвідношення корпоративних та кооперативних відносин в аграрному праві, надати характеристику аграрних об'єднань, з'ясувати правове положення фізичних осіб як суб'єктів аграрного права; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Цією лекцією з теми «Загальна характеристика суб'єктів аграрного права» ми розпочинаємо вивчення низки тем курсу, присвячених питанням суб'єктів аграрних правовідносин.

Метою цієї лекції є охарактеризувати поняття та види суб'єктів аграрного права, з'ясувати співвідношення корпоративних та кооперативних відносин в аграрному праві, надати характеристику аграрних об'єднань, з'ясувати правове положення фізичних осіб як суб'єктів аграрного права; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Лекція з теми «Загальна характеристика суб'єктів аграрного права» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже розглядувані нами суб'єкти є елементами складу (суб'єктами) аграрних правовідносин, а правове регулювання їх статусу відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темами, що характеризують правове становище окремих суб'єктів аграрного права.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. «Суб'єкт права» є однією із центральних категорій теорії права, вчення про правовідносини, механізм правового регулювання;
- 2) із конституційним правом. Основи правового статусу розглядуваних нами суб'єктів базуються на положеннях конституційного права;
- 3) із цивільним правом, оскільки воно забезпечує загальне правове регулювання статусу юридичних осіб приватного права, фізичних осіб;

4) із господарським правом, спеціальні норми якого деталізують правове положення низки суб'єктів аграрного права.

1. Поняття та класифікація суб'єктів аграрного права

Основними виробниками продуктів харчування, сировини та продовольства рослинного та тваринного походження є аграрні підприємці всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання. Відповідно до чинного законодавства ознаками таких підприємців є, **по-перше** – легалізація шляхом державної реєстрації, а **по-друге** – предмет діяльності – виробництво с/г продукції. Тому суб'єкт аграрного підприємництва включає в себе поняття всіх аграрних товаровиробників зі статусом юридичної особи та громадянин, які зареєструвалися як підприємці.

Визначення аграрних товаровиробників наведено у ЗУ "Про с/г кооперацію" та "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр.". Відповідно до них **сільськогосподарський товаровиробник** - фізична або юридична особа незалежно від форми власності та господарювання, в якій валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 50 відсотків загальної суми валового доходу. Це обмеження не поширюється на осіб, які мають ОСГ.

Отже, **суб'єктів аграрного права** можна визначити як легалізованих юридичних та фізичних осіб, що проводять діяльність у сфері виробництва с/г продукції.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про стимулювання розвитку с\г-ва на період 2001-2004 р.р.» **сільськогосподарська продукція** – це продукція, що виробляється в сільському господарстві та відповідає кодам 01.11-01.42 та 05.00.1-05.00.42 Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97.

Суб'єктів аграрного права можна **класифікувати** за різними підставами (як й інших суб'єктів господарювання):

1. **за формами власності** – державні (у т.ч. казені), приватні, комунальні, колективні (ст. 63 ГК України), засновані на змішаній формі власності.

2. **залежно від предмету та цілей діяльності** – аграрні підприємці, головною метою яких і предметом діяльності є виробництво с/г продукції; підприємства, статутні діяльність яких спрямована на агротехнічне, гідромеліоративне, технічне та інше

забезпечення виробничої діяльності с/г товаровиробників; корпоративні установи, діяльність яких спрямована на надання фінансово-кредитних, страхових, посередницьких послуг для забезпечення виробничо-господарської діяльності аграрних виробників.

3. **за походженням капіталу** – “національні” підприємства, підприємства з іноземними інвестиціями (не менше 10% статутного фонду), іноземні підприємства (100%).

4. **залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду** – унітарні (один засновник) та корпоративні.

5. **залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік** – малі (не більше 50 осіб та 500 тис. євро), великі (більше 1000 осіб та більше 5 млн. євро) та середні (інші).

6. **за організаційно-правовими формами** – господарські товариства, кооперативи, підприємства, ФГ.

Висновки з першого питання

Таким чином, ми розглянули поняття і класифікацію суб'єктів аграрного права. Основною ознакою таких суб'єктів є провадження ними діяльності у сфері виробництва сільськогосподарської продукції. Суб'єкти аграрного права можуть бути класифіковані за багатьма підставами. Найбільше правове значення має поділ суб'єктів аграрного права за критеріями форми власності, типу об'єднання, організаційно-правовими формами.

2. Правосуб'єктність аграрних підприємств кооперативного та корпоративного типів

Передумовою участі суб'єктів аграрного права у певних правовідносинах є існування в них правосуб'єктності. **Правосуб'єктність** – це гарантована нормами АП можливість, а також здатність суб'єкта своїми діями здобувати для себе суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки.

Серед суб'єктів АП провідне місце належить суб'єктам, заснованим на недержавній формі власності і утворених відповідно до положень ГК України явочно-нормативним способом, тобто за ініціативою громадян або недержавних юридичних осіб. Суб'єкти аграрного господарювання вважаються створеними та здобувають прав юридичної особи з моменту їх державної реєстрації, що відбувається в порядку, встановленому **ЗУ “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців” від 15.05.2003 р.**

Залежно від принципів утворення та діяльності аграрні підприємства можуть бути 2 типів: **кооперативного та корпоративного**.

Аграрні підприємства кооперативного типу – це юридичні особи, засновані на приватній формі власності, членстві, особистій трудовій участі членів, об'єднанні майна, що виступає основою для спільного ведення статутної діяльності з метою одержання прибутку. Правове становище цих підприємств визначено ЗУ “Про КСП”, “Про с/г кооперацію”, “Про ФГ”, а також статутом конкретного підприємства.

Підприємства кооперативного типу можуть утворюватися:

- внаслідок перетворення с/г підприємств в ході проведення аграрної реформи;
- шляхом добровільного об'єднання майна та землі юридичними та фізичними особами та створення с/г кооперативів, ФГ.

Рішення про створення підприємства приймається установчими зборами. Після державної реєстрації таке кооперативне підприємство здобуває прав юридичної особи. Якщо говорити про с/г кооперативи, то залежно від цілей діяльності вони підрозділяються на виробничі та обслуговуючі. **Виробничі** здійснюють свою підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку. **Обслуговуючі** мають за мету обслуговування с/г виробництва учасників кооперації і не мають на меті одержання прибутку. Економічну основу створення та діяльності кооперативних підприємств складає власність кооперативу як юридичної особи, а його члени мають певні зобов'язальні прав та обов'язки майнового характеру стосовно кооперативу. Нарахування на пайовий внесок проводяться залежно від трудової участі (в обслуговуючих кооперативах – участі у господарській діяльності) за результатами фінансового року з доходу підприємства, що залишається у його розпорядженні.

Особливістю правосуб'єктності підприємств кооперативного типу є те, що ці підприємства являють собою об'єднання передусім робочої сили, а не капіталу. Члени цих підприємств самі здійснюють управління та контроль за діяльністю свого підприємства. Так, вищим органом управління є загальні збори членів підприємства. Голосування на зборах відбувається за принципом: 1 член кооперативу – 1 голос. Тому навіть внесення додаткового майнового внеску у розвиток підприємства не розширює прав членів в управлінні підприємством. Органи державного управління застосовують до таких підприємств у межах своїх повноважень не імперативні методи, а метод рекомендацій. Обов'язкові принципи мають місце лише у сфері дотримання ТБ, виробничої санітарії, ветеринарії, якості продукції. Тобто держава застосовує імперативний метод тільки там, де необхідний захист працівників та споживачів.

Особливістю правосуб'єктності кооперативних підприємств є також чітке визначення меж впливу з боку органів самоврядування на окремого члена через застосування до нього заходів заохочення та стягнення, що передбачені статутом.

Правове становище підприємств **корпоративного типу** визначено нормами ГК України, ЗУ “Про господарські товариства” та статутом кожного підприємства. **Це юридичні особи**, засновані на приватній формі власності, особистій майновій участі

(обов'язковому об'єднання майна) фізичних та юридичних осіб у статутному фонді для ведення статутної діяльності з виробництва, переробки та реалізації с/г продукції з метою отримання прибутку.

Більшість корпоративних с/г підприємств утворюється внаслідок: 1) реструктуризації КСП; 2) приватизації державного майна (ЗУ "Про особливості приватизації майна в АПК"); 3) на основі добровільного волевиявлення фізичних та юридичних осіб.

Такі підприємства утворюються шляхом прийняття засновницького договору, статуту та проходять державну реєстрацію.

Особливість їх правосуб'єктності полягає в тому, що господарські товариства є об'єднання капіталу, а не трудової участі. Праця учасників та акціонерів в них не є обов'язковою, а може мати місце на добровільних засадах. Участь у статутному фонді товариства є підставою для здійснення управління його діяльністю. Управління та контроль здійснюється учасниками залежно від розміру їх частки у статутному фонді товариства.

Особливістю правосуб'єктності є також **наявність права на дивіденди** залежно від участі у статутному фонді з чистого прибутку товариства.

Якщо провести порівняльний аналіз с/г підприємств кооперативного та корпоративного типів, то можна встановити наступне:

Підприємства кооперативного типу	Підприємства корпоративного типу
мета діяльності (крім основної статутної)	
підвищення доходів членів, задоволення їх потреб	підвищення доходів інвесторів, підвищення курсу акцій
визначальний правовий інституту	
право членства	право участі
основні обов'язки	
обов'язкова особиста праця	обов'язкова участь у статутному капіталі
принципи управління	
1 член – 1 голос, тільки особисто	1 акція – 1 голос, 1 частка – 1 голос, можна особисто або представник
розподіл прибутку	
не існує інституту дивідендів. Згідно трудової участі (участі у господарських операція) отримують кооперативні виплати та частку доходу на пай	дивіденди залежно від участі у статутному капіталі

Говорячи про суб'єктів корпоративного типу необхідно окремо звернути увагу на суб'єктів, які здійснюють фінансово-кредитні, посередницькі послуги для забезпечення с/г виробництва. До них, зокрема, належать **банківські установи та аграрні біржі**.

Банки діють на підставі ЗУ "Про банки та банківську діяльність", "Про господарські товариства" та Статуту. Створюється банк у вигляді АТ, ТОВ або кооперативного формування. Управління банком здійснюють загальні збори, спостережна рада банку,

правління. Контрольні функції – РК. Банки здійснюють **такі основі операції**: приймають вклади від фізичних та юридичних осіб, відкривають та ведуть поточні рахунки клієнтів, в т.ч. перекази грошових коштів з цих рахунків, операції з валютними цінностями, організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів, випуск, купівлі, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних документів, кредитування фізичних та юридичних осіб, надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Щодо **агробіржи**, то її діяльність регулюється ЗУ “Про товарну біржу”, “Про господарські товариства” та **Типовими правилами біржової торгівлі с/г продукцією (затверджені наказом Мін. с/г-ва і продовольства, Мін. економіки, Мін. фінансів України від 03.04.1996 р.)**.

Біржа є юридичною особою, діє на умовах самоврядування та господарської самостійності. Майно формується за рахунок пайових, вступних або періодичних внесків членів біржі, надходжень від операцій, що здійснюються біржею, від штрафів, які стягуються за порушення правил торгівлі. Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті отримання прибутку. Створюється у форму АТ або ТОВ. Біржові операції оформлюються шляхом укладення договорів купівлі-продажу, постачання або міни. Біржа сприяє укладенню цих договорів, здійснює їх оформлення. Вона не несе відповідальності за їх невиконання або неналежне виконання. **Учасниками торгів** можуть бути лише члени біржі – брокери та біржові маклери. До біржових торгів допускається с/г продукція визначеного переліку стандартної якості, що є реальним товаром, а також стандартні контракти на цю продукцію. За рішенням біржового комітету до торгів може бути також допущена продукція, що забезпечує виробництво с/г продукції, кількість якої не повинна перевищувати 40% від загального обсягу товару. **Ціни на продукцію формуються вільно** в залежності від попиту та пропозиції у національній валюті. Під час біржових торгів можуть бути укладені **спотові** угоди, пов’язані з негайною (1-30 днів) передачею прав та обов’язків щодо реальної с/г продукції. **Форвардні** – відстрочена (30-360 днів) взаємна передача щодо реальної с/г продукції. **Ф’ючерсні** угоди укладаються на постачання продукції в майбутньому і оплата її здійснюється під час постачання за цінами, які складатимуться на той час. **Опціонні** угоди – поступка прав на майбутню передачу чи набуття прав і обов’язків щодо реального товару або стандартного контракту.

Заявки на купівлю чи продаж реальної с/г продукції подаються брокерами на біржу до [початку](#) торгів. Одночасно із заявкою брокер повинен надати **такі документи**:

на продаж: довідку про наявність заявленої кількості товару, **сертифікат** якості товару незалежної інстанції по контролю якості с/г продукції;

на купівлю: документ про оплату біржі гарантійного внеску, **документи**, що підтверджують наявність на рахунках покупця необхідних коштів, чи **гарантію оплати** від банку.

На основі заявок формується **бюлетень** продажу та купівлі на даний біржовий торг. Біржовий маклер послідовно називає номери позицій згідно з бюлетенем. Брокер-

продавець піднімає реєстраційний номер у разі його присутності в залі. При його відсутності позиція знімається з торгів. Брокер-покупець підняттям свого реєстраційного номера сповіщає про готовність купити товар. Якщо покупців декілька, між ними проводиться конкурентний торг на збільшення. Брокер, що запропонував найбільшу ціну, вважається стороною угоди. Якщо покупців немає, продавець може запропонувати зниження ціни. При відсутності покупців товар знімається з торгів. **Угода, укладена на біржових торгах, повинна бути зареєстрована та оформлена як біржовий контакт.** Брокери зобов'язані підписати контакт, а біржа його зареєструвати **не пізніше наступного робочого дня.** Порушення цього терміну вважається відмовою від контакту. За реєстрацію угоди біржа може встановити реєстраційний збір, що не повинен перевищувати 0,5 % суми угоди. При оформленні контакту, стороною якого є нерезидент України, ціна біржової угоди зазначається в іноземній валюті. Для забезпечення надійності розрахунків продавець і покупець вносять гарантійний внесок не менше 0,5 % суми заявки.

Висновки з другого питання

Отже, ми розглянули особливості правосуб'єктності аграрних підприємств кооперативного та корпоративного типів, надавши їх порівняльну характеристику. Найважливішими критеріями розрізнення цих двох типів аграрних підприємств є мета діяльності, характер зв'язку із членами (учасниками), принципові засади управління та розподілу прибутків.

3. Правосуб'єктність аграрних об'єднань

Для того, щоб успішно працювати в умовах ринкової конкуренції, підприємства прагнуть об'єднання. Згідно із законодавством усі суб'єкти аграрного підприємництва мають право на добровільних засадах об'єднувати свою виробничу, комерційну, наукову та іншу діяльність, незаборонену законодавством, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству.

Об'єднання можуть утворюватися за **галузевою чи територіальною ознакою**, створюватися на невизначений строк або тимчасово.

Відповідно до ст. 118 ГК України **об'єднанням підприємств** є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Як суб'єкт права, **об'єднання підприємств** має свої **ознаки**:

1) **економічна ознака** – основою об'єднання є єдність матеріальних інтересів засновників. Матеріальні інтереси визначаються в статуті чи установчому договорі про створення об'єднання.

2) **економіко-юридична** – об'єднання як суб'єкт правовідносин має майно, відокремлене від майна членів об'єднання (- майно, передане членами на підставі договору чи статуту; - майно, набуте внаслідок господарської діяльності; - майно створених об'єднанням підприємств). Майно передається у господарське відання чи оперативне управління (ст. 123 ГК України). Майно членів об'єднання не входить до складу майна об'єднання. Об'єднання не відповідає за зобов'язаннями свої членів, а члени не відповідають за зобов'язаннями об'єднання і один одного, якщо інше не встановлено у статутних документах. Порядок розподілу майна після припинення діяльності об'єднання встановлюється договором або статутом.

3) **організаційно-правова** – централізація в руках об'єднання функцій і повноважень його членів. Перелік цих функцій міститься у статуті чи договорі (виробничі, господарські, науково-технічні, комерційні функції)

4) **юридична** – особлива правосуб'єктність. Членами об'єднання можуть бути лише підприємства, юридичні особи (цим об'єднання відрізняється від підприємства, яке не має у своєму складі інших юридичних осіб), які є самостійними господарюючими суб'єктами. Разом з тим об'єднання також є самостійним суб'єктом. Воно створюється і проходить державну реєстрацію, є суб'єктом права, діє на підставі статуту або установчого договору, володіє майном, має самостійний баланс, рахунки в установах банків. Об'єднання проходить державну реєстрацію в порядку, встановленому для інших суб'єктів господарювання.

Організаційно-правовими формами об'єднання підприємств виступають **асоціації, корпорації, концерни, консорціуми** та інші. (ст. 120 ГК України).

Для с/г підприємств найбільш придатними виступають асоціації та корпорації.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Згідно із ст. 26 ЗУ "Про с/г кооперацію" об'єднання с/г кооперативів створюються за рішенням установчих зборів уповноважених представників кооперативів. Об'єднання, що створюються обслуговуючими кооперативами, можуть мати асоційованих членів, на тих же умовах, що й обслуговуючі кооперативи. Такі об'єднання є неприбутковими.

Вихід з об'єднання відбувається за рішенням загальних зборів членів кооперативу. Право на створення об'єднань ФГ передбачено ст. 26 ЗУ "Про ФГ".

Висновки з третього питання

Таким чином, ми розглянули питання правосуб'єктності аграрних об'єднань. Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. В аграрному секторі економіки найбільш поширеними є асоціації і корпорації.

4. Фізичні особи як суб'єкти аграрного права

Поняття права членства в с/г підприємствах кооперативного типу. Правовою основою членства у с/г підприємстві кооперативного типу є норми **ст. 36 Конституції України**, згідно з якою громадяни України мають право об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

Право членства у с/г підприємствах кооперативного типу становить собою сукупність правових норм, в тому числі і локального характеру, якими встановлені правила і порядок вступу до цих підприємств, права та обов'язки членів, а також підстави припинення перебування громадян у складі членів с/г кооперативних підприємств. До підприємств кооперативного типу належать с/г кооперативи, спілки селян, ФГ.

Згідно ст. 8 ЗУ "Про с/г кооперацію" **членами кооперативу можуть бути** фізичні особи, які досягли 16-ти річного віку і виявили бажання брати участь у його діяльності. Закон розрізняє **2 види членства** – дійсний член кооперативу та асоційований член кооперативу. Членами кооперативу м. б. як фізичні, так і юридичні особи. **Дійсними членами** кооперативу визнаються фізичні та юридичні особи, які зробили вступний і пайовий внески у встановлених статутом розмірах, приймають участь у спільній трудовій діяльності (у с/г обслуговуючих кооперативах – у спільній господарській діяльності), визнають і дотримуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу в управлінні справами кооперативу за правилом "один член кооперативу – один голос". **Асоційованими членами** кооперативу визнаються особи, що зробили пайовий внесок у створення та розвиток кооперативу і користуються правом дорадчого голосу в управлінні кооперативом. Таким чином, на відміну від дійсних членів, асоційовані не приймають особистої участі у виробничій діяльності кооперативу, мають тільки право дорадчого голосу і виступають як інвестори. Члени

кооперативу можуть переоформити членство в кооперативі на асоційоване, в порядку, визначеному статутом.

Право членства в с/г кооперативних підприємствах характеризується **такими основними рисами**: це право **загальне** – членами кооперативних підприємств можуть бути будь-які особи; це **особисте** право, його реалізація здійснюється на власний розсуд; це **рівне** право для усіх громадян незалежно від віку, статі, освіти.

Порядок і умови вступу в члени кооперативу визначені в Законі та конкретизуються у статуті кооперативу. Чинне законодавство встановило вік, до досягнення якого фізична особа **не може бути прийнята** до членів кооперативу – **16 років**. Громадянин може реалізувати право членства лише в **одному с/г кооперативному підприємстві тотожного напрямку діяльності**. Ч. 3 ст. 8 встановила, що фізичні або юрид. особи можуть бути членами кількох обслуговуючих кооперативів, різних за напрямками діяльності.

Основними умовами вступу до членів підприємства є волевиявлення особи, яка бажає стати членом кооперативу та наявність волі вищого органу самоврядування кооперативу, а також внесення вступного та пайового внесків (для асоційованих членів – пайового внеску). Порядок прийняття осіб до членів підприємства передбачає подання ними **письмової заяви** до правління підприємства, яка має бути розглянута у присутності заявника на засідання правління. На правління покладається обов'язок розглянути заяву та прийняти рішення: **рекомендувати (або ж не рекомендувати)** особу, яка подала заяву, вищому органу управління прийняти чи ні її до членів кооперативу. Тобто рішення правління (або голови правління) про прийняття до кооперативу підлягає **схваленню загальним зборами**. Загалом порядок прийняття такого рішення та його схвалення визначається статутом кооперативу.

У особи, прийнятої до членів підприємства, **право членства виникає з моменту прийняття рішення правління кооперативу**.

Права та обов'язки членів кооперативних с/г підприємств.

Усі члени с/г підприємств кооперативного типу мають певні юридичні права і несуть обов'язки. Їх відмінності лежать в основі розмежування на дійсних та асоційованих членів. Це стосується прав щодо вступу до членів підприємств, управління підприємством, трудової участі, припинення членства, порядку розрахунків із вибувшими членами підприємств тощо. Отже, можна назвати **трудові, управлінські, майнові права та обов'язки членів** с/г кооперативних підприємств.

Головними серед прав та обов'язків членів с/г підприємств є **трудові права та обов'язки**. Трудовим та аграрним законодавством регулюються відносини щодо організації, дисципліни, оплати, охорони праці, дисциплінарна та матеріальна відповідальність за порушення трудової дисципліни. **Трудові обов'язки покладаються лише на дійсних членів** підприємства (щодо членів с/г обслуговуючого кооперативу – обов'язок участі у господарській діяльності кооперативу). Для асоційованих членів таких обов'язків не передбачено.

Право на відпочинок членів підприємств забезпечується встановленням тривалості робочого дня, наданням щотижневого відпочинку, щорічних оплачуваних відпусток. Умови та порядок надання відпусток визначаються Правилами внутрішнього розпорядку та ЗУ "Про відпустки" (не менше 24 к.д.). Можуть надаватися додаткові відпустки за роботу із шкідливими та важкими умовами праці. Підприємства мають право встановлювати своїм членам додаткові пенсії (розміри визначають самостійно).

Управління діяльністю кооперативом здійснюється громадянами як дійсними членами **на засадах самоврядування**. Члени цих підприємств мають право брати участь в управлінні справами підприємства, мають право ухвального голосу на загальних зборах, право обирати і бути обраними в органи управління кооперативу. Ці права реалізуються громадянами **тільки особисто** (юридичними особами – через представника).

Голосування на загальних зборах здійснюється незалежно від майнового внеску, за принципом **"1 член кооперативу – 1 голос"**. Асоційовані члени приймають участь в управлінні з правом дорадчого голосу.

Членські майнові правомочності полягають передусім у наявності права члена кооперативу на **одержання кооперативних виплат та частини доходу кооперативу**, яка розподіляється пропорційно участі у накопиченні цього доходу. Таке право реалізується за підсумками роботи кооперативу у певному фінансовому році, за рішенням загальних зборів – грошми, товарами, цінними паперами, збільшенням паю).

У разі припинення членства член кооперативу має **право на одержання паю**. Право на пай підтверджується пайовою книжкою (особовим рахунком, свідоцтвом), де зазначається у грошовому та відсотковому вираженні частка члена кооперативу у спільному майні. Майновий пай сплачується грошми, натурою, цінними паперами відповідно до його вартості на момент виходу. Термін та інші умови отримання паю встановлюються в статуті, при цьому термін отримання паю **не може перевищувати 2-х років** (з 1 січня року, що настає після року припинення членства).

Асоційовані члени вносять лише пайові внески і мають право на **отримання виплат часток доходу на паї** (кооперативні виплати їм не виплачуються). Але статутом може бути передбачений інший відсоток виплат, ніж для дійсних членів, та інший розмір пайових внесків. У разі виходу з кооперативу асоційовані члени мають загальне право на отримання паю, а у разі ліквідації кооперативу – **першочергове право** на отримання свого майнового внеску та відповідної частки доходу і повернення земельної ділянки.

Законом та локальними нормативними актами підприємств можуть передбачатися й інші обов'язки. Зокрема, **обов'язки** дотримуватися вимог статуту та інших локальних актів, виконувати рішення загальних зборів, правління кооперативу, дотримуватися трудової дисципліни, відшкодовувати збитки, завдані підприємству, раціонально використовувати землю та інші природні ресурси тощо.

Поняття і особливості права засновництва та права участі громадян в с/г підприємствах корпоративного типу.

Для створення суб'єктів підприємництва корпоративного типу громадяни та юридичні особи повинні виступити у якості засновників цих підприємств, провести установчі збори, зареєструвати підприємство. Після державної реєстрації вони стають учасниками (акціонерами в АТ) і набувають корпоративних прав.

Право засновництва – це сукупність правових норм, якими встановлюються певні правила щодо формування статутного фонду аграрного корпоративного підприємства, укладення між засновниками установчої угоди, своєчасного внесення внеску до статутного фонду, державної реєстрації товариства як суб'єкта господарювання.

Право участі – це сукупність правових норм, якими встановлюються певні правила реалізації громадянами-учасниками набутих корпоративних прав.

Право участі охоплює: 1) юридичне оформлення участі (внесення остаточного внеску, одержання акцій, сертифікатів в ТОВ); 2) правила, якими встановлені прав та обов'язки громадян-учасників; 3) юридичне оформлення та правила щодо виходу з корпоративного підприємства.

Право участі пов'язано із **корпоративними правами**, які набувають учасники корпоративних правовідносин. Це **право на частку** у статутному фонді корпоративного підприємства, включаючи право на управління і одержання дивідендів пропорційно майновій участі кожного учасника.

Право засновництва, участі та корпоративні права учасників аграрних підприємств корпоративного типу ґрунтуються на нормах ГК України, "Про господарські товариства", "Про приватизацію майна державних підприємств", "Про особливості приватизації майна в АПК" та Статутів господарських товариств. **Реалізується право засновництва та участі:** 1) через волевиявлення громадянина щодо об'єднання свого майна з майном інших громадян для створення статутного фонду, заснування товариства; 2) через приватизації майна державного с/г підприємства; 3) через придбання акцій (часток у статутному фонді товариства) в інших осіб.

Таким чином, **визначальним фактом у статусі** корпоративних суб'єктів є заснування статутного (складеного) капіталу, а після державної реєстрації – участь у статутному капіталі (тобто громадяни-учасники є інвесторами цих підприємств). Як і право членства, **право участі є загальним, особистим і рівним.**

Права та обов'язки громадян у корпоративних с/г підприємствах.

Права та обов'язки учасників корпоративних підприємств аграрного типу ґрунтуються на положеннях **ГК України та "Про господарські товариства"**, а також на положеннях установчих документів – статутів та установчих (засновницьких) договорів.

Майнові права – це **право** на внесення вкладу в натурі (будинки, споруди, техніку), у вигляді цінних паперів, грошима, а також інших майнових прав (у т.ч. на інтелектуальну власність). Внесок м. б. у вигляді права користування з/д (причому громадянин зберігає право власності на земельну ділянку). Однак слід мати на увазі, що перехідним

положеннями ЗК **встановлено заборону щодо внесення до 01.01.2005 р. права на земельну частку (пай) до статутних фондів господарських товариств.**

Учасники мають **право** участі у розподілі прибутків підприємства, а також **право** на одержання дивідендів. Законодавством передбачені обмеження щодо права на розподіл прибутків (ЗУ "Про цінні папери та фондову біржу") – у разі відсутності прибутків, коли розподіл прибутків і виплата дивідендів призведуть до неплатоспроможності підприємства, наявності дебіторської заборгованості. Дивіденди не можуть сплачуватися за рахунок статутного фонду.

Учасники можуть **розпоряджатися своєю часткою** на власний розсуд, заповідати її. Учасник має право придбати додатково випущені товариством акції. У разі ліквідації товариства вони мають право на одержання коштів, що залишилися від продажу майна товариства після проведення усіх розрахунків (із найманими працівниками, бюджетом, кредиторами) - пропорційно вартості вкладеного майна.

Управлінські права учасників: брати участь в управлінні справами підприємства, обирати та бути обраним до органів управління, одержувати інформацію про діяльність товариства (річні баланси, звіти, протоколи зборів).

На відміну від суб'єктів кооперативного типу, **голосування** в таких підприємствах **здійснюється за принципом 1 частка – 1 голос.**

Обов'язки: виконувати умови установчого договору, дотримуватися Статуту, зробити майнові внески (АТ – 50% (до установчих зборів), ТОВ – 30% (до державної реєстрації)), виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління, виконувати майнові зобов'язання перед товариством, не розголошувати комерційну таємницю. Ці обов'язки можуть бути розширені локальними актами та рішеннями вищих органів управління товариства.

Підстави, порядок, умови та правові наслідки припинення права членства та права участі громадян в підприємствах кооперативного і корпоративного типів.

Членство в підприємствах кооперативного типу **припиняється:**

1) за ініціативою члена підприємства на підставі поданої заяви про **вихід**, і прийняття загальним зборами рішення з цього приводу. Заява про вихід має бути розглянута правлінням і загальними зборами **не пізніше 1-го місяця**, на найближчому засіданні (доцільно це встановити у Статуті). Якщо заява до закінчення цього терміну не була розглянута, членство припиняється по закінченні місячного терміну. Ані правління, ані загальні збори не можуть відмовити члену кооперативу у виході з нього.

2) **припинення трудової участі** членів в діяльності кооперативу. Ця підстава стосується лише дійсних членів виробничих с/г кооперативів.

3) **виключення** у випадках і в порядку, визначених статутом кооперативу. Припинення членства з ініціативи підприємства внаслідок виключення здійснюється на підставі

рішення вищого органу управління згідно із положеннями Статуту та Правил внутрішнього розпорядку і є **примусовим**. Воно застосовується до членів кооперативних підприємств як надзвичайний дисциплінарний захід впливу для осіб, які систематично порушують трудову та статутну дисципліну. Наприклад, виключення на підставі положень Статуту може застосовуватися до осіб, які засуджені до позбавлення волі.

4) у разі **несхвалення загальними зборами** рішення правління про прийняття до кооперативу.

5) у разі **смерті** члена чи **ліквідації** кооперативу.

Припинення членства тягне за собою певні правові наслідки. Особа, яка припинила членство, **має право на одержання свого паю** натурою, грошми, цінними паперами. Такій особі **видається** трудова книжка, **проводяться** усі розрахунки із нею, **повертається** земельна частка (пай) в натурі (на місцевості).

Статутом кооперативу може бути передбачено **збереження членства** за особами, які тимчасово вибули з підприємства: проходження дійсної строкової військової служби, обрання на виборну посаду, вступу до навчальних закладів за направленням підприємства з відривом від виробництва, виходу осіб на пенсію за віком та інвалідністю, які продовжують мешкати на території діяльності підприємства та не втратили зв'язок із ним.

Припинення права участі настає у разі: 1) ліквідації товариства; 2) продажу акцій (часток); 3) виключення з ТОВ за невиконання статутних завдань.

Припинення участі тягне за собою позбавлення особи прав учасника. Така особа позбавляється прав майнового та управлінського характеру. Якщо особа продала лише часту акцій (частки), то її права **пропорційно** зменшуються (право на отримання дивідендів, кількість голосів).

Правовий статус найманих працівників у с/г-ві. Такими працівниками є особи, що працюють у с/г підприємствах на підставі укладених трудових договорів (контрактів).

Правовий статус с/г працівників складається з **3 основних частин**:

- 1) конституційні права, свободи та обов'язки громадян України;
- 2) права та обов'язки, що закріплені трудовим законодавством за всіма працівниками
- 3) прав та обов'язки, що відображають специфіку правового становища саме працівників с/г підприємств.

Основні права, свободи та обов'язки громадян закріплені в Конституції. **Ст. 43** – кожен має право на працю, що включає в себе можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або вільно погоджується. Держава при цьому гарантує рівні можливості у виборі процесії, реалізації програм підготовки кадрів. Згідно з цією

нормою кожен має право на належні, безпечні умови праці, на оплату праці. **Ст. 45** – право на відпочинок, що гарантується наданням вихідних днів та щорічних оплачуваних відпусток.

За своїм соціально-економічним станом с/г працівники є найманими працівниками, тому їх правовий статус за обсягом прав та обов'язків має багато спільного з правовим статусом працівників інших галузей народного господарства. **На працівників с/г підприємств розповсюджуються норми трудового законодавства.** Трудові права та обов'язки складають основу **спеціального статусу** найманих працівників, однак особливості с/г виробництва дають підстави говорити про специфіку умов праці найманих працівників с\г-ва. **Така специфіка закріплена у Галузевих правилах внутрішнього трудового розпорядку для робітників та службовців підприємств, установ, організацій сільського господарства від 10.01.1985 р.** Ними закріплені основні права та обов'язки працівників та адміністрації цих утворень: раціонально використовувати землю, с/г техніку, забезпечувати збереження майна, дотримуватися дисципліни праці, техніки безпеки.

Правовий статус спеціалістів с/г закріплений в **Положенні про спеціаліста с\г-ва (Мін с\г-ва СРСР 19.10.1977 р.).** На підставі цього положення с/г підприємства приймають локальні положення та посадові інструкції відповідних спеціалістів.

Особливості правового статусу найманих с/г працівників мають місце в організації їх праці, формах та системах її оплати. Враховуючи сезонний характер робіт, потреба у робочій силі в різні періоди року змінюється. До роботи можуть залу^чатися сезонні та тимчасові працівники. Залежно від цього регулюється режим робочого часу та відпочинку. Згідно із трудовим законодавством нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень. Правління с/г підприємств, за погодженням із профспілковим комітетом, у випадку виробничої необхідності може збільшити тривалість робочого дня для працівників, зайнятих у рослинництві, до 10 годин. В менш напружені періоди польових робіт, тривалість робочого дня може зменшуватися до 5 годин, а за бажанням працівників – і більше. У випадку виробничої необхідності робітник можуть залу^чатися до роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, з наданням інших днів відпочинку.

Тобто, трудові відносини найманих с/г працівників регулюються трудовим законодавством та спеціальними нормативними актами. Але у нормативних актах, що приймаються централізовано, не можливо передбачити вирішення усіх проблем, що виникають в процесі праці. **Тому велике значення належить локальним нормативним актам.**

Однак, незалежно від форми власності підприємства, наймані працівники користуються усіма гарантіями, встановленими трудовим законодавством.

Оформлення трудових відносин із найманим працівником здійснюється шляхом укладення **трудоного договору**. Особливістю є також те, що аграрне законодавство надає право укладення такого договору у вигляді **трудоного контракту**. При укладенні контракту зазначаються його сторони, права, обов'язки, термін дії, відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення та організації праці, умови розірвання

контракту. Від звичайного трудового договору він відрізняється тим, що **дозволяє поєднати** нормативне та договірне регулювання трудових відносин. При укладенні контракту домінує договірне регулювання суттєвих умов праці. Перевага контракту полягає в тому, що він дозволяє з метою захисту прав та інтересів працівника максимально індивідуалізувати кожний елемент угоди про працю.

Особи, що працюють у с/г підприємствах на умовах найму, **не приймають участі** в управлінні справами таких підприємств та розподілі їх прибутку.

Висновки з четвертого питання

Отже, ми розглянули питання аграрної правосуб'єктності фізичних осіб. Фізичні особи передусім беруть участь в аграрних правовідносинах в якості членів або учасників сільськогосподарських підприємств кооперативного або корпоративного типу відповідно. Така участь опосередковується категоріями «право участі» і «право членства». Право засновництва – це сукупність правових норм, якими встановлюються певні правила щодо формування статутного фонду аграрного корпоративного підприємства, укладення між засновниками установчої угоди, своєчасного внесення внеску до статутного фонду, державної реєстрації товариства як суб'єкта господарювання. Право участі – це сукупність правових норм, якими встановлюються певні правила реалізації громадянами-учасниками набутих корпоративних прав. Право участі охоплює: 1) юридичне оформлення участі (внесення остаточного внеску, одержання акцій, сертифікатів в ТОВ); 2) правила, якими встановлені прав та обов'язки громадян-учасників; 3) юридичне оформлення та правила щодо виходу з корпоративного підприємства.

ВИСНОВКИ з теми

Отже, під час цієї лекції ми надали загальну характеристику суб'єктів аграрного права. Суб'єктів аграрного права можна визначити як легалізованих юридичних та фізичних осіб, що проводять діяльність у сфері виробництва с/г продукції. Суб'єктів аграрного права можна класифікувати за різними підставами (як й інших суб'єктів господарювання): за формами власності; залежно від предмету та цілей діяльності; за походженням капіталу; залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду; залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік; за організаційно-правовими формами тощо.

Особливістю правосуб'єктності підприємств кооперативного типу є те, що ці підприємства являють собою об'єднання передусім робочої сили, а не капіталу. Члени цих підприємств самі здійснюють управління та контроль за діяльністю свого підприємства. Так, вищим органом управління є загальні збори членів підприємства. Голосування на зборах відбувається за принципом: 1 член кооперативу – 1 голос. Тому навіть внесення додаткового майнового внеску у розвиток підприємства не розширює прав членів в управлінні підприємством. Особливістю правосуб'єктності кооперативних підприємств є також чітке визначення меж впливу з боку органів самоврядування на окремого члена через застосування до нього заходів заохочення та стягнення, що передбачені статутом.

Правове становище підприємств корпоративного типу визначено нормами ГК України, ЗУ "Про господарські товариства" та статутом кожного підприємства. Це юридичні особи, засновані на приватній формі власності, особистій майновій участі (обов'язковому об'єднанні майна) фізичних та юридичних осіб у статутному фонді для ведення статутної діяльності з виробництва, переробки та реалізації с/г продукції з метою отримання прибутку.

Фізичні особи передусім беруть участь в аграрних правовідносинах в якості членів або учасників сільськогосподарських підприємств кооперативного або корпоративного типу відповідно, в якості працівників сільськогосподарських підприємств, в якості осіб, які ведуть особисте селянське господарство або є фізичними особами-підприємцями.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із основними нормативно-правовими актами, які стосуються питань правового статусу суб'єктів аграрного права;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття та ознаки суб'єктів аграрного права, знати їх класифікацію.

Необхідно з'ясувати спільні та відмінні риси аграрних підприємств корпоративного і кооперативного типу.

Необхідно сформулювати уявлення про правосуб'єктність аграрних об'єднань.

Потрібно також з'ясувати положення фізичних осіб як суб'єктів аграрного права.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Надайте поняття суб'єкта аграрного права..
2. За якими критеріями класифікують суб'єктів аграрного права?
3. розкрийте поняття аграрної правосуб'єктності.
4. В чому полягають суттєві риси аграрних підприємств кооперативного типу?
5. В чому полягають суттєві риси аграрних підприємств корпоративного типу?
6. В чому полягають особливості правового становища аграрної біржі?
7. Охарактеризуйте особливості аграрних об'єднань.
8. В якості кого можуть виступати фізичні особи в аграрних відносинах?
9. Розкрийте зміст права участі в аграрних підприємствах корпоративного типу.
10. Розкрийте зміст права участі в аграрних підприємствах кооперативного типу.
11. Охарактеризуйте основні права і обов'язки членів та учасників аграрних підприємств кооперативного та корпоративного типів відповідно.
12. Вкажіть підстави, порядок, умови та правові наслідки припинення права членства та права участі громадян в підприємствах кооперативного і корпоративного типів.
13. Охарактеризуйте правовий статус найманих працівників у сільському господарстві.

- Попередньо переглянути
 - [Редагувати](#)
 - [Звіти](#)
 - [Оцінювання есе](#)
-

Поточна оцінка показується лише студенту. Зайдіть в систему як студент, щоб перевірити поточні оцінки

Лекція 2 Загальна характеристика суб'єктів аграрного права

Тема № 2 Загальна характеристика суб'єктів аграрного права

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття та класифікація суб'єктів аграрного права
2. Правосуб'єктність аграрних підприємств кооперативного та корпоративного типів
3. Правосуб'єктність аграрних об'єднань
4. Фізичні особи як суб'єкти аграрного права

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.;
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV// Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 - 2003 р., № 18, стаття 144.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р., № 40, стаття 356.
4. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 № 514-VI // Відомості Верховної Ради України від 19.12.2008 - 2008 р., № 50, / № 50-51 /, стор. 2432, стаття 384.
5. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України від 03.12.1991 - 1991 р., № 49, стаття 682.
6. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 № 2114-XII // Відомості Верховної Ради України від 19.05.1992 - 1992 р., № 20, стаття 272.
7. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 № 742-IV // Відомості Верховної Ради України від 18.07.2003 - 2003 р., № 29, стаття 232.
8. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 03.10.1997 - 1997 р., № 39, стаття 261.

9. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV // Відомості Верховної Ради України від 07.11.2003 - 2003 р., № 45, стаття 363.

МЕТА ЛЕКЦІЇ: охарактеризувати поняття та види суб'єктів аграрного права, з'ясувати співвідношення корпоративних та кооперативних відносин в аграрному праві, надати характеристику аграрних об'єднань, з'ясувати правове положення фізичних осіб як суб'єктів аграрного права; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Цією лекцією з теми «Загальна характеристика суб'єктів аграрного права» ми розпочинаємо вивчення низки тем курсу, присвячених питанням суб'єктів аграрних правовідносин.

Метою цієї лекції є охарактеризувати поняття та види суб'єктів аграрного права, з'ясувати співвідношення корпоративних та кооперативних відносин в аграрному праві, надати характеристику аграрних об'єднань, з'ясувати правове положення фізичних осіб як суб'єктів аграрного права; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Лекція з теми «Загальна характеристика суб'єктів аграрного права» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже розглядувані нами суб'єкти є елементами складу (суб'єктами) аграрних правовідносин, а правове регулювання їх статусу відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темами, що характеризують правове становище окремих суб'єктів аграрного права.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. «Суб'єкт права» є однією із центральних категорій теорії права, вчення про правовідносини, механізм правового регулювання;
- 2) із конституційним правом. Основи правового статусу розглядуваних нами суб'єктів базуються на положеннях конституційного права;
- 3) із цивільним правом, оскільки воно забезпечує загальне правове регулювання статусу юридичних осіб приватного права, фізичних осіб;

4) із господарським правом, спеціальні норми якого деталізують правове положення низки суб'єктів аграрного права.

1. Поняття та класифікація суб'єктів аграрного права

Основними виробниками продуктів харчування, сировини та продовольства рослинного та тваринного походження є аграрні підприємці всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання. Відповідно до чинного законодавства ознаками таких підприємців є, **по-перше** – легалізація шляхом державної реєстрації, а **по-друге** – предмет діяльності – виробництво с/г продукції. Тому суб'єкт аграрного підприємництва включає в себе поняття всіх аграрних товаровиробників зі статусом юридичної особи та громадянин, які зареєструвалися як підприємці.

Визначення аграрних товаровиробників наведено у ЗУ "Про с/г кооперацію" та "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр.". Відповідно до них **сільськогосподарський товаровиробник** - фізична або юридична особа незалежно від форми власності та господарювання, в якій валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 50 відсотків загальної суми валового доходу. Це обмеження не поширюється на осіб, які мають ОСГ.

Отже, **суб'єктів аграрного права** можна визначити як легалізованих юридичних та фізичних осіб, що проводять діяльність у сфері виробництва с/г продукції.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про стимулювання розвитку с\г-ва на період 2001-2004 р.р.» **сільськогосподарська продукція** – це продукція, що виробляється в сільському господарстві та відповідає кодам 01.11-01.42 та 05.00.1-05.00.42 Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97.

Суб'єктів аграрного права можна **класифікувати** за різними підставами (як й інших суб'єктів господарювання):

1. **за формами власності** – державні (у т.ч. казені), приватні, комунальні, колективні (ст. 63 ГК України), засновані на змішаній формі власності.

2. **залежно від предмету та цілей діяльності** – аграрні підприємці, головною метою яких і предметом діяльності є виробництво с/г продукції; підприємства, статутні діяльність яких спрямована на агротехнічне, гідромеліоративне, технічне та інше

забезпечення виробничої діяльності с/г товаровиробників; корпоративні установи, діяльність яких спрямована на надання фінансово-кредитних, страхових, посередницьких послуг для забезпечення виробничо-господарської діяльності аграрних виробників.

3. **за походженням капіталу** – “національні” підприємства, підприємства з іноземними інвестиціями (не менше 10% статутного фонду), іноземні підприємства (100%).

4. **залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду** – унітарні (один засновник) та корпоративні.

5. **залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік** – малі (не більше 50 осіб та 500 тис. євро), великі (більше 1000 осіб та більше 5 млн. євро) та середні (інші).

6. **за організаційно-правовими формами** – господарські товариства, кооперативи, підприємства, ФГ.

Висновки з першого питання

Таким чином, ми розглянули поняття і класифікацію суб'єктів аграрного права. Основною ознакою таких суб'єктів є провадження ними діяльності у сфері виробництва сільськогосподарської продукції. Суб'єкти аграрного права можуть бути класифіковані за багатьма підставами. Найбільше правове значення має поділ суб'єктів аграрного права за критеріями форми власності, типу об'єднання, організаційно-правовими формами.

2. Правосуб'єктність аграрних підприємств кооперативного та корпоративного типів

Передумовою участі суб'єктів аграрного права у певних правовідносинах є існування в них правосуб'єктності. **Правосуб'єктність** – це гарантована нормами АП можливість, а також здатність суб'єкта своїми діями здобувати для себе суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки.

Серед суб'єктів АП провідне місце належить суб'єктам, заснованим на недержавній формі власності і утворених відповідно до положень ГК України явочно-нормативним способом, тобто за ініціативою громадян або недержавних юридичних осіб. Суб'єкти аграрного господарювання вважаються створеними та здобувають прав юридичної особи з моменту їх державної реєстрації, що відбувається в порядку, встановленому **ЗУ “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців” від 15.05.2003 р.**

Залежно від принципів утворення та діяльності аграрні підприємства можуть бути 2 типів: **кооперативного та корпоративного**.

Аграрні підприємства кооперативного типу – це юридичні особи, засновані на приватній формі власності, членстві, особистій трудовій участі членів, об'єднанні майна, що виступає основою для спільного ведення статутної діяльності з метою одержання прибутку. Правове становище цих підприємств визначено ЗУ “Про КСП”, “Про с/г кооперацію”, “Про ФГ”, а також статутом конкретного підприємства.

Підприємства кооперативного типу можуть утворюватися:

- внаслідок перетворення с/г підприємств в ході проведення аграрної реформи;
- шляхом добровільного об'єднання майна та землі юридичними та фізичними особами та створення с/г кооперативів, ФГ.

Рішення про створення підприємства приймається установчими зборами. Після державної реєстрації таке кооперативне підприємство здобуває прав юридичної особи. Якщо говорити про с/г кооперативи, то залежно від цілей діяльності вони підрозділяються на виробничі та обслуговуючі. **Виробничі** здійснюють свою підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку. **Обслуговуючі** мають за мету обслуговування с/г виробництва учасників кооперації і не мають на меті одержання прибутку. Економічну основу створення та діяльності кооперативних підприємств складає власність кооперативу як юридичної особи, а його члени мають певні зобов'язальні прав та обов'язки майнового характеру стосовно кооперативу. Нарахування на пайовий внесок проводяться залежно від трудової участі (в обслуговуючих кооперативах – участі у господарській діяльності) за результатами фінансового року з доходу підприємства, що залишається у його розпорядженні.

Особливістю правосуб'єктності підприємств кооперативного типу є те, що ці підприємства являють собою об'єднання передусім робочої сили, а не капіталу. Члени цих підприємств самі здійснюють управління та контроль за діяльністю свого підприємства. Так, вищим органом управління є загальні збори членів підприємства. Голосування на зборах відбувається за принципом: 1 член кооперативу – 1 голос. Тому навіть внесення додаткового майнового внеску у розвиток підприємства не розширює прав членів в управлінні підприємством. Органи державного управління застосовують до таких підприємств у межах своїх повноважень не імперативні методи, а метод рекомендацій. Обов'язкові принципи мають місце лише у сфері дотримання ТБ, виробничої санітарії, ветеринарії, якості продукції. Тобто держава застосовує імперативний метод тільки там, де необхідний захист працівників та споживачів.

Особливістю правосуб'єктності кооперативних підприємств є також чітке визначення меж впливу з боку органів самоврядування на окремого члена через застосування до нього заходів заохочення та стягнення, що передбачені статутом.

Правове становище підприємств **корпоративного типу** визначено нормами ГК України, ЗУ “Про господарські товариства” та статутом кожного підприємства. **Це юридичні особи**, засновані на приватній формі власності, особистій майновій участі

(обов'язковому об'єднання майна) фізичних та юридичних осіб у статутному фонді для ведення статутної діяльності з виробництва, переробки та реалізації с/г продукції з метою отримання прибутку.

Більшість корпоративних с/г підприємств утворюється внаслідок: 1) реструктуризації КСП; 2) приватизації державного майна (ЗУ "Про особливості приватизації майна в АПК"); 3) на основі добровільного волевиявлення фізичних та юридичних осіб.

Такі підприємства утворюються шляхом прийняття засновницького договору, статуту та проходять державну реєстрацію.

Особливість їх правосуб'єктності полягає в тому, що господарські товариства є об'єднання капіталу, а не трудової участі. Праця учасників та акціонерів в них не є обов'язковою, а може мати місце на добровільних засадах. Участь у статутному фонді товариства є підставою для здійснення управління його діяльністю. Управління та контроль здійснюється учасниками залежно від розміру їх частки у статутному фонді товариства.

Особливістю правосуб'єктності є також **наявність права на дивіденди** залежно від участі у статутному фонді з чистого прибутку товариства.

Якщо провести порівняльний аналіз с/г підприємств кооперативного та корпоративного типів, то можна встановити наступне:

Підприємства кооперативного типу	Підприємства корпоративного типу
мета діяльності (крім основної статутної)	
підвищення доходів членів, задоволення їх потреб	підвищення доходів інвесторів, підвищення курсу акцій
визначальний правовий інституту	
право членства	право участі
основні обов'язки	
обов'язкова особиста праця	обов'язкова участь у статутному капіталі
принципи управління	
1 член – 1 голос, тільки особисто	1 акція – 1 голос, 1 частка – 1 голос, можна особисто або представник
розподіл прибутку	
не існує інституту дивідендів. Згідно трудової участі (участі у господарських операція) отримують кооперативні виплати та частку доходу на пай	дивіденди залежно від участі у статутному капіталі

Говорячи про суб'єктів корпоративного типу необхідно окремо звернути увагу на суб'єктів, які здійснюють фінансово-кредитні, посередницькі послуги для забезпечення с/г виробництва. До них, зокрема, належать **банківські установи та аграрні біржі**.

Банки діють на підставі ЗУ "Про банки та банківську діяльність", "Про господарські товариства" та Статуту. Створюється банк у вигляді АТ, ТОВ або кооперативного формування. Управління банком здійснюють загальні збори, спостережна рада банку,

правління. Контрольні функції – РК. Банки здійснюють **такі основі операції**: приймають вклади від фізичних та юридичних осіб, відкривають та ведуть поточні рахунки клієнтів, в т.ч. перекази грошових коштів з цих рахунків, операції з валютними цінностями, організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів, випуск, купівлі, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних документів, кредитування фізичних та юридичних осіб, надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Щодо **агробіржи**, то її діяльність регулюється ЗУ “Про товарну біржу”, “Про господарські товариства” та **Типовими правилами біржової торгівлі с/г продукцією (затверджені наказом Мін. с/г-ва і продовольства, Мін. економіки, Мін. фінансів України від 03.04.1996 р.)**.

Біржа є юридичною особою, діє на умовах самоврядування та господарської самостійності. Майно формується за рахунок пайових, вступних або періодичних внесків членів біржі, надходжень від операцій, що здійснюються біржею, від штрафів, які стягуються за порушення правил торгівлі. Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті отримання прибутку. Створюється у форму АТ або ТОВ. Біржові операції оформлюються шляхом укладення договорів купівлі-продажу, постачання або міни. Біржа сприяє укладенню цих договорів, здійснює їх оформлення. Вона не несе відповідальності за їх невиконання або неналежне виконання. **Учасниками торгів** можуть бути лише члени біржі – брокери та біржові маклери. До біржових торгів допускається с/г продукція визначеного переліку стандартної якості, що є реальним товаром, а також стандартні контракти на цю продукцію. За рішенням біржового комітету до торгів може бути також допущена продукція, що забезпечує виробництво с/г продукції, кількість якої не повинна перевищувати 40% від загального обсягу товару. **Ціни на продукцію формуються вільно** в залежності від попиту та пропозиції у національній валюті. Під час біржових торгів можуть бути укладені **спотові** угоди, пов’язані з негайною (1-30 днів) передачею прав та обов’язків щодо реальної с/г продукції. **Форвардні** – відстрочена (30-360 днів) взаємна передача щодо реальної с/г продукції. **Ф’ючерсні** угоди укладаються на постачання продукції в майбутньому і оплата її здійснюється під час постачання за цінами, які складатимуться на той час. **Опціонні** угоди – поступка прав на майбутню передачу чи набуття прав і обов’язків щодо реального товару або стандартного контракту.

Заявки на купівлю чи продаж реальної с/г продукції подаються брокерами на біржу до [початку](#) торгів. Одночасно із заявкою брокер повинен надати **такі документи**:

на продаж: довідку про наявність заявленої кількості товару, **сертифікат** якості товару незалежної інстанції по контролю якості с/г продукції;

на купівлю: документ про оплату біржі гарантійного внеску, **документи**, що підтверджують наявність на рахунках покупця необхідних коштів, чи **гарантію оплати** від банку.

На основі заявок формується **бюлетень** продажу та купівлі на даний біржовий торг. Біржовий маклер послідовно називає номери позицій згідно з бюлетенем. Брокер-

продавець піднімає реєстраційний номер у разі його присутності в залі. При його відсутності позиція знімається з торгів. Брокер-покупець підняттям свого реєстраційного номера сповіщає про готовність купити товар. Якщо покупців декілька, між ними проводиться конкурентний торг на збільшення. Брокер, що запропонував найбільшу ціну, вважається стороною угоди. Якщо покупців немає, продавець може запропонувати зниження ціни. При відсутності покупців товар знімається з торгів. **Угода, укладена на біржових торгах, повинна бути зареєстрована та оформлена як біржовий контакт.** Брокери зобов'язані підписати контакт, а біржа його зареєструвати **не пізніше наступного робочого дня.** Порушення цього терміну вважається відмовою від контакту. За реєстрацію угоди біржа може встановити реєстраційний збір, що не повинен перевищувати 0,5 % суми угоди. При оформленні контакту, стороною якого є нерезидент України, ціна біржової угоди зазначається в іноземній валюті. Для забезпечення надійності розрахунків продавець і покупець вносять гарантійний внесок не менше 0,5 % суми заявки.

Висновки з другого питання

Отже, ми розглянули особливості правосуб'єктності аграрних підприємств кооперативного та корпоративного типів, надавши їх порівняльну характеристику. Найважливішими критеріями розрізнення цих двох типів аграрних підприємств є мета діяльності, характер зв'язку із членами (учасниками), принципові засади управління та розподілу прибутків.

3. Правосуб'єктність аграрних об'єднань

Для того, щоб успішно працювати в умовах ринкової конкуренції, підприємства прагнуть об'єднання. Згідно із законодавством усі суб'єкти аграрного підприємництва мають право на добровільних засадах об'єднувати свою виробничу, комерційну, наукову та іншу діяльність, незаборонену законодавством, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству.

Об'єднання можуть утворюватися за **галузевою чи територіальною ознакою**, створюватися на невизначений строк або тимчасово.

Відповідно до ст. 118 ГК України **об'єднанням підприємств** є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Як суб'єкт права, **об'єднання підприємств** має свої **ознаки**:

1) **економічна ознака** – основою об'єднання є єдність матеріальних інтересів засновників. Матеріальні інтереси визначаються в статуті чи установчому договорі про створення об'єднання.

2) **економіко-юридична** – об'єднання як суб'єкт правовідносин має майно, відокремлене від майна членів об'єднання (- майно, передане членами на підставі договору чи статуту; - майно, набуте внаслідок господарської діяльності; - майно створених об'єднанням підприємств). Майно передається у господарське відання чи оперативне управління (ст. 123 ГК України). Майно членів об'єднання не входить до складу майна об'єднання. Об'єднання не відповідає за зобов'язаннями свої членів, а члени не відповідають за зобов'язаннями об'єднання і один одного, якщо інше не встановлено у статутних документах. Порядок розподілу майна після припинення діяльності об'єднання встановлюється договором або статутом.

3) **організаційно-правова** – централізація в руках об'єднання функцій і повноважень його членів. Перелік цих функцій міститься у статуті чи договорі (виробничі, господарські, науково-технічні, комерційні функції)

4) **юридична** – особлива правосуб'єктність. Членами об'єднання можуть бути лише підприємства, юридичні особи (цим об'єднання відрізняється від підприємства, яке не має у своєму складі інших юридичних осіб), які є самостійними господарюючими суб'єктами. Разом з тим об'єднання також є самостійним суб'єктом. Воно створюється і проходить державну реєстрацію, є суб'єктом права, діє на підставі статуту або установчого договору, володіє майном, має самостійний баланс, рахунки в установах банків. Об'єднання проходить державну реєстрацію в порядку, встановленому для інших суб'єктів господарювання.

Організаційно-правовими формами об'єднання підприємств виступають **асоціації, корпорації, концерни, консорціуми** та інші. (ст. 120 ГК України).

Для с/г підприємств найбільш придатними виступають асоціації та корпорації.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Згідно із ст. 26 ЗУ "Про с/г кооперацію" об'єднання с/г кооперативів створюються за рішенням установчих зборів уповноважених представників кооперативів. Об'єднання, що створюються обслуговуючими кооперативами, можуть мати асоційованих членів, на тих же умовах, що й обслуговуючі кооперативи. Такі об'єднання є неприбутковими.

Вихід з об'єднання відбувається за рішенням загальних зборів членів кооперативу. Право на створення об'єднань ФГ передбачено ст. 26 ЗУ "Про ФГ".

Висновки з третього питання

Таким чином, ми розглянули питання правосуб'єктності аграрних об'єднань. Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. В аграрному секторі економіки найбільш поширеними є асоціації і корпорації.

4. Фізичні особи як суб'єкти аграрного права

Поняття права членства в с/г підприємствах кооперативного типу. Правовою основою членства у с/г підприємстві кооперативного типу є норми **ст. 36 Конституції України**, згідно з якою громадяни України мають право об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

Право членства у с/г підприємствах кооперативного типу становить собою сукупність правових норм, в тому числі і локального характеру, якими встановлені правила і порядок вступу до цих підприємств, права та обов'язки членів, а також підстави припинення перебування громадян у складі членів с/г кооперативних підприємств. До підприємств кооперативного типу належать с/г кооперативи, спілки селян, ФГ.

Згідно ст. 8 ЗУ "Про с/г кооперацію" **членами кооперативу можуть бути** фізичні особи, які досягли 16-ти річного віку і виявили бажання брати участь у його діяльності. Закон розрізняє **2 види членства** – дійсний член кооперативу та асоційований член кооперативу. Членами кооперативу м. б. як фізичні, так і юридичні особи. **Дійсними членами** кооперативу визнаються фізичні та юридичні особи, які зробили вступний і пайовий внески у встановлених статутом розмірах, приймають участь у спільній трудовій діяльності (у с/г обслуговуючих кооперативах – у спільній господарській діяльності), визнають і дотримуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу в управлінні справами кооперативу за правилом "один член кооперативу – один голос". **Асоційованими членами** кооперативу визнаються особи, що зробили пайовий внесок у створення та розвиток кооперативу і користуються правом дорадчого голосу в управлінні кооперативом. Таким чином, на відміну від дійсних членів, асоційовані не приймають особистої участі у виробничій діяльності кооперативу, мають тільки право дорадчого голосу і виступають як інвестори. Члени

кооперативу можуть переоформити членство в кооперативі на асоційоване, в порядку, визначеному статутом.

Право членства в с/г кооперативних підприємствах характеризується **такими основними рисами**: це право **загальне** – членами кооперативних підприємств можуть бути будь-які особи; це **особисте** право, його реалізація здійснюється на власний розсуд; це **рівне** право для усіх громадян незалежно від віку, статі, освіти.

Порядок і умови вступу в члени кооперативу визначені в Законі та конкретизуються у статуті кооперативу. Чинне законодавство встановило вік, до досягнення якого фізична особа **не може бути прийнята** до членів кооперативу – **16 років**. Громадянин може реалізувати право членства лише в **одному с/г кооперативному підприємстві тотожного напрямку діяльності**. Ч. 3 ст. 8 встановила, що фізичні або юрид. особи можуть бути членами кількох обслуговуючих кооперативів, різних за напрямками діяльності.

Основними умовами вступу до членів підприємства є волевиявлення особи, яка бажає стати членом кооперативу та наявність волі вищого органу самоврядування кооперативу, а також внесення вступного та пайового внесків (для асоційованих членів – пайового внеску). Порядок прийняття осіб до членів підприємства передбачає подання ними **письмової заяви** до правління підприємства, яка має бути розглянута у присутності заявника на засідання правління. На правління покладається обов'язок розглянути заяву та прийняти рішення: **рекомендувати (або ж не рекомендувати)** особу, яка подала заяву, вищому органу управління прийняти чи ні її до членів кооперативу. Тобто рішення правління (або голови правління) про прийняття до кооперативу підлягає **схваленню загальним зборами**. Загалом порядок прийняття такого рішення та його схвалення визначається статутом кооперативу.

У особи, прийнятої до членів підприємства, **право членства виникає з моменту прийняття рішення правління кооперативу**.

Права та обов'язки членів кооперативних с/г підприємств.

Усі члени с/г підприємств кооперативного типу мають певні юридичні права і несуть обов'язки. Їх відмінності лежать в основі розмежування на дійсних та асоційованих членів. Це стосується прав щодо вступу до членів підприємств, управління підприємством, трудової участі, припинення членства, порядку розрахунків із вибувшими членами підприємств тощо. Отже, можна назвати **трудові, управлінські, майнові права та обов'язки членів** с/г кооперативних підприємств.

Головними серед прав та обов'язків членів с/г підприємств є **трудові права та обов'язки**. Трудовим та аграрним законодавством регулюються відносини щодо організації, дисципліни, оплати, охорони праці, дисциплінарна та матеріальна відповідальність за порушення трудової дисципліни. **Трудові обов'язки покладаються лише на дійсних членів** підприємства (щодо членів с/г обслуговуючого кооперативу – обов'язок участі у господарській діяльності кооперативу). Для асоційованих членів таких обов'язків не передбачено.

Право на відпочинок членів підприємств забезпечується встановленням тривалості робочого дня, наданням щотижневого відпочинку, щорічних оплачуваних відпусток. Умови та порядок надання відпусток визначаються Правилами внутрішнього розпорядку та ЗУ "Про відпустки" (не менше 24 к.д.). Можуть надаватися додаткові відпустки за роботу із шкідливими та важкими умовами праці. Підприємства мають право встановлювати своїм членам додаткові пенсії (розміри визначають самостійно).

Управління діяльністю кооперативом здійснюється громадянами як дійсними членами **на засадах самоврядування**. Члени цих підприємств мають право брати участь в управлінні справами підприємства, мають право ухвального голосу на загальних зборах, право обирати і бути обраними в органи управління кооперативу. Ці права реалізуються громадянами **тільки особисто** (юридичними особами – через представника).

Голосування на загальних зборах здійснюється незалежно від майнового внеску, за принципом **"1 член кооперативу – 1 голос"**. Асоційовані члени приймають участь в управлінні з правом дорадчого голосу.

Членські майнові правомочності полягають передусім у наявності права члена кооперативу на **одержання кооперативних виплат та частини доходу кооперативу**, яка розподіляється пропорційно участі у накопиченні цього доходу. Таке право реалізується за підсумками роботи кооперативу у певному фінансовому році, за рішенням загальних зборів – грошми, товарами, цінними паперами, збільшенням паю).

У разі припинення членства член кооперативу має **право на одержання паю**. Право на пай підтверджується пайовою книжкою (особовим рахунком, свідоцтвом), де зазначається у грошовому та відсотковому вираженні частка члена кооперативу у спільному майні. Майновий пай сплачується грошми, натурою, цінними паперами відповідно до його вартості на момент виходу. Термін та інші умови отримання паю встановлюються в статуті, при цьому термін отримання паю **не може перевищувати 2-х років** (з 1 січня року, що настає після року припинення членства).

Асоційовані члени вносять лише пайові внески і мають право на **отримання виплат часток доходу на паї** (кооперативні виплати їм не виплачуються). Але статутом може бути передбачений інший відсоток виплат, ніж для дійсних членів, та інший розмір пайових внесків. У разі виходу з кооперативу асоційовані члени мають загальне право на отримання паю, а у разі ліквідації кооперативу – **першочергове право** на отримання свого майнового внеску та відповідної частки доходу і повернення земельної ділянки.

Законом та локальними нормативними актами підприємств можуть передбачатися й інші обов'язки. Зокрема, **обов'язки** дотримуватися вимог статуту та інших локальних актів, виконувати рішення загальних зборів, правління кооперативу, дотримуватися трудової дисципліни, відшкодовувати збитки, завдані підприємству, раціонально використовувати землю та інші природні ресурси тощо.

Поняття і особливості права засновництва та права участі громадян в с/г підприємствах корпоративного типу.

Для створення суб'єктів підприємництва корпоративного типу громадяни та юридичні особи повинні виступити у якості засновників цих підприємств, провести установчі збори, зареєструвати підприємство. Після державної реєстрації вони стають учасниками (акціонерами в АТ) і набувають корпоративних прав.

Право засновництва – це сукупність правових норм, якими встановлюються певні правила щодо формування статутного фонду аграрного корпоративного підприємства, укладення між засновниками установчої угоди, своєчасного внесення внеску до статутного фонду, державної реєстрації товариства як суб'єкта господарювання.

Право участі – це сукупність правових норм, якими встановлюються певні правила реалізації громадянами-учасниками набутих корпоративних прав.

Право участі охоплює: 1) юридичне оформлення участі (внесення остаточного внеску, одержання акцій, сертифікатів в ТОВ); 2) правила, якими встановлені прав та обов'язки громадян-учасників; 3) юридичне оформлення та правила щодо виходу з корпоративного підприємства.

Право участі пов'язано із **корпоративними правами**, які набувають учасники корпоративних правовідносин. Це **право на частку** у статутному фонді корпоративного підприємства, включаючи право на управління і одержання дивідендів пропорційно майновій участі кожного учасника.

Право засновництва, участі та корпоративні права учасників аграрних підприємств корпоративного типу ґрунтуються на нормах ГК України, "Про господарські товариства", "Про приватизацію майна державних підприємств", "Про особливості приватизації майна в АПК" та Статутів господарських товариств. **Реалізується право засновництва та участі:** 1) через волевиявлення громадянина щодо об'єднання свого майна з майном інших громадян для створення статутного фонду, заснування товариства; 2) через приватизації майна державного с/г підприємства; 3) через придбання акцій (часток у статутному фонді товариства) в інших осіб.

Таким чином, **визначальним фактом у статусі** корпоративних суб'єктів є заснування статутного (складеного) капіталу, а після державної реєстрації – участь у статутному капіталі (тобто громадяни-учасники є інвесторами цих підприємств). Як і право членства, **право участі є загальним, особистим і рівним.**

Права та обов'язки громадян у корпоративних с/г підприємствах.

Права та обов'язки учасників корпоративних підприємств аграрного типу ґрунтуються на положеннях **ГК України та "Про господарські товариства"**, а також на положеннях установчих документів – статутів та установчих (засновницьких) договорів.

Майнові права – це **право** на внесення вкладу в натурі (будинки, споруди, техніку), у вигляді цінних паперів, грошима, а також інших майнових прав (у т.ч. на інтелектуальну власність). Внесок м. б. у вигляді права користування з/д (причому громадянин зберігає право власності на земельну ділянку). Однак слід мати на увазі, що перехідним

положеннями ЗК **встановлено заборону щодо внесення до 01.01.2005 р. права на земельну частку (пай) до статутних фондів господарських товариств.**

Учасники мають **право** участі у розподілі прибутків підприємства, а також **право** на одержання дивідендів. Законодавством передбачені обмеження щодо права на розподіл прибутків (ЗУ "Про цінні папери та фондову біржу") – у разі відсутності прибутків, коли розподіл прибутків і виплата дивідендів призведуть до неплатоспроможності підприємства, наявності дебіторської заборгованості. Дивіденди не можуть сплачуватися за рахунок статутного фонду.

Учасники можуть **розпоряджатися своєю часткою** на власний розсуд, заповідати її. Учасник має право придбати додатково випущені товариством акції. У разі ліквідації товариства вони мають право на одержання коштів, що залишилися від продажу майна товариства після проведення усіх розрахунків (із найманими працівниками, бюджетом, кредиторами) - пропорційно вартості вкладеного майна.

Управлінські права учасників: брати участь в управлінні справами підприємства, обирати та бути обраним до органів управління, одержувати інформацію про діяльність товариства (річні баланси, звіти, протоколи зборів).

На відміну від суб'єктів кооперативного типу, **голосування** в таких підприємствах **здійснюється за принципом 1 частка – 1 голос.**

Обов'язки: виконувати умови установчого договору, дотримуватися Статуту, зробити майнові внески (АТ – 50% (до установчих зборів), ТОВ – 30% (до державної реєстрації)), виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління, виконувати майнові зобов'язання перед товариством, не розголошувати комерційну таємницю. Ці обов'язки можуть бути розширені локальними актами та рішеннями вищих органів управління товариства.

Підстави, порядок, умови та правові наслідки припинення права членства та права участі громадян в підприємствах кооперативного і корпоративного типів.

Членство в підприємствах кооперативного типу **припиняється:**

1) за ініціативою члена підприємства на підставі поданої заяви про **вихід**, і прийняття загальним зборами рішення з цього приводу. Заява про вихід має бути розглянута правлінням і загальними зборами **не пізніше 1-го місяця**, на найближчому засіданні (доцільно це встановити у Статуті). Якщо заява до закінчення цього терміну не була розглянута, членство припиняється по закінченні місячного терміну. Ані правління, ані загальні збори не можуть відмовити члену кооперативу у виході з нього.

2) **припинення трудової участі** членів в діяльності кооперативу. Ця підстава стосується лише дійсних членів виробничих с/г кооперативів.

3) **виключення** у випадках і в порядку, визначених статутом кооперативу. Припинення членства з ініціативи підприємства внаслідок виключення здійснюється на підставі

рішення вищого органу управління згідно із положеннями Статуту та Правил внутрішнього розпорядку і є **примусовим**. Воно застосовується до членів кооперативних підприємств як надзвичайний дисциплінарний захід впливу для осіб, які систематично порушують трудову та статутну дисципліну. Наприклад, виключення на підставі положень Статуту може застосовуватися до осіб, які засуджені до позбавлення волі.

4) у разі **несхвалення загальними зборами** рішення правління про прийняття до кооперативу.

5) у разі **смерті** члена чи **ліквідації** кооперативу.

Припинення членства тягне за собою певні правові наслідки. Особа, яка припинила членство, **має право на одержання свого паю** натурою, грошми, цінними паперами. Такій особі **видається** трудова книжка, **проводяться** усі розрахунки із нею, **повертається** земельна частка (пай) в натурі (на місцевості).

Статутом кооперативу може бути передбачено **збереження членства** за особами, які тимчасово вибули з підприємства: проходження дійсної строкової військової служби, обрання на виборну посаду, вступу до навчальних закладів за направленням підприємства з відривом від виробництва, виходу осіб на пенсію за віком та інвалідністю, які продовжують мешкати на території діяльності підприємства та не втратили зв'язок із ним.

Припинення права участі настає у разі: 1) ліквідації товариства; 2) продажу акцій (часток); 3) виключення з ТОВ за невиконання статутних завдань.

Припинення участі тягне за собою позбавлення особи прав учасника. Така особа позбавляється прав майнового та управлінського характеру. Якщо особа продала лише часту акцій (частки), то її права **пропорційно** зменшуються (право на отримання дивідендів, кількість голосів).

Правовий статус найманих працівників у с/г-ві. Такими працівниками є особи, що працюють у с/г підприємствах на підставі укладених трудових договорів (контрактів).

Правовий статус с/г працівників складається з **3 основних частин**:

- 1) конституційні права, свободи та обов'язки громадян України;
- 2) права та обов'язки, що закріплені трудовим законодавством за всіма працівниками
- 3) прав та обов'язки, що відображають специфіку правового становища саме працівників с/г підприємств.

Основні права, свободи та обов'язки громадян закріплені в Конституції. **Ст. 43** – кожен має право на працю, що включає в себе можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або вільно погоджується. Держава при цьому гарантує рівні можливості у виборі процесії, реалізації програм підготовки кадрів. Згідно з цією

нормою кожен має право на належні, безпечні умови праці, на оплату праці. **Ст. 45** – право на відпочинок, що гарантується наданням вихідних днів та щорічних оплачуваних відпусток.

За своїм соціально-економічним станом с/г працівники є найманими працівниками, тому їх правовий статус за обсягом прав та обов'язків має багато спільного з правовим статусом працівників інших галузей народного господарства. **На працівників с/г підприємств розповсюджуються норми трудового законодавства.** Трудові права та обов'язки складають основу **спеціального статусу** найманих працівників, однак особливості с/г виробництва дають підстави говорити про специфіку умов праці найманих працівників с\г-ва. **Така специфіка закріплена у Галузевих правилах внутрішнього трудового розпорядку для робітників та службовців підприємств, установ, організацій сільського господарства від 10.01.1985 р.** Ними закріплені основні права та обов'язки працівників та адміністрації цих утворень: раціонально використовувати землю, с/г техніку, забезпечувати збереження майна, дотримуватися дисципліни праці, техніки безпеки.

Правовий статус спеціалістів с/г закріплений в **Положенні про спеціаліста с\г-ва (Мін с\г-ва СРСР 19.10.1977 р.).** На підставі цього положення с/г підприємства приймають локальні положення та посадові інструкції відповідних спеціалістів.

Особливості правового статусу найманих с/г працівників мають місце в організації їх праці, формах та системах її оплати. Враховуючи сезонний характер робіт, потреба у робочій силі в різні періоди року змінюється. До роботи можуть залу^чатися сезонні та тимчасові працівники. Залежно від цього регулюється режим робочого часу та відпочинку. Згідно із трудовим законодавством нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень. Правління с/г підприємств, за погодженням із профспілковим комітетом, у випадку виробничої необхідності може збільшити тривалість робочого дня для працівників, зайнятих у рослинництві, до 10 годин. В менш напружені періоди польових робіт, тривалість робочого дня може зменшуватися до 5 годин, а за бажанням працівників – і більше. У випадку виробничої необхідності робітник можуть залу^чатися до роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, з наданням інших днів відпочинку.

Тобто, трудові відносини найманих с/г працівників регулюються трудовим законодавством та спеціальними нормативними актами. Але у нормативних актах, що приймаються централізовано, не можливо передбачити вирішення усіх проблем, що виникають в процесі праці. **Тому велике значення належить локальним нормативним актам.**

Однак, незалежно від форми власності підприємства, наймані працівники користуються усіма гарантіями, встановленими трудовим законодавством.

Оформлення трудових відносин із найманим працівником здійснюється шляхом укладення **трудоного договору**. Особливістю є також те, що аграрне законодавства надає право укладення такого договору у вигляді **трудоного контракту**. При укладенні контракту зазначаються його сторони, права, обов'язки, термін дії, відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення та організації праці, умови розірвання

контракту. Від звичайного трудового договору він відрізняється тим, що **дозволяє поєднати** нормативне та договірне регулювання трудових відносин. При укладенні контракту домінує договірне регулювання суттєвих умов праці. Перевага контракту полягає в тому, що він дозволяє з метою захисту прав та інтересів працівника максимально індивідуалізувати кожний елемент угоди про працю.

Особи, що працюють у с/г підприємствах на умовах найму, **не приймають участі** в управлінні справами таких підприємств та розподілі їх прибутку.

Висновки з четвертого питання

Отже, ми розглянули питання аграрної правосуб'єктності фізичних осіб. Фізичні особи передусім беруть участь в аграрних правовідносинах в якості членів або учасників сільськогосподарських підприємств кооперативного або корпоративного типу відповідно. Така участь опосередковується категоріями «право участі» і «право членства». Право засновництва – це сукупність правових норм, якими встановлюються певні правила щодо формування статутного фонду аграрного корпоративного підприємства, укладення між засновниками установчої угоди, своєчасного внесення внеску до статутного фонду, державної реєстрації товариства як суб'єкта господарювання. Право участі – це сукупність правових норм, якими встановлюються певні правила реалізації громадянами-учасниками набутих корпоративних прав. Право участі охоплює: 1) юридичне оформлення участі (внесення остаточного внеску, одержання акцій, сертифікатів в ТОВ); 2) правила, якими встановлені прав та обов'язки громадян-учасників; 3) юридичне оформлення та правила щодо виходу з корпоративного підприємства.

ВИСНОВКИ з теми

Отже, під час цієї лекції ми надали загальну характеристику суб'єктів аграрного права. Суб'єктів аграрного права можна визначити як легалізованих юридичних та фізичних осіб, що проводять діяльність у сфері виробництва с/г продукції. Суб'єктів аграрного права можна класифікувати за різними підставами (як й інших суб'єктів господарювання): за формами власності; залежно від предмету та цілей діяльності; за походженням капіталу; залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду; залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік; за організаційно-правовими формами тощо.

Особливістю правосуб'єктності підприємств кооперативного типу є те, що ці підприємства являють собою об'єднання передусім робочої сили, а не капіталу. Члени цих підприємств самі здійснюють управління та контроль за діяльністю свого підприємства. Так, вищим органом управління є загальні збори членів підприємства. Голосування на зборах відбувається за принципом: 1 член кооперативу – 1 голос. Тому навіть внесення додаткового майнового внеску у розвиток підприємства не розширює прав членів в управлінні підприємством. Особливістю правосуб'єктності кооперативних підприємств є також чітке визначення меж впливу з боку органів самоврядування на окремого члена через застосування до нього заходів заохочення та стягнення, що передбачені статутом.

Правове становище підприємств корпоративного типу визначено нормами ГК України, ЗУ "Про господарські товариства" та статутом кожного підприємства. Це юридичні особи, засновані на приватній формі власності, особистій майновій участі (обов'язковому об'єднанні майна) фізичних та юридичних осіб у статутному фонді для ведення статутної діяльності з виробництва, переробки та реалізації с/г продукції з метою отримання прибутку.

Фізичні особи передусім беруть участь в аграрних правовідносинах в якості членів або учасників сільськогосподарських підприємств кооперативного або корпоративного типу відповідно, в якості працівників сільськогосподарських підприємств, в якості осіб, які ведуть особисте селянське господарство або є фізичними особами-підприємцями.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із основними нормативно-правовими актами, які стосуються питань правового статусу суб'єктів аграрного права;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття та ознаки суб'єктів аграрного права, знати їх класифікацію.

Необхідно з'ясувати спільні та відмінні риси аграрних підприємств корпоративного і кооперативного типу.

Необхідно сформулювати уявлення про правосуб'єктність аграрних об'єднань.

Потрібно також з'ясувати положення фізичних осіб як суб'єктів аграрного права.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Надайте поняття суб'єкта аграрного права..
2. За якими критеріями класифікують суб'єктів аграрного права?
3. розкрийте поняття аграрної правосуб'єктності.
4. В чому полягають суттєві риси аграрних підприємств кооперативного типу?
5. В чому полягають суттєві риси аграрних підприємств корпоративного типу?
6. В чому полягають особливості правового становища аграрної біржі?
7. Охарактеризуйте особливості аграрних об'єднань.
8. В якості кого можуть виступати фізичні особи в аграрних відносинах?
9. Розкрийте зміст права участі в аграрних підприємствах корпоративного типу.
10. Розкрийте зміст права участі в аграрних підприємствах кооперативного типу.
11. Охарактеризуйте основні права і обов'язки членів та учасників аграрних підприємств кооперативного та корпоративного типів відповідно.
12. Вкажіть підстави, порядок, умови та правові наслідки припинення права членства та права участі громадян в підприємствах кооперативного і корпоративного типів.
13. Охарактеризуйте правовий статус найманих працівників у сільському господарстві.

Лекція 3 Правове становище фермерського господарства та правове регулювання діяльності особистого селянського господарства

Тема № 3 Правове становище фермерського господарства та правове регулювання діяльності особистого селянського господарства

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття та ознаки фермерського господарства
2. Порядок створення і припинення ФГ. Земельні правовідносини
3. Майнові правовідносини в ФГ
4. Правове регулювання ведення особистого селянського господарства

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.;
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV// Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 - 2003 р., № 18, стаття 144.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р., № 40, стаття 356.
4. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV // Відомості Верховної Ради України від 07.11.2003 - 2003 р., № 45, стаття 363.
5. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 № 742-IV // Відомості Верховної Ради України від 18.07.2003 - 2003 р., № 29, стаття 232.
6. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко, Т. В. Курман, О. М. Туєва, Ж. В. Чевичалова, В. П. Жушман, О. О. Погрібний, Н. В. Погорецька, В. С. Кайдашов; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: ФІНН, 2010. — 234 с.

7. Ващишин М.Я. Земельні правовідносини у селянських (фермерських) господарствах : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Ващишин Марія Ярославівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2000. - 193 арк.
8. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. — Л.: Каменяр, 1999. — 182 с.
9. Долинська М.С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок, створення, діяльність та припинення діяльності. — Х.: Страйд, 2005. — 261 с.
10. Логуш Л.В. Фермерство у США: правові аспекти (досвід для України) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Логуш Любов Володимирівна ; Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1997. – 185 с.
11. Лебідь В.І. Правове становище особистих селянських господарств в Україні : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Лебідь Валерій Іванович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 189 арк.
12. Проценко Т. П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України. – К. : Інститути держави і права імі. В.М.Корецького НАН України, 2000. – 80 с.
13. Титова Н. І. Фермерство в Україні: Основні правові засади: Питання та відповіді. – Л.: Атлас, 1998. – 181 с.

Мета лекції: охарактеризувати правове положення фермерських господарств, виявити їх характерні риси як суб'єктів аграрного права; охарактеризувати правове регулювання ведення особистого селянського господарства; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Цією лекцією з теми «Правове становище фермерського господарства та правове регулювання діяльності особистого селянського господарства» ми продовжуємо знайомство із суб'єктами аграрних правовідносин. Фермерське господарство – специфічні суб'єкти аграрного права, у яких найбільш яскраво проявляється аграрна правосуб'єктність. Сільськогосподарські кооперативи мають низку специфічних ознак, які становлять відомий науковий та практичний інтерес. Особисте селянське господарство являє собою специфічну форму аграрного невідчужуваного господарювання без створення юридичної особи.

Метою цієї лекції є охарактеризувати правове положення фермерських господарств, виявити їх характерні риси як суб'єктів аграрного права; охарактеризувати правове регулювання ведення особистого селянського господарства; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Лекція з теми «Правове становище фермерського господарства та правове регулювання діяльності особистого селянського господарства» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже розглядувані нами суб'єкти є елементами складу (суб'єктами) аграрних правовідносин, а правове регулювання їх статусу відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темами, що характеризують правове становище інших суб'єктів аграрного права.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. «Суб'єкт права» є однією із центральних категорій теорії права, вчення про правовідносини, механізм правового регулювання;
- 2) із конституційним правом. Основи правового статусу розглядуваних нами суб'єктів базуються на положеннях конституційного права;
- 3) із цивільним правом, оскільки воно забезпечує загальне правове регулювання статусу юридичних осіб приватного права;
- 4) із земельним правом, оскільки норми останнього стосуються надання земельних ділянок фермерським господарствам та для ведення особистого селянського господарства.

1. Поняття та ознаки фермерського господарства

Фермерське господарство є одним із **найяскравіших суб'єктів аграрного підприємництва**, що виник у процесі проведення аграрної реформи в Україні. Спочатку було прийнято **ЗУ “Про селянське фермерське господарство” від 20.12.1991 р., діяв в редакції від 22.06.1993 р., а 19.06.2003 р. прийнято ЗУ “Про ФГ”**. Тобто ФГ є відносно новим інститутом АП, але вже станом на **початок 2003 р. кількість фермерських господарств становила майже 42 тис.** У власності та користуванні таких господарств знаходиться більше мільйона га с/г угідь, причому переважна їх частина рілля. **В середньому на кожне ФГ припадає по 30 га.** І зараз існує тенденція до поступового збільшення загальної площі земель, що використовуються ФГ. **Указом Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки” від 03.12.1999 р.** створено реальні умови для колишніх членів с/г підприємств щодо організації ФН на основі їх земельних та майнових паїв. Звичайно, це сприяло збільшенню їх кількості.

ЗУ "Про ФГ" визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України.

Відповідно до ст. 1 Закону фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

З наведеного визначення можна назвати такі юридичні ознаки ФГ:

1. це форма підприємництва громадян – тобто діяльність за власною ініціативою, на власний ризик, систематична, з метою отримання прибутку.

2. засновниками можуть бути тільки громадяни України. Фермерське господарство може бути створено як одним громадянином України так і кількома громадянами України

3. утворюється ФГ тільки на добровільних засадах, за власним бажанням громадян, а не внаслідок рішення якихось органів державної влади або місцевого самоврядування

4. відносини в ФГ носять членський характер. Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку (за старим Законом – 16-ти річного), інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень Статуту фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

5. ФГ – це сімейно-трудове об'єднання. Воно може бути створено кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї

6. це суб'єкт землекористування, що має статус юридичної особи.

Хоча з приводу надання ФГ статусу юридичної особи у законодавстві є певні суперечності. По-перше, однією з ознак юрид. особи є наявність відокремленого майна, а ЗУ «Про ФГ» не містить приписів щодо обов'язкової передачі майна членами господарства самому господарству при його створенні. Крім того, земельні ділянки для створення ФГ надаються у власність або в оренду фізичним особам-громадянам – засновникам ФГ, а не самому господарству. Напевно, статус юридичної особи необхідний ФГ для участі у господарському обороті, для захисту своїх прав у суді. Однак, слід зазначити, що в законодавстві інших країн, ФГ може мати або ж не мати статусу юридичної особи, за вибором його засновника. Однак, **згідно із ЗУ «Про ФГ» воно є юридичною особою, має своє найменування, печатку і штамп, діє на основі Статуту**

7. мета створення та діяльності – виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація з метою отримання прибутку

Правову основу діяльності ФГ утворює **законодавство, яке можна розподілити на 3 групи: загальне, галузеве та фермерське.**

Загальне: Конституція України: **ст. 14** гарантує право власності на землю. **Ст. 42** закріплює основи підприємництва, держава забезпечує захист від недобросовісної конкуренції в сфері підприємницької діяльності. Сюди ж належать ЗУ «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» - встановлює певні пільги для аграрних суб'єктів, в т.ч. і для ФГ., ЦК, ГК України, Сімейний кодекс України тощо.

У групі **галузових актів** пріоритетне значення для ФГ має **земельне законодавство**. ЗК встановлює право приватної власності громадян України на землю, регулює порядок та умови надання з/д, встановляє максимальні розміри з/д для ведення ФГ. Також можна **назвати ЗУ “Про плату за землю” та “Про фіксований с/г податок”**. На діяльність фермерів також розповсюджується законодавство про охорону навколишнього природного середовища, лісове, водне законодавство, про надра, трудове. На рівні підзаконних актів це **Укази Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність с/г підприємствам та організаціям”, а також “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки”**.

Власне фермерське законодавство (як підгалузь аграрного законодавства) представлено **ЗУ “Про ФГ”, Постановою КМУ “Про додаткові заходи щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств і СФГ” від 31.05.1995 р., постановою КМУ “Про деякі питання розвитку СФГ” від 14.03.1992 р., Постановою КМУ від 10.12.2003 р. № 1908 “Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується”, постановою КМУ від 17.03.2004 р. “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті України на 2004 рік для фінансової підтримки фермерських господарств через механізм мікрокредитування”;** **Порядком проходження професійного відбору врегульований спеціальним Положенням про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики України та Міністерства праці та соціальної політики України від 17.12.2003 р. (zareestrovanim v Ministerstvi yustitsii Ukraini 28 sichnia 2004 r. za № 118/8718);** **Статутом Українського державного фонду підтримки фермерських господарств затверджено спільним наказом Міністерства аграрної політики України, Міністерства фінансів України та Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 08.11.2002 р.; наказом Міністерством аграрної політики України, Міністерством фінансів України та Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України від 17.06.2002 р. (zareestrovano u Ministerstvi yustitsii Ukraini 05.07.2002 r. za № 560/6848), яким затверджено**

Порядок надання та використання коштів фінансової підтримки селянських (фермерських) господарств тощо.

Законом передбачено надання пільг для ФГ. Так, **новоствореним фермерським господарствам** у період становлення (перші три роки після його створення, а в трудонедостатніх населених пунктах - п'ять років) та фермерським господарствам з відокремленими садибами надається допомога за рахунок державного і місцевого бюджетів, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, вони звільняються від сплати податку на прибуток та плати за землю, можуть перейти на сплату фіксованого с/г податку тощо.

Висновки з першого питання

Таким чином, фермерське господарство – це форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону. До основних ознак фермерського господарства належать такі: є формою підприємництва; засновниками можуть бути тільки громадяни України; відносини в ФГ носять членський характер; є сімейно-трудова об'єднання; мета – виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація з метою отримання прибутку

2. Порядок створення і припинення ФГ. Земельні правовідносини

Створення та функціонування ФГ безпосередньо пов'язане насамперед із земельними відносинами, із використанням земель с/г призначення. Саме **земельні правовідносини є визначальними у системі фермерських правовідносин.**

Основною організаційно-правовою підставою для створення ФГ є **наявність з\д сільськогосподарського призначення** (на праві власності чи в оренді). **Передумовою державної реєстрації ФГ як юридичної особи визнається факт відведення з\д в натурі і документальне оформлення прав на землю.** Усі інші аграрні структури на початковому етапі створення переважно базуються не на земельних, а на організаційних правовідносинах.

Відповідно до ст. 5 **Закону право на створення ФГ** має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив бажання та пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства. Тобто право на

створення ФГ мають громадяни України, що мають не лише загальну (цивільну), а й **спеціальну (земельну, аграрну) правоздатність. Обов'язковим елементом земельної правоздатності є громадянство України, а факультативним складовим її змісту є спеціальна (аграрна) кваліфікація і досвід роботи в сільському господарстві.** Обмеження щодо створення ФГ встановлено такі ж самі як й щодо заняття підприємницькою діяльністю (військовослужбовці, державні службовці та службовці органів місцевого самоврядування, особи, що мають непогашену судимість).

В проекті цього Закону було закріплено більш слушні положення. Зокрема, передбачалося, що право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив таке бажання, **та має на праві власності або оренди земельну ділянку сільськогосподарського призначення розміром не менше 2 гектарів, а в разі відсутності землі – пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства.** В проекті пропонувалося, що професійний відбір громадян, які виявили бажання створити фермерське господарство, проводить районна (міська) фермерська професійна комісія, склад якої формується і затверджується районною (міською) або обласною **Асоціацією фермерів та приватних землевласників України.** Висновок фермерської професійної комісії про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві чи необхідної сільськогосподарської кваліфікації **мав визнаватися обов'язковою умовою** для державної реєстрації фермерського господарства громадянина, а також умовою для надання (передачі) такому громадянину у власність або оренду земельної ділянки для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності відповідно до Земельного кодексу України. Однак запропонована у проекті пропозиція щодо статусу професійної комісії з питань створення фермерських господарств у Законі України "Про ФГ" реалізована лише частково. **Ідея створення професійної комісії безпосередньо фермерами законодавцем, на жаль, не була підтримана.**

Отже, професійний відбір громадян, які виявили бажання створити фермерське господарство, проводить **районна (міська) професійна комісія з питань створення фермерських господарств,** склад якої формується і затверджується **районною (міською) радою** за місцем розташування земельної ділянки, яка буде використовуватися для ведення фермерського господарства. **Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерського господарства, як вже зазначалося, було затверджено наказом Міністерства аграрної політики України та Міністерства праці та соціальної політики України від 17.12.2003 р. № 452/335, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 28 січня 2004 р. за № 118/8717[1].** Цей порядок погоджений з Асоціацією фермерів та приватних власників України та Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва.

До складу професійної комісії **включаються представники** управління (відділу) сільського господарства і продовольства, управління праці та соціального захисту населення місцевої державної адміністрації, інші представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, представники Асоціації фермерів та приватних землевласників України і громадських організацій.

Громадяни, які мають намір та виявили бажання створити фермерське господарство, **подають до професійної комісії відповідну заяву**, у якій обов'язково зазначаються бажані розміри і місце розташування земельної ділянки (в межах відповідного району) та кількість членів фермерського господарства. **До цієї заяви додаються** копії документів, завірені у встановленому порядку, які підтверджують досвід роботи членів фермерського господарства в сільському господарстві (наприклад, витяг з трудової книжки робітника сільського господарства), наявність необхідної кваліфікації або спеціальної підготовки (наприклад, посвідчення механізатора, документ про спеціальну сільськогосподарську освіту та ін.). Крім того, до заяви додаються документи, які обґрунтовують бажані розміри земельної ділянки та напрями діяльності майбутнього фермерського господарства.

Загальний строк розгляду професійною комісією окремої заяви про участь у професійному відборі претендентів, які виявили бажання створити фермерське господарство – **один місяць**.

Проведення професійного відбору покладається на професійну комісію, яка скликається у разі потреби. **Інформація про час і місце проведення засідання професійної комісії** з відбору претендентів на створення фермерського господарства, які подали заяви та інші необхідні документи, **повідомляється претенденту за 5 днів до проведення відбору письмово або телеграмою і публікується в місцевих засобах інформації**.

Основним завданням професійної комісії виступає об'єктивна оцінка належної підготовленості громадян до зайняття фермерським господарюванням. Про підготовленість претендента до такого роду діяльності можуть свідчити, наприклад, наявність у нього достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації.

Рішення професійної комісії оформляється протоколом, який підписують головуючий на засіданні та всі члени комісії, присутні на засіданні. **Це рішення доводиться до претендента, який пройшов професійний відбір, письмово у 5-денний термін з дня проведення відбору**.

Правове значення позитивного висновку професійної комісії про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи в сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації полягає в тому, що **він виступає необхідною умовою для державної реєстрації фермерського господарства та надання (передачі) громадянину у власність або оренду земельних ділянок** для ведення ФГ.

У випадку обґрунтованої відмови на підставі виявлення недостовірних даних у наданих документах претендент має право подати до професійної комісії нову заяву **не раніше ніж через три місяці** з дати прийняття рішення про відмову.

У разі ж відмови на підставі невідповідності вимогам щодо створення фермерського господарства претендент може подати до професійної комісії нову заяву лише після усунення причин, що стали підставою для відмови.

Статтею 7 Закону встановлено, що для отримання (придбання) у власність або в оренду земельної ділянки державної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни **звертаються до відповідної районної державної адміністрації, а з\д із земель комунальної власності - до місцевої ради.** Тобто можна отримати з\д як із земель державної, так і комунальної власності.

У заяві громадяни зазначаються: бажаний розмір^[2] і місце розташування ділянки, кількість членів фермерського господарства та наявність у них права на безоплатне одержання земельної ділянки у власність, обґрунтування розмірів земельної ділянки з урахуванням перспектив діяльності фермерського господарства. **До заяви додається** рішення професійної комісії з питань створення фермерських господарств щодо наявності у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідності сільськогосподарської кваліфікації.

Така заява розглядається у **місячний строк** і в разі її задоволення дають згоду на підготовку землевпорядною організацією проекту відведення земельної ділянки. **Проект відведення земельних ділянок розробляється за рахунок Українського державного фонду підтримки фермерських господарств.** Підготовка такого проекту землевпорядною або іншою організацією, яка має відповідну ліцензію на виконання зазначених робіт, здійснюється на підставі договору, який укладається між замовником та виконавцем у відповідності з **Типовим договором про розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. № 266**^[3].

Винятком із загального порядку надання з\д є **судовий порядок.** Так, у разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування у наданні земельної ділянки для ведення фермерського господарства питання вирішується судом. Рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або укладання договору оренди. Відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) проводиться після збирання врожаю на цій ділянці попереднім землекористувачем.

Відповідно до п. 13 розділу Х "Перехідні положення" ЗК України на період до **01 січня 2010 року громадяни можуть набувати право власності на землі с/г призначення загальною площею до 100 гектарів. Ця площа м.б. збільшена у разі спадкування з\д за законом.**

Статтею 8 Закону визначено, що після одержання державного акта на право власності на земельну ділянку або укладення договору оренди земельної ділянки та його державної реєстрації фермерське господарство **підлягає державній реєстрації.** Державна реєстрація здійснюється у виконавчому комітеті міської, районної у місті ради або в районній, районних міст Києва і Севастополя державних адміністраціях **за місцем проживання особи або місцезнаходженням земельної ділянки.**

Для державної реєстрації ФГ голова ФГ особисто або поштою (рекомендованим листом) **подає до органу державної реєстрації:**

а) засновницькі документи (установчий договір про створення фермерського господарства та Статут фермерського господарства);

б) реєстраційну картку встановленого зразка, яка є заявою про державну реєстрацію фермерського господарства;

в) копію документа, що засвідчує наявність у громадянина на праві власності чи оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення;

г) документ, що посвідчує внесення плати за державну реєстрацію фермерського господарства;

Для реєстрації фермерського господарства забороняється вимагати інші документи або відомості.

Державна реєстрація ФГ проводиться за наявності всіх необхідних документів протягом не більше **п'яти робочих днів**. Органи державної реєстрації зобов'язані протягом цього терміну внести дані з реєстраційної картки до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності та видати **Свідоцтво про державну реєстрацію фермерського господарства**. Більш детально порядок державної реєстрації ФГ встановлено **ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15.05.2003 р.**, що набрав чинності із 01.07.2004 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію фермерського господарства та копія документа, що підтверджує взяття його на облік у державному податковому органі, є підставою для відкриття рахунків у будь-яких банках України та інших держав за вибором ФГ

Після державної реєстрації ФГ одержує печатку із своїм найменуванням і адресою, відкриває поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку і вступає у відносини з підприємствами, установами та організаціями.

Щодо земельних відносин, що виникають вже після державної реєстрації ФГ і за його участі, то відповідно до ст. 12 Закону землі фермерського господарства можуть складатися із:

а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;

б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;

в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Права володіння та користування земельними ділянками, які знаходяться у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство. В Законі не роз'яснено, на підставі кого правового титулу ФГ здійснює такі правомочності власника

щодо з\д його членів. А, отже, у науковій літературі пропонується **або ж укладення договору оренди, або ж передача з\д членами у якості пайових внесків.**

Також Законом (ст. 14 та 15) встановлено прав та обов'язки ФГ та його членів відносно земля, що в цілому збігаються з відповідними прав та обов'язками **власників землі та землекористувачів**, передбачених ст. ст. 90, 91 та 95, 96 ЗК України.

Питання припинення діяльності ФГ врегульовано розділом Х Закону.

Як і будь-якої іншої юридичної особи, припинення діяльності ФГ відбувається у формі **ліквідації або реорганізації** (виділення, приєднання, перетворення, розподіл, злиття) ФГ.

Підстави припинення діяльності ФГ, залежно від волі членів господарства у прийнятті рішень, можна поділити на ті, що **залежать від їх волі, та ті, що мають об'єктивний характер.**

Отже, **підставами для реорганізації або ж ліквідації ФГ можуть виступати:**

- рішення членів господарства;
- рішення суду;
- припинення прав на земельну ділянку;
- визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом);
- якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

У разі припинення діяльності за рішенням членів ФГ, таке рішення приймається **одностайно всіма членами**. Вихід одного або декількох членів не є підставою для припинення діяльності ФГ.

Рішення суду щодо примусової реорганізації або ліквідації ФГ може прийнято у разі порушення ним законодавства про захист економічної конкуренції, скасування державної реєстрації тощо.

Щодо припинення прав на з\д, то це означає й припинення діяльності ФГ. Відповідно до **ст. 140 ЗК України припинення права власності** на з\д відбувається у разі добровільної відмови власника від прав на з\д, його смерті, відчуження з\д, звернення стягнення на неї за вимогами кредиторів, її відчуження з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб, конфіскації за рішенням суду, **а права користування** – також – її використання способами, які суперечать екологічним вимогам, не за цільовим призначення, систематична несплата плати за землю (**ст. 141**).

Визнання ФГ **неплатоспроможним (банкрутом)** відбувається у порядку, встановленому **ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання**

його банкрутом» у разі неможливості погасити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та (або) виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) у розмірі **не менше трьохсот мінімальних розмірів** заробітної плати, які не були задоволені **протягом шести місяців** після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт.

Найбільш складним є питання припинення діяльності ФГ у разі **якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця**, який бажає продовжити його діяльність. Напевно, припинення його діяльності може відбутися на підставі рішення суду за позовом відповідних органів через неподання відповідної звітності.

Кошти, одержані від продажу майна фермерського господарства, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, **розподіляється між членами** фермерського господарства відповідно до його Статуту.

У разі припинення діяльності фермерського господарства до закінчення терміну надання господарству податкових пільг господарство сплачує до бюджету за весь період його діяльності суму податку, обчислену в розмірі, встановленому для фермерського господарства, крім випадків, коли вона припиняється якщо не залишилося спадкоємців або членів ФГ та викупу земельної ділянки **для суспільних потреб чи примусового відчуження її з мотивів суспільної необхідності.**

Висновки з другого питання

Таким чином, ми розглянули основні особливості створення фермерських господарств, до яких можна віднести передусім спеціальні вимоги до засновників та членів фермерського господарства. Підставами для реорганізації або ж ліквідації ФГ можуть виступати: рішення членів господарства; рішення суду; припинення прав на земельну ділянку; визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом); якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

3. Майнові правовідносини в ФГ

Врегулюванню майнових правовідносин, що виникають при ведення ФГ присвячений розділ У Закону. Цей розділ містить багато нових принципових положень, що були відсутні раніше у фермерському законодавстві. Так, ст. 19 визначає поняття "складений капітал" ФГ. Отже, до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: **будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу.**

У Законі чітко встановлено (на відміну від раніше діючого), що **майно ФГ належить йому на праві власності** (ст. 20). У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом. ФГ, як власник майна, здійснює усі правомочності власника, у тому числі відчуження та набуття майна на підставі цивільно-правових угод. Однак у статуті ФГ визначається порядок володіння, користування і розпорядження майном ФГ. Такі дії вчиняються за згодою усіх членів ФГ головою господарства.

Щодо членів ФГ, то **між ними та господарством існують певні зобов'язальні правовідносини**, що виникають у зв'язку із передачею ним майна до складеного капіталу, на зразок права на пай у сільськогосподарських кооперативах. Ось чому ст. 20 закріплено правило, **що член ФГ має право на отримання частки майна ФГ** при його ліквідації або у разі припинення членства у ФГ. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом.

Майнові спори між фермерським господарством та його членами вирішуються судом.

Як самостійна юридична особа та власник майна ФГ несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю фермерського господарства. Звернення стягнення на земельні ділянки ФГ допускається у випадках, коли у фермерського господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернено стягнення.

Крім використання власного майна, ФГ може отримати майно у тимчасове користування, оренду майно від інших суб'єктів. Правовідносин сторін щодо використання цього майна у такому разі визначаються відповідним договором.

Являють певний науковий та практичний інтерес приписи ст. 21 Закону, відповідно до яких за рішенням членів ФГ як цілісний майновий комплекс може бути відчужене на підставі цивільно-правових угод громадянам України, які мають право на створення фермерського господарства, або юридичним особам

України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Такі громадяни (що придбали майно ФГ як цілісного майнового комплексу) мають подати у встановленому порядку Статут ФГ на державну реєстрацію.

Успадкування землі та майна ФГ здійснюється відповідно до земельного та цивільного законодавства. Однак Закон містить правило, що якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону. Таке правило щодо успадкування землі створює розрив в правовому регулюванні землі та іншого майна.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1908 “Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується” [4] відповідно до ст. 23 Закону України “Про фермерське господарство” затверджені мінімальні розміри земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується. При визначенні таких розмірів за основу приймається регіональний принцип – в залежності від місця розташування земельної ділянки фермерського господарства.

Отже, зазначені мінімальні розміри земельних ділянок є такими:

Регіон, область	Мінімальний розмір земельної ділянки, гектарів
Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька, м. Севастополь	2
Вінницька, Волинська, Київська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська	3
Житомирська, Полтавська, Сумська, Чернігівська	4
Автономна Республіка Крим, Кіровоградська, Одеська	5
Дніпропетровська, Донецька, Харківська	6
Запорізька, Миколаївська, Херсонська	7
Луганська	9

Такі мінімальні норми введено з **метою уникнення подрібнення земельних площ ФГ**. У тому ж разі якщо з'д буде менше від встановленого розміру, спадкоємці мають дійти згоди щодо її успадкування одним з них та виплати **іншим (іншими) компенсації**. У разі ж недосягнення згоди це питання має вирішити суд.

Висновки з третього питання

Отже, нами розглянуто питання майнових відносин в фермерському господарстві. Майно фермерського господарства належить йому на праві власності. Майнові права,

що входять до складеного капіталу фермерського господарства, передаються йому на визначений у Статуті термін. У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом. Фермерське господарство має право здійснювати відчуження та набуття майна на підставі цивільно-правових угод. Порядок володіння, користування і розпорядження майном фермерського господарства здійснюється відповідно до його Статуту, якщо інше не передбачено угодою між членами фермерського господарства та законом.

4. Правове регулювання ведення особистого селянського господарства

Основним джерелом правового регулювання ведення особистого селянського господарства є Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 № 742-IV.

Відповідно до ст.1 Закону № 742-IV особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, перероблення і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого сільського господарства, у тому числі й у сфері сільського (зеленого) туризму.

Особистому селянському господарству притаманні такі ознаки:

- це форма господарського виробництва аграрної продукції, що є основою господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, одержанням як додаткового прибутку (до заробітної плати працюючих, пенсій для пенсіонерів), так і основного прибутку громадянами, які не зайняті в суспільному виробництві;
- члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського порядку, дотримуючись законодавства України;
- діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності;
- має трудовий характер, де використовується особиста праця громадян, що ведуть особисте селянське господарство, та праця членів їх сімей;
- це сукупність майна, яке належить громадянам на праві власності, спільної часткової або спільної сумісної власності;

- це аграрний товаровиробник, якого можна використовувати на коопераційних засадах для виробництва аграрної продукції рослинного і тваринного походження;
- це джерело задоволення культурно-побутових потреб громадян у сфері сільського (зеленого) туризму.

Особистому селянському господарству як формі аграрного виробництва властиві економічні та соціальні функції. До економічних функцій цього господарства слід віднести: одержання за рахунок високої якості робіт більшої кількості продукції з одиниці площі або голови продуктивної худоби; більш оперативну реалізацію малими партіями свіжої продукції, що швидко псується; підвищення якості земельних ділянок; утилізацію виробничих і побутових відходів, які не можуть використовуватися у великому сільськогосподарському виробництві; можливість значного використання в інтересах суспільства трудових ресурсів, не зайнятих у суспільному виробництві; заощадження витрат на виробниче будівництво за рахунок використання дрібних господарських будівель; виробництво продукції, яку неможливо за існуючими технологіями виготовляти в умовах великого виробництва, та ін.

До соціальних функцій належать: формування господарського бережливого ставлення до земель, довкілля; виховання любові до сільськогосподарської праці, трудове виховання та професійна орієнтація молоді, формування професійних якостей сучасного підприємця (ініціативність, самостійність, навички економічного і дбайливого ведення господарства).

Для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 гектара, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом.

Розмір земельної ділянки особистого селянського господарства може бути збільшений у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та її спадкування членами особистого селянського господарства відповідно до закону.

Земельні ділянки особистого селянського господарства можуть бути власністю однієї особи, спільною сумісною власністю подружжя та спільною частковою власністю членів особистого селянського господарства відповідно до закону.

Членам особистого селянського господарства земельні частки (паї) можуть виділятися в натурі (на місцевості) єдиним масивом у спільну часткову власність та спільну сумісну власність (подружжя) відповідно до закону.

У разі виходу з особистого селянського господарства кожен його член має право на виділення належної йому земельної ділянки в натурі (на місцевості).

До майна, яке використовується для ведення особистого селянського господарства, належать жилі будинки, господарські будівлі та споруди, сільськогосподарська техніка, інвентар та обладнання, транспортні засоби, сільськогосподарські та свійські тварини і птиця, бджолосім'ї, багаторічні насадження, вироблена сільськогосподарська

продукція, продукти її переробки та інше майно, набуте у власність членами господарства в установленому законодавством порядку.

Майно, яке використовується для ведення особистого селянського господарства, може бути власністю однієї особи, спільною частковою або спільною сумісною власністю його членів відповідно до закону.

Звернення стягнення на майно члена особистого селянського господарства допускається лише на підставі рішення суду.

Члени особистого селянського господарства мають право:

самостійно господарювати на землі;

укладати особисто або через уповноважену особу будь-які угоди, що не суперечать законодавству. Уповноваженою особою може бути дієздатний член особистого селянського господарства, який досяг 18 років;

реалізовувати надлишки виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним і фізичним особам;

самостійно здійснювати матеріально-технічне забезпечення власного виробництва;

відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законодавством порядку;

бути членами кредитної спілки та користуватися її послугами;

отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії;

надавати послуги з використанням майна особистого селянського господарства;

використовувати в установленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі відповідно до закону;

на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;

вільно розпоряджатися належним майном, виробленою сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки;

отримувати дорадчі послуги;

брати участь у конкурсах сільськогосподарських виробників для отримання бюджетної підтримки відповідно до загальнодержавних і регіональних програм;

об'єднуватися на добровільних засадах у виробничі товариства, асоціації, спілки з метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів тощо відповідно до законодавства України;

проводити в установленому законом порядку зовнішньоекономічну діяльність.

Члени особистого селянського господарства зобов'язані:

дотримуватися вимог земельного законодавства та законодавства про охорону довкілля;

забезпечувати використання земельної ділянки за цільовим призначенням;

підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

не порушувати права власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;

своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату;

дотримуватися діючих нормативів щодо якості продукції, санітарних, екологічних та інших вимог відповідно до законодавства;

надавати сільським, селищним, міським радам необхідні дані щодо їх обліку.

Висновки з четвертого питання

Отже, ми розглянули питання правового регулювання ведення особистого селянського господарства. Особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, перероблення і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого сільського господарства, у тому числі й у сфері сільського (зеленого) туризму. Ключовою його ознакою є непідприємницький характер діяльності.

ВИСНОВКИ з теми

Таким чином, ми розглянули дві специфічні форми аграрного господарювання – фермерське господарство і особисте селянське господарство. Слід передусім ще раз наголосити на найбільш яскраві їх спільні і відмінні ознаки. Як фермерське господарство, так і особисте селянське господарство є спеціалізованими формами аграрного господарювання. Обидві ці форми мають сімейно-трудоий характер. Для обох притаманними є відносини членства.

Водночас особисте селянське господарство, на відміну від фермерського господарства, не є юридичною особою і не має на меті підприємницьку діяльність.

Ведення особистого селянського господарства має на меті задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Водночас метою фермерського господарства є виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

Все це зумовлює відмінності правового регулювання цих двох форм аграрного господарювання, які були нами розглянуті вище і стосуються питань створення і припинення цих форм, членства, майнової основи їх діяльності тощо.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із нормативно-правовими актами, які стосуються питань правового статусу фермерського господарства та правового регулювання ведення особистого селянського господарства;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття та ознаки фермерського господарства та особистого селянського господарства.

Необхідно з'ясувати спільні та відмінні риси фермерського господарства та особистого селянського господарства.

Необхідно сформулювати уявлення про речові права сільськогосподарських кооперативів, їх співвідношення із правами членів.

Потрібно також вивчити порядок створення і припинення цих форм господарювання; майнові відносини в них.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Надайте поняття фермерського господарства.
2. Надайте поняття особистого селянського господарства.
3. В чому полягає мета фермерського господарства?
4. В чому полягає мета особистого селянського господарства?
5. Охарактеризуйте порядок створення фермерського господарства?
6. Хто може бути засновником (членом) фермерського господарства?
7. Які вимоги ставляться до цих осіб?
8. Хто може займатися веденням особистого селянського господарства?
9. Назвіть основні права і обов'язки членів фермерського господарства.
10. Назвіть основні права і обов'язки членів особистого селянського господарства.
11. Охарактеризуйте майнову основу фермерського господарства.
12. Охарактеризуйте майнову основу особистого селянського господарства.
13. Які є підстави припинення фермерського господарства?
14. Які є підстави припинення ведення особистого селянського господарства?
15. Охарактеризуйте земельні відносини, що супроводжують діяльність розглядуваних форм аграрного господарювання.

[2] У розмірі земельної частки (паю) членів с/г підприємств, розташованих на території відповідної ради.

[3] Урядовий кур'єр. – 2004. – № 50. – 17 березня.

[4] Офіційний вісник України. 2003. №51. Ст. 2682.

- Попередньо переглянути
 - [Редагувати](#)
 - [Звіти](#)
 - [Оцінювання есе](#)
-

Поточна оцінка показується лише студенту. Зайдіть в систему як студент, щоб перевірити поточні оцінки

Лекція 3 Правове становище фермерського господарства та правове регулювання діяльності особистого селянського господарства

Тема № 3 Правове становище фермерського господарства та правове регулювання діяльності особистого селянського господарства

(1 година)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття та ознаки фермерського господарства
2. Порядок створення і припинення ФГ. Земельні правовідносини
3. Майнові правовідносини в ФГ
4. Правове регулювання ведення особистого селянського господарства

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.;
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV// Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 - 2003 р., № 18, стаття 144.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р., № 40, стаття 356.
4. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV // Відомості Верховної Ради України від 07.11.2003 - 2003 р., № 45, стаття 363.
5. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 № 742-IV // Відомості Верховної Ради України від 18.07.2003 - 2003 р., № 29, стаття 232.
6. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко, Т. В. Курман, О. М. Туєва, Ж. В. Чевичалова, В. П. Жушман, О. О. Погрібний, Н. В. Погорецька, В. С. Кайдашов; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: ФІНН, 2010. — 234 с.
7. Ващишин М.Я. Земельні правовідносини у селянських (фермерських) господарствах : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Ващишин Марія Ярославівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2000. - 193 арк.
8. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. — Л.: Каменяр, 1999. — 182 с.
9. Долинська М.С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок, створення, діяльність та припинення діяльності. — Х.: Страйд, 2005. — 261 с.
10. Логуш Л.В. Фермерство у США: правові аспекти (досвід для України) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Логуш Любов Володимирівна ; Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1997. – 185 с.
11. Лебідь В.І. Правове становище особистих селянських господарств в Україні : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Лебідь Валерій Іванович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 189 арк.
12. Проценко Т. П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України. – К. : Інститути держави і права імі. В.М.Корецького НАН України, 2000. – 80 с.
13. Титова Н. І. Фермерство в Україні: Основні правові засади: Питання та відповіді. – Л.: Атлас, 1998. – 181 с.

Мета лекції: охарактеризувати правове положення фермерських господарств, виявити їх характерні риси як суб'єктів аграрного права; охарактеризувати правове регулювання ведення особистого селянського господарства; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Цією лекцією з теми «Правове становище фермерського господарства та правове регулювання діяльності особистого селянського господарства» ми продовжуємо

знайомство із суб'єктами аграрних правовідносин. Фермерське господарство – специфічні суб'єкти аграрного права, у яких найбільш яскраво проявляється аграрна правосуб'єктність. Сільськогосподарські кооперативи мають низку специфічних ознак, які становлять відомий науковий та практичний інтерес. Особисте селянське господарство являє собою специфічну форму аграрного непідприємницького господарювання без створення юридичної особи.

Метою цієї лекції є охарактеризувати правове положення фермерських господарств, виявити їх характерні риси як суб'єктів аграрного права; охарактеризувати правове регулювання ведення особистого селянського господарства; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Лекція з теми «Правове становище фермерського господарства та правове регулювання діяльності особистого селянського господарства» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже розглядувані нами суб'єкти є елементами складу (суб'єктами) аграрних правовідносин, а правове регулювання їх статусу відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темами, що характеризують правове становище інших суб'єктів аграрного права.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. «Суб'єкт права» є однією із центральних категорій теорії права, вчення про правовідносини, механізм правового регулювання;
- 2) із конституційним правом. Основи правового статусу розглядуваних нами суб'єктів базуються на положеннях конституційного права;
- 3) із цивільним правом, оскільки воно забезпечує загальне правове регулювання статусу юридичних осіб приватного права;
- 4) із земельним правом, оскільки норми останнього стосуються надання земельних ділянок фермерським господарствам та для ведення особистого селянського господарства.

1. Поняття та ознаки фермерського господарства

Фермерське господарство є одним із **найяскравіших суб'єктів аграрного підприємництва**, що виник у процесі проведення аграрної реформи в Україні.

Спочатку було прийнято ЗУ “Про селянське фермерське господарство” від 20.12.1991 р., діяв в редакції від 22.06.1993 р., а 19.06.2003 р. прийнято ЗУ “Про ФГ”. Тобто ФГ є відносно новим інститутом АП, але вже станом на початок 2003 р. кількість фермерських господарств становила майже 42 тис. У власності та користуванні таких господарств знаходиться більше мільйона га с/г угідь, причому переважна їх частина рілля. В середньому на кожне ФГ припадає по 30 га. І зараз існує тенденція до поступового збільшення загальної площі земель, що використовуються ФГ. Указом Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки” від 03.12.1999 р. створено реальні умови для колишніх членів с/г підприємств щодо організації ФН на основі їх земельних та майнових паїв. Звичайно, це сприяло збільшенню їх кількості.

ЗУ “Про ФГ” визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України.

Відповідно до ст. 1 Закону фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

З наведеного визначення можна назвати такі юридичні ознаки ФГ:

1. це форма підприємництва громадян – тобто діяльність за власною ініціативою, на власний ризик, систематична, з метою отримання прибутку.

2. засновниками можуть бути тільки громадяни України. Фермерське господарство може бути створено як одним громадянином України так і кількома громадянами України

3. утворюється ФГ тільки на добровільних засадах, за власним бажанням громадян, а не внаслідок рішення якихось органів державної влади або місцевого самоврядування

4. відносини в ФГ носять членський характер. Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку (за старим Законом – 16-ти річного), інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень Статуту фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

5. ФГ – це сімейно-трудове об'єднання. Воно може бути створено кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї

6. це суб'єкт землекористування, що має статус юридичної особи.

Хоча з приводу надання ФГ статусу юридичної особи у законодавстві є певні суперечності. По-перше, однією з ознак юрид. особи є наявність відокремленого майна, а ЗУ «Про ФГ» не містить приписів щодо обов'язкової передачі майна членами господарства самому господарству при його створенні. Крім того, земельні ділянки для створення ФГ надаються у власність або в оренду фізичним особам-громадянам – засновникам ФГ, а не самому господарству. Напевно, статус юридичної особи необхідний ФГ для участі у господарському обороті, для захисту своїх прав у суді. Однак, слід зазначити, що в законодавстві інших країн, ФГ може мати або ж не мати статусу юридичної особи, за вибором його засновника. Однак, **згідно із ЗУ «Про ФГ» воно є юридичною особою, має своє найменування, печатку і штамп, діє на основі Статуту**

7. мета створення та діяльності – виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація з метою отримання прибутку

Правову основу діяльності ФГ утворює **законодавство, яке можна розподілити на 3 групи: загальне, галузеве та фермерське.**

Загальне: Конституція України: **ст. 14** гарантує право власності на землю. **Ст. 42** закріплює основи підприємництва, держава забезпечує захист від недобросовісної конкуренції в сфері підприємницької діяльності. Сюди ж належать ЗУ «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» - встановлює певні пільги для аграрних суб'єктів, в т.ч. і для ФГ., ЦК, ГК України, Сімейний кодекс України тощо.

У групі **галузевих актів** пріоритетне значення для ФГ має **земельне законодавство.** ЗК встановлює право приватної власності громадян України на землю, регулює порядок та умови надання з/д, встановляє максимальні розміри з/д для ведення ФГ. Також можна **назвати ЗУ “Про плату за землю” та “Про фіксований с/г податок”.** На діяльність фермерів також розповсюджується законодавство про охорону навколишнього природного середовища, лісове, водне законодавство, про надра, трудове. На рівні підзаконних актів це **Укази Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність с/г підприємствам та організаціям”, а також “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки”.**

Власне фермерське законодавство (як підгалузь аграрного законодавства) представлено **ЗУ “Про ФГ”, Постановою КМУ “Про додаткові заходи щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств і СФГ” від 31.05.1995 р., постановою КМУ “Про деякі питання розвитку СФГ” від 14.03.1992 р., Постановою КМУ від 10.12.2003 р. № 1908 “Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується”, постановою КМУ від 17.03.2004 р. “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті України на 2004 рік для фінансової підтримки фермерських господарств через механізм мікрокредитування”;** **Порядком проходження професійного відбору врегульований спеціальним Положенням про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських**

господарств, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики України та Міністерства праці та соціальної політики України від 17.12.2003 р. (зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 28 січня 2004 р. за № 118/8718); Статутом Українського державного фонду підтримки фермерських господарств затверджено спільним наказом Міністерства аграрної політики України, Міністерства фінансів України та Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 08.11.2002 р.; наказом Міністерством аграрної політики України, Міністерством фінансів України та Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України від 17.06.2002 р. (зареєстровано у Міністерстві юстиції України 05.07.2002 р. за № 560/6848), яким затверджено Порядок надання та використання коштів фінансової підтримки селянських (фермерських) господарств тощо.

Законом передбачено надання пільг для ФГ. Так, **новоствореним фермерським господарствам** у період становлення (перші три роки після його створення, а в трудонедостатніх населених пунктах - п'ять років) та фермерським господарствам з відокремленими садибами надається допомога за рахунок державного і місцевого бюджетів, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, вони звільняються від сплати податку на прибуток та плати за землю, можуть перейти на сплату фіксованого с/г податку тощо.

Висновки з першого питання

Таким чином, фермерське господарство – це форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону. До основних ознак фермерського господарства належать такі: є формою підприємництва; засновниками можуть бути тільки громадяни України; відносини в ФГ носять членський характер; є сімейно-трудова об'єднання; мета – виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація з метою отримання прибутку

2. Порядок створення і припинення ФГ. Земельні правовідносини

Створення та функціонування ФГ безпосередньо пов'язане насамперед із земельними відносинами, із використанням земель с/г призначення. Саме **земельні правовідносини є визначальними у системі фермерських правовідносин.**

Основною організаційно-правовою підставою для створення ФГ є наявність з\д сільськогосподарського призначення (на праві власності чи в оренді). **Передумовою державної реєстрації ФГ як юридичної особи визнається факт відведення з\д в натурі і документальне оформлення прав на землю.** Усі інші аграрні структури на початковому етапі створення переважно базуються не на земельних, а на організаційних правовідносинах.

Відповідно до ст. 5 **Закону право на створення ФГ** має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив бажання та пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства. Тобто право на створення ФГ мають громадяни України, що мають не лише загальну (цивільну), а й спеціальну (земельну, аграрну) правоздатність. **Обов'язковим елементом земельної правоздатності є громадянство України, а факультативним складовим її змісту є спеціальна (аграрна) кваліфікація і досвід роботи в сільському господарстві.** Обмеження щодо створення ФГ встановлено такі ж самі як й щодо заняття підприємницькою діяльністю (військовослужбовці, державні службовці та службовці органів місцевого самоврядування, особи, що мають непогашену судимість).

В проекті цього Закону було закріплено більш слушні положення. Зокрема, передбачалося, що право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив таке бажання, **та має на праві власності або оренди земельну ділянку сільськогосподарського призначення розміром не менше 2 гектарів, а в разі відсутності землі – пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства.** В проекті пропонувалося, що професійний відбір громадян, які виявили бажання створити фермерське господарство, проводить районна (міська) фермерська професійна комісія, склад якої формується і затверджується районною (міською) або обласною **Асоціацією фермерів та приватних землевласників України.** Висновок фермерської професійної комісії про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві чи необхідної сільськогосподарської кваліфікації **мав визнаватися обов'язковою умовою** для державної реєстрації фермерського господарства громадянина, а також умовою для надання (передачі) такому громадянину у власність або оренду земельної ділянки для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності відповідно до Земельного кодексу України. Однак запропонована у проекті пропозиція щодо статусу професійної комісії з питань створення фермерських господарств у Законі України "Про ФГ" реалізована лише частково. **Ідея створення професійної комісії безпосередньо фермерами законодавцем, на жаль, не була підтримана.**

Отже, професійний відбір громадян, які виявили бажання створити фермерське господарство, проводить **районна (міська) професійна комісія з питань створення фермерських господарств,** склад якої формується і затверджується **районною (міською) радою** за місцем розташування земельної ділянки, яка буде використовуватися для ведення фермерського господарства. **Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерського господарства, як вже зазначалося, було затверджено наказом Міністерства аграрної політики України та Міністерства праці та соціальної політики України**

від 17.12.2003 р. № 452/335, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 28 січня 2004 р. за № 118/8717[1]. Цей порядок погоджений з Асоціацією фермерів та приватних власників України та Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва.

До складу професійної комісії **включаються представники** управління (відділу) сільського господарства і продовольства, управління праці та соціального захисту населення місцевої державної адміністрації, інші представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, представники Асоціації фермерів та приватних землевласників України і громадських організацій.

Громадяни, які мають намір та виявили бажання створити фермерське господарство, **подають до професійної комісії відповідну заяву**, у якій обов'язково зазначаються бажані розміри і місце розташування земельної ділянки (в межах відповідного району) та кількість членів фермерського господарства. **До цієї заяви додаються** копії документів, завірені у встановленому порядку, які підтверджують досвід роботи членів фермерського господарства в сільському господарстві (наприклад, витяг з трудової книжки робітника сільського господарства), наявність необхідної кваліфікації або спеціальної підготовки (наприклад, посвідчення механізатора, документ про спеціальну сільськогосподарську освіту та ін.). Крім того, до заяви додаються документи, які обґрунтовують бажані розміри земельної ділянки та напрями діяльності майбутнього фермерського господарства.

Загальний строк розгляду професійною комісією окремої заяви про участь у професійному відборі претендентів, які виявили бажання створити фермерське господарство – **один місяць**.

Проведення професійного відбору покладається на професійну комісію, яка скликається у разі потреби. **Інформація про час і місце проведення засідання професійної комісії** з відбору претендентів на створення фермерського господарства, які подали заяви та інші необхідні документи, **повідомляється претенденту за 5 днів до проведення відбору письмово або телеграмою і публікується в місцевих засобах інформації**.

Основним завданням професійної комісії виступає об'єктивна оцінка належної підготовленості громадян до зайняття фермерським господарюванням. Про підготовленість претендента до такого роду діяльності можуть свідчити, наприклад, наявність у нього достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації.

Рішення професійної комісії оформляється протоколом, який підписують головуючий на засіданні та всі члени комісії, присутні на засіданні. **Це рішення доводиться до претендента, який пройшов професійний відбір, письмово у 5-денний термін з дня проведення відбору**.

Правове значення позитивного висновку професійної комісії про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи в сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації полягає в тому, що **він виступає необхідною**

умовою для державної реєстрації фермерського господарства та надання (передачі) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення ФГ.

У випадку обґрунтованої відмови на підставі виявлення недостовірних даних у наданих документах претендент має право подати до професійної комісії нову заяву **не раніше ніж через три місяці** з дати прийняття рішення про відмову.

У разі ж відмови на підставі невідповідності вимогам щодо створення фермерського господарства претендент може подати до професійної комісії нову заяву лише після усунення причин, що стали підставою для відмови.

Статтею 7 Закону встановлено, що для отримання (придбання) у власність або в оренду земельної ділянки державної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни **звертаються до відповідної районної державної адміністрації, а з\д із земель комунальної власності - до місцевої ради.** Тобто можна отримати з\д як із земель державної, так і комунальної власності.

У заяві громадяни зазначаються: бажаний розмір^[2] і місце розташування ділянки, кількість членів фермерського господарства та наявність у них права на безоплатне одержання земельної ділянки у власність, обґрунтування розмірів земельної ділянки з урахуванням перспектив діяльності фермерського господарства. **До заяви додається** рішення професійної комісії з питань створення фермерських господарств щодо наявності у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідності сільськогосподарської кваліфікації.

Така заява розглядається у **місячний строк** і в разі її задоволення дають згоду на підготовку землевпорядною організацією проекту відведення земельної ділянки. **Проект відведення земельних ділянок розробляється за рахунок Українського державного фонду підтримки фермерських господарств.** Підготовка такого проекту землевпорядною або іншою організацією, яка має відповідну ліцензію на виконання зазначених робіт, здійснюється на підставі договору, який укладається між замовником та виконавцем у відповідності з **Типовим договором про розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. № 266**^[3].

Винятком із загального порядку надання з\д є **судовий порядок.** Так, у разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування у наданні земельної ділянки для ведення фермерського господарства питання вирішується судом. Рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або укладання договору оренди. Відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) проводиться після збирання врожаю на цій ділянці попереднім землекористувачем.

Відповідно до п. 13 розділу X "Перехідні положення" ЗК України на період до **01 січня 2010 року громадяни можуть набувати право власності на землі с/г призначення**

загальною площею до 100 гектарів. Ця площа м.б. збільшена у разі спадкування з\д за законом.

Статтею 8 Закону визначено, що після одержання державного акта на право власності на земельну ділянку або укладення договору оренди земельної ділянки та його державної реєстрації фермерське господарство **підлягає державній реєстрації**. Державна реєстрація здійснюється у виконавчому комітеті міської, районної у місті ради або в районній, районних міст Києва і Севастополя державних адміністраціях **за місцем проживання особи або місцезнаходженням земельної ділянки**.

Для державної реєстрації ФГ голова ФГ особисто або поштою (рекомендованим листом) **подає до органу державної реєстрації:**

- а) засновницькі документи (установчий договір про створення фермерського господарства та Статут фермерського господарства);
- б) реєстраційну картку встановленого зразка, яка є заявою про державну реєстрацію фермерського господарства;
- в) копію документа, що засвідчує наявність у громадянина на праві власності чи оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення;
- г) документ, що посвідчує внесення плати за державну реєстрацію фермерського господарства;

Для реєстрації фермерського господарства забороняється вимагати інші документи або відомості.

Державна реєстрація ФГ проводиться за наявності всіх необхідних документів протягом не більше **п'яти робочих днів**. Органи державної реєстрації зобов'язані протягом цього терміну внести дані з реєстраційної картки до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності та видати **Свідоцтво про державну реєстрацію фермерського господарства**. Більш детально порядок державної реєстрації ФГ встановлено **ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15.05.2003 р.**, що набрав чинності із 01.07.2004 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію фермерського господарства та копія документа, що підтверджує взяття його на облік у державному податковому органі, є підставою для відкриття рахунків у будь-яких банках України та інших держав за вибором ФГ

Після державної реєстрації ФГ одержує печатку із своїм найменуванням і адресою, відкриває поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку і вступає у відносини з підприємствами, установами та організаціями.

Щодо земельних відносин, що виникають вже після державної реєстрації ФГ і за його участі, то відповідно до ст. 12 Закону землі фермерського господарства можуть складатися із:

- а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;
- б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;

в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Права володіння та користування земельними ділянками, які знаходяться у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство. В Законі не роз'яснено, на підставі кого правового титулу ФГ здійснює такі правомочності власника щодо з\д його членів. А, отже, у науковій літературі пропонується **або ж укладення договору оренди, або ж передача з\д членами у якості пайових внесків.**

Також Законом (ст. 14 та 15) встановлено прав та обов'язки ФГ та його членів відносно земля, що в цілому збігаються з відповідними прав та обов'язками **власників землі та землекористувачів**, передбачених ст. ст. 90, 91 та 95, 96 ЗК України.

Питання припинення діяльності ФГ врегульовано розділом Х Закону.

Як і будь-якої іншої юридичної особи, припинення діяльності ФГ відбувається у формі **ліквідації або реорганізації** (виділення, приєднання, перетворення, розподіл, злиття) ФГ.

Підстави припинення діяльності ФГ, залежно від волі членів господарства у прийнятті рішень, можна поділити на ті, що **залежать від їх волі, та ті, що мають об'єктивний характер.**

Отже, **підставами для реорганізації або ж ліквідації ФГ можуть виступати:**

- рішення членів господарства;
- рішення суду;
- припинення прав на земельну ділянку;
- визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом);
- якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

У разі припинення діяльності за рішенням членів ФГ, таке рішення приймається **одностайно всіма членами**. Вихід одного або декількох членів не є підставою для припинення діяльності ФГ.

Рішення суду щодо примусової реорганізації або ліквідації ФГ може прийнято у разі порушення ним законодавства про захист економічної конкуренції, скасування державної реєстрації тощо.

Щодо припинення прав на з\д, то це означає й припинення діяльності ФГ. Відповідно до **ст. 140 ЗК України припинення права власності** на з\д відбувається у разі добровільної відмови власника від прав на з\д, його смерті, відчуження з\д, звернення стягнення на неї за вимогами кредиторів, її відчуження з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб, конфіскації за рішенням суду, **а права користування** – також – її використання способами, які суперечать екологічним вимогам, не за цільовим призначення, систематична несплата плати за землю (**ст. 141**).

Визнання ФГ **неплатоспроможним (банкрутом)** відбувається у порядку, встановленому **ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»** у разі неможливості погасити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та (або) виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) у розмірі **не менше трьохсот мінімальних розмірів** заробітної плати, які не були задоволені **протягом шести місяців** після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт.

Найбільш складним є питання припинення діяльності ФГ у разі **якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця**, який бажає продовжити його діяльність. Напевно, припинення його діяльності може відбутися на підставі рішення суду за позовом відповідних органів через неподання відповідної звітності.

Кошти, одержані від продажу майна фермерського господарства, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, **розподіляється між членами** фермерського господарства відповідно до його Статуту.

У разі припинення діяльності фермерського господарства до закінчення терміну надання господарству **податкових пільг господарство сплачує до бюджету за весь період його діяльності суму податку, обчислену в розмірі, встановленому для фермерського господарства, крім випадків, коли вона припиняється** якщо не залишилося спадкоємців або членів ФГ та викупу земельної ділянки **для суспільних потреб чи примусового відчуження її з мотивів суспільної необхідності**.

Висновки з другого питання

Таким чином, ми розглянули основні особливості створення фермерських господарств, до яких можна віднести передусім спеціальні вимоги до засновників та членів фермерського господарства. Підставами для реорганізації або ж ліквідації ФГ можуть виступати: рішення членів господарства; рішення суду; припинення прав на земельну ділянку; визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом); якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

3. Майнові правовідносини в ФГ

Врегулюванню майнових правовідносин, що виникають при ведення ФГ присвячений розділ У Закону. Цей розділ містить багато нових принципових положень, що були відсутні раніше у фермерському законодавстві. Так, ст. 19 визначає поняття "складений капітал" ФГ. Отже, до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу.

У Законі чітко встановлено (на відміну від раніше діючого), що **майно ФГ належить йому на праві власності** (ст. 20). У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом. ФГ, як власник майна, здійснює усі правомочності власника, у тому числі відчуження та набуття майна на підставі цивільно-правових угод. Однак у статуті ФГ визначається порядок володіння, користування і розпорядження майном ФГ. Такі дії вчиняються за згодою усіх членів ФГ головою господарства.

Щодо членів ФГ, то **між ними та господарством існують певні зобов'язальні правовідносини**, що виникають у зв'язку із передачею ним майна до складеного капіталу, на зразок права на пай у сільськогосподарських кооперативах. Ось чому ст. 20 закріплено правило, **що член ФГ має право на отримання частки майна ФГ** при його ліквідації або у разі припинення членства у ФГ. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом.

Майнові спори між фермерським господарством та його членами вирішуються судом.

Як самостійна юридична особа та власник майна ФГ несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю фермерського господарства. Звернення стягнення на земельні ділянки ФГ допускається у випадках, коли у фермерського господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернено стягнення.

Крім використання власного майна, ФГ може отримати майно у тимчасове користування, оренду майно від інших суб'єктів. Правовідносин сторін щодо використання цього майна у такому разі визначаються відповідним договором.

Являють певний науковий та практичний інтерес приписи ст. 21 Закону, відповідно до яких за рішенням членів ФГ як цілісний майновий комплекс може бути відчужене **на підставі цивільно-правових угод громадянам України, які мають право на створення фермерського господарства, або юридичним особам України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Такі громадяни (що придбали майно ФГ як цілісного майнового комплексу) мають подати у встановленому порядку Статут ФГ на державну реєстрацію.**

Успадкування землі та майна ФГ здійснюється відповідно до земельного та цивільного законодавства. Однак Закон містить правило, що якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону. Таке правило щодо успадкування землі створює розрив в правовому регулюванні землі та іншого майна.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1908 “Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується” [4] відповідно до ст. 23 Закону України “Про фермерське господарство” затверджені мінімальні розміри земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується. При визначенні таких розмірів за основу приймається регіональний принцип – в залежності від місця розташування земельної ділянки фермерського господарства.

Отже, зазначені мінімальні розміри земельних ділянок є такими:

Регіон, область	Мінімальний розмір земельної ділянки, гектарів
Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька, м. Севастополь	2
Вінницька, Волинська, Київська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська	3

Житомирська, Полтавська, Сумська, Чернігівська	4
Автономна Республіка Крим, Кіровоградська, Одеська	5
Дніпропетровська, Донецька, Харківська	6
Запорізька, Миколаївська, Херсонська	7
Луганська	9

Такі мінімальні норми введено з **метою уникнення подрібнення земельних площ ФГ**. У тому ж разі якщо з\д буде менше від встановленого розміру, спадкоємці мають дійти згоди щодо її успадкування одним з них та виплати **іншим (іншими) компенсації**. У разі ж недосягнення згоди це питання має вирішити суд.

Висновки з третього питання

Отже, нами розглянуто питання майнових відносин в фермерському господарстві. Майно фермерського господарства належить йому на праві власності. Майнові права, що входять до складеного капіталу фермерського господарства, передаються йому на визначений у Статуті термін. У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом. Фермерське господарство має право здійснювати відчуження та набуття майна на підставі цивільно-правових угод. Порядок володіння, користування і розпорядження майном фермерського господарства здійснюється відповідно до його Статуту, якщо інше не передбачено угодою між членами фермерського господарства та законом.

4. Правове регулювання ведення особистого селянського господарства

Основним джерелом правового регулювання ведення особистого селянського господарства є Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 № 742-IV.

Відповідно до ст.1 Закону № 742-IV особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, перероблення і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого сільського господарства, у тому числі й у сфері сільського (зеленого) туризму.

Особистому селянському господарству притаманні такі ознаки:

- це форма господарського виробництва аграрної продукції, що є основою господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, одержанням як додаткового прибутку (до заробітної плати працюючих, пенсій для пенсіонерів), так і основного прибутку громадянами, які не зайняті в суспільному виробництві;
- члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського порядку, дотримуючись законодавства України;
- діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності;
- має трудовий характер, де використовується особиста праця громадян, що ведуть особисте селянське господарство, та праця членів їх сімей;
- це сукупність майна, яке належить громадянам на праві власності, спільної часткової або спільної сумісної власності;
- це аграрний товаровиробник, якого можна використовувати на коопераційних засадах для виробництва аграрної продукції рослинного і тваринного походження;
- це джерело задоволення культурно-побутових потреб громадян у сфері сільського (зеленого) туризму.

Особистому селянському господарству як формі аграрного виробництва властиві економічні та соціальні функції. До економічних функцій цього господарства слід віднести: одержання за рахунок високої якості робіт більшої кількості продукції з одиниці площі або голови продуктивної худоби; більш оперативну реалізацію малими партіями свіжої продукції, що швидко псується; підвищення якості земельних ділянок; утилізацію виробничих і побутових відходів, які не можуть використовуватися у великому сільськогосподарському виробництві; можливість значного використання в інтересах суспільства трудових ресурсів, не зайнятих у суспільному виробництві; заощадження витрат на виробниче будівництво за рахунок використання дрібних господарських будівель; виробництво продукції, яку неможливо за існуючими технологіями виготовляти в умовах великого виробництва, та ін.

До соціальних функцій належать: формування господарського бережливого ставлення до земель, довкілля; виховання любові до сільськогосподарської праці, трудове виховання та професійна орієнтація молоді, формування професійних якостей сучасного підприємця (ініціативність, самостійність, навички економічного і дбайливого ведення господарства).

Для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 гектара, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом.

Розмір земельної ділянки особистого селянського господарства може бути збільшений у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та її спадкування членами особистого селянського господарства відповідно до закону.

Земельні ділянки особистого селянського господарства можуть бути власністю однієї особи, спільною сумісною власністю подружжя та спільною частковою власністю членів особистого селянського господарства відповідно до закону.

Членам особистого селянського господарства земельні частки (паї) можуть виділятися в натурі (на місцевості) єдиним масивом у спільну часткову власність та спільну сумісну власність (подружжя) відповідно до закону.

У разі виходу з особистого селянського господарства кожен його член має право на виділення належної йому земельної ділянки в натурі (на місцевості).

До майна, яке використовується для ведення особистого селянського господарства, належать жилі будинки, господарські будівлі та споруди, сільськогосподарська техніка, інвентар та обладнання, транспортні засоби, сільськогосподарські та свійські тварини і птиця, бджолосім'я, багаторічні насадження, вироблена сільськогосподарська продукція, продукти її переробки та інше майно, набуте у власність членами господарства в установленому законодавством порядку.

Майно, яке використовується для ведення особистого селянського господарства, може бути власністю однієї особи, спільною частковою або спільною сумісною власністю його членів відповідно до закону.

Звернення стягнення на майно члена особистого селянського господарства допускається лише на підставі рішення суду.

Члени особистого селянського господарства мають право:

самостійно господарювати на землі;

укладати особисто або через уповноважену особу будь-які угоди, що не суперечать законодавству. Уповноваженою особою може бути дієздатний член особистого селянського господарства, який досяг 18 років;

реалізовувати надлишки виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним і фізичним особам;

самостійно здійснювати матеріально-технічне забезпечення власного виробництва;

відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законодавством порядку;

бути членами кредитної спілки та користуватися її послугами;

отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії;

надавати послуги з використанням майна особистого селянського господарства;

використовувати в установленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі відповідно до закону;

на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;

вільно розпоряджатися належним майном, виробленою сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки;

отримувати дорадчі послуги;

брати участь у конкурсах сільськогосподарських виробників для отримання бюджетної підтримки відповідно до загальнодержавних і регіональних програм;

об'єднуватися на добровільних засадах у виробничі товариства, асоціації, спілки з метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів тощо відповідно до законодавства України;

проводити в установленому законом порядку зовнішньоекономічну діяльність.

Члени особистого селянського господарства зобов'язані:

дотримуватися вимог земельного законодавства та законодавства про охорону довкілля;

забезпечувати використання земельної ділянки за цільовим призначенням;

підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

не порушувати права власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;

своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату;

дотримуватися діючих нормативів щодо якості продукції, санітарних, екологічних та інших вимог відповідно до законодавства;

надавати сільським, селищним, міським радам необхідні дані щодо їх обліку.

Висновки з четвертого питання

Отже, ми розглянули питання правового регулювання ведення особистого селянського господарства. Особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, перероблення і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого сільського господарства, у тому числі й у сфері сільського (зеленого) туризму. Ключовою його ознакою є непідприємницький характер діяльності.

ВИСНОВКИ з теми

Таким чином, ми розглянули дві специфічні форми аграрного господарювання – фермерське господарство і особисте селянське господарство. Слід передусім ще раз наголосити на найбільш яскраві їх спільні і відмінні ознаки. Як фермерське господарство, так і особисте селянське господарство є спеціалізованими формами аграрного господарювання. Обидві ці форми мають сімейно-трудоий характер. Для обох притаманними є відносини членства.

Водночас особисте селянське господарство, на відміну від фермерського господарства, не є юридичною особою і не має на меті підприємницьку діяльність.

Ведення особистого селянського господарства має на меті задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Водночас метою фермерського господарства є виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

Все це зумовлює відмінності правового регулювання цих двох форм аграрного господарювання, які були нами розглянуті вище і стосуються питань створення і припинення цих форм, членства, майнової основи їх діяльності тощо.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із нормативно-правовими актами, які стосуються питань правового статусу фермерського господарства та правового регулювання ведення особистого селянського господарства;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття та ознаки фермерського господарства та особистого селянського господарства.

Необхідно з'ясувати спільні та відмінні риси фермерського господарства та особистого селянського господарства.

Необхідно сформулювати уявлення про речові права сільськогосподарських кооперативів, їх співвідношення із правами членів.

Потрібно також вивчити порядок створення і припинення цих форм господарювання; майнові відносини в них.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Надайте поняття фермерського господарства.
2. Надайте поняття особистого селянського господарства.
3. В чому полягає мета фермерського господарства?
4. В чому полягає мета особистого селянського господарства?
5. Охарактеризуйте порядок створення фермерського господарства?
6. Хто може бути засновником (членом) фермерського господарства?
7. Які вимоги ставляться до цих осіб?
8. Хто може займатися веденням особистого селянського господарства?
9. Назвіть основні права і обов'язки членів фермерського господарства.

10. Назвіть основні права і обов'язки членів особистого селянського господарства.
11. Охарактеризуйте майнову основу фермерського господарства.
12. Охарактеризуйте майнову основу особистого селянського господарства.
13. Які є підстави припинення фермерського господарства?
14. Які є підстави припинення ведення особистого селянського господарства?
15. Охарактеризуйте земельні відносини, що супроводжують діяльність розглядуваних форм аграрного господарювання.

[1] Офіційний вісник України. – 2004. – № 4. – Ст. 206.

[2] У розмірі земельної частки (паю) членів с/г підприємств, розташованих на території відповідної ради.

[3] Урядовий кур'єр. – 2004. – № 50. – 17 березня.

[4] Офіційний вісник України. 2003. №51. Ст. 2682.

Тема № 4 Правове регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів та державних сільськогосподарських підприємств

(2 година)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття та основні ознаки СГК
2. Види СГК, принципи їх діяльності

3. Право власності СГК. Неподільний та пайовий фонди. Реорганізація та ліквідація СГК
4. Правове становище державних і комунальних сільськогосподарських підприємств

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.;
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV// Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 - 2003 р., № 18, стаття 144.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р., № 40, стаття 356.
4. Закон України «Про кооперацію» від 10.07.2003 № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України від 30.01.2004 - 2004 р., № 5, стаття 35.
5. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України від 06.01.2006 - 2006 р., № 1, стор. 13, стаття 17.
6. Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10.07.1996 № 290/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 08.10.1996 - 1996 р., № 41, стаття 188.
7. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 03.10.1997 - 1997 р., № 39, стаття 261.
8. Закон України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 № 2265-XII // Відомості Верховної Ради України від 28.07.1992 - 1992 р., № 30, стаття 414.
9. Гаєцька Я.З. Організаційно-правові форми кооперативного руху в Україні. -Вісник Львівського університету. Серія юридична . - Вип.34. - Львів, 1999.
10. Гафурова О. В. Права та обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів: Автореф. дис... канд. юрид. наук / НАН України. Ін-т держави і права. – К., 2005. – 20 с.
11. Титова Н. І. Права членів сільськогосподарських кооперативів // Міжнар. наук.-практ. конф. «Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття»: 36. наук. пр. учасн., 26–27 черв. 2001 р. – К., 2001. – С. 148–151.
12. Уркевич В.Ю. Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти. – Х.: ООО «Одіссей», 2004. – 120 с.
13. Федорович В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні . – Львів: Атлас, 1998. – 142 с.

14. Федорович В.І. Про поняття сільськогосподарського кооперативу // На шляху до правової держави: Тези доповідей і повідомлень Львівської регіональної науково-практичної конференції. - Львів. - 1992. - С.92-93.

Мета лекції: охарактеризувати правове положення сільськогосподарських кооперативів і державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, виявити їх характерні риси як суб'єктів аграрного права; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Цією лекцією з теми «Правове регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів та державних сільськогосподарських підприємств» ми завершуємо знайомство із суб'єктами аграрних правовідносин. Сільськогосподарські кооперативи – специфічні суб'єкти аграрного права, у яких найбільш яскраво проявляється аграрна правосуб'єктність. Сільськогосподарські кооперативи мають низку специфічних ознак, які становлять відомий науковий та практичний інтерес.

Крім того, ми розглянемо і особливості правового становища державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, які (особливості) виявляються передусім у порядку їх створення та припинення, управлінні ними, особливому правовому режимі їх майна та особливостях правового регулювання виробничо-господарської діяльності.

Метою цієї лекції є охарактеризувати правове положення сільськогосподарських кооперативів і державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, виявити їх характерні риси як суб'єктів аграрного права; надати студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтувати їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Ця лекція завершує вивчення першого змістового модулю з навчальної дисципліни «Аграрне право», завершує формування у студентів уявлення про систему суб'єктів аграрного права.. Лекція з теми «Правове регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів та державних сільськогосподарських підприємств» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже розглядувані нами суб'єкти є елементами складу

(суб'єктами) аграрних правовідносин, а правове регулювання їх статусу відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темами, що характеризують правове становище інших суб'єктів аграрного права.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. «Суб'єкт права» є однією із центральних категорій теорії права, вчення про правовідносини, механізм правового регулювання;
- 2) із конституційним правом. Основи правового статусу розглядуваних нами суб'єктів базуються на положеннях конституційного права;
- 3) із цивільним правом, оскільки воно забезпечує загальне правове регулювання статусу юридичних осіб приватного права;
- 4) із господарським правом, оскільки його нормами визначаються особливості правового статусу державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, передусім – особливості майнової основи їх діяльності;
- 5) із адміністративним правом, оскільки останнє спрямоване на врегулювання відносин у сфері державного управління сільськогосподарськими підприємствами державної та комунальної форм власності.

1. 1.

Поняття та основні ознаки СГК

Для встановлення сутності поняття СГК треба визначитися із поняттям “кооператив”. Слід зазначити, що **вперше поняття “кооператив”** в законодавстві було закріплено в **Положенні про кооперативні товариства та їх спілки, 03.1917 р.** Так, **кооперативом визнавалося товариство**, з перемінним складом та капіталом, що має своєю метою сприяння матеріальному та духовному благополуччю своїх членів завдяки спільній організації різного роду господарських операцій або праці своїх членів.

Зрозуміло, що за сучасних умов поняття “кооператив” є дещо іншим. Визначено воно і в статуті Міжнародного кооперативного альянсу 1966 р. На законодавчому ж рівні в ст. 1 **ЗУ “Про кооперацію” від 10.07.2003**

р. встановлено, що **кооперативом** є юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства

для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Якщо ж перейти до визначення поняття "СГК", то зрозуміло, що це є кооператив, який має специфічні риси. Більшість дослідників, говорячи про поняття СГК, називають **такі його ознаки**:

- використання земля в якості основного засобу виробництва;
- ведення с/г діяльності;
- перебування в сільській місцевості;
- задоволення потреб переважно сільського населення;
- особливості членських, внутрішніх правовідносин.

Не вдаючись до глибокого аналізу усіх цих ознак, слід сказати, що **специфічною виступає ведення ним с/г діяльності**, що відбувається із використання земля с/г призначення у якості основного засобу с/г виробництва. Усі інші ознаки не є суттєвими.

З аналізу норм **ЗУ "Про стимулювання розвитку с\г-ва на період 2001-2004 рр."**, **ЗУ "Про фіксований с/г податок"** можна дійти висновку, що **ведення с/г діяльності** – це виробництво с/г продукції, її переробка та реалізація (збут) та (або) обслуговування с/г виробництва.

Отже, відповідно до ст. 1 **ЗУ "Про с/г кооперацію" від 17.07.1997 р. сільськогосподарським кооперативом визнається** юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.

На підставі викладеного можна назвати **такі ознаки СГК**:

- добровільність об'єднання;
- членський характер об'єднання;
- рівноправність членів кооперативу;
- обов'язкова участь членів у діяльності кооперативу (трудова – у СГБК, у господарських операціях – в СГОК);

- пайовий характер майна кооперативу;
- основна мета діяльності – задоволення матеріальних та інших потреб членів;
- досягнення мети шляхом здійснення спільної господарської діяльності;
- ведення с/г діяльності.

Висновки з першого питання

Таким чином, ми розглянули поняття та ознаки СГК. Ключовими ознаками СГК, які відображають його сутність є: насамперед, мета - спільна виробнича діяльність у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу; членський характер об'єднання; пайовий характер майна кооперативу.

2. Види СГК, принципи їх діяльності

СГК, відповідно до норм ЗУ "Про с/г кооперацію", **залежно від цілей, завдань та характеру діяльності, підрозділяються на виробничі та обслуговуючі**. У літературі для їх визначення використовують різні терміни: **для перших** – "горизонтальні", "кооперативи першого рівня", **для других** – "вертикальні", "межфермерські", "кооперативи другого рівня". Якщо виробничі кооперативи об'єднують громадян, то обслуговуючі – виробників с/г продукції (як громадян, так і юридичних осіб).

У ЗУ "Про с/г кооперацію" закріплено, **що сільськогосподарський виробничий кооператив** - юридична особа, утворена шляхом об'єднання фізичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі у процесі виробництва.

Таким чином, серед ознак СГБК можна назвати:

- 1) специфічний вид діяльності – виробництво продукції сільського, рибного і лісового господарства;
- 2) обов'язкова трудова участь членів в його діяльності.

У названому Законі закріплено, що СГБК здійснюють свою діяльність на **принципах підприємництва з метою отримання доходу**. Але, як відомо, одним з обов'язкових принципів підприємницької діяльності є отримання не доходу, а прибутку. Також Закон "Про с/г кооперацію" не називає жодного підвиду СГБК, що не є оправданим. Можна назвати такі **різновиди СГБК (залежно від предмету діяльності): рослинницькі, тваринницькі, лісівницькі, рибницькі**.

Що стосується **СГОК, то це кооператив**, створений для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності.

Ознаками СГОК виступають:

- 1) особливий вид діяльності – обслуговування с/г виробництва його членів;
- 2) безпосередня участь товаровиробників с/г продукції;
- 3) обов'язкова участь членів у господарській діяльності кооперативу.

Залежно від виду діяльності СГОК **підрозділяються на** переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні тощо. Можливим є створення багатофункціональних кооперативів шляхом об'єднання декількох видів діяльності.

Деякі норми ЗУ "Про с/г кооперацію" стосовно СГОК протирічать одні одним. Так, ці кооперативи **не мають на меті отримання прибутку**, а, відповідно вони не є суб'єктами підприємницької діяльності, а з іншого боку їх державна реєстрація проводиться у порядку, передбаченому для суб'єктів підприємницької діяльності.

В цілому с/г кооперативи засновуються **не менше ніж трьома засновниками (громадянами України або юридичними особами України)** на установчих зборах, проходять державну реєстрацію і мають права юридичної особи.

Слід зауважити, що в цілому у світі більш стрімко розвивається саме обслуговуюча кооперація, а не виробнича. Такі ж процеси характерні й для України, підтвердженням чому є хоча б прийняття **Міністерством аграрної політики України 31.08.2000 р. Концепції розвитку с/г обслуговуючих кооперативів**.

Що стосується **принципів кооперативної діяльності**, то вони закріплені в ст. 3 ЗУ "Про с/г кооперацію" та до них належать:

- добровільність членства в кооперативі та безперешкодний вихід з нього;

- обов'язкова участь членів у діяльності кооперативу;
- відкритість і доступність членства;
- демократичний характер управління, рівні права у прийнятті рішень за правилом "один член кооперативу - один голос";
- обмеження виплат часток доходу на паї;
- розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі в діяльності кооперативу;
- контроль членів кооперативу за його роботою.

Висновки з другого питання

Отже, ми визначили, по-перше, принципи діяльності сільськогосподарських кооперативів. Ці принципи визначають загальну спрямованість правового регулювання статусу і діяльності сільськогосподарських кооперативів. По-друге, ми з'ясували, що найбільше юридичне значення має поділ сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі, надали їх поняття та виокремили суттєві ознаки, як ті, що є критеріями розрізнення цих видів кооперативу, так і ті, що впливають із відповідної правової природи того чи іншого виду кооперативів.

3. Право власності СГК. Неподільний та пайовий фонди. Реорганізація та ліквідація СГК

Якщо казати про правовий режим майна кооперативу, то згідно **ст. 20 ЗУ "Про с/г кооперацію"** кооператив є власником усього належного йому майна. Але як вірно відмічає В.І. Семчик, з питання співвідношення права власності СГК та майнових прав його членів, робляться різні висновки:

- 1) оскільки власність кооперативу створюється за рахунок майна – власності фізичних осіб, які є його членами, то останні є співвласниками майна;
- 2) у зв'язку із тим, що кооператив визнаний суб'єктом права власності на майно, його члени втрачають право власності на його частку (пай), яку вони передали кооперативу;

3) члени кооперативу є власниками майнового паю, який вони передали кооперативу, та можуть розпоряджуватися ним на свій розсуд.

Однак **не можна погодитися** із цими точками зору. Суб'єктом права власності є сам СГК. **Особи**, що передали своє майно у вигляді майнового внеску, **втрачають право власності на це майно**. Між с/г кооперативом та його членами виникають **зобов'язальні правовідносини, зміст яких отримав назву “право на пай”**. Це право вимоги як різновид зобов'язального права. Це право полягає у можливості вимагати отримання паю у випадку виходу з кооперативу. Право на пай **виникає** з моменту виникнення членських правовідносин і припиняється воно з моменту отримання від кооперативу вартості паю.

Переходячи до розгляду особливих майнових фондів СГК, слід зазначити, що взагалі **майновий фонд** – це визначена, виокремлена частина майна, що має своє цільове (господарське) призначення.

Специфікою створення та функціонування СГК є те, що за рахунком їх майна формуються такі спеціальні фонди як неподільний та пайовий.

Неподільний та пайовий фонди – це дві противаги, на підставі яких формуються майнові відносини СГК та їх членів.

Неподільний фонд створюється за рахунок вступних внесків та мана кооперативу (за виключенням землі). Пайові внески членів до нього не включаються. Цей фонд має назву **“неподільний”** оскільки в класичній кооперації він ніколи не розподіляється між членами (навіть при ліквідації кооперативу).

Якщо раніше серед **ознак** неподільного фонду колгоспів називали неподільність, незменшуваність, постійне збільшення та цільове використання, то на сьогодні ними виступають:

- 1) особливі джерела його формування (вступні внески та майно кооперативу);
- 2) неподільність (члени кооперативу не мають права претендувати на його частину);
- 3) цільове використання (його кошти мають використовуватися на загальнокооперативні цілі).

Щодо пайового фонду – то він створюється за рахунок пайових внесків членів кооперативу. Пайовий внесок – це грошові кошти та матеріальні ресурси у вартісному вираженні, які вносяться членами кооперативу для створення та діяльності кооперативу.

За сучасних умов правовий режим пайового фонду характеризується **такими ознаками:**

- 1) специфічні джерела його утворення (обов'язкові та додаткові пайові внески);
- 2) його подільність та поворотність внесків (у випадку припинення членства повертається пай);
- 3) нарахування у встановлених розмірах відсотків з доходу кооперативу.

До пайового фонду (як і до неподільного) зараховується не конкретне майно, а його вартість.

Відповідно до ст. 25 ЗУ "Про с/г кооперацію" **у разі виходу з кооперативу член кооперативу має право на отримання майнового паю** натурою, грошми або, за бажанням, цінними паперами відповідно до його вартості на момент виходу, а земельної ділянки - в натурі (на місцевості). Термін та інші умови отримання паю встановлюються статутом кооперативу, при цьому **термін отримання паю не може перевищувати двох років**, а відлік цього терміну починається з 1 січня року, що настає після моменту виходу (виключення) із кооперативу.

Слід відмітити, що на відміну від інших фондів, неподільний та пайовий фонди **існують протягом часу існування самого кооперативу**. Вони формуються одночасно з його створенням та ліквідуються при припинення діяльності кооперативу.

Припинення діяльності СГК відбувається шляхом **його реорганізації або ліквідації**. Цим питання присвячені норми розділу XI ЗУ "Про с/г кооперацію".

Кооператив може бути **реорганізований за рішенням загальних зборів**. З моменту реорганізації, що відбувається шляхом перетворення, злиття, приєднання, розділу, кооператив припиняє свою діяльність. **Усі його права та обов'язки переходять до правонаступника.**

Щодо ліквідації, то **кооператив ліквідується:**

- 1) за рішенням загальних зборів членів кооперативу;
- 2) за рішенням суду або господарського суду.

Ліквідація кооперативу здійснюється ЛК, що створюється органом, що прийняв рішення про ліквідацію.

З дня призначення ЛК до неї переходять повноваження щодо управління справами кооперативом.

Майно кооперативу, що залишилося після розрахунків з бюджетом, кредиторами, **розподіляється між членами кооперативу пропорційно вартості їх паїв.**

Ліквідація вважається завершеною, а кооператив таким, що ліквідований, з моменту виключення його з державного реєстру.

Висновки з третього питання

При розгляді цього питання ми переконалися в тому, що суб'єктом права власності є безпосередньо сам СГК. Особи, що передали своє майно у вигляді майнового внеску, втрачають право власності на це майно, і між СГК та його членами виникають зобов'язальні правовідносини, зміст яких отримав назву «право на пай» (різновид зобов'язального права). Крім того, ми визначили два специфічні фонди СГК – пайовий та неподільний, з'ясували особливості їх правового режиму; розглянули підстави припинення і ліквідації СГК.

4. Правове становище державних сільськогосподарських підприємств

В умовах ринкових відносин в інтересах всього суспільства під контролем держави завжди має знаходитися діяльність спеціалізованих сільськогосподарських підприємств. Держава повинна не тільки контролювати, а й сприяти розвитку їх діяльності. Від того, на якому етапі розвитку перебувають племінне тваринництво (створення племінних тварин, виведення нових порід сільськогосподарської худоби) та рослинництво (виведення та вирощування елітних сортів сільськогосподарських культур), залежать збільшення обсягів виробництва продукції рослинного та тваринного походження, підвищення її конкурентоспроможності на внутрішньому і світовому ринках. У цьому разі держава виступає гарантом прав виробників та споживачів конкретної сільськогосподарської продукції. Держава і в подальшому повинна сприяти розвитку таких підприємств в аграрному секторі економіки, оскільки головним завданням цих підприємств є забезпечення продовольчої безпеки та незалежності країни.

На основі державної власності функціонують такі державні сільськогосподарські підприємства: сільськогосподарські науково-дослідні установи; дослідні господарства навчальних та наукових закладів; державні сортовипробувальні станції та сортоділянки; племенні спецгоспи та конезаводи; господарства, які займаються вирощуванням лікарських рослин та елітних сортів насіння, тощо. На початок 2009 р. в Україні налічувалося приблизно 964 сільськогосподарських підприємств 1, заснованих на державній формі власності, із них 360 підпорядковані Українській академії аграрних наук (УААН), інші — Міністерству аграрної політики України. Державні сільськогосподарські підприємства безпосередньо підпорядковуються Міністерству аграрної політики України або УААН. Діяльність державних сільськогосподарських підприємств в основному регулюється ГК України.

Незначна кількість державних сільськогосподарських підприємств належить до відома Державного управління у справах та Міністерству оборони України, але вони не знаходяться у цивільному обігу та їх діяльність регламентується відомчими актами та наказами відповідних відомств.

Державне (комунальне) унітарне сільськогосподарське підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання, який створюється за рішенням компетентного органу державної влади або органу місцевого самоврядування для задоволення суспільних потреб у продуктах рослинного та тваринного походження шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-технічної, торговельної, іншої діяльності в порядку, передбаченому законодавством України.

Державне (комунальне) сільськогосподарське підприємство діє на основі державної (комунальної) власності, має статус юридичної особи, здійснює виробничу (вироблює продукти харчування, продовольство та сировину тваринного і рослинного походження) та підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку.

Згідно зі ст. 63 ГК України унітарне підприємство створюється одним засновником, який надає потрібне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, якого сам призначає, керує підприємством, формує його трудовий колектив, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Ознаками державного сільськогосподарського підприємства є:

1) це самостійний суб'єкт господарювання в аграрному секторі економіки, який має статус юридичної особи — має самостійний баланс, поточний та інші

рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом;

2) створюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частки державного майна;

3) майно державного сільськогосподарського підприємства перебуває в державній власності і закріплюється за ним на праві господарського відання або оперативного управління;

4) діє на основі статуту, який затверджується власником майна суб'єкта господарювання чи його представником. У статуті містяться відомості про найменування і місцезнаходження підприємства, мету і предмет його діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків та збитків, органи управління та контролю, їх компетенцію, умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання;

5) це спеціалізовані сільськогосподарські підприємства (вони, як правило, володіють спеціальною правосуб'єктністю — спеціалізуються на виробництві однорідної продукції). Діяльність таких підприємств може бути спрямована не тільки на вирощування, перероблення та реалізацію сільськогосподарської продукції, а й на впровадження національних і регіональних виробничих, науково-технічних програм щодо розвитку АПК в цілому;

6) безпосереднє керівництво державним сільськогосподарським підприємством здійснює директор, з яким власник укладає контрактну форму трудового договору;

7) реорганізація і ліквідація такого підприємства провадяться за рішенням власника.

У галузях народного господарства, в яких законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним (понад 50 %) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважаючим (понад 50 %) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним; приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом, створюються казенні підприємства.

Казенне сільськогосподарське підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України, в якому визначаються обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить підприємство, що створюється. Реорганізація і ліквідація казенного підприємства провадяться

відповідно до вимог ГК України за рішенням органу, до компетенції якого належить створення такого підприємства.

У статті 62 ГК України закріплено право державного підприємства здійснювати виробничу, науково-дослідну, торговельну та іншу діяльність у порядку, встановленому законодавством, та згідно з цілями, передбаченими статутом підприємства.

Державні та комунальні сільськогосподарські підприємства, виходячи зі своїх повноважень, самостійно розроблюють стратегію та напрямки своєї господарської діяльності, самостійно обирають партнерів, укладають угоди та ін. У той же час свою діяльність підприємства організовують згідно з нормами чинного законодавства.

Основними завданнями державного сільськогосподарського підприємства є систематичне виробництво товарної продукції рослинництва та тваринництва, її перероблення та реалізація, що дає змогу задовольнити інтереси трудового колективу, населення України.

З метою перероблення продукції рослинництва та тваринництва, а також ефективного використання трудових ресурсів, підвищення прибутковості державні сільськогосподарські підприємства можуть створювати за згодою власника підсобні виробництва та промисли. Метою діяльності підсобних виробництв та промислів є виробництво продуктів харчування, товарів народного споживання, продукції виробничо-технічного призначення, заняття роздрібною торгівлею, виконання ремонтних та будівельних робіт, надання інших послуг юридичним та фізичним особам. Підсобні виробництва та промисли належать до додаткових галузей виробництва державних сільськогосподарських підприємств, що зумовлено їх сезонним характером. Вони можуть бути створені у вигляді структурних підрозділів: виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, лабораторій тощо.

Господарська діяльність державних та комунальних сільськогосподарських підприємств включає не тільки діяльність з виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції рослинного та тваринного походження, але й реалізацію цієї продукції.

У процесі реалізації сільськогосподарської продукції слід виділити таку ознаку господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств, як самостійність. Згідно зі ст. 62 ГК підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання. Стаття 17 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» закріплює положення, за яким право власності на свою продукцію мають як колективні сільськогосподарські підприємства, фермерські

господарства, так і державні сільськогосподарські підприємства. У пункті 3 статті 67 ГК встановлено, що підприємство має право самостійно реалізовувати всю продукцію, яка не увійшла в державне замовлення або державне завдання, на території України і за її межами, якщо інше не передбачено законом. Державні сільськогосподарські підприємства зобов'язані приймати та виконувати доведені до них в установленому законодавством порядку державні замовлення та державні завдання, а також враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів. Закон гарантує державним сільськогосподарським підприємствам право вільного вибору партнерів за централізованими формами заготівель та прямих зв'язків на договірних засадах.

У статті 67 ГК України визначено, що відносини підприємства з іншими підприємствами, організаціями в усіх сферах господарської діяльності здійснюються на основі договорів. Підприємства вільні у виборі предмета договору, визначенні зобов'язань, інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству. Сільськогосподарська продукція реалізується як за договорами купівлі-продажу, поставки, контрактації, комісії, так і шляхом продажу на ринках, біржах. Державні сільськогосподарські підприємства реалізують свою продукцію за цінами і тарифами, які вони встановлюють самостійно або за договорами.

Під господарською діяльністю державного (комунального) сільськогосподарського підприємства слід розуміти врегульовані нормами аграрного та інших галузей права суспільні відносини, спрямовані на самостійне, систематичне виробництво на умовах самофінансування та самоокупності необхідної державі продукції рослинного та тваринного походження (продуктів харчування, сировини промислового призначення), її перероблення та реалізацію, а також виробництво інших матеріальних цінностей з метою одержання прибутку.

Залежно від правових засад володіння майном визначається його правовим режимом. Під правовим режимом державного та комунального майна розуміють установлені правовими засобами порядок і умови придбання (привласнення) майна, здійснення зазначеними суб'єктами правомочностей володіння, управління майном, а також його правову охорону.

Таким чином, правовий режим майна державних та комунальних суб'єктів господарювання — це встановлені нормативними актами правила, можливості, межі «панування» над належним їм майном.

У статті 139 ГК України встановлено, що майно являє собою сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів

господарювання та відображуються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. При класифікації видів майна слід звернути увагу на поділ майна на нерухоме і рухоме. До нерухомого майна належать земельні ділянки, ділянки надр, відокремлені водні об'єкти і все, що пов'язане із землею: ліси, багаторічні насадження, будівлі, споруди.

Законодавством визначаються основні джерела формування майна суб'єктів господарської діяльності. Так, згідно зі ст. 140 ГК воно може формуватися за рахунок таких джерел: грошових та матеріальних внесків засновників; доходів, одержаних від реалізації продукції (робіт, послуг); доходів від цінних паперів; капітальних вкладень і дотацій з бюджетів; надходжень від продажу (здавання в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм; придбання майна інших суб'єктів; кредитів банків та інших організацій та установ, безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій і громадян; інших джерел, не заборонених законом.

Для державних сільськогосподарських підприємств джерелами формування майна є також посіви та насадження сільськогосподарських культур, розведення продуктивної і робочої худоби, птиці, бжолосім'ї; зведення в установленому порядку виробничих, культурно побутових та інших будівель та споруд; використання наявних на земельних ділянках загальнопоширених корисних копалин, лісових угідь і водних об'єктів.

За цільовим призначенням і правовим режимом майно, що використовується в процесі сільськогосподарського виробництва, поділяється на основні і оборотні кошти, а також інші цінності (спеціальні фонди, грошові кошти), вартість яких відбивається на самостійному балансі підприємства.

Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструменти, виробничий інвентар і знаряддя та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

До основних виробничих фондів належать земельні ділянки, капітальні витрати на покращення стану земель, споруди, верстати, машини, транспортні засоби, робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження та деякі інші матеріальні цінності. До оборотних виробничих фондів входять предмети праці, які повністю споживаються в кожному виробничому циклі, змінюючи чи втрачаючи при цьому натурально-речову форму, і повністю переносять свою вартість, як правило, в одному виробничому циклі, на вироблену продукцію (сировина, напівфабрикати, матеріали, пальне).

Не належать до основних фондів і обліковуються як оборотні засоби: предмети зі строком служби менше одного року, незалежно від їх вартості, а також предмети вартістю до 15 неоподаткованих мінімумів за одиницю, з ціною придбання незалежно від строку служби, за винятком сільськогосподарських машин і знарядь, будівельного механізованого інструменту, робочої і продуктивної худоби, які є основними засобами незалежно від їх вартості.

Основні невиробничі фонди становлять житлові будинки, санаторії, пансіонати, лікарняні установи та інші об'єкти соціально-культурного та оздоровчого призначення.

Законом України від 29 лютого 2001 р. «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» 1 введено мораторій на застосування примусової реалізації об'єктів нерухомого майна та інших основних засобів виробництва, що забезпечують ведення державними підприємствами господарської діяльності. Цей Закон спрямовано на забезпечення економічної безпеки держави, недопущення руйнування цілісних майнових комплексів державних підприємств. Тому на основні засоби виробництва та на інше нерухоме майно державних сільськогосподарських підприємств не може бути накладено арешт або погашення податкового боргу до бюджетних установ усіх рівнів та цільових державних фондів за рахунок примусової реалізації майна цих підприємств.

Майно державного (комунального) комерційного сільськогосподарського підприємства закріплене за ним на праві господарського відання, є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів цього майна. Обмеження правомочностей полягає в тому, що державне (комунальне) комерційне сільськогосподарське підприємство не має права відчужувати, заставляти майнові об'єкти, що належать до основних фондів, здавати в оренду цілісні майнові комплекси структурних одиниць і підрозділів без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить.

Відповідно до ст. 5. Закону України від 21 вересня 2006 р. «Про управління об'єктами державної власності» 1 та постанови Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007р. № 803 2 затверджено Порядок відчуження об'єктів державної власності. Цими нормативними актами внесено суттєві зміни до механізму відчуження об'єктів державної власності. Відчуження майна здійснюється безпосередньо сільськогосподарськими підприємствами, що є суб'єктами господарювання, на балансі яких перебуває майно, лише після надання на це згоди відповідного суб'єкта управління майном, який є представником власника (держави) — Міністерством аграрної політики України або УААН, залежно від підпорядкування підприємства. Рішення про надання згоди на відчуження

нерухомого майна приймається Мінагрополітики або Президією УААН лише за погодженням з Фондом державного майна.

Одним із суттєвих документів для одержання дозволу на відчуження нерухомого майна державного сільськогосподарського підприємства є «техніко-економічне обґрунтування доцільності відчуження майна та напрямів використання коштів», в якому обов'язково визначається вплив відчуження майна на цілісність майнового комплексу, провадження виробничої та іншої діяльності. Крім подання «техніко-економічного обґрунтування доцільності відчуження майна та напрямів використання коштів» потрібно надати такі документи: 1) відомості про об'єкти основних фондів (засобів), які пропонуються до відчуження; 2) акт інвентаризації основних фондів (засобів); 3) акт технічного стану майна, складений на дату оцінювання та затверджений керівником підприємства; 4) висновок про вартість майна, погоджений державним органом приватизації за місцем знаходження суб'єкта господарювання та звіт про оцінювання майна; 5) відомості про наявність обтяжень чи обмежень стосовно розпорядження майном, яке пропонується до відчуження.

У разі доцільності відчуження майна суб'єкт управління у тридцятиденний строк з дати надходження зазначених документів, подає їх до Фонду державного майна України, який може затребувати додаткові документи, необхідні для прийняття рішення (технічні паспорти, витяги з реєстрів, висновки спеціалізованих організацій, договори тощо). Протягом 30 робочих днів з дати надходження необхідних документів Фонд державного майна України приймає рішення про погодження чи відмову у відчуженні відповідного майна державного сільськогосподарського підприємства.

Продаж нерухомого майна державних сільськогосподарських підприємств, віднесених до відання УААН або Мінагрополітики, здійснюється лише на аукціоні або за конкурсом. За погодженням із суб'єктом управління та Фондом державного майна України воно також може бути продано через біржі.

Під час продажу майна через біржі, на аукціоні державне сільськогосподарське підприємство забезпечує укладання договору про продаж майна, що перебуває у державній власності з Фондом державного майна України.

Керівник державного сільськогосподарського підприємства подає до Фонду державного майна України достовірну інформацію щодо цільового використання коштів, одержаних від реалізації майна. Кошти, одержані державними сільськогосподарськими підприємствами в результаті відчуження основних засобів, спрямовуються в першу чергу на інвестування його виробничої діяльності (будівництво нових об'єктів нерухомості, придбання нової сільськогосподарської техніки та знаряддя до неї тощо).

Право господарського відання відрізняється від права власності також тим, що ліквідація чи реорганізація підприємства здійснюється тільки за рішенням власника майна.

На праві оперативного управління володіють, користуються та розпоряджаються майном казенне (некомерційне) сільськогосподарське підприємство та установи. Під цим правом визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується та розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, установлених власником майна (уповноваженим ним органом). Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за казенним (некомерційним) сільськогосподарським підприємством, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також таке, що не використовується, або використовується ним не за призначенням.

Згідно до ч. 4 ст. 77 ГК України джерелами формування майна казенного підприємства є: державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення; кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства; цільові кошти, виділені з Державного бюджету України; кредити банків; частина доходів підприємства, одержаних ним за результатами господарської діяльності, передбаченої статутом; інші джерела, не заборонені законом.

Здійснюючи право оперативного управління казенне (некомерційне) сільськогосподарське підприємство володіє і користується зазначеним майном. Розпоряджатися ж майном, що належить до основних фондів, воно має право лише з дозволу органу, уповноваженого управляти відповідним державним майном. Казенне сільськогосподарське підприємство, як і державна установа, відповідає за своїми зобов'язаннями коштами та іншим майном, що є в його розпорядженні, крім основних фондів. У разі недостатньої кількості в нього таких коштів та майна держава в особі своїх органів, до сфери управління яких входить підприємство, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного сільськогосподарського підприємства. Порядок розподілу та використання прибутку казенного (некомерційного) сільськогосподарського підприємства визначається його статутом.

Захист прав сільськогосподарських підприємств, які господарюють на праві господарського відання або оперативного управління, здійснюється відповідно до положень, які застосовуються щодо захисту права власності.

Висновки з четвертого питання

В цьому питанні ми з'ясували основні риси правового статусу державних та комунальних сільськогосподарських підприємств. Державні сільськогосподарські підприємства та відповідні установи наділені правом господарського відання, правом оперативного управління, одержують певну сукупність прав та обов'язків, яка дає змогу їм здійснювати функції власника. При цьому власником майна державних сільськогосподарських підприємств залишається держава. Правовий режим майна державних та комунальних суб'єктів господарювання — це встановлені нормативними актами правила, можливості, межі «панування» над належним їм майном.

ВИСНОВКИ з теми

Таким чином, ми розглянули поняття та ознаки СГК. Ключовими ознаками СГК, які відображають його сутність є: насамперед, мета - спільна виробнича діяльність у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу; членський характер об'єднання; пайовий характер майна кооперативу.

Ми визначили принципи діяльності сільськогосподарських кооперативів. Ці принципи визначають загальну спрямованість правового регулювання статусу і діяльності сільськогосподарських кооперативів. Нами з'ясовано, що найбільше юридичне значення має поділ сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі, надали їх поняття та виокремили суттєві ознаки, як ті, що є критеріями розрізнення цих видів кооперативу, так і ті, що впливають із відповідної правової природи того чи іншого виду кооперативів.

Суб'єктом права власності є безпосередньо сам СГК. Особи, що передали своє майно у вигляді майнового внеску, втрачають право власності на це майно, і між СГК та його членами виникають зобов'язальні правовідносини, зміст яких отримав назву «право на пай» (різновид зобов'язального права). Крім того, ми визначили два специфічні фонди СГК – пайовий та неподільний, з'ясували особливості їх правового режиму; розглянули підстави припинення і ліквідації СГК.

Державні сільськогосподарські підприємства та відповідні установи наділені правом господарського відання, правом оперативного управління, одержують певну сукупність прав та обов'язків, яка дає змогу їм здійснювати функції власника. При цьому власником майна державних сільськогосподарських підприємств залишається держава. Правовий режим майна державних та

комунальних суб'єктів господарювання — це встановлені нормативними актами правила, можливості, межі «панування» над належним їм майном.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із нормативно-правовими актами, які стосуються питань правового статусу сільськогосподарських кооперативів та державних і комунальних сільськогосподарських підприємств;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття та основні ознаки сільськогосподарських кооперативів, характеристики членських відносин в них.

Необхідно з'ясувати основні види сільськогосподарських кооперативів, відмінності між ними та особливості правового становища кожного із них.

Необхідно сформулювати уявлення про речові права сільськогосподарських кооперативів, їх співвідношення із правами членів..

Потрібно визначити склад та правовий режим фондів сільськогосподарських кооперативів.

Слід визначити основні особливості правового статусу державних та комунальних сільськогосподарських підприємств.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Які специфічні ознаки має сільськогосподарський кооператив як юридична особа? Як суб'єкт аграрного права?

2. Яка мета діяльності СГК?
3. Які основні види СГК? Які їх спільні і відмінні риси?
4. Хто може бути членом СГК?
5. В якому порядку створюється СГК?
6. Які є основні права і обов'язки членів СГК?
7. Розкрийте зміст інституту асоційованого членства в СГК.
8. В якому порядку відбувається вступ до СГК?
9. Які підстави припинення членства в СГК?
10. Назвіть основні органи управління СГК.
11. Назвіть основні повноваження загальних зборів СГК.
12. Назвіть основні повноваження правління СГК.
13. Охарактеризуйте майнову відповідальність СГК.
14. Дайте характеристику права на пай.
15. Надайте поняття державного підприємства та його видів.
16. На яких правових титулах належить майно державним та комунальним сільськогосподарським підприємствам?

Тема № 5 Державно-правове регулювання сільського господарства

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття та зміст та принципи державного регулювання сільським господарством
2. Форми та методи державно-правового регулювання сільського господарства
3. Система та правове становище органів, що здійснюють державне регулювання сільського господарства
4. Основні напрямки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників
5. Інші органи державного управління у галузі сільського господарства

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.;
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України від 08.04.2011 - 2011 р., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, стор. 556, стаття 112.
3. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.12.2004 - 2004 р., № 49, стаття 527.
4. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України від 06.01.2006 - 2006 р., № 1, стор. 13, стаття 17.
5. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 № 400-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 06.11.1990 - 1990 р., № 45, стаття 602.
6. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко, Т. В. Курман, О. М. Туєва, Ж. В. Чевичалова, В. П. Жушман, О. О. Погрібний, Н. В. Погорецька, В. С. Кайдашов; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: ФІНН, 2010. — 234 с.
7. Домбровський С.Ф., Тараненко Л.С. Державне управління сільським господарством в Україні (правові аспекти): навч. посіб. — Хмельниц.: Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2010. — 397 с.

8. Сафонов І. Правові проблеми державної підтримки сільськогосподарських виробників // Право України. – 2005. – № 6. – С. 54-57.

Мета лекції: розкриття основних положень державно-правового регулювання сільського господарства в Україні, надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Державно-правове регулювання сільського господарства являє собою сукупність економіко-правових заходів щодо цілеспрямованого впливу держави на аграрні правовідносини. Сутність державного регулювання полягає у прийнятті нормативно-правових актів, створенні, організації діяльності та визначенні компетенції системи державних органів у галузі сільського господарства.

Перехід до ринкової економіки не означає відмову від державного регулювання (саме регулювання, а не управління) аграрного сектору. В сучасних умовах тільки держава зможе забезпечити найбільш раціональне використання сільськогосподарських земель, рівність усіх форм власності та господарювання, гарантувати розвиток підприємництва, виробництво необхідної та якісної продукції. Важливими механізмами правового регулювання виступають демонополізація в промисловості, що сприятиме розвитку конкуренції та зниженню цін на сільськогосподарську продукцію, приватизація державного майна в АПК. Тільки держава може застосовувати такі економічні важелі, як податкові пільги, дотації, субсидії, пільгове кредитування. До інструментарію державного регулювання сільського господарства також належать державні закупівлі сільськогосподарської продукції з метою забезпечення продовольчої безпеки держави та виконання соціальних функцій, державне фінансування науково-дослідницьких робіт у пріоритетних галузях аграрного виробництва (елітне насінництво, племінне тваринництво тощо), експортні субсидії та ін. Тому на сьогодні йдеться лише про зміну методів цього регулювання.

Метою цієї лекції є розкриття основних положень державно-правового регулювання сільського господарства в Україні, надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Ця лекція розпочинає вивчення другого змістового модулю з навчальної дисципліни «Аграрне право», вводить студентів у вивчення загальної частини цієї навчальної дисципліни. Лекція з теми «Державно-правове регулювання сільського господарства» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже відносини з державно-правового регулювання сільського господарства є елементом предмету аграрного права, а правове регулювання таких відносин відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темами, що характеризуються правовий статус суб'єктів аграрного права. Адже державно-правове регулювання в сільському господарстві здійснюється одними суб'єктами аграрного права щодо діяльності інших.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. Державно-правове регулювання є однією із центральних категорій теорії держави і права, вчення про механізм правового регулювання;
- 2) із конституційним правом. Державно-правове регулювання сільського господарства базується на загальних конституційних принципах і положеннях. Нормами конституційного права також визначаються основи правового статусу деяких суб'єктів цього регулювання;
- 3) із адміністративним правом, оскільки останнє спрямоване на врегулювання відносин у сфері державного управління.

1 Поняття та зміст та принципи державного регулювання сільським господарством

Пріоритетність розвитку агропромислового комплексу України в національній економіці зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства в життєдіяльності людини і суспільства. Виходячи зі статусу України як повноцінного члена Світової організації торгівлі (СОТ) та в умовах здійснення євроінтеграції важливим завданням держави є контроль та управління аграрним сектором економіки. Зважаючи на те, що процеси реформування майнових та земельних відносин, не тільки не принесли відчутних позитивних економічних результатів, а навпаки загострили ситуацію на селі, значно підвищується роль держави у забезпеченні ефективного регулювання аграрним сектором економіки. Основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій.

Державно-правове регулювання аграрного сектора економіки традиційно складає самостійний інститут аграрного права. Воно становить сукупність заходів щодо визначення системи органів державного управління, які відають цією складовою народного господарства, прийняття і належного виконання аграрних законів і нормативно-правових актів про сільське господарство, закріплення кола повноважень (компетенції) цих органів.

Державно-правове регулювання сільського господарства здійснюється на засадах, передбачених Конституцією України, ГК України, законами України: «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», «Про державну підтримку сільського господарства України», іншими нормативно-правовими актами аграрного законодавства, а також законодавства, яким регулюється діяльність органів державного управління та контролю в цілому.

Слід зазначити, що законодавець розширив сферу, на яку розповсюджуються засади державної аграрної політики: це як безпосередньо сільське, так і рибне господарство, харчова промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів, аграрна наука і освіта, соціальна сфера села, їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення (ст. 1 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»).

Напрями державного регулювання безпосередньо залежать від особливостей сільськогосподарського виробництва, його сезонності, впливу природно-кліматичних умов і, як наслідок, високого характеру ризику такого виду діяльності, його збитковості, низької інвестиційної привабливості, що, в свою чергу, вимагає здійснення постійної державної підтримки суб'єктів господарювання в цій галузі.

Існує декілька основних напрямів участі держави в регулюванні аграрних відносин, а саме: реалізація аграрної реформи, яка пов'язується з процесами паювання та приватизації майна і землі сільськогосподарських підприємств; продовження структурних змін в аграрному секторі і пов'язане з цим уточнення правового становища сільськогосподарських товаровиробників; визначення особливих умов участі сільськогосподарських підприємств у фінансових відносинах, у тому числі оподаткуванні, і заходи державної підтримки учасників сільськогосподарського виробництва; державне регулювання окремих видів сільськогосподарської діяльності, зокрема рослинництва, тваринництва тощо; особливості використання земель сільськогосподарського призначення; формування ринкових відносин на договірних засадах, зокрема шляхом укладення договорів купівлі-продажу, контрактації, поставки сільськогосподарської продукції; про надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам; про матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарського виробництва; контроль над якістю і безпекою сільськогосподарського виробництва; підтримка наукових досліджень, підготовки кадрів для села; розвиток сільських територій.

Серед стратегічних цілей державної аграрної політики особливо необхідно виділити гарантування продовольчої безпеки держави. Поняття «продовольча безпека» міститься в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», згідно з яким — це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності (п. 2.13 ст. 2). Вона визначається за такими критеріями: достатність продовольчого споживання як відношення фактичного рівня споживання основних харчових продуктів на одну особу до науково обґрунтованих (медично-рекомендованих) норм здорового харчування; доступність продовольчого споживання як відношення вартості річного набору харчових продуктів на одну особу, що відповідає науково обґрунтованим нормам здорового харчування, до річного розміру доходу на одну особу; продовольча незалежність, тобто частка продовольчого імпорту в загальному обсязі продовольчого споживання. На сьогоднішній день всі ці показники не забезпечуються. Так, перший показник за найважливішими харчовими продуктами (молочними і м'ясними), зокрема у 2005 р., складав лише 49—59 відсотків. Що стосується рівня споживання всіх продуктів, то він в Україні значно нижчий, ніж у розвинутих країнах світу. І останнє: в умовах вступу України до

COT, а також кризового стану агропромислового комплексу зростає частка імпорту продуктів харчування, які до того ж є не найкращої якості, що ставить під загрозу продовольчу незалежність країни.

Наступним стратегічним завданням державної аграрної політики є перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави. Для цього необхідним є підтримка наукових досліджень зі створення та впровадження нових екологічно чистих ресурсозберігаючих технологій вирощування, поглибленої переробки сільськогосподарської сировини та виготовлення з неї конкурентоспроможної вітчизняної продукції. Зважаючи на відсутність у сільськогосподарських підприємств достатніх фінансових ресурсів для реалізації наукових розробок та високих технологій, а також високий комерційний ризик інвестування в інноваційну сферу, особливо на початковому етапі впровадження інновації, тривалий строк окупності таких інвестицій, особлива увага повинна приділятися питанням їх державної фінансової підтримки.

Також до стратегічних завдань державної аграрної політики належить збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації; комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі. В країні, де практично третину населення складають селяни, забезпечення їх прав набуває особливого значення. На жаль, українське селянство завжди потерпало від зневажливого ставлення до його проблем з боку держави. Нічого не змінилося і на сьогоднішній день. Проголошені Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» напрями державної підтримки сільськогосподарського товаровиробника, зокрема щодо державного інвестування розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу, забезпечення соціальної захищеності селян, залишились лише на папері і не отримали реальної матеріальної підтримки з боку держави. Незважаючи на цілу низку нормативно-правових актів, які були прийняті з моменту проголошення незалежності України, село продовжує вимирати. Рівень народжуваності сільського населення в розрахунку на 1000 осіб знизився з 13,7 до 9,4 осіб, рівень смертності підвищився з 14⁴ до 20,5 осіб і перевищив аналогічний показник смертності міського населення в 1,4 рази (п. 1 Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158).

Реалізація напрямів державної аграрної політики здійснюється відповідно до державних цільових програм. Метою розроблення державних цільових програм є сприяння реалізації державної політики на пріоритетних напрямках розвитку держави, окремих галузей економіки та адміністративно-

територіальних одиниць; забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розв'язання найважливіших проблем. Так, з метою розв'язання проблеми низької конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, внаслідок чого вона може бути витіснена з ринку, що зумовлено вступом України до СОТ, постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 562 було затверджено Державну цільову програму створення оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р. визначає правові основи для здійснення регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності.

Відповідно до законодавства в аграрній підприємницькій діяльності регуляторними органами виступають: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство аграрної політики України, Міністерство економіки України, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, Державний комітет України із земельних ресурсів тощо. Так, до регуляторних актів Міністерства аграрної політики України належать накази, інструкції, зокрема наказ Міністерства аграрної політики України «Питання діяльності Аграрного фонду на організованому аграрному ринку у **2009/2010** маркетинговому році» від 24 січня 2009 р. № 50 тощо.

В умовах світової економічної кризи держава в особі Кабінету Міністрів України відповідає за реалізацію антикризових заходів, у тому числі і в аграрному секторі економіки. У цих умовах завданням Уряду є забезпечення ефективного функціонування агропромислового комплексу, продовольчої безпеки і продовольчої незалежності країни, підвищення експорту продукції агропромислового комплексу, а також розвиток сільської місцевості.

Таким чином, державне регулювання сільського господарства передбачає запровадження заходів політики аграрного протекціонізму — державної підтримки вітчизняних аграрних товаровиробників шляхом забезпечення стабільного фінансування підприємств агропромислового комплексу за бюджетними програмами підтримки їх розвитку, насамперед спрямованих на надання фінансової підтримки підприємствам агропромислового комплексу із застосуванням механізму здешевлення кредитів, забезпечення державної

підтримки оновлення машинно-тракторного парку за напрямками та в обсягах, що передбачені Державною цільовою програмою реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до **2011** року, сприяння створенню і функціонуванню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у галузях тваринництва, рослинництва та переробки сільськогосподарської продукції, стимулювання виробництва та використання біологічних видів палива, забезпечення виконання заходів, спрямованих на охорону земель, збереження і відтворення родючості ґрунтів, раціонального та ефективного використання земель сільськогосподарського призначення тощо.

Суб'єктами державного управління сільського господарства є ті органи державного управління, що здійснюють державне регулювання сільським господарством, забезпечують належне виконання положень аграрного законодавства, здійснення повсякденного управління підлеглими по вертикалі управлінськими структурами, виробничо-господарськими, виробничо-обслуговуючими сільське господарство службами, а також органи сільськогосподарських інспекцій і контролю за діяльністю сільськогосподарських підприємств і об'єднань.

Об'єктами державного регулювання сільського господарства є матеріальні засоби і форми ведення сільськогосподарського виробництва. До них належать насамперед землі сільськогосподарського призначення, що становлять основу сільськогосподарського виробництва, а також галузі сільського господарства (рослинництво, тваринництво, рибництво), соціальна сфера села тощо.

До принципів державного регулювання аграрного сектору економіки належать як загальні, так і спеціальні принципи. Перші передбачені Конституцією України, яка гарантує право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України (ст. 13); право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом (ст. 42) тощо. Крім того, ГК України визначає такі принципи, як забезпечення державою: захисту конкуренції у підприємницькій діяльності; екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; належних, безпечних і здорових умов праці, захисту прав споживачів (ст. 5); економічної багатоманітності та рівного захисту державою усіх суб'єктів господарювання; вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві; захисту національного товаровиробника; заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини (ст. 6).

До інших можна віднести: аграрний протекціонізм; пріоритетність соціального розвитку села; взаємозв'язок економічних і соціальних цілей сільськогосподарських підприємств; вільний вибір сільськогосподарськими товаровиробниками форм власності і напрямів трудової та господарської діяльності (ст. 15 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»); рівність суб'єктів господарювання на селі, а також їх рівні можливості у доступі до державної фінансової підтримки; невтручання органів виконавчої влади у вибір форм господарювання та господарську діяльність суб'єктів підприємництва (ч. 3 ст. 2 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років»); пріоритетність використання земель сільськогосподарського призначення для виробництва сільськогосподарської продукції, що безпосередньо закріплено в Земельному кодексі України.

Державна регуляторна діяльність у сфері сільського господарства ґрунтується на певних принципах — основоположних ідеях, засадах, яким має відповідати чинна система аграрного законодавства у взаємозв'язках суб'єктів державної влади з суб'єктами сільськогосподарського виробництва. До них належать такі.

1. Принцип законності, який є загальноправовим принципом. На ньому базується вся правова система України, притаманний він й аграрному праву. Цей принцип означає, що держава спрямовує свої зусилля на чітке і безумовне додержання законності в господарській діяльності з боку аграрних товаровиробників, а також з боку державних органів, що здійснюють регуляторну діяльність у сільському господарстві. Так, відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.
2. Принцип створення рівних правових і економічних умов для розвитку аграрних товаровиробників усіх форм власності та організаційно-правових форм. Відповідно до законодавства України (ч. 4 ст. 13 Конституції України) держава забезпечує захист усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.
3. Принцип свободи підприємницької діяльності. Цей принцип полягає в тому, що всі суб'єкти сільськогосподарського виробництва мають право здійснювати будь-які види діяльності, що не заборонені законом, з метою одержання прибутку. Однак, свобода підприємницької діяльності має певні, визначені законом межі та передбачає не тільки встановлення прав, а й виконання обов'язків (своєчасної сплати податків, виробництва якісної сільськогосподарської продукції, дбайливого ставлення до природних ресурсів,

зокрема до землі, тощо), а також визначення статусу органів державної влади у сфері регулювання сільськогосподарської діяльності.

4. Принцип поєднання галузевого і територіального розвитку. Різноманітність кліматичних умов зумовлює виробництво певних сільськогосподарських культур у різних регіонах, і тому виникає потреба в їх переміщенні у ті регіони, де вони не вирощуються. Цим забезпечується встановлення балансу вирощування і споживання, а також постачання у відповідні регіони.

5. Принцип невтручання держави у безпосередню виробничо-господарську діяльність суб'єктів аграрного виробництва. В законодавстві України закріплено, що втручання у господарську діяльність сільськогосподарських підприємств з боку державних органів та їх посадових осіб не допускається. Збитки, заподіяні таким неправомірним втручанням, підлягають відшкодуванню за рахунок винних. Проте ці положення не обмежують права державних органів щодо здійснення контролю за господарською діяльністю аграрних товаровиробників.

6. Принцип аграрного протекціонізму. Через велику значущість та незамінність сільськогосподарської продукції для життєдіяльності людини і суспільства, а також об'єктивну специфіку аграрного виробництва (залежність від природнокліматичних умов, сезонність тощо) та скрутне становище аграрних товаровиробників на сьогодні виникає потреба у державній підтримці аграрного сектору економіки України. Даний принцип закріплено у законодавстві, насамперед у Законі України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України».

Крім наведених, виділяють ще й такі принципи, як сприяння розвитку аграрного ринку, пріоритетного розвитку сільськогосподарського виробництва і АПК в цілому, захисту національного аграрного товаровиробника, розвитку економічної конкуренції та ін. Цей перелік не є вичерпним у зв'язку з розвитком аграрного сектору економіки та системи державного регулювання сільського господарства України.

Висновки з першого питання

Таким чином, нами розглянуті загальні засади державно-правового регулювання сільського господарства в Україні, його сутність, зміст, суб'єкти, об'єкти, принципи. Визначено основні джерела правового регулювання згаданої діяльності.

2. Форми та методи державно-правового регулювання сільського господарства

Форми регулятивної діяльності держави у сільському господарстві пов'язані з правовими формами — правотворчою, правозастосовною та правоохоронною.

Правотворча форма регулятивної діяльності держави виявляється у виданні компетентними органами законодавчої та виконавчої гілок влади відповідних нормативно-правових актів з питань сільського господарства. Так, Конституція України закріплює повноваження вищих органів державної влади щодо правотворчої діяльності: виключною компетенцією Верховної Ради України є прийняття законів, у тому числі з питань аграрного сектору економіки, затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку, охорони довкілля (ст. 85) та ін.; визначено також повноваження Президента України та Кабінету Міністрів України (розділи V, VI Конституції).

Сутність правозастосовної форми державного регулювання полягає у прийнятті правових актів індивідуального характеру. Індивідуальність таких приписів виявляється в тому, що їх адресовано певному суб'єкту. Головною вимогою, яка ставиться до таких актів, є їх відповідність законам. Це постанови Кабінету Міністрів України, накази, положення, інструкції міністерств і відомств, спрямовані на реалізацію аграрної реформи, приватизацію землі, майна, забезпечення якості сільськогосподарської продукції, раціональне використання природних ресурсів у процесі аграрного виробництва. За допомогою правозастосовної діяльності деталізуються права та обов'язки учасників аграрних відносин, а також реалізуються правові норми законів.

Правоохоронна діяльність полягає у всебічному захисті всіх суб'єктів аграрного підприємництва, загальнодержавних інтересів; здійсненні органами державного контролю наглядових повноважень; прийнятті рішень про відновлення порушених прав підприємств і організацій; застосуванні засобів щодо запобігання правопорушенням. Виконуючи правоохоронну функцію, органи держави використовують цивільно-правові, адміністративно-правові та кримінально-правові засоби захисту. В здійсненні цієї діяльності важливу роль відіграють органи влади галузевої компетенції, органи, що здійснюють контроль за землекористуванням, ветеринарією, виробничою санітарією, якістю продукції, охороною праці та технікою безпеки, охороною довкілля, правильною експлуатацією машинно-тракторного парку, належним використанням добрив тощо.

Усі названі форми державної регулятивної діяльності є взаємопов'язаними та взаємозумовленими, і тільки їх комплексне використання може забезпечити ефективність державного регулювання у сільському господарстві.

Специфічними є і методи державного регулювання сільського господарства, під якими слід розуміти сукупність однорідних засобів, прийомів, які систематично застосовуються у процесі державної регулятивної діяльності. Методи державного регулювання сільського господарства різноманітні та динамічні, вони перебувають у постійному розвитку, не лишаються незмінними. Застосування того чи іншого методу визначається характером регульованих відносин та компетенцією суб'єкта регулятивної діяльності. Виділяють адміністративно-правові та економіко-правові методи державного регулювання. До перших можна віднести такі способи регулювання як імперативні вказівки, контроль, заборона тощо, які застосовуються у найважливіших для держави сферах аграрного виробництва і змушують суб'єктів цієї діяльності до певної поведінки (заборона нецільового використання сільськогосподарських земель, зобов'язання сплачувати податки, контроль за якістю сільськогосподарської продукції та ін.). За умов розвитку ринкових аграрних відносин набувають переваги економіко-правові методи державного регулювання, коли держава за допомогою економічних важелів (пільгове оподаткування, кредитування, дотації, авансування, закупівельна ціна тощо) стимулює суб'єктів аграрних відносин до певних дій (наприклад, до виробництва певних видів сільськогосподарської продукції), не застосовуючи при цьому примусові заходи. Економічні методи є найбільш дієвими засобами впливу, оскільки їх застосування дає змогу створити сприятливі економічні умови для досягнення аграрними виробниками їх статутних цілей та стимулювати сільськогосподарське виробництво.

У процесі державного регулювання сільського господарства важливе значення мають також метод дозволу (державні органи надають право сільськогосподарським підприємствам самим вирішувати будь-які питання своєї діяльності в межах закону) та метод рекомендацій (держава не втручається у господарську діяльність підприємств, а лише пропонує той чи інший варіант поведінки, який є бажаним з її точки зору, вибір же остаточного рішення належить самому підприємству. Рекомендаційні норми не мають обов'язкового характеру).

Законом «Про державну підтримку сільського господарства України» запроваджено нові форми державного регулювання сільського господарства: мінімальна та максимальна закупівельні ціни, державні аграрні інтервенції (товарні та фінансові), тимчасове адміністративне регулювання цін, державні заставні закупівлі зерна, кредитна субсидія, бюджетна тваринницька дотація тощо.

Висновки з другого питання

Отже, в цьому питанні ми визначили основні форми державно-правового регулювання сільського господарства (правотворчу, правозастосовну та правоохоронну). Розглянули методи такого регулювання, серед яких основними є адміністративний та економічний методи. Можна дійти висновку, що пріоритет все більше надається економічним методам державно-правового регулювання сільського господарства, що в цілому відповідає загальній спрямованості реформування правового регулювання суспільних відносин в Україні.

3 Система та правове становище органів, що здійснюють державне регулювання сільського господарства

При дослідженні державного регулювання сільського господарства виникає питання щодо ролі органів державної влади у даному процесі. При цьому актуальними є і безпосередня участь органів державної влади у процесі управління АПК, і участь держави як власника сільськогосподарських підприємств, заснованих на державній власності, у сільськогосподарському виробництві, а також непряме регулювання. Останнє полягає у виключенні прямого впливу на безпосередньо аграрне виробництво і ринок, розробленні і нормативному закріпленні певних правил доступу на ринок та проведенні діяльності у сфері аграрного виробництва.

Система органів, що здійснюють державно-правове регулювання сільського господарства, включає два рівні: державні органи загальної компетенції (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, обласні державні адміністрації) та органи спеціальної компетенції. Центральним спеціалізованим органом державного управління сільським господарством є Міністерство аграрної політики України, правове становище якого визначається Положенням про Міністерство аграрної політики України, затвердженим

постановою Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2006 р. № 1541 [1]. Відповідно до цього акта Мінагрополітики є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної аграрної політики, продовольчої безпеки держави, державного управління у сфері сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової і переробної промисловості та комплексного розвитку сільських територій.

Мінагрополітики відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) розробляє основні напрями державної аграрної політики, стратегію та механізм її реалізації;
- 2) розробляє за дорученням Кабінету Міністрів України та з власної ініціативи разом з іншими органами виконавчої влади проекти нормативно-правових актів, що стосуються регулювання відносин у галузях агропромислового виробництва;
- 3) розробляє та забезпечує виконання державних цільових та інших програм розвитку галузей агропромислового виробництва, комплексного розвитку сільських територій, удосконалення системи управління агропромисловим комплексом;
- 4) розробляє і здійснює на регіональному рівні заходи щодо розвитку інфраструктури аграрного та продовольчого ринку (зокрема, аграрних бірж, аукціонів живої худоби та птиці, оптових продовольчих ринків, обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, кредитних спілок, страхових компаній тощо);
- 5) забезпечує сертифікацію зернових складів на відповідність стандартам якості послуг зі зберігання зерна та продуктів його перероблення, ведення реєстрів складських документів на зерно та зерно, прийнятого на зберігання;
- 6) бере участь у розробленні і здійсненні заходів щодо формування Аграрним фондом державного продовольчого резерву, оперативно аналізує стан наповнення регіональних запасів продовольства;
- 7) забезпечує у встановленому законодавством порядку здійснення державного контролю та нагляду: а) за якістю та безпекою сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, їх зберіганням і продажем; б) у сфері закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти;
- 8) забезпечує відомчу реєстрацію та облік тракторів, самохідних шасі, сільськогосподарської техніки, інших машин і обладнання незалежно від форми власності, що підлягають експлуатації на вулично-дорожній мережі загального

користування (крім механічних транспортних засобів, реєстрація та облік яких здійснюються відповідно до законодавства іншими органами);

9) забезпечує у випадках, передбачених законодавством, ліцензування окремих видів господарської діяльності;

10) виконує у встановленому законодавством порядку функції з управління майном, що перебуває у державній власності і належить до сфери його управління;

11) бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення;

12) здійснює в межах своїх повноважень державний контроль за якістю сільськогосподарської техніки, інших машин і обладнання, запасних частин, насіння і садивного матеріалу, племінних (генетичних) ресурсів, організовує роботу, спрямовану на розвиток насінництва,

розсадництва, племінної справи у тваринництві, проведення комплексної оцінки (бонітування) худоби та птиці;

13) виступає державним замовником науково-дослідницьких робіт у галузях агропромислового виробництва, фінансує та координує їх проведення, сприяє впровадженню у виробництво сучасних розробок;

14) здійснює у встановленому законодавством порядку державне управління у сфері насінництва та розсадництва, забезпечує формування сортових рослинних ресурсів, державного резервного насіннєвого фонду, здійснює контроль за його ефективним використанням;

15) забезпечує у встановленому законодавством порядку державне управління племінною справою у тваринництві;

16) здійснює організаційне та методичне забезпечення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників у навчальних закладах, на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери його управління;

17) виконує інші функції, що впливають із покладених на нього завдань.

Рішення Мінагрополітики, прийняті в межах його повноважень, обов'язкові для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форми власності, а також громадянами.

До органів спеціальної компетенції належать також Головне управління агропромислового розвитку обласної, управління агропромислового розвитку Севастопольської міської і районних державних адміністрацій. Правове становище та компетенцію цих суб'єктів визначено в Типовому положенні про Головне управління агропромислового розвитку обласної, управління агропромислового розвитку Севастопольської міської, районних державних адміністрацій, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 967[2]. Відповідно до цього нормативного акта Головне управління агропромислового розвитку обласної, управління агропромислового розвитку Севастопольської міської держадміністрацій є структурним підрозділом обласної, Севастопольської міської держадміністрацій, підзвітним та підконтрольним голові відповідної держадміністрації та Мінагрополітики. Основними завданнями управління агропромислового розвитку є:

- а) забезпечення реалізації державної аграрної політики, розроблення та виконання регіональних інноваційно-інвестиційних та інших програм і прогнозів розвитку галузей агропромислового виробництва;
- б) участь у формуванні та реалізації соціальної політики на селі, сталого розвитку регіонального агропродовольчого ринку і сільських територій регіону;
- в) організація роботи з питань насінництва і розсадництва, сортовипробування і захисту рослин, племінної справи, наукового і кадрового забезпечення, стандартизації, карантинного режиму, охорони праці та техніки безпеки.

Відповідно до покладених на нього завдань управління агропромислового розвитку наділяється певним колом повноважень, що закріплені згаданим Типовим положенням.

До органів державного контролю у сільському господарстві можна віднести: Державний комітет із земельних ресурсів, Державну службу з карантину рослин, Державний комітет ветеринарної медицини України; Головну державну інспекцію якості та сертифікації сільськогосподарської продукції, яка є структурним підрозділом Мінагрополітики, Інспекцію державного технічного нагляду обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, Українську державну насінневу інспекцію Мінагрополітики та ін.

Висновки з третього питання

При розгляді цього питання ми склали уявлення про систему органів, що здійснюють державно-правове регулювання сільського господарства в Україні. Визначили диференційовані елементи цієї системи. Охарактеризували правове положення та повноваження провідного органу – Міністерства аграрної політики України. Розглянули і інші органи спеціальної компетенції.

4 Основні напрямки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників

Розбудова в Україні ринкової економіки з притаманною їй різноманітністю форм господарювання неможлива без належного функціонування аграрного сектору виробництва. Аграрний сектор є однією з найважливіших галузей економіки; пріоритетність розвитку сільського господарства і соціальної сфери села зумовлюється виключною значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства в життєдіяльності людини і суспільства, а також потребою відродження селянства як господаря землі, носія національної культури. Проте у сучасних соціально-економічних умовах для успішного функціонування цієї галузі необхідна державна підтримка.

Аграрне законодавство характеризується наявністю значної кількості законодавчих актів, які визначають основні засади державно-правового стимулювання аграрного сектору економіки. Серед них: закони України від 17 жовтня 1990 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», від 17 січня 2001 р. «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр.», від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України», від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.». Цей законодавчий блок закріплює концептуальні засади державно-правового стимулювання аграрного виробництва, проте характерними недоліками для нього є відсутність чіткого понятійного апарату, механізму реалізації правових норм та їх декларативність.

Державну підтримку сільського господарства науковці визначають як різноманітну цілеспрямовану діяльність держави: по-перше, з утворення і функціонування сільськогосподарських товаровиробників; по-друге, з прийняття відповідних законів та інших нормативних актів; по-третє, зі

створення системи і визначення завдань, функцій і компетенції органів, які повинні здійснювати державну підтримку сільського господарства[3].

Першим кроком на шляху правового закріплення основ державного протекціонізму в аграрному секторі стало прийняття 17 жовтня 1990 р. Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві». Цим Законом визначено зміст і межі пріоритетності соціального розвитку села та АПК, а також комплекс організаційно-економічних і правових заходів щодо забезпечення зазначеної пріоритетності. На жаль, більшість положень цього Закону так і залишилися деклараціями, оскільки не було запроваджено механізму реалізації цих норм на практиці.

Подальшого розвитку державна політика аграрного протекціонізму набула в Законі України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр.», де вперше було передбачено обов'язкове страхування ризиків при виробництві сільськогосподарської продукції (врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень у державних сільськогосподарських підприємствах, врожаю зернових культур і цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності), вдосконалення механізму кредитування аграрних товаровиробників, закріплено розмір мінімальної частки видатків Державного бюджету України на фінансування розвитку сільськогосподарського виробництва (а саме 5 % видатків бюджету). Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення та закріплює такі види державної підтримки:

1. Цінова підтримка. Цінове регулювання включає встановлення державою мінімальних та максимальних закупівельних цін на окремі види товарів, що є об'єктами цінового регулювання (пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, борошно пшеничне, насіння льону та деякі інші види товарів, зазначені у Законі); здійснення Аграрним фондом державних інтервенцій (товарних чи фінансових); тимчасове адміністративне регулювання цін та тимчасову бюджетну дотацію тощо.
2. Страхова підтримка. Державне регулювання страхування сільськогосподарської продукції передбачає встановлення об'єктів, суб'єктів та видів страхування (обов'язкове, добровільне, комплексне, індексне), правовий статус Фонду аграрних страхових субсидій та ін.

3. Кредитна підтримка виробників сільськогосподарської продукції (кредитна субсидія) полягає у субсидіюванні частини плати (процентів) за використання короткострокових та середньострокових кредитів, наданих банками в національній валюті. Суб'єктом кредитної субсидії можуть бути тільки сільськогосподарські підприємства, що виробляють об'єкти державного цінового регулювання; об'єктом — частка процентів за кредитом, основна сума якого використовується за цільовим призначенням на потреби виробництва окремого об'єкта державного цінового регулювання. Законом встановлено розмір та строки надання кредитної субсидії.

4. Бюджетну підтримку закріплено в Законі у двох видах: а) державні заставні закупівлі зерна як засіб державної підтримки полягають у наданні бюджетної позики виробнику зерна під заставу такого об'єкта, при цьому розмір суми бюджетної позики не може перевищувати 80 % вартості застави, розрахованої виходячи з розміру встановленої мінімальної закупівельної ціни; б) бюджетна тваринницька дотація надається з метою підтримки рівня платоспроможного попиту українських споживачів продукції тваринництва та запобігання виникненню середньостатистичної збитковості українських виробників такої продукції. Законом встановлено об'єкти та суб'єкти бюджетної дотації.

5. Організаційно-регуляторна підтримка сільськогосподарських товаровиробників полягає у закріпленні в Законі заходів з дерегуляції українського ринку сільськогосподарської продукції та забороні дискримінації прав її власників. Зазначена в Законі дерегуляція спрямована на усунення на аграрному ринку адміністративних, кількісних або якісних обмежень, які можуть запроваджуватися державними органами, органами місцевого самоврядування чи їх посадовими особами. Метою її введення є запобігання створенню штучного дефіциту аграрної продукції та спекулятивному збільшенню цін на продукти першої необхідності на території агроспоживчих регіонів України.

6. Законодавством України передбачено також такий вид підтримки, як податкова підтримка. Основною формою цієї підтримки є уведення для сільськогосподарських товаровиробників фіксованого сільськогосподарського податку відповідно до Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок».

У Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.» визначено стратегічні цілі державної аграрної політики: гарантування продовольчої безпеки держави; перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки; збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації; комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі.

Таким чином, державна підтримка як напрямок державно-правового регулювання аграрного сектору економіки України охоплює засоби державно-економічного сприяння розвитку сільського господарства шляхом створення належної нормативно-правової бази, а також матеріальної підтримки (в тому числі дотування), фінансово-кредитних засобів, інвестування, забезпечення сприятливого податкового клімату, налагодження організаційно-правових форм реалізації сільськогосподарської продукції на засадах ринкових економічних відносин.

В сучасних умовах у зв'язку із прагненням України вступити до Європейського Союзу, а також інтеграцією у Світову Організацію Торгівлі (СОТ) постає необхідність у вдосконаленні національного аграрного законодавства щодо державної підтримки, оскільки вступ України до СОТ передбачає невідкладне прийняття законів, спрямованих на приведення національного законодавства у відповідність із нормами СОТ, якими передбачено заходи підтримки аграрних товаровиробників.

Висновки з четвертого питання

В цій частині лекції ми розглянули питання державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників як важливої складової державно-правового регулювання сільського господарства. Визначено основні форми державної підтримки та її правову основу. Цей інститут аграрного права дуже яскраво відображає саму сутність, соціальне призначення цілої галузі аграрного права.

5. Інші органи державного управління у галузі сільського господарства

У сучасних умовах забезпечення виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції та формування належних умов екологобезпечного середовища проживання, праці та відпочинку населення є найважливішим завданням держави. Тому серед органів державного управління в галузі сільського господарства пріоритетне місце посідає **Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (Мінприроди)**, яке діє на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 р. Хе 1524. Це міністерство є головним органом у системі

центральных органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, екологічної безпеки.

До основних завдань Мінприроди належать: забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів (землі, надр, поверхневих та підземних вод, атмосферного повітря, лісів, тваринного і рослинного світу та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України), розвитку мінерально-сировинної бази, заповідної справи, формування, збереження та використання екологічної мережі, геологічного вивчення надр, топографо-геодезичної та картографічної діяльності; здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів, зокрема за використанням та охороною земель.

Оскільки першочерговим завданням сільського господарства України є забезпечення національної продовольчої безпеки, то контроль за якістю і безпечністю сільськогосподарської продукції належить також до компетенції **Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт)**, утвореного Указом Президента України від 18 березня 2003 р. № 225.

Держспоживстандарт у межах своїх повноважень: розробляє проекти нормативно-правових актів щодо впровадження відповідно до міжнародних стандартів систем управління якістю та систем управління довкіллям на підприємствах, а також стосовно державної підтримки їх впровадження; організовує та проводить моніторинг якості продукції, впровадження систем управління якістю на підприємствах; організовує інформаційне забезпечення підприємств з питань управління якістю та довкіллям; встановлює порядок **атестації** виробництва підприємств, що здійснюють переробку, утилізацію або знищення вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції, організовує та проводить таку **атестацію**; здійснює державну реєстрацію нормативних документів, що встановлюють порядок і умови використання, утилізації та знищення неякісної та небезпечної продукції, **атестації** підприємств, що здійснюють переробку, утилізацію або знищення вилученої з обігу такої продукції; здійснює в межах своєї компетенції контроль за додержанням законодавства у сфері регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами; вживає в межах своєї компетенції заходів щодо вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішньому ринку; бере участь у роботі відповідних

міжнародних організацій із захисту прав споживачів, стандартизації, метрології, підтвердження відповідності, якості продукції; здійснює заходи щодо галузевого співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС), у межах своїх повноважень забезпечує виконання Україною зобов'язань за Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, адаптацію законодавства України до законодавства ЄС, виконання інших заходів щодо інтеграції України до ЄС, виконання інших функцій.

Держспоживстандарт України має право: давати суб'єктам господарської діяльності обов'язкові для виконання приписи про припинення порушень прав споживачів; розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення; перевіряти та обстежувати відповідно до законодавства виробничі, складські, торговельні та інші приміщення суб'єктів господарської діяльності сфери торгівлі, громадського харчування і послуг; відбирати в установленому порядку у суб'єктів господарської діяльності сфери торгівлі, громадського харчування і послуг зразки товарів, сировини, матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих виробів для перевірки їх якості на місці виробництва; припиняти відвантаження і реалізацію товарів, що не відповідають вимогам нормативних документів, додержання яких відповідно до законодавства є обов'язковим, технічних регламентів з підтвердження відповідності, технічних регламентів — до усунення суб'єктами господарської діяльності виявлених недоліків; забороняти суб'єктам господарської діяльності реалізовувати споживачам продукцію, яка підлягає підтвердженню відповідності в законодавчо регульованій сфері, в разі: відсутності сертифіката відповідності та/або декларації про відповідність чи свідоцтва про визнання відповідності (або копій цих документів); невідповідності продукції вимогам нормативних документів, зазначеним у декларації про відповідність або у сертифікаті відповідності чи свідоцтві про визнання відповідності тощо.

Умовно всі інші центральні органи виконавчої влади, які здійснюють державне управління у галузі сільського господарства, можна розподілити на ті, діяльність яких координується міністром аграрної політики, та ті, діяльність яких координується Кабінетом Міністрів України через міністра охорони навколишнього природного середовища. До першої групи можна віднести Державний комітет ветеринарної медицини України (Держкомветмедицини) та Державний комітет рибного господарства України (Держкомрибгосп), які раніше входили до складу Міністерства аграрної політики України на правах урядових органів державного управління.

До другої групи можна віднести Державний комітет із земельних ресурсів (Держкомзем), Державний комітет України по водному господарству (Держводгосп) та Державний комітет лісового господарства України

(Держкомлісгосп). Діяльність зазначених органів лише опосередковано пов'язана з сільськогосподарським виробництвом.

Всі вони є юридичними особами, мають самостійний баланс, рахунки в органах Державного казначейства, печатку із зображенням Дер-

жавного Герба України та своїм найменуванням. Комітети очолює Голова, якого призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України.

Згідно із Законом України «Про ветеринарну медицину» функції адміністрації ветеринарної медицини України здійснює **Державний комітет ветеринарної медицини України (Держкомветмедицини)**, положення про який затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1075.

Основними завданнями Держкомветмедицини є:

— забезпечення реалізації державної політики в галузі ветеринарної медицини, проведення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду за здоров'ям тварин, безпечністю та якістю харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження, кормів та інших товарів, охорони території України від занесення збудників особливо небезпечних хвороб, включених до списку Міжнародного епізоотичного бюро, з територій інших держав або карантинних зон;

— аналіз причин і умов виникнення та поширення хвороб тварин, участь у локалізації та ліквідації спалаху заразних хвороб, спільних для тварин і людей, підготовка пропозицій щодо профілактики та боротьби з такими хворобами;

— проведення моніторингу поширення та визначення біологічної характеристики збудників особливо небезпечних хвороб тварин, включених до списку Міжнародного епізоотичного бюро, з метою вжиття заходів, пов'язаних з епізоотичною та епідеміологічною діагностикою спалаху заразних хвороб;

— спрямування та координація діяльності державних органів ветеринарної медицини із забезпечення ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя, захисту життя і здоров'я людей та тварин від ризику, пов'язаного з хворобами тварин, включаючи зоонози, додержання порядку здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду;

— розроблення, затвердження та здійснення в межах своїх повноважень санітарних і ветеринарно-санітарних заходів;

— здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду за тваринами, харчовими продуктами, неїстівними продуктами тваринного походження, репродуктивним матеріалом, біологічними продуктами, патологічним матеріалом, ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами та кормами, засобами ветеринарної медицини, засобами догляду за тваринами та супутніми об'єктами, а також потужностями (об'єктами), що використовуються для їх виробництва, переробки, зберігання та обігу;

— здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті за тваринами, харчовими продуктами, неїстівними продуктами тваринного походження, репродуктивним матеріалом, біологічними продуктами, патологічним матеріалом, ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами та кормами, засобами ветеринарної медицини, призначеними для вирощування тварин та догляду за ними, що не мають лікувальної і профілактичної дії; супутніми об'єктами;

— сприяння впровадженню системи ідентифікації тварин, постійному навчанню та підвищенню кваліфікації спеціалістів ветеринарної медицини, широкому впровадженню досягнень науки і передового досвіду;

— виконання загальнодержавної програми проведення моніторингу залишкової кількості ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, харчових продуктах і кормах.

Держкомветмедицини здійснює свої повноваження безпосередньо та через головні управління ветеринарної медицини в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управління ветеринарної медицини в містах обласного значення, районах, регіональні служби державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті, інші державні установи ветеринарної медицини.

Проведення державної політики у галузі рибного господарства і рибної промисловості, охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів забезпечує **Державний комітет рибного господарства України (Держкомрибгосп)**, положення про який затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2007 р. № 42.

Основними завданнями Держкомрибгоспу є:

— участь у формуванні та забезпечення проведення державної політики у галузі рибного господарства і рибної промисловості;

— розроблення та здійснення комплексних заходів щодо забезпечення пріоритетного розвитку рибництва, охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів у рибогосподарських водоймах України, вивчення стану їх запасів та організація рибальства у виключній (морській) економічній зоні і на континентальному шельфі України, а також у водах за межами юрисдикції України відповідно до міжнародних договорів України;

— здійснення державного управління, регулювання та контролю у сфері охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів;

— здійснення державного нагляду за безпекою мореплавства флоту рибного господарства, контролю за ефективністю функціонування системи моніторингу риболовних суден.

Державне управління землями сільськогосподарського призначення, забезпечення реалізації державної політики та управління у сфері регулювання земельних відносин, використання, відтворення, охорони та проведення моніторингу земель, ведення державного земельного кадастру, а також міжгалузеву координацію та державне регулювання у сфері встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища здійснює **Державний комітет України із земельних ресурсів**, положення про який затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 р. № 224.

Основними завданнями Держкомзему є:

— розроблення пропозицій щодо формування державної політики у сфері регулювання земельних відносин, використання, відтворення, охорони та проведення моніторингу земель, ведення державного земельного кадастру, здійснення землеустрою, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища та забезпечення її реалізації, проведення земельної реформи та подання їх Кабінетові Міністрів України через Міністра охорони навколишнього природного середовища;

— координація роботи з проведення земельної реформи;

— здійснення державного контролю за використанням та охороною земель;

— організація і забезпечення ведення державного земельного кадастру, підготовка земельно-кадастрової документації;

— здійснення землеустрою і проведення моніторингу земель;

— розроблення державних, галузевих і регіональних програм з питань регулювання земельних відносин, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища, раціонального використання земель, їх

відтворення та охорони, проведення моніторингу земель, відтворення родючості ґрунтів, ведення державного земельного кадастру і територіального планування;

— проведення державної експертизи програм і проектів з питань землеустрою, ведення державного земельного кадастру, охорони земель, реформування земельних відносин, а також техніко-економічного обґрунтування таких програм і проектів.

Певні функції у галузі сільського господарства здійснює **Державний комітет України по водному господарству (Держводгосп)**, який діє на підставі положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 червня 2007 р. № 882.

Основними завданнями Держводгоспу є:

— участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики з питань розвитку водного господарства і меліорації земель, управління галуззю та здійснення єдиної технічної політики, впровадження досягнень науки і техніки, нових технологій та передового досвіду роботи;

— регулювання відносин у сфері використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, розроблення та участь у реалізації відповідних загальнодержавних, міждержавних і регіональних програм;

— задоволення потреби населення і галузей національної економіки у водних ресурсах та проведення їх міжбасейнового перерозподілу;

— здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням шкідливій дії вод і ліквідацією її наслідків, включаючи протипаводковий захист сільських населених пунктів і земель.

Центральним органом виконавчої влади з питань лісового, мисливського господарства та полювання є **Державний комітет лісового господарства України (Держкомлісгосп)**, положення про який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 червня 2007 р. № 883.

Основними завданнями Держкомлісгоспу є:

— підготовка і внесення Міністрові охорони навколишнього природного середовища пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового і мисливського господарства, полювання та мисливського собаківництва, а також охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісових ресурсів, мисливських тварин, підвищення ефективності лісового і мисливського господарства та забезпечення її реалізації;

— здійснення державного управління, регулювання та контролю у сфері лісового і мисливського господарства та полювання;

— розроблення та організація виконання державних і регіональних (місцевих) програм у сфері охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісових ресурсів, а також участь у розробленні та виконанні програм з питань охорони, використання і відтворення мисливських тварин, розвитку мисливського господарства.

Висновки з п'ятого питання

При розгляді цього питання ми зосередили свою увагу на правовому статусі та повноваженнях інших органів державного управління в галузі сільського господарства, ніж ті, що вже були нами розглянуті. І хоча їх діяльність не настільки масштабна, як діяльність Кабінету Міністрів чи Мінагрополітики України, однак вона має не менш важливе значення для повноцінного державно-правового регулювання сільського господарства.

ВИСНОВКИ з теми

Таким чином, нами розглянуто державно-правове регулювання сільського господарства. Таке державно-правове регулювання являє собою цілеспрямовану, врегульовану правовими нормами діяльність компетентних державних та інших публічних органів та інших інституцій, яка полягає в регулюванні визначених об'єктів (цін, якості, природокористування тощо).

Ця діяльність ґрунтується на системі принципів, які визначають основну спрямованість, основні якісні характеристики такої діяльності.

Державно-правове регулювання сільського господарства відбувається у декількох формах (правотворчій, правозастосовній, правоохоронній тощо) за допомогою низки методів, головними серед яких є адміністративний та економічний.

Одними з найважливіших напрямків державно-правового регулювання сільського господарства є державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників; оподаткування, контроль і нагляд.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із нормативно-правовими актами, які стосуються питань державно-правового регулювання сільського господарства;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти сутність державно-правового регулювання сільського господарства, його співвідношення з державним управлінням в АПК.

Необхідно сформулювати уявлення про принципи, форми та методи державно-правового регулювання сільського господарства.

Потрібно визначити та чітко уявляти собі систему органів, які здійснюють державно-правове регулювання сільського господарства. Необхідно з'ясувати основні положення щодо їх повноважень та компетенції.

Слід визначити основні форми та напрямки державної підтримки сільського господарства, інституційні основи такої підтримки.

Для самоперевірки доцільно використати такі **контрольні запитання та**

завдання:

1. Що являє собою державно-правове регулювання сільського господарства?
2. Визначте основні пріоритети державної аграрної політики.
3. Деталізуйте основні напрями вдосконалення системи державного регулювання в аграрному секторі економіки України.
4. Що є метою державного регулювання сільського господарства?
5. Наведіть приклад регуляторного акта, який регламентує сферу аграрної підприємницької діяльності.
6. Визначте заходи політики аграрного протекціонізму.
7. Назвіть центральні органи виконавчої влади, які здійснюють державне управління у галузі сільського господарства.
8. Визначте компетенцію Міністерства аграрної політики України та його органів на місцях.
9. Визначте структурні підрозділи центрального органу виконавчої влади, який здійснює управління у сфері сільського господарства.
10. Діяльність яких органів державного управління у галузі сільського господарства координується міністром аграрної політики? Назвіть їх повноваження.
11. Діяльність яких центральних органів виконавчої влади, що здійснюють державне управління у галузі сільського господарства, координується Кабінетом Міністрів України через міністра охорони навколишнього природного середовища? Визначте їх компетенцію.
12. Визначте повноваження Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики.

[1] Офіц. вісн. України. - 2006. - № 45. - Ст. 2999,

[2] Офіц. вісн. України. - 2007. - № 55. - Ст. 2224.

[3] Сафонов, І. Правові проблеми державної підтримки сільськогосподарських виробників [Текст] /І. Сафонов // Право України. - 2005. - № 6. - С. 55.

***Тема № 6 Правове регулювання виробничо-господарської діяльності
сільськогосподарських підприємств***

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників
2. Правове регулювання спеціалізації сільськогосподарського виробництва
3. Правове регулювання діяльності промислів та підсобних промислових господарств
4. Правове регулювання якості і безпеченості сільськогосподарської продукції

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.;
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV// Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 - 2003 р., № 18, стаття 144.

3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України від 25.01.2002 - 2002 р., № 3, стаття 27.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України від 08.04.2011 - 2011 р., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, стор. 556, стаття 112.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р., № 40, стаття 356.
6. Закон України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» від 22.12.1995 № 493/95-ВР // Відомості Верховної Ради України від 16.01.1996 - 1996 р., № 3, стаття 9.
7. Закон України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17.06.1999 № 758-XIV // Відомості Верховної Ради України від 13.08.1999 - 1999 р., № 32, стаття 268
8. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 № 37-IV // Відомості Верховної Ради України від 30.08.2002 - 2002 р., № 35, стаття 258.
9. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 № 1775-III // Відомості Верховної Ради України від 08.09.2000 - 2000 р., № 36, стаття 299.

Мета лекції: розкриття основних положень правового регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Виробничо-господарські відносини аграрних товаровиробників займають чільне місце в системі зовнішніх аграрних правовідносин. З переходом до ринкових умов господарювання правове регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників зазнає значних змін.

Метою цієї лекції є розкриття основних положень правового регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Цією лекцією продовжується вивчення другого змістового модулю з навчальної дисципліни «Аграрне право», який стосується передусім характеристики окремих видів аграрних правовідносин, у тому числі зовнішніх правовідносин. Лекція з теми «Правове регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже виробничо-господарські відносини є елементом предмету аграрного права, а правове регулювання таких відносин відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темами, що характеризуються правовий статус суб'єктів аграрного права. Адже господарська діяльність провадиться передусім певним суб'єктом.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. Правове регулювання є однією із центральних категорій теорії держави і права, вчення про механізм правового регулювання;
- 2) із конституційним правом. Правове регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників базується на загальних конституційних принципах і положеннях;
- 3) із адміністративним правом, оскільки, в тому числі нормами адміністративно-правового характеру регулюються публічні відносини щодо забезпечення якості і безпечності сільськогосподарської продукції;
- 4) із галузями цивільного та господарського права, норми яких регулюють форми реалізації сільськогосподарської продукції.

1. Поняття виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників

Правовою основою для здійснення виробничо-господарської діяльності суб'єктами аграрного товаровиробництва є сукупність законодавчих актів,

зокрема: «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 р.; «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19 грудня 1995 р.; «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р.; «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17 червня 1999 р.; «Про племінну справу у тваринництві» від 21 грудня 1999 р.; «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 р.; «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р.; «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 р.; «Про насіння і садивний матеріал» від 26 грудня 2002 р.; «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 6 лютого 2003 р.; «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 р.; «Про виноград та виноградне вино» від 16 червня 2005 р.; «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. та інші.

Основними напрямками виробничо-господарської діяльності є: інтенсифікація сільського господарства, вдосконалення територіального розміщення виробництв, розвиток зв'язків між підприємствами, що здійснюють виготовлення сільськогосподарської сировини, та переробними підприємствами, реалізація державних програм розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва, розроблених на підставі Закону України «Про Загальнодержавну програму селекції у тваринництві на період до 2010 року» від 19 лютого 2004 р., розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми створення сприятливих умов для стабілізації та розвитку рослинництва на 2005–2010 роки» від 17 листопада 2004 р. тощо.

Виробничо-господарською діяльністю сільськогосподарських товаровиробників є сільськогосподарська діяльність, спрямована на виготовлення та реалізацію сільськогосподарської продукції, а також виконання робіт і надання послуг сільськогосподарського призначення.

Основним показником ефективності діяльності аграрних підприємств є рентабельність, завдяки чому визначається ступінь прибутковості підприємства. **Рентабельність** – це показник, який характеризує співвідношення між прибутками та затратами. Рентабельність комплексно відображає ступінь ефективності використання матеріальних, трудових та грошових ресурсів. Рентабельність характеризує рівень віддачі активів і ступінь використання капіталу в процесі аграрного виробництва. Коефіцієнти рентабельності – це система показників, які характеризують здатність підприємства створювати необхідний прибуток у процесі своєї господарської діяльності. Залежно від мети діяльності аграрного підприємства розрізняють: 1) рентабельність продукції – характеризує вигідність виробництва продукції, яка випускається або реалізується підприємством; цей показник використовується при внутрішньогосподарських аналітичних розрахунках, при контролі

прибутковості, при впровадженні нових видів продукції; 2) загальний рівень рентабельності (виробництва) – показник, що характеризує прибутковість підприємства щодо всіх ресурсів, які є в розпорядженні підприємства. Такий рівень рентабельності показує, скільки прибутку припадає на 1 грн вкладеного капіталу; 3) рентабельність виробничих фондів, що є рентабельністю виробництва.

Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 р. № 1393 встановлено обов'язок власника продукції вилучати з обігу неякісну та небезпечну продукцію, забезпечувати належні безпечні для здоров'я людини та довкілля умови переробки, утилізації або знищення вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції; вести облік надходження, а також переробки, утилізації або знищення вилученої з обігу продукції тощо.

Підприємства, що здійснюють переробку, утилізацію або знищення вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції, підлягають в установленому порядку атестації виробництва на відповідність обов'язковим вимогам, що встановлені нормативно-правовими актами та нормативними документами щодо поводження з окремими видами речовин, матеріалів та предметів, охорони навколишнього природного середовища, а також на відповідність санітарним і пожежним нормам, правилам та нормативам екологічної безпеки.

Як свідчить міжнародний досвід, у багатьох державах світу законодавчо врегульовано питання щодо розвитку відновлюваних джерел енергії, альтернативних традиційному паливу, до яких належать біологічні види палива отримувані під час переробки органічної сировини, зокрема: біогаз, біоетанол та дизельне біопаливо. Біологічні види палива є джерелом забезпечення сільськогосподарських товаровиробників паливом за стабільними цінами, гарантованого ринку збуту ними рослинної сировини, зменшення імпорту енергоносіїв. Постійне зростання вартості нафтопродуктів в Україні призводить до подорожчання сільськогосподарської продукції, тому традиційний варіант задоволення потреб сільськогосподарського виробництва за рахунок тільки нафтопродуктів малоперспективний. В Україні спиртовими заводами протягом 1998–2004 рр. було виготовлено близько 54 тис. тонн біоетанолу. Проте через відсутність законодавчого врегулювання обов'язковості використання біоетанолу для виробництва бензинів, суттєве подорожчання сировини (меляси) та у зв'язку з виявленням на ринку палива значної кількості підробок виробництво біоетанолу було припинено з 1 січня 2005 р.

В умовах сьогодення правовою основою для виробництва біопалива, яке тільки починає розвиватися, є наступні акти законодавства: Закон України «Про альтернативні види рідкого та газового палива» від 14 січня 2000 р.; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження програми «Етанол» від 4 липня

2000 р. № 1044; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Програми розвитку виробництва дизельного біопалива на період до 2010 року» від 28 грудня 2005 р. № 576; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку виробництва дизельного біопалива» від 22 грудня 2006 р. № 1774; Концепція Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 р. № 276 тощо.

До пріоритетних завдань держави у сфері виробництва біопалива належать: сприяння будівництву заводів, які вироблятимуть біопаливо; створення зон концентрованого вирощування ріпаку з використанням сучасних технологій; забезпечення гарантованого збуту сільськогосподарськими товаровиробниками ріпаку, необхідного для виробництва біопалива; створення системи державних стандартів у сфері виробництва та використання альтернативних видів палива; удосконалення структури земель сільськогосподарського призначення, зокрема оптимізація площ сільськогосподарських угідь, зайнятих під ріпаком, запровадження ґрунтозахисної системи землеробства.

З метою вдосконалення правового регулювання виробництва біопалива в Україні вважається за доцільне прискорення прийняття законопроекту «Про розвиток виробництва та споживання біологічних палив», положення якого визначають принципи державної політики у сфері біопалива, визначають статус виробників та споживачів біопалива, організаційно-економічні заходи щодо стимулювання виробництва та споживання біопалива.

Висновки з першого питання

Таким чином, ми з'ясували поняття та основні ознаки виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників. Останню можна визначити як врегульовані нормами аграрного права суспільні відносини, спрямовані на самостійне та систематичне виробництво сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження (продуктів харчування, продовольства і сировини промислового призначення), її перероблення, збереження та реалізацію, а також виробництво інших матеріальних цінностей у підсобних виробництвах і промислах з метою одержання прибутку.

2. Правове регулювання спеціалізації сільськогосподарського виробництва

Спеціалізація сільськогосподарських підприємств, спрямована на виділення окремих технологічних ланок у відособлені виробництва, що виникають і функціонують внаслідок суспільного поділу праці під впливом природних й соціально-економічних умов, є важливим чинником, який необхідно враховувати при переході до ринкових відносин. Вона постійно розвивається, являючись об'єктивною передумовою будь-якого виробництва, забезпечує підвищення його ефективності та продуктивності праці.

Структурна перебудова аграрного сектору економіки та необхідність забезпечення його ефективного функціонування потребують подальшого розвитку й удосконалення спеціалізації і кооперації, наповнення їх новим економічним і соціальним змістом з метою зміцнення конкурентних позицій товаровиробників на ринку, а взаємовідносини між ними мають відповідати умовам господарювання, гарантувати правову та економічну рівність учасникам кооперування, конкурентоспроможність спільного виробництва і відповідальність за його результати. Спеціалізація являє собою виробничо-господарську діяльність аграрного підприємства виходячи із основних, додаткових та допоміжних галузей сільського господарства.

Залежно від об'єкта спеціалізації розрізняють такі її форми: територіальну, спеціалізацію аграрних підприємств і внутрішньогосподарську спеціалізацію.

Під **територіальною спеціалізацією** розуміють переважаюче виробництво тих чи інших видів сільськогосподарської продукції на певній території.

Розрізняють чотири види територіальної спеціалізації – *зональну, мікрозональну, обласну і районну*. **Зональна спеціалізація** характеризує виробничий напрям зони, і в Україні вона переважно вже склалася – Полісся, Лісостеп, північний і центральний Степ, південний Степ, передгірні і гірські райони Карпат, передгірні і гірські райони Криму. **Мікрозональна спеціалізація** притаманна відносно невеликим ареалам у межах відповідних зон, де вирощуються певні культури, що не мають значного поширення в Україні. Сформувалися, наприклад, мік-розони вирощування хмелю, південних конопель. **Обласна і районна** спеціалізація вказує, виробництво яких саме видів продукції є основним, переважаючим на цих територіях. Вона формується під впливом зональної й мікрозональної спеціалізації. Визначальним тут є географічне розташування згаданих адміністративних одиниць.'

Спеціалізація аграрних підприємств – це переважаюче виробництво в них відповідного виду (видів) продукції, для якого тут існують найсприятливіші природно-економічні умови.

Ця форма спеціалізації розвиває і поглиблює територіальну спеціалізацію. Якщо в межах останньої можуть бути сприятливі умови для виробництва, скажімо, шести і більше видів продукції, то через внутрішньогосподарську диференціацію природно-економічного фактора в окремо взятому підприємстві можуть бути найкращі умови для виробництва лише частини видів продукції з усього їх переліку, притаманного для даної зони або мікрозони. На відміну від територіальної спеціалізації, яка має більш-менш стабільний характер, спеціалізація багатьох сільськогосподарських підприємств через її незавершеність перебуває в постійному русі. Найшвидше вона почала розвиватися у 80-ті роки минулого століття, коли централізовано в кожному адміністративному районі створювалися 1–2 спеціалізованих господарства з вирощування й відгодівлі молодняка великої рогатої худоби, 1–2 – з відгодівлі свиней, 1–3 з вирощування нетелів, решта аграрних підприємств району спеціалізувалися на виробництві молока. Створювалися також міжгосподарські спеціалізовані господарства, як правило, тваринницького виробничого напрямку. В окремих районах деякі підприємства спеціалізувалися на виробництві кормів, продукції вівчарства, птахівництва тощо. Проте спеціалізація сільськогосподарських підприємств у подальші роки не поглиблювалася через недосконалість адміністративно побудованих організаційно-економічних відносин між підприємствами, відсутність ринкових важелів і матеріальної заінтересованості господарств та їх працівників у результатах своєї праці. Більше того, в 90-ті роки поглиблення економічної кризи і диспаритету цін, особливо на продукцію тваринництва, призвело до того, що багато з них відмовилися від орієнтації на прискорений розвиток головних галузей і, по суті, знову стали розвиватися як багатогалузеві. Під час реорганізації КСП у підприємства, що функціонують на засадах приватної власності, проблема спеціалізації з об'єктивних причин не набула актуальності – нові підприємства створювалися, за рідкісним виключенням, як багатогалузеві.

Проте з утвердженням справжнього господаря на землі, подальшим удосконаленням ринкових відносин і за належної економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників спеціалізація аграрних підприємств набуде нового імпульсу, оскільки вибір головних галузей, їх розмір, ринки збуту, економічні стосунки, ціни тощо стали вирішуватися безпосередніми виробниками сільськогосподарської продукції. Критерієм спеціалізації аграрного підприємства з виробництва певного виду продукції є тепер економічний інтерес товаровиробника. Водночас враховуються й інші фактори, що впливають на розміщення і спеціалізацію в умовах ринку.

Внутрішньогосподарська спеціалізація являє собою подальший розвиток спеціалізації підприємства шляхом відокремлення виробництва окремих видів продукції або його технологічних стадій на окремих внутрішньогосподарських підрозділах – бригадах, фермах, загонах, ланках, кооперативах.

Наприклад, у господарствах можуть створюватися молочнотоварні ферми, свиноферми, рільничі, тракторно-рільничі, садово-городні, овочівницькі бригади, механізовані загони з вирощування цукрових буряків тощо. Значення внутрішньогосподарської спеціалізації полягає в тому, що вона дозволяє врахувати існуючі в межах багатьох підприємств відмінності в умовах господарювання, а також підвищити концентрацію виробництва навіть тоді, коли певна галузь не є тут провідною, переважаючою. Завдяки цьому підвищується ефективність виробництва. Особлива необхідність у розвитку внутрішньогосподарської спеціалізації проявляється у великих за розмірами підприємствах, а також у тих господарствах, які розвиваються нині як багатогалузеві. З поглибленням спеціалізації підприємства на певній галузі виникає необхідність у вдосконаленні внутрішньогосподарської спеціалізації, оскільки при цьому змінюються характер і масштаби виробництва, а разом з ними й організаційна структура господарства. Тому питання спеціалізації підприємств та їх внутрішньогосподарської спеціалізації повинні вирішуватися в органічній єдності й тісному взаємозв'язку.

За технологічним принципом виробництва продукції розрізняють галузеву і внутрішньогалузеву спеціалізацію. **Галузева** – це така спеціалізація, за якої певна галузь функціонує в підприємстві за принципом замкнутого (закінченого) циклу виробництва. По суті, абсолютна більшість сільськогосподарських культур через свої біологічні особливості вирощуються від посіву (посадки) до одержання готової продукції на одній і тій самій земельній ділянці. В процесі такого вирощування підприємство виконує всі технологічні операції, оскільки їх неможливо вичленити і розподілити за іншими господарствами або їх підрозділами у вигляді самостійних виробництв. Тому зрозуміло, що для рослинництва характерна, як правило, галузева спеціалізація. Ця форма спеціалізації притаманна і тваринництву, коли підприємство розвиває певну галузь комплексно – від одержання молодняка до виробництва кінцевої продукції. Наприклад, у великих свинарських комплексах на багатьох свинофермах у неспеціалізованих на цій галузі аграрних підприємствах утримують основне стадо, одержують молодняк, вирощують його, відгодовують і реалізують на м'ясокомбінати. За такою самою схемою в багатьох господарствах розвиваються й такі тваринницькі галузі, як скотарство та вівчарство.

Внутрішньогалузева спеціалізація означає відокремленість виробництва в межах однієї і тієї самої галузі. Розрізняють два види внутрішньогалузевої спеціалізації: **якісно багаторівневу** і **постадійну**. Перша з них здійснюється з

метою забезпечення якісного стану функціонування тієї чи іншої галузі. Наприклад, у зерновій галузі виділяються три або чотири якісно відмінних рівні виробництва зерна з повним технологічним циклом. Перший з них – виведення нових сортів і гібридів зернових культур – здійснюється науково-дослідними інститутами і селекційними станціями; другий – виробництво насіння еліти і першої репродукції – елітно-насінницькими господарствами; третій – виробництво сортового насіння другої репродукції – в спеціалізованих підрозділах аграрних підприємств; четвертий рівень – виробництво товарного зерна. У тваринництві також ефективно розвивається якісно багаторівнева внутрішньогалузева спеціалізація. Наприклад, нові породи і лінії тварин виводять на племінних заводах і племінних станціях.

Постадійна спеціалізація – це виділення у самостійні виробництва окремих стадій технологічного циклу галузі. Вона характерна переваж-

но для тваринництва. Наприклад, у скотарстві в самостійні виробництва можуть виділятися такі стадії, як вирощування нетелі і корів-первісток, виробництво молока, вирощування та відгодівля молодняка великої рогатої худоби. Кожна з цих стадій відокремлюючись, перетворюється на самостійне виробництво спеціалізованих підприємств. Постадійна спеціалізація має місце і в окремих галузях рослинництва. Так, у буряківництві в самостійне виробництво виділяється насінництво, що ведеться спеціалізованими аграрними підприємствами, і товарне виробництво буряків, яке здійснюється різними за юридичним статусом аграрними підприємствами.

Для визначення територіальної спеціалізації й спеціалізації аграрних підприємств використовують показник структури товарної продукції. Він обчислюється діленням грошової виручки від реалізації певного виду продукції за всіма каналами продажу на загальну суму грошових надходжень господарства і множенням одержаного результату на 100. Прийнято вважати, що до вузькоспеціалізованих аграрних підприємств належать такі, в котрих головна галузь, на якій вони спеціалізуються, займає в структурі товарної продукції 90% і більше. До цієї групи підприємств відносять птахофабрики, свинокомплекси, тепличні комбінати. До підприємств, що спеціалізуються на виробництві продукції однієї галузі, належать такі, де галузь спеціалізації в структурі товарної продукції займає понад 5%. Спеціалізованими на виробництві продукції двох галузей вважають підприємства, в яких ці галузі в сукупності займають у структурі товарної продукції більше 67%, у тому числі кожна з них не менше 25%. У спеціалізованих господарствах на виробництві продукції трьох галузей ці показники повинні складати відповідно понад 75% і не менше 24%. До багатогалузевих відносять підприємства, які не підпадають під жодний з названих критеріїв.

Таким чином, для ефективного розвитку аграрного виробництва необхідне найбільш повне і раціональне використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств. Цьому сприяє впровадження науково обґрунтованої системи господарства. **Система господарства** – це правильна спеціалізація підприємства, раціональне поєднання галузей, які разом з комплексом соціально-економічних та організаційних заходів спрямовані на всебічне використання виробничого потенціалу підприємства, отримання максимального прибутку. На формування системи господарства аграрного підприємства, її розвиток впливає сукупність факторів і умов виробництва. Головним із них є ресурсний потенціал господарства, тобто наявність матеріально-технічних, трудових і земельних ресурсів підприємства. До раціональної системи господарства висуваються такі основні вимоги: виконання договірних зобов'язань з виробництва певних видів товарної продукції, вдосконалення спеціалізації виробництва, правильне поєднання галузей, найбільш повне і раціональне використання ресурсного потенціалу (землі, трудових ресурсів, основних та оборотних фондів), зменшення сезонності використання трудових ресурсів протягом року, підвищення ефективності всіх галузей.

Висновки з другого питання

При розгляді цього питання ми з'ясували поняття та сутність спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Під останньою слід розуміти форму суспільного поділу праці, що виявляється у територіальному розміщенні та розчленуванні галузі на окремі види виробництва сільськогосподарської продукції і сировини. Основними видами спеціалізації є: територіальна (зональна, мікрозональна, обласна і районна); галузева і внутрішньогалузева (якісно багаторівнева і постадійна) .

3. Правове регулювання діяльності промислів та підсобних промислових господарств

Підсобні господарства належать до допоміжних галузей аграрного виробництва. Підсобні промислові підприємства (цехи) і промисли організовуються в колективних і державних сільськогосподарських підприємствах, міжгосподарських організаціях, інших агропромислових формуваннях на правах їх виробничих підрозділів з метою забезпечення більш повної зайнятості і закріплення робочої сили, зміцнення фінансового стану господарств, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва,

покращення використання матеріальних і місцевих сировинних ресурсів, прискорення соціального розвитку села. За необхідності підсобні промислові виробництва створюються на міжгосподарській основі як безпосередньо в одному із господарств-учасників, так і на самостійному балансі. На міжгосподарській основі також організовуються спеціалізовані лісгосподарські підприємства і ділянки для ведення лісового господарства та комплексного використання лісових ресурсів у лісах, переданих у постійне користування сільськогосподарським підприємством. Крім того, підприємство може створювати підсобні виробництва на основі кооперації з промисловими підприємствами, об'єднаннями, торговельними, постачальницькими та іншими організаціями, а також створювати із зарубіжними партнерами спільні підприємства.

Створюються підсобні промислові виробництва в колективних сільськогосподарських підприємствах рішенням загальних зборів або зборів уповноважених, у державних сільськогосподарських підприємствах – директором, у міжгосподарських підприємствах (організаціях) – рішенням зборів уповноважених господарств-учасників.

Предметом діяльності **підсобних промислових підприємств і промислів** є переробка сільськогосподарської сировини, дикоростучих плодів, ягід, грибів, виробництво будівельних матеріалів, склотари, меблів, переробка шкірсировини, пошиття робочого та іншого одягу, виробництво товарів культурно-побутового та господарського призначення, раціональне і ефективне використання лісосировинних ресурсів, виробництво напівфабрикатів, вузлів, деталей, тари по кооперації з промисловими підприємствами та здійснення будь-якої іншої діяльності, що не суперечить законодавству України.

Правовий статус внутрішньогосподарських підсобних виробництв і промислів є похідним від правосуб'єктності сільськогосподарського підприємства, що їх створює. Це зумовлено тим, що таке підсобне виробництво чи промисел виступає внутрішнім структурним підрозділом сільськогосподарського виробничого кооперативу, фермерського господарства, сільськогосподарського акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, державного сільськогосподарського підприємства чи іншого аграрного підприємства, які за рішенням вищого органу управління, керівника створили це підсобне виробництво чи промисел, затвердили положення про цей структурний підрозділ, закріпили за ним майно і трудові ресурси, здійснюють його матеріально-технічне забезпечення, отримують прибуток, одержаний підсобним виробництвом чи промислом у результаті їх господарської діяльності, і розпоряджаються ним.

Внутрішньогосподарські виробництва чи промисли не є відокремленими від сільськогосподарського підприємства, що їх створило, ні в майновому, ні в

організаційному, ні в господарському відношенні. Кооперовані виробництва і промисли, що створюються на зовнішньо-господарському рівні, є самостійними суб'єктами права, мають права юридичних осіб. Доцільно створювати їх у формі акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (хоча останні не повною мірою відповідають ознакам, якими характеризується коопероване виробництво чи промисел (зокрема йдеться про відсутність мети – отримання прибутку), їхня господарська діяльність спрямована на надання послуг його членам). Дані суб'єкти відокремлені від сільськогосподарських підприємств, що їх створюють, у майновому відношенні, але їх господарська діяльність тісно пов'язана з виробничо-господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств.

Підсобні промислові підприємства і промисли здійснюють свою діяльність відповідно до самостійно розробленої і затвердженої підприємством економічно доцільної структури виробництва продукції на підставі внутрішньогосподарських взаємовідносин. Підприємства, які створили підсобні промислові підприємства і промисли: закріплюють за ними обладнання, транспорт, інвентар, будівлі та інше майно, а за необхідності й земельні площі; забезпечують підсобні виробництва нормативно-технічною документацією; затверджують економічно доцільну структуру виробництва продукції; здійснюють заходи із забезпечення їх матеріально-технічними ресурсами, як лімітованими, так і децентралізованими і придбаними на прямих зв'язках; закупають в інших господарствах і у населення залишки сільськогосподарської продукції, а також дикоростучі ягоди, гриби для наступної їх переробки, в тому числі й на давальницьких умовах; забезпечують своєчасне оновлення машин і механізмів з метою підвищення технічної оснащеності підсобних виробництв; здійснюють заходи щодо покращення умов праці, дотримання правил технічної-безпеки, вимог виробничої санітарії і протипожежної безпеки.

До економічних завдань, які покладаються на підсобні виробництва і промисли, належать: отримання сільськогосподарським підприємством додаткових грошових надходжень, які впливають на вирівнювання та пропорційне збільшення розмірів оплати праці працівників сільськогосподарського підприємства; збільшення суспільно необхідного продукту, продовольчих товарів вітчизняного виробництва, інших товарів споживчого характеру і надання послуг, що поліпшує конкурентне середовище; компенсація матеріально-фінансових витрат, пов'язаних зі збільшенням і розширенням галузей аграрного виробництва (рослинництво, тваринництво) та низького рівня фондозабезпеченості основних галузей аграрного виробництва; перероблення аграрної продукції та виготовлення товарів народного споживання, які економічно не вигідно виробляти великим підприємствам харчової та легкої промисловості; стимулювання розвитку товарного

виробництва аграрної продукції громадянами, які ведуть особисті селянські господарства.

До соціальних завдань, які стоять перед підсобними виробництвами і промислами сільськогосподарських підприємств, слід віднести: раціональне використання робочої сили сільськогосподарського підприємства протягом року і особливо в осінньо-зимовий період; активне залучення трудових ресурсів, що не зайняті в суспільному виробництві внаслідок скорочення робочих місць, з метою зняття соціального напруження, пов'язаного з безробіттям; стимулювання підвищення професійної підготовки та професійної орієнтації сільської молоді; формування ощадливого ставлення працівників сільськогосподарського підприємства до виробленої ними продукції.

Підсобне промислове підприємство реалізує свою продукцію та надає послуги підприємствам, організаціям і громадянам за цінами і тарифами, що встановлюються ним самостійно, або на договірній основі. Облік виробничо-господарської діяльності підсобних промислових підприємств і промислів здійснюється бухгалтерією підприємства. У великих підсобних виробництвах для ведення первинного обліку призначаються бухгалтери, які підпорядковані головному бухгалтеру підприємства. Роботи в підсобних промислових виробництвах і промислах виконуються переважно особистою працею членів господарства. Метою є найбільш ефективного використання трудових ресурсів, особливо тих працівників, що вивільняються із сільськогосподарського виробництва в міжсезонний період. Допускається прийняття на роботу громадян за трудовою угодою. У випадках, коли продукція виробляється в домашніх умовах, дозволяється видача сировини, матеріалів, обладнання в порядку і на умовах, передбачених чинним законодавством України. Трудові відносини працівників підсобних промислових виробництв регулюються законами України, статутом господарства, а осіб, які працюють за трудовою угодою – законодавством про працю України.

Підсобні промислові підприємства і промисли самостійно визначають форми і системи оплати праці їх працівників з наступним погодженням і затвердженням правлінням колективного сільськогосподарського підприємства, керівником державного та іншого агроформування, радою уповноважених господарств-учасників. Тривалість та розпорядок робочого дня, порядок надання вихідних днів, щорічних оплачуваних відпусток, а також мінімум трудової участі регулюються Правилами внутрішнього розпорядку підприємства. Оплата праці здійснюється залежно від кількості та якості трудового внеску кожного члена і обумовлюється кінцевими результатами. Розмір заробітку не обмежується.

Оплата праці найманих працівників визначається за погодженням сторін, але не може бути нижчою за встановлений державою мінімальний рівень заробітної плати (мінімальний рівень оплати за професійно-кваліфікаційними групами

працівників) і не залежить від кінцевих результатів господарювання. Підсобне промислове виробництво забезпечує дотримання правил техніки безпеки, норм охорони праці, пожежної безпеки, вимог виробничої санітарії та безпеки дорожнього руху відповідно до чинного законодавства. Підсобне промислове виробництво несе, відповідно до законодавства України, матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну його членам, а також особам, які працюють у ньому за трудовою угодою, за каліцтво та інші ушкодження здоров'я, пов'язані з виконанням ними трудових обов'язків.

Загальне керівництво підсобними промисловими виробництвами і промислами, а також контроль за їх діяльністю здійснюють у колективних сільськогосподарських підприємствах – правління, а в державних та інших агроформуваннях – їх керівники. Безпосереднє керівництво здійснюється завідуючими виробництвами, начальниками цехів і майстрами, які несуть повну відповідальність за правильну організацію виробництва, використання матеріальних ресурсів і виробничих фондів, виконання виробничих програм із випуску і реалізації продукції, її якості, дотримання правил техніки безпеки, пожежної безпеки, а також за можливе погіршення екологічної обстановки на території в результаті своєї господарської діяльності.

Для розгляду питань діяльності підсобних промислових виробництв та життя трудового колективу загальні збори скликаються правлінням у міру необхідності, але не рідше одного разу на півріччя (рік). Правління підприємства зобов'язане також скликати загальні збори, якщо цього вимагає не менш як третина працюючих членів, або ревізійна комісія. Ревізії і поточні перевірки виробничо-фінансової діяльності підсобних промислових підприємств проводяться в колективних сільськогосподарських підприємствах – ревізійними комісіями, в державних та інших агроформуваннях – бухгалтерами.

Ліквідація підсобних промислових виробництв здійснюється в колективних сільськогосподарських підприємствах за рішенням загальних зборів працюючих, у державних та інших агроформуваннях – наказом керівника, в міжгосподарських підприємствах – рішенням зборів уповноважених господарств-учасників.

Висновки з третього питання

Отже, ми розглянули питання створення та діяльності підсобних промислів і виробництв; визначили їх соціально-економічні завдання, правову природу, порядок створення і припинення, порядок організації їх господарської діяльності, особливості організації праці.

4. Правове регулювання якості і безпечності сільськогосподарської продукції

Поняття і зміст якості та безпечності сільськогосподарської продукції

Проблеми якості та безпечності будь-якої продукції споживчого призначення незалежно від сфери її виробництва завжди матимуть найвищий рівень актуальності, адже вони прямо пов'язані з життям і здоров'ям населення. Відрізняються такі продукти лише за рівнем впливу на зазначені природні цінності людей. Якщо промислова продукція вчиняє досить локальний вплив на людей, то сільськогосподарська продукція, яка є основою харчування, внаслідок значної поширеності і частоти внутрішнього споживання є серйозним демографічним фактором.

В умовах глобалізації процесів цивілізаційного розвитку в контексті сталого планетарного розвитку нині дедалі виразніше постає питання навіть не про те, що сучасне людство залишить прийдешнім покоління, а про кількість народонаселення і його фізичне здоров'я, а також про можливість існування людства взагалі. Не останню роль у цьому відіграє і якість та безпека сільськогосподарської продукції як одного з основних чинників забезпечення природних потреб людини у відтворенні біоенергетичного балансу.

Нинішнє населення світу, яке становить 6,1 млрд чол., за прогнозами на 2050 р. зросте до 9 млрд, тобто наполовину. При цьому 89% приросту населення забезпечать країни Азії та Африки, тоді як європейські країни – лише 2%. Водночас світова площа оброблюваних земель сільськогосподарського призначення за цей період скоротиться вдвічі з причин глобальної урбанізації, яка потребуватиме виведення із сільськогосподарського обороту значних масивів земель, подальшої ерозії ґрунтів, поширення пустель тощо. Потреба у продуктах харчування вже до 2020 р. збільшиться на 70%. У таких умовах постійно зростаючі потреби у сільськогосподарській продукції можна задовольнити виключно за рахунок активної розробки і застосування інноваційних технологій, причому для виробництва не тільки необхідної кількості, а й відповідної якості продукції сільського господарства.

Ведучи предметну мову про якість і безпеку сільськогосподарської продукції, слід, насамперед, розкрити сутність цих категорій. Відразу необхідно зазначити

відсутність їх нормативного закріплення щодо продукції сільського господарства.

Виходячи зі змісту ст. 1 декрету Кабінету Міністрів України «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» від 8 квітня 1993 р. № 30-93 якість продукції визначається як сукупність властивостей, які відображають безпеку, новизну, довговічність, надійність, економічність, ергономічність, естетичність, екологічність продукції тощо, які надають їй здатність задовольняти споживача відповідно до її призначення. Інше визначення стосується лише якості і безпеки продуктів харчування, яке наводиться у ст. 1 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» у редакції від 6 вересня 2005 р. № 2809-ІУ. Під якістю харчового продукту розуміється ступінь досконалості властивостей та характерних рис харчового продукту, які здатні задовольнити потреби (вимоги) та побажання тих, хто споживає або використовує цей харчовий продукт. Безпечним є харчовий продукт, який не створює шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів та споживання (використання) за призначенням.

Сільськогосподарська продукція є ширшим поняттям, ніж продукти харчування, через наявність у її складі крім продуктів, безпосередньо готових до вживання, ще й кормів для тварин, а також сировини для переробної промисловості. Застосувавши аналогію, можна визначити узагальнені ознаки **якості** й **безпеки** продукції сільського господарства. Для якості сільськогосподарської продукції – це, по-перше, сукупність найвищих за своїм проявом корисних фізико-біологічних властивостей продукції, зумовлених сортовими та породними особливостями, по-друге, здатність повною мірою задовольнити відповідні потреби людини. Безпечною є продукція сільського господарства, яка: 1) ні прямо, ні побічно не створює шкідливого впливу на здоров'я людини; 2) відповідає медико-санітарним вимогам та відповідним технічним стандартам. Таким чином, виникає діалектична єдність і протилежність – безпечний продукт не завжди буває якісним, але якісний продукт повинен відповідати критерію безпечності. Прикладом першого із зазначених положень є загальновідома нинішня ситуація, коли вершкове масло практично не містить молочних продуктів, а створюється шляхом застосування новітніх технологій емульгації пальмової олії. Такий продукт є неякісним з точки зору віднесення його до вершкового масла, проте він є безпечним з точки зору нанесення шкоди здоров'ю людини. І, навпаки, якісний продукт за сукупністю своїх властивостей повинен відповідати найвищим вимогам до нього в усіх аспектах, тобто і з боку безпечності.

У Концепції комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006–2010 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21

грудня 2005 р. № 536-р., одним із шляхів розв'язання проблеми розвитку села є безпека харчування та виробництво якісних продуктів, які передбачено забезпечувати за рахунок таких заходів:

- посилення захисту прав споживачів шляхом удосконалення державного контролю за якістю та безпекою продовольчих товарів, гармонізація національних стандартів з міжнародними;
- запровадження системи управління якістю виробництва сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів;
- запровадження світової системи маркування та сертифікації сільськогосподарських та харчових продуктів;
- стимулювання розширення виробництва органічних, екологічно чистих продуктів.

Нині у світі найпоширенішою системою контролю за якістю й безпечністю продуктів харчування є система HACCP (Хагагі Апаіузіз апсі Сгітісаі Сопгхой Роіпіз (англ.) – аналіз небезпечних факторів і критичних точок контролю). Це система ідентифікації, оцінки, аналізу та контролю ризиків, що є важливими для безпечності харчових продуктів. HACCP є запобіжною (превентивною) системою в частині безпеки харчової продукції. Особливістю цієї системи є те, що за її допомогою вивчається кожен крок (етап) у харчовому виробництві, виявляються специфічні ризики і небезпеки, впроваджуються ефективні методи контролю та моніторингу. Систему HACCP впроваджено на основі стандарту «Управління якістю за вимогами МС 150 9001/9004: 2000 і система управління ризиками HACCP на підприємствах харчової промисловості».

Відповідно до Заходів щодо виконання у 2007 році Плану дій Україна–ЄС, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2007 р. № 238-р на рибопереробних, молокопереробних і м'ясопереробних підприємствах протягом року було передбачено впровадження системи безпеки (HACCP) за програмою ЄС (проект «Захист прав споживачів»). На превеликий жаль, ці заходи не були виконані. Так, на сьогодні в Україні система HACCP запроваджена лише на 37 молокопереробних і трьох м'ясопереробних підприємствах. Однією з вимог до запровадження HACCP, яка становить суттєву фінансову перешкоду, є наявність умов для проведення моніторингу, зокрема виробничих приміщень, відповідного обладнання, методів досліджень, персоналу тощо. Позитивним моментом є також те, що до 1 вересня 2009 р. в Україні, була впроваджена і сертифікована система HACCP на всіх експортних потужностях з виробництва і постачання рослинних олій. На решті напрямів виробництва продуктів харчування ця система не одержала належного розповсюдження.

Правове регулювання запровадження у виробництво сільськогосподарської продукції генетично модифікованих організмів

До стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, визначених ст. 7 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16 січня 2003 р., включено й високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості. На жаль, ця норма не містить навіть приблизного переліку складових цього напрямку розвитку сільськогосподарської сфери. При цьому одним із середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, визначених п. 4 ст. 8 зазначеного Закону, є розвиток генно-інженерних технологій, генетично модифікованих культур та організмів. Це означає, що створення та запровадження **генетично модифікованих організмів (ГМО)** є потенційно привабливим з боку державної політики інноваційного розвитку. При цьому використання трансгенів має прямий зв'язок з виробництвом якісної і безпечної сільськогосподарської продукції, адже «тиражування» результатів генної інженерії можливе поки що лише за допомогою сільськогосподарського виробництва.

Щодо застосування генетично модифікованих організмів як у науковій, так і у періодичній літературі склалася досить неоднозначна оцінка, яка загалом зводиться до переважаючої думки про існування потенційної загрози здоров'ю людини та генофонду нації в цілому. Ставлення до ГМО як до ризикованої технології виробництва сільськогосподарської продукції найяскравіше можна проілюструвати словами М. І. Вавилова: «Краще проявити надмірну обережність тепер, ніж піддати знищенню те, що тисячами й мільйонами років створювалося природою».

Серйозність проблеми з ГМО підкреслюють положення ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., де серед загроз національним інтересам і національній безпеці України у екологічній сфері визначається неконтрольоване ввезення в

Україну трансгенних рослин, екологічно не обґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів, а також посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій.

Крім того, чинне законодавство містить прямі заборонні приписи щодо використання генетично модифікованих організмів. Так, Законом України «Про дитяче харчування» від 14 вересня 2006 р. у ч. 6 ст. 8 та ч. 6 ст. 9 прямо заборонено використання сировини, що містить генетично модифіковані організми, для виробництва продуктів дитячого харчування, а ч. 3 ст. 10 забороняє обіг таких продуктів. Остання норма, безперечно, стосується імпортованої продукції. За даними ЗМІ, у продукції відомих компаній, за

дослідженнями, проведеними Сгееп Реасе, використовуються ГМ-інгредієнти: №5Ile (шоколад, кава, дитяче харчування), Coca-coia (напої «Спрайт», «Фанта», «Кока-кола»), Бапоп (йогурти, кефір, дитяче харчування), Ke11o88з (готові сніданки, в тому числі кукурудзяні пластівці), IMleуег (дитяче харчування, майонези, соуси та ін.), Магз (шоколад M&M, Зпікегз, Тмх, Мііку \ʁау, Магз). Між тим, на телебаченні здійснюється постійна реклама цих продуктів, зокрема дитячого харчування, яке є забороненим.

Зазначені положення деталізує Порядок надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1195, у п. 4 якого заборонено вирощувати і використовувати генетично модифіковані організми рослинного та тваринного походження у спеціальних зонах.

Одним із засобів застереження населення, а в цілому й непрямого моніторингу використання трансгенів є запровадження написів на етикетках продуктів харчування про наявність ГМО. В Україні було здійснено спробу врегулювання питання про інформування споживачів щодо наявності у продукції ГМО. У ч. 5 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» у редакції Закону від 1 грудня 2005 р. встановлено, що інформація про продукцію повинна містити позначку про наявність у її складі генетично модифікованих компонентів. Відповідно до п. 1 постанови Кабінету Міністрів України «Питання обігу харчових продуктів, що містять генетично модифіковані організми та/або мікроорганізми» від 1 серпня 2007 р. № 985, прийнятої на розвиток вищенаведених положень, ввезення та реалізація харчових продуктів, що містять генетично модифіковані організми та/або мікроорганізми в кількості більш як 0,9%, повинні були здійснюватися лише за наявності відповідного маркування із зазначенням якісного складу таких продуктів. Заборонялося також ввезення, виробництво та реалізація харчових продуктів, призначених для дитячого харчування, що містять генетично модифіковані організми та/або мікроорганізми. Постанова набирала чинності з 1 листопада 2007 р. Але вже 21 листопада 2007 р. зазначені положення були відмінені іншою постановою Кабінету Міністрів України «Питання маркування сільськогосподарських товарів, вироблених із застосуванням генетично модифікованих організмів» за № 1330 без жодного пояснення причин такого вердикту.

У країнах ЄС прийнято 0,9-відсотковий пороговий рівень ГМО у продуктах харчування. Це той мінімум, який відслідковується приладами.

Нарешті, вітчизняне законодавство сприйняло «концепцію еквівалентності по суті», яка визнає не абсолютну безпеку генетично модифікованого продукту, а відносну, коли за початковий рівень безпеки приймається традиційний аналог генно модифікованого продукту. Саме на такому підході й базується процедура

державної реєстрації ГМО, яка сприймає відносну безпечність цих продуктів, висновок про яку базується на відповідній науковій експертизі. При цьому ігнорується об'єктивний факт, що жодна експертиза не може дати однозначного висновку про безпечність чи шкідливість продукції генної інженерії як сьогодні, так і в подальшому для наступних поколінь. Поряд із цим, ч. 5 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» вимагає маркування продукції про наявність у її складі генетично модифікованих компонентів.

На даний час прийнято окремий спеціальний нормативно-правовий акт, яким є Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р., покликаний комплексно розв'язати проблему з ГМО. Закон має позитивні сторони: виокремлення, розкриття і легальне закріплення основних понять, що належать до об'єктів генної інженерії. Найважливішою його перевагою є імперативні положення щодо обов'язковості державної реєстрації продукції, що містить ГМО, та встановлення обмежень їх застосування. Водночас такі обмеження стосуються лише можливості відмови у реєстрації генетично-модифікованої продукції у разі недостатньої обґрунтованості їх безпечності, а також вирощування їх на певних категоріях земель.

Стандартизація і сертифікація як нормативні засади якості й безпечності сільськогосподарської продукції

Щодо загальних вимог до якості й безпеки продукції сільського господарства діють правила проведення обов'язкової стандартизації й сертифікації на відповідність стандартам продукції, яка може становити небезпеку для життя, здоров'я громадян і навколишнього природного середовища, встановлені декретом Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10 травня 1993 р. Залежно від виду продукції відповідним стандартом встановлюються вимоги щодо вмісту токсичних елементів, пестицидів, мікотоксинів, антибіотиків, гормональних препаратів, радіонуклідів, визначення мікробіологічних показників, підсолоджувачів, нітратів, нітритів, синтетичних барвників, сірчистого ангідриду, гістаміну, гельмінтів, ерукової кислоти (для ріпакової олії) тощо.

Не досить позитивним моментом у визначенні відповідності показників якості й безпеки сільськогосподарської продукції є використання радянських ГОСТів за відсутності вітчизняних державних стандартів. Справа навіть не у низькій якості чи змістові самих стандартів, які, до речі, свого часу були достатньою мірою прогресивними і відповідними, а у їх застарілості. Швидка зміна й інноваційний розвиток технологій дозволили застосовувати для виробництва і зберігання сільськогосподарської продукції хімічні речовини, які не були відомі раніше. Тому цілком логічно впливає завдання комплексного підходу до розробки нових державних стандартів сільськогосподарської продукції.

Законом України «Про стандартизацію» під 17 травня 2001 р. визначено **стандартизацію** як діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усуненню бар'єрів у торгівлі і сприянню науково-технічному співробітництву.

У сфері виробництва якісної й безпечної сільськогосподарської продукції стандарти найефективніше сприяють активному впровадженню нової техніки й технологій, економному використанню сировини і матеріалів, продовженню строків зберігання продукції та збереженості у ній поживних речовин. Вимоги до створення стандартів також виокремлюються у окремому стандарті ДСТУ 1.0:2003 «Національна стандартизація. Основні положення», затверджену наказом Держспожив-стандарту від 24 лютого 2003 р. № 32. Цей стандарт установлює мету, принципи та основні завдання стандартизації, суб'єктів та об'єкти стандартизації, **нормативні документи (НД)** у сфері стандартизації та види стандартів, правила позначання НД та організацію робіт зі стандартизації.

Мета стандартизації у сільському господарстві полягає у встановленні положень, що забезпечують відповідність об'єкта стандартизації своєму призначенню, та безпечність його щодо життя чи здоров'я людей, тварин, рослин, а також майна й охорони природного довкілля, що створюють умови для раціонального використання всіх видів національних ресурсів, котрі сприяють усуненню технічних бар'єрів у торгівлі та підвищують конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції до рівня розвитку науки, техніки і технологій. Мету стандартизації конкретизують основні завдання, покликані забезпечити: 1) безпечність сільськогосподарської продукції для життя і здоров'я людей, тварин, рослин та охорону природного довкілля; 2) захист та збереження продукції сільського господарства, зокрема під час їх транспортування чи зберігання; 3) якість сільськогосподарської продукції відповідно до рівня розвитку науки, техніки, технологій і потреб людей.

Мети стандартизації сільськогосподарської продукції досягають, розробляючи, впроваджуючи та застосовуючи відповідні нормативні документи. Загалом нормативним є документ, який установлює правила, загальні принципи чи характеристики різних видів діяльності або їх результатів. Згідно з рівнями суб'єктів стандартизації в Україні розрізняють такі нормативні документи: 1) національні; 2) організацій. **Нормативні документи національного рівня** розробляють на об'єкти стандартизації державного значення та приймають на засадах консенсусу. **Консенсус** – це загальна згода, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень щодо суттєвих питань у більшості заінтересованих сторін та досягається в результаті процедури,

спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних точок зору.

Нормативні документи організацій можуть розроблятися незалежно від наявності національних документів. Водночас рівень вимог нормативних документів організацій не повинен погіршувати якість і безпечність сільськогосподарської продукції порівняно з національними документами. Нормативні документи організацій існують двох видів: 1) громадських організацій; 2) сільськогосподарських підприємств та їх об'єднань.

Нормативні документи громадських організацій (наукових, науково-технічних та інженерних товариств і спілок) розробляють, якщо є потреба поширити результати фундаментального та прикладного дослідження чи практичного досвіду, одержаних у певних галузях науки чи сферах професійних інтересів. Нормативні документи сільськогосподарських підприємств та їхніх об'єднань розробляють на продукцію, використовувану для власних потреб за умови, якщо в них встановлено положення, що регулюють відносини між виробником (постачальником) і споживачем (користувачем) та за згодою останнього.

Нормативний документ охоплює такі поняття, як «стандарт», «кодекс ustalеної практики» та «технічні умови». Для продукції сільського господарства розробляють два різновиди нормативних документів: стандарти та технічні умови.

Кодекси (правила) ustalеної практики розробляються для врегулювання інших, ніж вироблювана продукція, об'єктів. їх розробляють на устаткування, конструкції, технічні системи, технічні вироби (житлові, промислові будівлі та споруди, котли, посудини, що працюють під тиском, компресорне устаткування тощо). У кодексах ustalеної практики також зазначають правила та методи розв'язування завдань щодо організації та координації робіт зі стандартизації та метрології, а також реалізації певних вимог технічних регламентів чи стандартів тощо. **Стандартом** є документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є обов'язковим. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги.

Технічні умови (ТУ) встановлюють вимоги до продукції, призначеної для самостійного постачання, і регулюють відносини між виробником (постачальником) і споживачем (користувачем). У технічних умовах встановлюють вимоги до якості і безпечності сировини, охоплюючи вимоги до торгового фірмового знака, термінології, умовних позначень, методів

випробовування (вимірювання, контролювання, аналізування), пакування, маркування та етикетування, а також визначають, за необхідності, способи оцінювання відповідності встановленим обов'язковим вимогам. Технічні умови можуть бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом.

Позначення нормативного документа складається з індексу, номера та року прийняття. Для національного рівня встановлено такі індекси документів:

- «ДСТУ» – національний стандарт;
- «ДСТУ-П» – пробний стандарт;
- «ДСТУ-Н» – настанова, правила, звід правил, кодекс усталеної практики, що не є стандартом;
- «ДК» – державний класифікатор;
- «ДСТУ-ЗТ» – технічний звіт.

Для інших рівнів визначено такі індекси документів:

- «СОУ» – стандарт організації;
- «ТУУ» – технічні умови, що не є стандартом;
- «СТУ» – стандарт наукового, науково-технічного або інженерного товариства чи спілки.

У сферах, де об'єкти стандартизації швидко змінюються або за потреби накопичити досвід використання виробу чи стандарту з метою апробації положень стандарту чи обґрунтування вибору із можливих запропонованих альтернатив певних положень, розробляють пробні стандарти. Вони розробляються у разі потреби, а також на основі проектів міжнародних та регіональних стандартів, які перебувають на завершальних етапах розроблення. Пробні стандарти можуть мати менший рівень консенсусу, зокрема його можна досягнути на рівні технічного комітету стандартизації чи навіть на рівні його робочої групи. Як пробні стандарти можна застосовувати нові документи міжнародної організації стандартизації: РАЗ – загальнодоступні технічні умови; Т5 – технічні умови; ІТА – галузеві технічні угоди.

Процедура створення національних нормативних документів, вимог до їх змісту і внесення змін до них детально регламентується державним стандартом ДСТУ 1.5:2003 «Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів», затвердженим наказом Держспоживстандарту № 85 від 16 травня 2003 р.

Зміст стандартів на сільськогосподарську продукцію залежно від її особливостей містять відповідні групи положень чи вимог: 1) класифікація (поділ за класами); 2) основні параметри і (або) розміри; 3) загальні технічні вимоги; 4) вимоги безпеки; 5) вимоги охорони довкілля; 6) маркування; 7) пакування; 8) правила транспортування та зберігання; 9) методи контролювання; 10) правила приймання; 11) правила експлуатування, ремонту, утилізації; 12) інші.

На продукцію, споживні властивості якої можуть згодом погіршуватися, тобто продовольчі продукти, треба зазначати термін придатності. У стандартах на конкретний вид продукції треба зазначати повний перелік нормативних вимог, які забезпечують життя і здоров'я громадян на всіх стадіях виготовлення та використання продукції.

Функції розробки, розгляду та погодження міжнародних (регіональних) та національних нормативних документів покладено на відповідні технічні комітети, які діють на основі Типового положення про технічний комітет стандартизації, затвердженого наказом Держстандарту України від 20 травня 2002 р. № 98, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11 липня 2002 р. за № 578/6866. Як один із прикладів можна навести спільний наказ Міністерства сільського господарства України, Держстандарту України, УААН від 8 вересня 1995 р. № 240/299/118, яким було створено Технічний комітет з стандартизації «Насіння сільськогосподарських культур». Подібним чином створюються й інші технічні комітети за видами сільськогосподарської продукції.

Загалом вимоги стандартів щодо якості й безпечності сільськогосподарської продукції можна проілюструвати на прикладі національного стандарту ДСТУ 3768:2009 «Пшениця», чинного з 1 липня 2009 р. Залежно від показників якості м'яку пшеницю поділяють на 6 класів (класи 1–3 – група А, класи 4–5 – група Б і клас 6), а тверду пшеницю – на 5 класів. М'яку пшеницю групи А використовують для продовольчих (переважно борошномельна та хлібопекарська промисловості) потреб і для експортування. Пшеницю групи Б і 6-го класу використовують на продовольчі і непродовольчі цілі й для експортування. Зерно твердої і м'якої пшениці всіх класів має бути у здоровому стані, не зіпріле та без теплового пошкодження під час сушіння: мати властивий здоровому зерну запах (без затхлого, солодового, пліснявого, гнилісного, полинного, сажкового, запаху нафтопродуктів та інших сторонніх запахів); мати нормальний колір; не дозволено зараження пшениці шкідниками зерна. Конкретні кількісні показники щодо якості пшениці кожного класу виокремлено у таблицях 1 та 2 стандарту. У разі невідповідності граничній нормі якості пшениці хоча б за одним з показників, її переводять до відповідного нижчого за рівнем класу.

Щодо вимог безпечності, то вміст шкідливих речовин у зерні пшениці не повинен перевищувати таких максимально допустимих рівнів (мг/кг): свинцю – 0,5; кадмію – 0,1; арсену – 0,2; ртуті – 0,03; міді – 10,0; цинку – 50,0. Максимальні рівні радіонуклідів вимірюються у Бк/кг: стронцію-90 – 20; цезію-137 – 50.

Підтвердження відповідності продукції вимогам стандартів щодо якості й безпечності сільськогосподарської продукції здійснюється за допомогою процедури сертифікації (від лат. – зроблено правильно). Ця процедура проводиться уповноваженими органами з сертифікації – підприємствами, установами і організаціями з метою запобігання реалізації продукції, небезпечної для життя, здоров'я та майна громадян і навколишнього природного середовища, сприяння споживачеві в компетентному виборі продукції тощо. Державну систему сертифікації створює Держспоживстандарт України, який проводить та координує роботу щодо забезпечення сертифікації.

Відповідно до ст. 13 декрету Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» сертифікація продукції в Україні поділяється на обов'язкову та добровільну. Перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні визначено наказом Держспоживстандарту України від 1 лютого 2005 р. № 28, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 4 травня 2005 р. за № 466/10746. Розділом 26 цього нормативно-правового акта встановлюється перелік харчової продукції та продовольчої сировини, які підлягають обов'язковій сертифікації.

Перелік і зміст документів, що засвідчують проходження сертифікації містить ст. 1 Закону України «Про підтвердження відповідності» від 17 травня 2001 р. **Сертифікат відповідності** – це документ, який підтверджує, що продукція, системи якості, системи управління якістю, системи екологічного управління, персонал відповідають встановленим вимогам конкретного стандарту чи іншого нормативного документа, визначеного законодавством. Декларацією про відповідність є документально оформлена в установленому порядку заява виробника, де дається гарантія відповідності продукції вимогам, встановленим законодавством.

Ще одним документом є **технічний регламент**, яким є закон України або нормативно-правовий акт, прийнятий Кабінетом Міністрів України, у якому визначено характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких обов'язкове. Він може також містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи способу виробництва.

Нарешті, **свідоцтво про визнання відповідності** – це документ, що засвідчує визнання іноземних документів про підтвердження відповідності продукції вимогам, встановленим законодавством України.

Висновки з четвертого питання

Отже, нами розглянуто питання правового регулювання якості і безпечності сільськогосподарської продукції. Розкрито поняття і зміст якості та безпечності сільськогосподарської продукції. Ми зупинили свою увагу на актуальному питанні правового регулювання використання генетично модифікованих організмів та на правових питаннях стандартизації та сертифікації як форм забезпечення якості й безпечності сільськогосподарської продукції.

ВИСНОВКИ з теми

Таким чином, нами розглянуті основні питання правового регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств: поняття і сутність цієї діяльності, спеціалізація сільськогосподарських товаровиробників, підсобні виробництва і промисли, безпечність та якість сільськогосподарської продукції.

Виробничо-господарською діяльністю сільськогосподарських товаровиробників є сільськогосподарська діяльність, спрямована на виготовлення та реалізацію сільськогосподарської продукції, а також виконання робіт і надання послуг сільськогосподарського призначення. Виробничо-господарську діяльність аграрних товаровиробників можна визначити як врегульовані нормами аграрного права суспільні відносини, спрямовані на самостійне та систематичне виробництво сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження (продуктів харчування, продовольства і сировини промислового призначення), її перероблення, збереження та реалізацію, а також виробництво інших матеріальних цінностей у підсобних виробництвах і промислах з метою одержання прибутку.

Спеціалізація аграрних підприємств – це переважаюче виробництво в них відповідного виду (видів) продукції, для якого тут існують найсприятливіші природно-економічні умови. Основними видами спеціалізації є: територіальна (зональна, мікрозональна, обласна і районна); галузева і внутрішньогалузева (якісно багаторівнева і постадійна) .

Якість сільськогосподарської продукції – це, по-перше, сукупність найвищих за своїм проявом корисних фізико-біологічних властивостей продукції, зумовлених сортовими та породними особливостями, по-друге, здатність повною мірою задовольнити відповідні потреби людини. Безпечною є продукція сільського господарства, яка: 1) ні прямо, ні побічно не створює шкідливого впливу на здоров'я людини; 2) відповідає медико-санітарним вимогам та відповідним технічним стандартам.

Основними формами забезпечення якості і безпечності сільськогосподарської продукції є: нормування, стандартизація і сертифікація, контроль та нагляд.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із нормативно-правовими актами, які стосуються питань державно-правового регулювання сільського господарства;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття та сутність виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Необхідно сформулювати уявлення про спеціалізацію сільськогосподарського виробництва, її основні види та правове значення; про організацію підсобних виробництв і промислів

Потрібно визначити та чітко уявляти собі систему правових заходів, спрямованих на забезпечення якісного виробництва та екологічної безпеки сільськогосподарської продукції.

Слід визначити основні правові форми реалізації сільськогосподарської продукції.

Для самоперевірки доцільно використати такі **контрольні запитання та завдання:**

1. Дайте визначення поняття виробничо-господарської діяльності.
2. Яка мета спеціалізації аграрного виробництва?
3. Як визначається спеціалізація аграрного підприємства?
4. Вкажіть основні напрями виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств.
5. Які існують галузі аграрного виробництва?
6. Що являє собою внутрішньогосподарська спеціалізація?
7. Які існують основні показники ефективності діяльності аграрних підприємств?
8. Визначте основні завдання державної політики в сфері збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів.
9. Що являє собою бізнес-план аграрного підприємства?
10. Дайте визначення агромаркетингу.
11. Що є правовою формою встановлення дилерських відносин за участю аграрних товаровиробників?
12. Визначте напрями реалізації сільськогосподарської продукції аграрним підприємством.
13. Наведіть нормативно-правові акти, на яких ґрунтується визначення понять безпечності та якості сільськогосподарської продукції.
14. Дайте визначення безпечності сільськогосподарської продукції.
15. Визначте поняття якості сільськогосподарської продукції.
16. Розкрийте сутність системи НАССР.
17. Які нормативно-правові акти врегульовують виробництво і застосування трансгенної сільськогосподарської продукції?
18. Визначте особисте ставлення до якості й безпечності харчової продукції, що містить ГМО.
19. Яку роль у виробництві якісної й безпечної продукції сільського господарства виконує стандартизація?
20. У чому полягає мета стандартизації у сільському господарстві?
21. Дайте класифікацію нормативних документів.

22. Чому для сільськогосподарської продукції не застосовуються кодекси (правила) усталеної практики?
23. Дайте визначення стандарту.
24. Розкрийте зміст технічних умов і їхнє значення для якості й безпечності сільськогосподарської продукції.
25. Які індекси застосовуються для нормативних документів національного рівня.
26. Які групи положень чи вимог містить зміст стандартів на сільськогосподарську продукцію залежно від її особливостей?
27. Визначте роль сертифікації у виробництві продукції сільського господарства.
28. Наведіть перелік і визначте зміст документів, що засвідчують проходження сертифікації.

Тема № 7 Правове регулювання фінансової діяльності аграрних товаровиробників

(2 година)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Суб'єкти фіксованого сільськогосподарського податку та вимоги до платників фіксованого сільськогосподарського податку
2. Порядок реєстрації (зняття з реєстрації) платника фіксованого сільськогосподарського податку
3. Об'єкт ФСП та порядок нарахування та сплати фіксованого сільськогосподарського податку
4. Правове регулювання страхування в сільському господарстві

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України від 08.04.2011 - 2011 р., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, стор. 556, стаття 112.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р., № 40, стаття 356.
4. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.12.2004 - 2004 р., № 49, стаття 527.
5. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 30.04.1996 - 1996 р., № 18, стаття 78.
6. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко, Т. В. Курман, О. М. Туєва, Ж. В. Чевичалова, В. П. Жушман, О. О. Погрібний, Н. В. Погорецька, В. С. Кайдашов; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: ФІНН, 2010. — 234 с.
7. Семчик В.І. та ін. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові аспекти: монографія. - К. : Юридична думка, 2008. - 252 с.

Мета лекції: розкриття основних положень правового регулювання фінансових відносин аграрних товаровиробників, зокрема, щодо страхування в сфері АПК, оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Фінансові відносини аграрних товаровиробників займають чільне місце в системі зовнішніх аграрних правовідносин.

Метою цієї лекції є розкриття основних положень правового регулювання фінансових відносин аграрних товаровиробників, зокрема, щодо страхування в сфері АПК, оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Ця лекція присвячена одному із видів зовнішніх аграрних відносин. Лекція з теми «Правове регулювання фінансової діяльності аграрних товаровиробників» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже відносини щодо фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників є елементом предмету аграрного права, а правове регулювання таких відносин відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темою «Державно-правове регулювання сільського господарства». Адже державно-правове регулювання в сільському господарстві здійснюється, зокрема і у фінансовій сфері (наприклад, підтримка у податковій сфері, у сфері страхування).

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

- 1) із загальною теорією держави і права. Правове регулювання є однією із центральних категорій теорії держави і права, вчення про механізм правового регулювання;
- 2) із конституційним правом. Правове регулювання фінансової діяльності аграрних товаровиробників базується на загальних конституційних принципах і положеннях. Нормами конституційного права також визначаються основи правового статусу деяких суб'єктів цього регулювання;
- 3) із адміністративним правом та фінансовим правом, оскільки вони спрямовані на врегулювання відносин у сфері публічних фінансів;
- 4) із податковим правом, оскільки норми останнього регулюють відносини у сфері оподаткування сільськогосподарських товаровиробників;
- 5) із галузями цивільного та господарського права, норми яких регулюють відносини страхування, інші відносини щодо надання фінансових послуг.

1. Суб'єкти фіксованого сільськогосподарського податку та вимоги до платників фіксованого сільськогосподарського податку

У сучасних умовах побудова ефективної системи оподаткування сільського господарства повинна розглядатися як важливий крок на шляху до створення конкурентоспроможного аграрного сектору, що буде значним внеском у загальний економічний розвиток країни. Зважаючи на вступ України до СОТ мають бути переглянуті основні заходи державної підтримки сільського господарства, а пільгове оподаткування входить до списку тих заходів, які повинні з часом скорочуватися (так звана «жовта скринька»).

Основним нормативно-правовим актом, яким закріплено систему як загальнодержавних, так і місцевих податків і зборів (обов'язкових платежів), є Закон України «Про систему оподаткування» 25 червня 1991 р. Особливості в регулюванні відносин агропромислових товаровиробників і держави за допомогою, зокрема, системи оподаткування, здійснюється із широким застосуванням комплексу пільг, що передбачено Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р. (ст. 1).

Особливе місце в системі оподаткування сільського господарства посідають: податок на додану вартість (ПДВ); податок на прибуток підприємств; земельний податок (у т. ч. орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності); фіксований сільськогосподарський податок (ФСП); збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства. Всі зазначені податки та збори об'єднує їх належність до сфери агропромислового комплексу. Так, деякі з них є такими, що передбачені лише для сільськогосподарських підприємств (ФСП), або встановлюють пільгові умови в оподаткуванні таких суб'єктів господарювання (податок на прибуток, ПДВ), або діють при використанні земель сільськогосподарського призначення (земельний податок), або ж надходження від сплати таких податків спрямовуються на підтримку окремих галузей агропромислового комплексу (збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства).

З метою реформування оподаткування сільського господарства та в порядку експерименту Законом України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17 грудня 1998 р. було запроваджено ФСП. Він сплачується за рахунок таких податків і зборів (обов'язкових платежів): податку на прибуток підприємств; плати (податку) за землю; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне водокористування (ст. 1 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»). Інші податки та збори (обов'язкові платежі), визначені Законом України «Про систему оподаткування», сплачуються сільськогосподарськими товаровиробниками в порядку і розмірах, визначених законодавчими актами України.

В економічній літературі виділяється ряд позитивних моментів, пов'язаних безпосередньо із запровадженням ФСП, а саме: прив'язка до кількості та якості основного ресурсу в сільському господарстві — земельних угідь, що спонукає виробників до ефективнішого його використання; фіксований податок враховує сезонність сільськогосподарського виробництва, оскільки найбільші суми ФСП необхідно сплатити в III та IV кварталах року, коли підприємства починають одержувати кошти від реалізації своєї продукції. Крім того, за існування ФСП аграрні підприємства не зацікавлені у заниженні даних про обсяги продажу

продукції або виплату заробітної плати в натурі лише для мінімізації податків. Це призводить до поступового виведення аграрної економіки з тіні та створює умови для отримання достовірної статистичної інформації щодо виробництва та продажу аграрної продукції. Взагалі ж, за рахунок низького податкового навантаження, ФСП позитивно впливає на прибутковість виробників сільськогосподарської продукції. Така система оподаткування може стимулювати виробництво без створення значних фінансових витрат на ведення податкового обліку. Таким чином, запровадження ФСП є досить суттєвою підтримкою для дрібних сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських та особистих селянських господарств.

Особи можуть бути зареєстровані як платники ФСП, якщо вони є сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм, передбачених законами України, селянськими та іншими господарствами, які займаються виробництвом (вироснуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також рибницькі, рибальські та риболовецькі господарства, які займаються розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу (п. 1 ст. 2 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»).

Наступна група суб'єктів, які підпадають під дію Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок», це: рибальські, рибницькі та риболовецькі господарства. Визначення рибогосподарського підприємства, яке включає в себе і рибницьке, і рибальське, і рибопереробне підприємство, міститься у Законі України «Про загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року» від 19 лютого 2004р. Під таким підприємством розуміється суб'єкт підприємницької діяльності, основними видами діяльності якого є вилов (збирання), відтворення, вирощування, переробка риби та інших водних живих ресурсів і продукції з них, а сума, одержана від їх реалізації, перевищує 50 відсотків загальної суми валового доходу підприємства (ст. 1). Розмежувати ж зазначені види господарств (підприємств) можливо лише за сферою їх дії. Так, рибальські підприємства діють у сфері рибальства (підгалузі рибного господарства) і займаються промислом риби та інших водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах; рибницькі — у сфері рибництва (підгалузь рибного господарства) і займаються розведенням та вирощуванням риби та інших водних живих ресурсів у спеціально створених штучних умовах або визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах (ст. 1 Закону).

Окремі вимоги до платників фіксованого сільськогосподарського податку

Обов'язковою вимогою Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» щодо сільськогосподарських підприємств є їх діяльність у виробництві сільськогосподарської продукції. Що стосується самого терміна «сільськогосподарське виробництво», то він не отримав належного закріплення в аграрному законодавстві. Найбільш загальне поняття «сільське господарство», яке ототожнюється із терміном сільськогосподарське виробництво, наведене в Законі України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років», згідно з яким це — вид господарської діяльності з виробництва продукції, яка пов'язана з біологічними процесами її вирощування, призначеної для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі (ст. 1).

Окремо слід зупинитися на тенденції включення до мети діяльності сільськогосподарських підприємств не тільки виробництва, а й переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. На наш погляд, це є цілком виправданим, адже практично кожний суб'єкт господарювання виробляє продукцію з метою її подальшої реалізації, зацікавлений у первинній переробці виробленої продукції з метою «поліпшення якості виробленої продукції, що безпосередньо підвищує її ринкову вартість»^[1]. Таким чином, сільськогосподарське виробництво на сьогоднішній день є досить складним явищем і включає в себе відносини не тільки щодо безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції, а також щодо її переробки і реалізації. Слід звернути увагу, що діяльність з переробки може бути віднесена до сільськогосподарської, якщо вона здійснюється тільки в рамках підсобних підприємств і промислів сільськогосподарського товаровиробника^[2].

Таким чином, підприємство, яке реєструється як платник ФСП, повинне: бути сільськогосподарським підприємством різних організаційно-правових форм, передбачених законами України, селянським та іншим господарством, основним видом діяльності якого є сільськогосподарське виробництво, коди якого підтверджуються довідкою управління статистики; мати у наявності об'єкт оподаткування, зокрема площі сільгоспугідь (ріллі, сіножатей, пасовищ та багаторічних насаджень), їх грошову оцінку, що підтверджується довідкою органів земельних ресурсів, для яких законом встановлені ставки ФСП; дотримуватися критерію, відповідно до якого сума, одержана, зокрема, від реалізації сільгосппродукції, що вироблена (вирощена) на сільськогосподарських угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому в користування, та продуктів її переробки на власних підприємствах за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу підприємства (Лист Державної податкової адміністрації України «Щодо переходу на сплату фіксованого сільськогосподарського податку у 2007 році підприємства, що займається вирощуванням шампінйонів» від 11 грудня 2006 р. № 23082/7/15-0617).

Не можуть бути платниками ФСП суб'єкти господарювання, які реалізують інвестиційні або інноваційні проекти у спеціальних (вільних) економічних зонах, на територіях пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності, в умовах технологічних парків, реалізують інноваційні проекти відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» або зареєстровані платниками єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва від 4 липня 2002 р.

Законодавство чітко регламентує, що сума, отримана платником податку від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки (крім підакцизних товарів, за винятком виноматеріалів виноградних (коди згідно з УКТ ЗЕД 2204 29—2204 30), вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції), включає доходи, отримані від: реалізації продукції рослинництва і тваринництва, що вироблена (вирощена) на угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому в користування, та продуктів її переробки на власних підприємствах; реалізації продукції рибницьких, рибальських та риболовецьких господарств, які займаються розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), і продуктів її переробки на власних підприємствах; реалізації продукції, що вироблена із сировини власного виробництва на давальницьких умовах, незалежно від територіального розміщення переробного підприємства (п 4. Положення про порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. №658).

У разі коли сільськогосподарське підприємство утворюється шляхом злиття, приєднання, перетворення, поділу або виділення, у рік такого утворення до суми, отриманої від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки (крім підакцизних товарів, за винятком виноматеріалів виноградних (коди згідно з УКТ ЗЕД 2204 29—2204 30), вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції), включаються також доходи, отримані протягом останнього податкового періоду від надання супутніх послуг, перелік яких затверджується наказом Міністерства аграрної політики України від 19 січня 2007 р. № 25.

Якщо особа створюється шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення згідно з нормами ЦК України (статті 106—109), то норма щодо дотримання не менш як 75 відсотків загальної суми валового доходу від реалізації (поставки) сільськогосподарської продукції (супутніх послуг) протягом останнього

податкового періоду поширюється солідарно на усіх осіб, які зливаються або приєднуються; кожну окрему особу, створену шляхом поділу або виділу; особу, створену шляхом перетворення (п. 1 ст. 2 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»).

Висновки з першого питання

В межах першого питання нами розглянуто склад та особливості оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Особливе місце в системі оподаткування сільського господарства посідають: податок на додану вартість; податок на прибуток підприємств; земельний податок (у т. ч. орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності); фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства.

З метою реформування оподаткування сільського господарства в Україні запроваджено фіксований сільськогосподарський податок. Він сплачується в рахунок таких податків і зборів (обов'язкових платежів): податку на прибуток підприємств; плати (податку) за землю; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне водокористування.

Особи можуть бути зареєстровані як платники ФСП, якщо вони є сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм, передбачених законами України, селянськими та іншими господарствами, які займаються виробництвом (вироснуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також рибницькі, рибальські та риболовецькі господарства, які займаються розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу.

2. Порядок реєстрації (зняття з реєстрації) платника фіксованого сільськогосподарського податку

Для отримання реєстрації як платника ФСП особа має подати відповідному податковому органу документи за переліком, який встановлюється за процедурою, визначеною законом для подання податкової звітності. Сільськогосподарське підприємство, утворене протягом року шляхом злиття,

приєднання або перетворення платників податку, подає протягом 20 календарних днів місяця, що настає за місяцем його утворення, до органів державної податкової служби за своїм місцезнаходженням та за місцем розташування земельних ділянок розрахунків фіксованого сільськогосподарського податку за період від дати утворення до кінця поточного року для набуття статусу платника податку, а також усіх прав і обов'язків щодо погашення податкових зобов'язань або боргів, які передані йому як правонаступнику. Довідка про надання або підтвердження статусу платника податку видається протягом десяти робочих днів після дати подання податкового розрахунку органом державної податкової служби за місцезнаходженням платника податку (пункти 10—11 вищезазначеного Положення).

Особа знімається з податкової реєстрації як платник ФСП за власною ініціативою, якщо вона подає письмову заяву щодо добровільного зняття з такої реєстрації. У випадку якщо така особа підпадає під регулювання норм Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», а також якщо вона ліквідується, у тому числі шляхом злиття, приєднання або перетворення (п. 3 ст. 2 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»), вона знімається з податкової реєстрації за рішенням податкового органу. Крім того, у разі коли у звітному податковому періоді валовий дохід від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки становить менш як 75 відсотків загальної суми валового доходу, підприємство сплачує податки у наступному звітному періоді на загальних підставах. Зміна порядку сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) протягом звітного (податкового) року не допускається (пункти 7—8 ст. 2 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»).

Висновки з другого питання

В цьому питанні нами розглянуто особливості процедурно-реєстраційних відносин, які виникають у зв'язку із реєстрацією (зняттям з реєстрації) платника фіксованого сільськогосподарського податку.

3. Об'єкт ФСП та порядок нарахування та сплати фіксованого сільськогосподарського податку

Об'єктом оподаткування для платників ФСП є площа сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданих йому у користування, в тому числі на умовах оренди, а також земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах). Тобто механізм нарахування такого податку виявляється у зростанні його залежності від обсягів та якості землі, яка знаходиться у власності (користуванні) сільськогосподарських підприємств.

У випадку коли у звітному періоді відбувається зміна площ сільськогосподарських угідь, у зв'язку з набуттям права землевласника або землекористувача відповідно землевласник чи землекористувач зобов'язаний здійснити уточнення сум податкових платежів на період до закінчення податкового року і протягом місяця надати розрахунки до органів державної податкової служби за місцем розташування земельної ділянки та до органу державної податкової служби за місцем знаходження платника податку (ч. 2 ст. 3 вищезазначеного Закону).

Визначення об'єкта оподаткування має суттєве практичне значення. Так, за роз'ясненням Державної податкової адміністрації України, наприклад підприємства, які займаються лише відгодівлею великої рогатої худоби, птиці та свиней, не вирощуючи, а закупаючи при цьому необхідну для відгодівлі сільгосппродукцію, у своїй більшості не мають об'єкта оподаткування для визначення суми ФСП на поточний рік, виходячи з площі земельних ділянок та ставок ФСП, встановлених Законом, а відповідно не мають права реєструватись як платники ФСП (Лист Державної податкової адміністрації України «Про розгляд звернення (щодо питань оподаткування фіксованим сільськогосподарським податком)» від 6 грудня 2005 р. № 11924/6/15-0616).

Ставка ФСП з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до їх грошової оцінки, проведеної за станом на 1 липня 1995 р., відповідно до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213 у таких розмірах:

— для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,15;

— для багаторічних насаджень — 0,09;

— для земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення,

виращування та вилову риби у внутрішніх водоймах, — 0,45 відсотка грошової оцінки одиниці площі ріллі по областях та Автономній Республіці Крим.

Для платників податку, які здійснюють діяльність у гірських зонах та на поліських територіях, ставка ФСП з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до їх грошової оцінки, проведеної також за станом на 1 липня 1995 р., в таких розмірах:

— для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,09;

— для багаторічних насаджень — 0,03 (ст. 4 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»).

Порядок нарахування та сплати фіксованого сільськогосподарського податку

Законодавством передбачено окремий порядок нарахування та сплати ФСП. Так, сільськогосподарські підприємства для набуття і підтвердження статусу платників податку самостійно обчислюють суму такого податку за формою, встановленою Державною податковою адміністрацією, та до 1 лютого поточного року подають: загальний розрахунок ФСП на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок, з якої справляється податок до органу державної податкової служби за своїм місцезнаходженням; звітний розрахунок ФСП окремо за кожною земельною ділянкою до органу державної податкової служби за місцем розташування такої земельної ділянки; розрахунок питомої ваги доходу від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки в загальній сумі валового доходу підприємства за попередній звітний (податковий) рік до органів державної податкової служби за своїм місцезнаходженням та за місцем розташування земельних ділянок за формою, встановленою Мінагрополітики разом з Державною податковою адміністрацією; витяг з державного земельного кадастру про склад земель сільськогосподарських угідь та їх грошову оцінку до органів державної податкової служби за своїм місцезнаходженням та за місцем розташування земельних ділянок (п. 5 Положення про порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку). Причому в разі використання сільськогосподарськими підприємствами земельних ділянок, правовстановлюючі документи яких проходять процедуру оформлення і ще не зареєстровані в базі даних структурних підрозділів Центру державного земельного кадастру, для розрахунку ФСП необхідно брати облікові дані про їх площі, надані відділами Держкомзему, у районах. Після їх реєстрації користуватися даними структурних підрозділів Центру державного земельного кадастру (лист Державного комітету України із земельних ресурсів від 20 березня 2009 р. № 14-22-6/2725).

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» у випадку, коли у звітному періоді відбувається зміна площ сільськогосподарських угідь, у зв'язку з набуттям права землевласника або землекористувача відповідно землевласник чи землекористувач зобов'язаний здійснити уточнення сум податкових платежів на період до закінчення податкового року і протягом місяця надати розрахунки до органів державної податкової служби за місцем розташування земельної ділянки та до органу державної податкової служби за місцем знаходження платника податку.

Сплата податку проводиться щомісячно протягом 30 календарних днів, наступних за останнім календарним днем базового звітного (податкового) місяця, у розмірі третини суми податку, визначеної на кожний квартал від річної суми податку, у таких розмірах: у I кварталі — 10%; у II кварталі — 10%; у III кварталі — 50%; у IV кварталі — 30% (ст. 5 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»).

У разі виникнення форс-мажорних обставин (стихійне лихо, дія обставин непереборної сили) по кожному конкретному платнику податку за його клопотанням Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за погодженням з Мінфіном України та Мінагрополітики України (за винятком безнадійного податкового боргу, який підлягає списанню відповідно до Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами»), приймається рішення про реструктуризацію (відстрочку) сплати ФСП (ст. 9 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»).

Під реструктуризацією (відстрочкою) у даному випадку розуміють перенесення сплати суми фіксованого сільськогосподарського податку, нарахованої з дати виникнення форс-мажорних обставин до кінця року, в якому виникли дані обставини, на більш пізній термін (за винятком безнадійного податкового боргу, який підлягає списанню відповідно до Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (п. 1.3 Порядку проведення органами державної податкової служби реструктуризації (відстрочки) сплати сум фіксованого сільськогосподарського податку у випадку виникнення форс-мажорних обставин, затвердженого наказом Державної податкової адміністрації України від 28 вересня 2004 р. № 562).

Реструктуризацію (відстрочку) можуть надавати в межах своїх повноважень по кожному окремому випадку: Державна податкова адміністрація України — без обмежень суми; державні податкові адміністрації в Автономній республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі — на суму не більше 3 млн. грн.; державні податкові інспекції в містах з районним поділом (крім міст Києва і

Севастополя), в районах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонних та об'єднаних державних податкових інспекціях — на суму до 30 тис. грн.. (п. 2 Порядку проведення органами державної податкової служби реструктуризації (відстрочки) сплати сум фіксованого сільськогосподарського податку у випадку виникнення форс-мажорних обставин). Реструктуризації (відстрочці) підлягає сума ФСП нарахована за період з дати виникнення форс-мажорних обставин до кінця року, в якому ці обставини виникли (п. 3.2 вищезазначеного Порядку).

Платники податку перераховують у визначений строк загальну суму коштів на відповідний рахунок місцевого бюджету за місцем розташування земельної ділянки (ст. 6 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»). Єдині правила обчислення ФСП і складання податкового розрахунку встановлені наказом Державної податкової адміністрації України «Про заходи щодо забезпечення виконання Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 27 квітня 1999 р. № 230. Контроль за своєчасним і повним надходженням сум ФСП здійснюють органи Державної податкової служби (ст. 7 вищезазначеного Закону).

Висновки з третього питання

Таким чином, нами розглянуто питання об'єкту фіксованого сільськогосподарського податку. Ним є площа сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданих йому у користування, в тому числі на умовах оренди, а також земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах). Тобто механізм нарахування такого податку виявляється у зростанні його залежності від обсягів та якості землі, яка знаходиться у власності (користуванні) сільськогосподарських підприємств.

Ставка ФСП з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до їх грошової оцінки. Розміри ставок диференційовані залежно від категорій земельних ділянок.

Сплата ФСП проводиться щомісячно протягом 30 календарних днів, наступних за останнім календарним днем базового звітного (податкового) місяця, у розмірі третини суми податку, визначеної на кожний квартал від річної суми податку, у таких розмірах: у I кварталі — 10%; у II кварталі — 10%; у III кварталі — 50%; у IV кварталі — 30%.

4. Правове регулювання страхування в сільському господарстві

Поняття та класифікація видів страхування у сільському господарстві

Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. визначив страхування як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів, визначив форми проведення страхування та передбачив договірну природу виникнення страхових правовідносин.

Щодо нормативно-правових актів, що передбачають державну підтримку страхування сільськогосподарських ризиків, то тільки з 1 січня 2005 р. набув чинності Закон України «Про державну підтримку сільського господарства в Україні», який передбачає надання страхової субсидії за рахунок Фонду аграрних страхових субсидій. Хоча проблем з механізмом реалізації цього питання є багато: неналежне фінансування законодавчих програм, несвоєчасне прийняття підзаконних нормативних актів урядом щодо порядку використання бюджетних коштів на передбачені кошти та ряд інших. Позитивним кроком можна було б вважати прийняття закону про страхування у сільському господарстві, який так і залишається лише проектом, що визначає поняття сільськогосподарського страхування, його суб'єкти, предмет та враховує багато специфічних ознак страхування саме у сільському господарстві.

Серед основних підходів до класифікації страхування є класифікація за юридичними ознаками. Відповідно до міжнародних норм, за якими в багатьох країнах світу проводиться ліцензування страхової діяльності, виділяються певні класи страхування. Так, згідно з директивами ЄС з 1978 р. країни-члени цієї організації використовують класифікацію, яка охоплює 7 класів довгострокового страхування (життя і пенсії) та 18 класів загального страхування, серед яких є: страхування наземних транспортних засобів, страхування вантажів, страхування від пожеж та стихійного лиха, страхування власності, страхування відповідальності моторизованих транспортних засобів, страхування загальної відповідальності, страхування застави, страхування кредитів, страхування фінансових витрат. В Україні застосовується подібний

підхід при видачі ліцензій страховикам, який передбачає більше 20 видів страхування (замість класів).

Класифікація страхування здійснюється також за об'єктами, та передбачає виділення галузей, підгалузей та видів страхування, а саме: майнове страхування, особисте страхування, страхування відповідальності та страхування підприємницьких ризиків. До галузі майнового страхування належать наступні види страхування, що характерні для суб'єктів аграрного права: страхування наземного транспорту, страхування тварин, страхування вантажу, страхування урожаю сільськогосподарських культур тощо. До сфери страхування відповідальності належать: екологічне страхування, страхування відповідальності аграрних товаровиробників за якість продукції, страхування професійної відповідальності, страхування кредитних ризиків, страхування експортно-імпортних операцій, страхування біржових операцій інші види. До сфери страхування підприємницьких ризиків відносять: страхування невиконання договірних зобов'язань, страхування перерв у виробництві, страхування на випадок введення нової техніки, технологій, страхування інвестицій та інші види.

Об'єкт страхування є вирішальним чинником, від якого залежить форма проведення страхування, характер договору страхування та його істотні умови. **Форма страхування** — порядок організації страхування на засадах добровільності або обов'язковості. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про страхування» передбачено такі види обов'язкового страхування для суб'єктів аграрного права:

- страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;
- страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України;
- страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субвенцій за шкоду, заподіяну третім особам;
- страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування.

Для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору,

особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків.

Добровільне страхування — це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог законодавства про страхування. Серед видів добровільного страхування є: страхування життя; страхування від нещасних випадків; медичне страхування (безперервне страхування здоров'я); страхування здоров'я на випадок хвороби; страхування залізничного транспорту; страхування наземного транспорту (крім залізничного); страхування повітряного транспорту; страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту); страхування вантажів та багажу (вантажобагажу); страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ (ст. 6 Закону України «Про страхування»). Перелік видів добровільного страхування, що встановлений у законодавстві, не є вичерпним.

Порівняльна характеристика обов'язкового та добровільного страхування дає можливість зробити такі висновки:

- 1) страхові правовідносини щодо обов'язкового страхування виникають на підставі нормативно-правових актів, які встановлюють перелік об'єктів, обсяг страхової відповідальності, рівень або норми страхового забезпечення, порядок визначення тарифних ставок, періодичність внесення страхових платежів, основні права та обов'язки страховиків та страхувальників; на відміну від добровільного, де всі умови страхування встановлюються договором з урахуванням страхового законодавства;
- 2) суцільне охоплення обов'язковим страхуванням об'єктів, визначених у законі, на відміну від добровільного страхування, де охоплення є вибіркоvim та залежить від бажання страхувальника;
- 3) обов'язкове страхування є безстроковим та діє протягом усього періоду, поки страхувальник користується застрахованим об'єктом або виконує певні обов'язки. При переході майна до іншого страхувальника страхування не припиняється, а втрачає силу лише при загибелі застрахованого майна або припиненні виконання обов'язків. Добровільне страхування носить строковий характер;
- 4) для обов'язкового страхування передбачено нормування страхового забезпечення, на відміну від добровільного страхування, де страхове забезпечення залежить від бажання страхувальника.

Договір страхування за участю сільськогосподарських підприємств: поняття, зміст та специфіка

Правове дослідження положень ЦК України (ст. 979), Закону України «Про страхування» (п. 16 ст. 6, пункти 11, 30, 35 ст. 7 та ч. 2 ст. 7) та відповідних положень Закону України «Про державну підтримку сільського господарства в Україні» (пункти 10.1, 10.4 ст. 10) дає підстави стверджувати, що страхові правовідносини сільськогосподарських підприємств мають форму обов'язкового або добровільного та виникають на підставі договору, причому обов'язкова форма хоча і ґрунтується на законі, який зобов'язує визначених у ньому осіб у якості страхувальників укладати зі страховиками договори у визначених випадках, теж опосередковується договором страхування. Тобто саме договір відіграє головну правову форму страхових відносин сільськогосподарських підприємств.

Договір страхування — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору. Договір страхування має приватноправову природу, хоча на різних етапах здійснення страхових правовідносин спостерігаються елементи публічного права, оскільки страховиком є юридична особа, яка спеціально створена для здійснення страхової діяльності та має ліцензію на її здійснення. При укладенні договорів майнового страхування та страхування відповідальності страхувальники за згодою застрахованої особи або самостійно мають право визна^{чати} особу для одержання страхової виплати (вигодонабувача), а також змінювати її до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування чи не впливає із його суті. При майновому страхуванні вигодонабувачами, як правило, є власники застрахованого майна. Так, наприклад, відповідно до ст. 8 Закону України «Про іпотеку» іпотекодавець зобов'язаний застрахувати предмет іпотеки на його повну вартість від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування, якщо іпотечним договором цей обов'язок не покладено на іпотекодержателя.

Договори страхування укладаються відповідно до правил страхування, що розробляються кожною страховою компанією окремо. Договір страхування повинен містити: назву документа; назву та адресу страховика; прізвище, ім'я, по батькові або назву страхувальника та застрахованої особи, їх адреси та дати народження; прізвище, ім'я, по батькові, дату народження або назву вигодонабувача та його адресу; зазначення предмета договору страхування; розмір страхової суми за договором страхування іншим, ніж договір

страхування життя; розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат за договором страхування життя; перелік страхових випадків; розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати; страховий тариф (страховий тариф не визначається для страхових випадків, для яких не встановлюється страхова сума; строк дії договору; порядок зміни і припинення дії договору; умови здійснення страхової виплати; причини відмови у страховій виплаті; права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; інші умови за згодою сторін; підписи сторін.

Зміст договору страхування визначається в першу чергу Законом України «Про страхування» (статті 20, 21), Правилами страхування, що розробляються та затверджуються самими страховиками, та договорами страхування. До обов'язків страхувальника—сільськогосподарського підприємства належать: своєчасно вносити страхові платежі; при укладанні договору страхування надати інформацію страховикові про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику; при укладенні договору страхування повідомити страховика про інші чинні договори страхування щодо цього предмета договору; вживати заходів щодо запобігання та зменшення збитків, завданих внаслідок настання страхового випадку; повідомити страховика про настання страхового випадку в строк, передбачений умовами страхування. Умовами договору страхування можуть бути передбачені також інші обов'язки страхувальника, виходячи із об'єкта страхування. Наприклад, повідомити про втрату ключів від транспортного засобу, блокуючих пристроїв, гаражу, де зберігається транспортний засіб, протягом 24 годин з моменту такої втрати; вжити необхідних та доцільних заходів, у тому числі рекомендованих страховиком, для запобігання збільшення ступеня ризику, настання страхового випадку, збільшенню збитків внаслідок настання страхового випадку тощо.

Відповідно до статей 640,983 ЦК України договір страхування набуває юридичної сили лише після вчинення страхувальником певної дії, а саме внесення страхового платежу. Це означає, що факт досягнення згоди за всіма істотними умовами договору страхування і підписання договору не має юридичної сили та не породжує жодних прав та обов'язків для сторін. Таким чином, договір страхування є реальним.

Для укладання договору страхування страхувальник подає страховику письмову заяву за формою, встановленою страховиком, або іншим чином заявляє про свій намір укласти договір страхування. При укладанні договору страхування страховик має право запросити у страхувальника баланс або довідку про фінансовий стан, підтверджені аудитором (аудиторською фірмою), та інші документи, необхідні для оцінки страховиком страхового ризику.

Дія договору страхування припиняється та втрачає чинність за згодою сторін, а також у разі: 1) закінчення строку дії; 2) виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі; 3) несплати страхувальником страхових платежів у встановлені договором строки. При цьому договір вважається достроково припиненим у випадку, якщо перший (або черговий) страховий платіж не був сплачений за письмовою вимогою страховика протягом десяти робочих днів з дня пред'явлення такої вимоги страхувальнику, якщо інше не передбачено умовами договору; 4) ліквідації страхувальника-юридичної особи або смерті страхувальника-фізичної особи чи втрати ним дієздатності, за винятком випадків, передбачених статтями 22,23 і 24 Закону України «Про страхування»; 5) ліквідації страховика у порядку, встановленому законодавством України; 6) прийняття судового рішення про визнання договору страхування недійсним; 7) в інших випадках, передбачених законодавством України. Дія договору страхування може бути достроково припинена за вимогою страхувальника або страховика, якщо це передбачено умовами договору страхування. До специфічних ознак договорів страхування за участю сільськогосподарських підприємств можна віднести: суб'єктивний склад, принципи укладання таких договорів та їх предмет.

Сільськогосподарське підприємство, що виступає страхувальником у договорі страхування, має цілісну, комплексну правосуб'єктність, яка обумовлена статутною діяльністю, на яку, в свою чергу, впливає сезонність сільськогосподарського виробництва, а також використання ним земель сільськогосподарського призначення. Однією зі складових комплексної правосуб'єктності сільськогосподарського підприємства є цивільна правосуб'єктність, що характеризує його як юридичну особу, якій притаманні всі ознаки, характерні для таких осіб (статті 80—93 ЦК України). Реалізуючи таку складову цивільної правосуб'єктності, як майнову правосуб'єктність (зміст якої складають здатність до володіння та реалізації сукупності прав та обов'язків, які має сільськогосподарське підприємство стосовно певного кола майна) та правосуб'єктність господарську, сільськогосподарське підприємство стає суб'єктом договору страхування. Отже, страхувальником (суб'єктом договору страхування) може бути будь-яка юридична особа, яка є власником або виробником товарної сільськогосподарської продукції, незалежно від форми власності і господарювання; сільськогосподарські підприємства, навчальні та дослідно-виробничі заклади, фабрики, кооперативи, фермерські, селянські господарства, розташовані на території України та ті, що уклали зі страховиком договір страхування. Особливість, пов'язана із принципами укладання договорів страхування за участю сільськогосподарських підприємств, полягає у комплексності правовідносин, що виникають при їх укладанні, а саме у поєднанні цивільно-правового начала договірних відносин та особливостей їх суб'єктивного складу — сільськогосподарських підприємств. Виходячи з того, що предметом аграрного права є урегульовані нормами аграрного та

традиційних галузей права, засновані на багатоукладності форм власності та форм господарювання реальні суспільні відносини, об'єднані цілями, завданнями суб'єктів аграрного підприємництва (якими є сільськогосподарські підприємства), їхньою діяльністю з виробництва продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, є підстави стверджувати, що страхові правовідносини сільськогосподарських підприємств є частиною зовнішніх аграрних правовідносин, що входять до відповідного предмета правового регулювання.

Основні умови та порядок страхування майна сільськогосподарських підприємств

Правове регулювання страхування майна сільськогосподарських підприємств здійснюється рядом нормативно-правових актів. У першу чергу — це Закон України «Про державну підтримку сільського господарства», який визначив основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку. Відповідно до ст. 10 цього Закону (в редакції від 4 червня 2009 р.) об'єктами страхування є сільськогосподарська продукція та капітальні активи. Страхування ризиків загибелі (втрати) сільськогосподарської продукції (її частини) та капітальних активів проводиться товаровиробником сільськогосподарської продукції в добровільній формі та здійснюється на основі договору між страхувальником та страховиком. Закон встановлює, що **комплексне страхування** — це страхування на випадок знищення або пошкодження об'єкта внаслідок певного переліку (комплексу) несприятливих подій.

При страхуванні сільськогосподарських культур до такого переліку належать: а) вимерзання, ожеледь, заморозок, льодова кірка; б) град, буря, ураган, шквал, удар блискавки та пожежі, спричинені нею; в) зливи та повені, затяжні дощі; г) сель, лавина, земельний зсув; ґ) посуха чи зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню, суховії; д) землетрус; є) епітофітотійний розвиток хвороб, розмноження шкідників рослин та хвороб, що стали наслідком несприятливих подій, визначених у пунктах «а»—«д»; є) крадіжки та протиправні дії третіх осіб.

При страхуванні сільськогосподарських тварин до такого переліку належать: а) інфекційні хвороби, пожежі, стихійне лихо; б) нещасний випадок; в) вимушений забій (знищення) за розпорядженням спеціалістів ветеринарної медицини у зв'язку із заходами боротьби з інфекційними хворобами; г) неможливість використання тварин за призначенням (для племінних тварин). Об'єктом комплексного страхування є будь-який з таких об'єктів (їх комбінація): а) сума витрат, понесених у зв'язку з виробництвом окремого виду сільськогосподарської продукції; б) очікувана вартість сільськогосподарської

продукції, що виробляється; в) очікуваний дохід (прибуток) від продажу сільськогосподарської продукції, що виробляється.

Індексним вважається страхування ризику втрати врожаю окремої сільськогосподарської культури щодо усереднених натуральних показників її врожайності на визначеній території за попередні п'ять маркетингових періодів. Для цілей розрахунку розміру страхової виплати за індексним страхуванням використовується спотова ціна метричної одиниці застрахованої сільськогосподарської продукції, діюча на організованому аграрному ринку на момент виникнення страхового випадку.

Для визначених цим законом цілей передбачається створення **Фонду аграрних страхових субсидій** (далі — ФАСС), який є державною спеціалізованою установою, яка створюється для надання страхових субсидій виробникам сільськогосподарської продукції. Фінансовою основою для функціонування ФАСС є первинний внесок з державного бюджету, кредити державного бюджету та обов'язкові відрахування зроблені страховиками від суми страхових премій, отриманих внаслідок обов'язкового або добровільного страхування окремих видів сільськогосподарської продукції, такі відрахування включаються до системи оподаткування України. Розмір обов'язкових відрахувань до ФАСС становить 2 відсотки від сум страхових премій (страхових платежів), зазначених у підпункті 11.2.1, збільшених на суму будь-яких інших платежів або компенсацій страховику у зв'язку з таким страхуванням, що надаються страхувальником або від його імені третьою особою. Що стосується витрат ФАСС, то вони спрямовуються на: а) надання страхової субсидії у розмірі 50 відсотків від вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку при комплексному та індексному страхуванні сільськогосподарської продукції, а також страхуванні капітальних активів за правилами, встановленими Законом України «Про державну підтримку сільського господарства»; б) надання страхової субсидії у розмірі 50 відсотків страхової франшизи при настанні страхового випадку за комплексним та індексним страхуванням сільськогосподарської продукції, а також страхуванням капітальних активів.

Порядок здійснення ФАССом виплати страхових субсидій визначається щорічно постановами уряду. Наприклад, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання у 2007 році коштів, передбачених у державному бюджеті на здешевлення вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктам аграрного ринку» від 21 лютого 2007 р. № 261 компенсація виплачується суб'єктам аграрного ринку, що застрахували ризики загибелі (втрати) сільськогосподарської продукції (пшениці, жита, суміші пшениці та жита, ячменю, вівса, кукурудзи, соєвих бобів, льону, ріпаку, соняшнику, хмелю, цукрових буряків, тритікале, гороху, гречки, проса, коноплі на тресту та рису) згідно з правилами комплексного та

індексного страхування (далі — страхувальники), у розмірі 50 відсотків вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених ними, у межах страхової премії (внеску), яка не перевищує 5 відсотків суми застрахованого ризику, розрахованого виходячи з розміру мінімальної закупівельної ціни на окремий об'єкт державного цінового регулювання.

На сільськогосподарську продукцію, яка не визначена об'єктом державного цінового регулювання, а також на сільськогосподарську продукцію, що є об'єктом державного цінового регулювання, але на яку не запроваджено державного цінового регулювання або не встановлено мінімальну закупівельну ціну, сума застрахованого ризику розраховується виходячи з визначеної відповідно до правил біржової торгівлі котирувальної ціни, яка склалася на акредитованих товарних біржах України на момент укладення договору страхування. У разі коли біржові торги за зазначеною продукцією на дату укладення договору страхування не проводилися, сума застрахованого ризику розраховується відповідно до цін, що склалися на попередніх біржових торгах (на умовах споту, франко-складу).

Компенсація виплачується страхувальникам, які навесні щодо озимих та ярих культур до 1 липня 2008 р., а восени щодо озимих до 25 листопада 2008 р. уклали договір страхування із страховою компанією, що має ліцензію на провадження відповідного виду страхування. На практиці, виходячи із норм страхового законодавства, розрізняють два види страхування у сільському господарстві — це страхування, що підлягає субсидуванню, та комерційне страхування.

Страхування, що підлягає субсидуванню, регулюється також постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності» від 11 липня 2002 р. № 1000 (далі — Постанова № 1000) та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків» від 23 квітня 2003 р. № 590 (далі — Постанова № 590).

Постанова № 1000 визначає об'єктом обов'язкового страхування майнові інтереси, що не суперечать законодавству і пов'язані з неотриманням або недоотриманням врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, зернових культур і цукрових буряків — сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності. До страхових ризиків, на випадок яких проводиться обов'язкове страхування, належать град, пожежа, вимерзання, ураган, буря,

злива, зсув, повінь, сель, посуха, повне раптове знищення посівів карантинними шкідниками.

Страховим випадком вважається заподіяння страхувальнику прямих збитків у результаті часткової або повної загибелі врожаю сільськогосподарських культур, багаторічних насаджень, врожаю зернових культур і цукрових буряків унаслідок прямої дії страхових ризиків. Страхова сума обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур визначається в розмірі вартості врожаю, яка обчислюється шляхом множення середньої врожайності з гектара за останні п'ять років, за даними обліку страхувальника, на ціну 1 центнера продукції, що склалася за минулий рік (або за згодою сторін на заставну ціну цього виду продукції, визначену в установленому порядку), та на фактичну площу, з якої збиратиметься врожай. Страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування у разі: навмисних дій страхувальника, спрямованих на настання страхового випадку. Зазначена норма не поширюється на дії, пов'язані з виконанням ним громадянського чи службового обов'язку, в стані необхідної оборони (без перевищення її меж) або захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації. Кваліфікація дій страхувальника, на користь якого укладено договір обов'язкового страхування, встановлюється відповідно до законодавства; подання страхувальником свідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку; отримання страхувальником повного відшкодування збитків за майновим страхуванням від особи, винної у їх заподіянні; порушення страхувальником агротехнічних вимог до вирощування сільськогосподарської культури та правил протипожежної безпеки; інших випадків, передбачених законодавством. Укладання договорів страхування здійснюється на період одного сезону (циклу) вирощування сільськогосподарської культури, строк дії договору страхування не може бути більшим та довшим за термін збирання майбутнього (очікуваного) врожаю, встановленого згідно з агротехнічними вимогами для певного регіону.

Відповідно до Постанови № 590 об'єктом обов'язкового страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству, пов'язані із загибеллю, знищенням, вимушеним забоєм тварин, які належать на правах державної, комунальної або приватної власності страхувальнику, внаслідок хвороб, стихійного лиха та нещасних випадків. Такими тваринами є племінні тварини: велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні (чистопорідні або одержані за затвердженою програмою породного вдосконалення тварини, що мають племінну (генетичну) цінність і можуть використовуватися в селекційному процесі) віком від одного року; зоопаркові тварини віком від одного року; циркові тварини віком від одного року. До страхових ризиків, на випадок яких проводиться обов'язкове страхування, належать загибель, знищення, вимушений забій тварин внаслідок інфекційних хвороб, пожежі, вибуху, урагану, блискавки, дії електричного струму, сонячного або теплового удару, землетрусу, повені, обвалу, бурі,

бурану, граду, замерзання, задушення, отруєння травами або речовинами, укусу змії або отруйних комах, утеплення, падіння в ущелину, потрапляння під транспортні засоби та інших травматичних ушкоджень. Страховим випадком є подія, передбачена договором обов'язкового страхування, з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування страхувальнику. Страхова сума обов'язкового страхування визначається за балансовою вартістю, але не повинна перевищувати ринкової вартості тварин. Розмір страхових платежів і термін їх внесення визначаються у договорі обов'язкового страхування. Максимальні розміри страхових тарифів за договорами обов'язкового страхування становлять 5 відсотків страхової суми.

Висновки з четвертого питання

При розгляді цього питання ми з'ясували основні положення страхування в сільському господарстві. Таке страхування поділяється на обов'язкове і добровільне. При розгляді питання ми надали їх порівняльну характеристику.

Розглянуто види страхування в сільському господарстві залежно від об'єкта та порядку розрахунків. Приділено увагу питанням державної підтримки сільськогосподарських виробників у сфері страхування, яка реалізується у формі надання страхових субсидій Фондом аграрних страхових субсидій.

Висновки з теми

Отже, в ході лекційного заняття нами було розглянуто питання фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Відносини, пов'язані із фінансовою діяльністю виробників є важливим різновидом зовнішніх аграрних правовідносин.

Особливу увагу ми приділили таким провідним формам цієї діяльності, як оподаткування сільськогосподарських виробників та страхування в сільському господарстві.

Нами розглянуто склад та особливості оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, поняття та правову основу фіксованого сільськогосподарського податку.

Запровадження фіксованого сільськогосподарського податку має велике значення для розвитку аграрного сектору економіки України. Фіксований сільськогосподарський податок слід розглядати як одну із провідних форм

державної підтримки – податкову підтримку – сільськогосподарських товаровиробників.

ФСП сплачується в рахунок таких податків і зборів (обов'язкових платежів): податку на прибуток підприємств; плати (податку) за землю; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне водокористування.

Ми визначили, суб'єктів сплати ВСП, об'єкт оподаткування та ставку ФСП, порядок і строки нарахування і сплати ФСП.

Платниками ФСП є сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, які займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також рибницькі, рибальські та риболовецькі господарства, які займаються розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу.

Ще однією формою фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників є страхування. Відносини страхування мають велике значення для забезпечення стабільності господарської діяльності в сфері АПК та компенсацію надмірних ризиків, що супроводжують таку діяльність. Саме тому держава активно регулює сферу страхових відносин, передбачаючи у разі необхідності обов'язкові різновиди страхування. Крім того, держава здійснює підтримку сільськогосподарських виробників в цій сфері, надаючи так звані страхові субсидії.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із нормативно-правовими актами, які стосуються питань фінансової діяльності сільськогосподарських виробників, особливо щодо оподаткування та страхування;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти сутність фінансової діяльності сільськогосподарських виробників, правового регулювання такої діяльності.

Необхідно сформулювати уявлення про систему та особливості оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, сутність та призначення фіксованого сільськогосподарського податку.

Потрібно визначити суб'єкт сплати ФСП, об'єкт ФСП, ставку ФСП, порядок та строки сплати ФСП.

Слід визначити основні види та форми страхування в сфері АПК, з'ясувати форми державної підтримки в сфері страхування сільськогосподарських товаровиробників.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Що являє собою фіксований сільськогосподарський податок? Які види обов'язкових платежів та зборів він замінює?
2. Які особи можуть бути зареєстровані як платники ФСП?
3. Яким вимогам мають відповідати платники ФСП?
4. Розкрийте порядок реєстрації платника ФСП.
5. Яким чином здійснюється зняття з реєстрації платника ФСП?
6. Що є об'єктом оподаткування ФСП?
7. Розкрийте порядок нарахування та сплати ФСП.
8. Що таке реструктуризація (відстрочка) сплати ФСП?

9. Назвіть види обов'язкового страхування для суб'єктів аграрного права.
10. Які існують види страхування за участю сільськогосподарських підприємств, що виділяються за таким критерієм, як юридичні ознаки?
11. Які відмінності можна виокремити при здійсненні порівняння обов'язкового та добровільного страхування за участю сільськогосподарських підприємств?
12. Якими нормативними документами визначається зміст договору страхування?
13. Чи має договір страхування у сільському господарстві ознаки консенсуальності?
14. Назвіть принципи страхування за участю сільськогосподарських підприємств.
15. Дайте правову характеристику комплексного страхування.
16. Назвіть ознаки індексного страхування.
17. Розкрийте зміст основних повноважень ФАСС.
18. Що є об'єктом страхування відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 1000?
19. Назвіть страхові ризики та об'єкти страхування відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590.

Тема № 8 Правове регулювання використання природних ресурсів в сільському господарстві

(2 година)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття земель сільськогосподарського призначення
2. Особливості суб'єктного складу у відносинах власності та користування землями сільськогосподарського призначення
3. Особливості набуття прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення
4. Правове регулювання використання природних ресурсів у сільському господарстві

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

8. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.
9. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України від 13.06.1995 - 1995 р., № 24, стаття 189.
10. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 - 2003 р., № 18, стаття 144.
11. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України від 25.01.2002 - 2002 р., № 3, стаття 27.
12. Кодекс України про надра від 27.07.1994 № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради України від 06.09.1994 - 1994 р., № 36, стаття 340.
13. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України від 26.04.1994 - 1994 р., № 17, стор. 443, стаття 99.
14. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України від 08.04.2011 - 2011 р., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, стор. 556, стаття 112.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р., № 40, стаття 356.

Мета лекції: розкриття основних положень правового регулювання використанням природних ресурсів в сільському господарстві; визначення

основних рис правового режиму земель сільськогосподарського призначення як базового природного ресурсу, що використовується в сільському господарстві; надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

Практично будь-яка діяльність в аграрній сфері пов'язана із використанням природних ресурсів. Передусім це стосується земель. Відносини природокористування займають чільне місце в системі зовнішніх аграрних правовідносин.

Метою цієї лекції є розкриття основних положень правового регулювання використання природних ресурсів в сільському господарстві; визначення основних рис правового режиму земель сільськогосподарського призначення як базового природного ресурсу, що використовується в сільському господарстві; надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Ця лекція присвячена одному із видів зовнішніх аграрних відносин. Лекція з теми «Правове регулювання використання природних ресурсів в сільському господарстві» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже відносини щодо природокористування в сільському господарстві є елементом предмету аграрного права, а правове регулювання таких відносин відображає особливості методу аграрного права. Значний зв'язок є і з темою «Державно-правове регулювання сільського господарства». Адже державно-правове регулювання в сільському господарстві здійснюється, зокрема і у сфері природокористування. Наявний зв'язок і з лекціями, що висвітлюють тематику суб'єктів аграрного права, адже різні суб'єкти аграрного права можуть мати різну правосуб'єктність у сфері природокористування.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

1) із загальною теорією держави і права. Правове регулювання є однією із центральних категорій теорії держави і права, вчення про механізм правового регулювання;

2) із конституційним правом. Правове регулювання природокористування в сільському господарстві базується на загальних конституційних принципах і положеннях. Нормами конституційного права також визначаються основи правового режиму природних ресурсів;

3) із екологічним та земельним правом, оскільки норми цих галузей визначають правовий режим природних ресурсів. У тому числі земель сільськогосподарського призначення;

4) із адміністративним правом, оскільки воно спрямоване на врегулювання відносин у сфері державного управління в галузі природокористування;

5) із податковим правом, оскільки норми останнього регулюють відносини щодо справляння зборів за використання природних ресурсів;

6) із галузями цивільного та господарського права, норми яких субсидіарно застосовуються до відносин із відшкодування шкоди у сфері природокористування.

1. Поняття земель сільськогосподарського призначення

Землям сільськогосподарського призначення відведена окрема глава 5 розділу II чинного Земельного кодексу України. Відповідно до ч. 1 ст. 22 ЗК

України, **землями сільськогосподарського призначення** визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

В ієрархії категорій земель, що визначені в ст. 19 ЗК України, землі сільськогосподарського призначення посідають перше місце, що підкреслює виняткову цінність земель сільськогосподарського призначення для України як для держави аграрно-промислового вектору розвитку.

До земель сільськогосподарського призначення належать:

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і

дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Враховуючи відсутність законодавчих визначень понять, що є складовими сільськогосподарських угідь, та виняткову значимість земель сільськогосподарського призначення для нашої держави як бази сільськогосподарського виробництва і засобу забезпечення продовольчої безпеки держави є потреба розглянути складові сільськогосподарських угідь.

Отже, **рілля (орна земля)** — земельні ділянки, які систематично обробляються і використовуються під посіви сільськогосподарських культур, включаючи посіви багаторічних трав, а також чисті пари, площі парників і теплиць. До ділянок ріллі не належать сіножаті і пасовища, що розорані з метою їх докорінного поліпшення і використовуються постійно під трав'яними кормовими культурами для сінокошення та випасу худоби, а також міжряддя садів, які використовуються під посіви.

Багаторічні насадження (багаторічники) — рослини, що живуть більше двох років. Багаторічні рослини можуть бути як трав'янистими, так і дерев'янистими. Трав'янистими багаторічними рослинами називають багаторічні рослини, наземні частини яких не дерев'яніють, як це відбувається у дерев і кущів, а дерев'янистими — решту багаторічних рослин. Тоді як дерева і кущі завжди багаторічні, трав'янисті рослини можуть також бути однорічними та дворічними.

Сіножаті, сінокоси — сільськогосподарські угіддя, рослинність яких систематично використовують на сіно, один з основних видів кормової бази. Рослинність сіножаті складається з різних видів багаторічних трав. Розрізняють сіножаті заплавні (їх заливають весняні води річок), суходільні і заболочені (їх найбільше на Поліссі); серед двох перших виділяють природні (не поліпшені) та поліпшені сіножаті.

Пасовища — сільськогосподарські угіддя, призначені для випасання худоби. Ділянка землі з трав'янистою рослинністю, де пасеться худоба, птиця. Розрізняють пасовища: суходільні, обводнені, болотисті, гірські та інші.

Перелоги — сільськогосподарські угіддя, які тимчасово не використовуються як базис для здійснення сільськогосподарської діяльності з метою природного оновлення родючості ґрунтів.

До земель сільськогосподарського призначення належать також особливо цінні землі, склад яких передбачено ч. 1 ст. 150 ЗК України, серед яких, зокрема, чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені та

чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерновобуросемні глибокі і середньоглибокі; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму; дернові глибокі ґрунти Закарпаття.

Виходячи з вищевикладеного визначальними факторами, що впливають на особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення, є склад земель сільськогосподарського призначення (ч. 2 ст. 22, ч. 1 ст. 150 ЗК України) та цілі використання земель сільськогосподарського призначення, перелік яких не є вичерпним (ч. 1 ст. 22 ЗК України).

Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення. Особливе стратегічне значення земель сільськогосподарського призначення для внутрішньої безпеки України та як базису забезпечення економічної потужності держави обумовлює необхідність здійснення правового регулювання відносин, що виникають між суб'єктами при набутті земельних ділянок сільськогосподарського призначення на певному правовому титулі, їх використанні, охороні.

Норми, що визначають вимоги до суб'єктів, які можуть набути земельні ділянки сільськогосподарського призначення у власність чи у користування, визначають порядок набуття земель сільськогосподарського призначення у власність чи користування, а також правила використання земель сільськогосподарського призначення утворюють **правовий режим земель сільськогосподарського призначення**.

Відносини щодо набуття та використання земель сільськогосподарського призначення регулюються нормами Земельного кодексу України, законами України «Про особисте селянське господарство», «Про фермерське господарство», «Про землеустрій», «Про державну експертизу землепорядної документації» та ін.

Цінність земель сільськогосподарського призначення для держави обумовлює **особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення**, які проявляються у суб'єктному складі власників та користувачів земель сільськогосподарського призначення, зміст прав та обов'язків суб'єктів та порядку набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власність чи користування.

Висновок. Таким чином, ми розглянули поняття земель сільськогосподарського призначення. Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення

відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей. Землі сільськогосподарського призначення поділяються на: а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Висновки з першого питання

Правовий режим земель сільськогосподарського призначення утворюють норми, що визначають вимоги до суб'єктів, які можуть набути земельні ділянки сільськогосподарського призначення у власність чи у користування, визначають порядок набуття земель сільськогосподарського призначення у власність чи користування, а також правила використання земель сільськогосподарського призначення утворюють

2. Особливості суб'єктного складу у відносинах власності та користування землями сільськогосподарського призначення

Відповідно до ч. 3 ст. 22 Земельного кодексу України землі сільськогосподарського призначення можуть передаватися у власність громадянам України для ведення особистого селянського господарства, садівництва, товарного сільськогосподарського виробництва.

Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі:

а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян (щодо земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства, садівництва, ведення фермерського господарства), в порядку, передбаченому частинами 1, 2 ст. 118 ЗК України;

б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій для ведення особистого селянського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, в порядку, передбаченому ст. 25, частинами 3—5 ст. 118 ЗК України;

в) одержання земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства, садівництва, ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, в порядку, визначеному частинами 6—10 ст. 118 ЗК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 22, ст. 92 ЗК України земельні ділянки сільськогосподарського призначення у постійне користування можуть набуватися:

а) державними та комунальними сільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями, громадськими організаціями інвалідів, їх підприємствами та об'єднаннями — для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

б) державними та комунальними сільськогосподарським науково-дослідними установами та навчальними закладами, сільськими професійно-технічними училищами та загальноосвітніми школами — для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства;

в) державними та комунальними несільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями, релігійними організаціями та об'єднаннями громадян — для ведення підсобного сільського господарства.

Відповідно до законодавства України землі сільськогосподарського призначення можуть передаватися у користування на умовах оренди:

а) громадянам України, особам без громадянства, іноземним громадянам — для ведення особистого селянського господарства, садівництва, ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

б) сільськогосподарським підприємствам — для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

в) сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам — для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства;

г) несільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян — для ведення підсобного сільського господарства;

г) оптовим ринкам сільськогосподарської продукції — для розміщення власної інфраструктури.

Покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути:

а) громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва;

б) юридичні особи України, установчими документами яких передбачене ведення сільськогосподарського виробництва.

Переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають громадяни України, які постійно проживають на території відповідної місцевої ради, де здійснюється продаж земельної ділянки, а також відповідні органи місцевого самоврядування.

Покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення садівництва та особистого селянського господарства можуть бути громадяни України та юридичні особи України.

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки тільки несільськогосподарського призначення. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Висновки з другого питання

Отже, ми визначили суб'єктів прав:

1) на безоплатну передачу земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власність (громадяни України);

2) на набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення у постійне користування (державні та комунальні сільськогосподарські підприємства, установи та організації; громадські організації інвалідів, їх підприємства та

об'єднання; державні та комунальні сільськогосподарські науково-дослідні установи та навчальні заклади, сільські професійно-технічні училища та загальноосвітні школи; державні та комунальні несільськогосподарські підприємства, установи та організації, релігійні організації та об'єднання громадян);

3) на оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення (фізичні особи; сільськогосподарські підприємства; сільськогосподарські науково-дослідні установи та навчальні заклади, сільські професійно-технічні училища та загальноосвітні школи; несільськогосподарські підприємства, установи та організації, релігійні організації та об'єднання громадян; оптові ринки сільськогосподарської продукції);

4) на придбання (купівлю) земельних ділянок сільськогосподарського призначення (громадяни України, юридичні особи України).

3. Особливості набуття прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення

Набуття громадянами України земельних ділянок сільськогосподарського призначення шляхом **приватизації** передбачає наступні варіанти реалізації цього права громадянами.

Спрощена процедура приватизації.

Варіант 1 спрощеної процедури приватизації регламентується частинами 1, 2 статті 118 ЗК України та передбачає приватизацію земельних ділянок громадянами України, яким такі земельні ділянки сільськогосподарського призначення належать на умовах користування.

Спрощена процедура приватизації передбачає декілька умов, наявність яких є обов'язковою для реалізації права громадян за частинами 2 ст. 118 ЗК України, до якої варто віднести:

— спеціальну правосуб'єктність — громадянство України (п. «в» ч. 1 ст. 81 ЗК України);

— наявність спеціального земельно-правового статусу — землекористувача, який має бути підтверджений державним актом на право постійного користування земельною ділянкою (частинами 3— 4 ст. 126 ЗК України) чи договором оренди землі (ч. 5 ст. 126 ЗК України);

— наявність технічних матеріалів та документів, які підтверджують розмір земельної ділянки;

— площа земельної ділянки, що знаходиться в користуванні громадянина, має відповідати нормам безоплатної передачі громадянам земельних ділянок у розмірах, визначених у ст. 121 ЗК України:

а) *для ведення фермерського господарства* — у розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній у цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району;

б) *для ведення особистого селянського господарства* — не більше 2,0 гектара;

в) *для ведення садівництва* — не більше 0,12 гектара.

Розмір земельної ділянки, що передається безоплатно громадянину у власність у зв'язку з набуттям ним права власності на жилий будинок, не може бути меншим, ніж максимальний розмір земельної ділянки відповідного цільового призначення, встановлений частиною першою цієї статті (крім випадків, якщо розмір земельної ділянки, на якій розташований будинок, є меншим).

Процедура реалізації права громадян на приватизації земельних ділянок сільськогосподарського призначення передбачає:

1) подання громадянином України заяви до компетентного органу про передачу у власність земельної ділянки, яка перебуває у його користуванні.

Компетентний орган визначається залежно від місцезнаходження земельної ділянки, яким відповідно до п. 12 Перехідних положень ЗК України може бути:

— районна, Київська чи Севастопольська міська державна адміністрація (якщо земельна ділянка знаходиться за межами населеного пункту);

— сільська, селищна, міська рада (якщо земельна ділянка знаходиться в межах населеного пункту);

- 2) прийняття компетентним органом у місячний строк рішення про приватизацію земельної ділянки;
- 3) замовлення громадянином України у суб'єкта, який має ліценцію на проведення робіт із землеустрою, виготовлення технічної документації із землеустрою щодо складання документів, що посвідчують право на земельну ділянку, склад якої передбачений ч. 1 ст. 56 Закону України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р.;
- 4) отримання зареєстрованого державного акта на право власності на земельну ділянку.

Варіант 2 спрощеної процедури приватизації земельних ділянок регламентується абз. 2 п. 1 Перехідних положень ЗК України та передбачає приватизацію земельних ділянок громадянами України, щодо яких було прийнято рішення органів місцевого самоврядування про передачу земельних ділянок у приватну власність, проте яке не було реалізоване до 1 січня 2002 р. (дата набрання чинності Земельним кодексом України).

Процедура приватизації за зазначеною нормою передбачає декілька умов, серед яких наступні:

- наявність рішення сільської, селищної, міської ради, прийнятого відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 р. Виходячи з зазначеного рішення ради про передачу земельної ділянки для ведення особистого підсобного господарства чи садівництва у приватну власність громадянина має бути прийнято з 15 січня 1993 р. (дата опублікування Декрету) по 1 січня 2002 р. (дата набрання чинності Земельним кодексом України);
- відсутність виданого на підставі даного рішення державного акта на право власності на земельну ділянку;
- особа, яка вказана в рішенні (зацікавлена особа), або її спадкоємець є громадянами України (п. «в» ч. 1 ст. 81 ЗК України);
- спадкоємці зацікавленої особи мають свідоцтво про право на спадщину або рішення суду.

Процедура реалізації права громадян на приватизацію земельних ділянок за абз. 2 п. 1 Перехідних положень ЗК України передбачає:

- 1) подання громадянином України (або його спадкоємцем) до сільської, селищної, міської ради заяви про оформлення державного акта на право власності на земельну ділянку.

До заяви громадянин додає:

— рішення сільської, селищної, міської ради, прийняте відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 р. про передачу земельної ділянки для ведення особистого підсобного господарства, садівництва у приватну власність громадянина;

— щодо земельних ділянок, наданих «для ведення особистого підсобного господарства» — рішення сільської, селищної, міської ради про уточнення цільового призначення земельної ділянки «з особистого підсобного господарства» на «ведення особистого селянського господарства»;

— для спадкоємців громадян, зазначених у рішенні ради — свідоцтво про право на спадщину або рішення суду;

2) передачу сільською, селищною, міською радою до відповідного територіального органу Держкомзему заяви громадянина з додатками за актом приймання-передачі;

3) укладення відповідним територіальним органом Держкомзему договору на виготовлення технічної документації із складання державного акта на право власності на земельну ділянку та договору на виготовлення та державну реєстрацію такого державного акта;

4) отримання зацікавленим громадянином або його спадкоємцем зареєстрованого державного акта на право власності на земельну ділянку.

Ускладнена процедура приватизації.

Процедура регламентується ст. 25, частинами 3—5 ст. 118 ЗК України та передбачає приватизацію громадянами України земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій.

Процедура приватизації за частинами 3—5 ст. 118 ЗК України висуває декілька обов'язкових умов, серед яких наступні:

— зацікавлені особи повинні мати громадянство України (п. «в» ч. 1 ст. 81 ЗК України);

— зацікавлені особи, які можуть набувати земельні ділянки у власність зі складу державних, комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, об'єднуються у дві групи:

1) група 1 — зацікавлені особи, які повинні перебувати у трудових правовідносинах з державним, комунальним сільськогосподарським підприємством, установою та організацією, тобто бути працівниками цього підприємства, установи та організації, або бути пенсіонерами з їх числа;

2) група 2 — зацікавлені особи, які перебувають у трудових правовідносинах з державними і комунальними закладами освіти, культури, охорони здоров'я, розташованими на території відповідної ради, а також пенсіонери з їх числа;

— зацікавлені особи станом на 1 січня 2002 р. не приватизували земельні ділянки шляхом оформлення права на земельну частку (пай) (абз. 2 п. 8 Перехідних положень ЗК України);

— державне, комунальне сільськогосподарське підприємство, установа та організація є постійним користувачем земельної ділянки, що

має підтверджуватися державним актом на право постійного користування земельною ділянкою;

— загальними зборами (зборами уповноважених) було прийнято рішення про приватизацію державного та комунального сільськогосподарського підприємства, установи та організації;

— власник підприємства, установи та організації прийняв рішення про приватизацію підприємства (Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі»).

Процедура реалізації права громадян на приватизацію земельних ділянок за ст. 25, частинами 3—5 ст. 118 ЗК України передбачає:

1) подання працівниками державних, комунальних сільськогосподарських підприємств, установ, організацій та пенсіонерами з їх числа клопотання про приватизацію земель, які перебувають у постійному користуванні державного або комунального сільськогосподарського підприємства, установи та організації до відповідного компетентного органу, якими є:

— районна, Київська чи Севастопольська міська державна адміністрація, якщо земельна ділянка знаходиться за межами населеного пункту;

— сільська, селищна, міська рада, якщо земельна ділянка знаходиться в межах населеного пункту;

2) розгляд клопотання громадян компетентним органом протягом місяця та прийняття рішення щодо його задоволення. У разі прийняття позитивного рішення відповідні органи надають дозвіл державним, комунальним

сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям на розробку проекту приватизації земель, що перебувають у їх постійному користуванні;

3) замовлення зацікавленими особами (працівниками та пенсіонерами з їх числа) у суб'єкта, який має ліцензію на проведення робіт із землеустрою, проекту приватизації земельних ділянок зі складу земель державного, комунального сільськогосподарського підприємства, установи та організації. Проекти мають містити відомості про цільове призначення земель та місця їх розташування, про те, які саме площі підлягають приватизації, а які залишаються у державній або комунальній власності, про кількість працівників та пенсіонерів з їх числа, які мають право на приватизацію, тощо;

4) розгляд та затвердження проекту приватизації земель компетентним органом;

5) одержання зацікавленими особами, виділених у натурі (на місцевості) земельних часток (паїв), шляхом оформлення та видачі державних актів на право власності на земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства.

Загальна процедура приватизації.

Процедура визначається частинами 6—10 ст. 118 ЗК України і передбачає виділення із земель державної або комунальної власності у власність громадян України земельних ділянок для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства або садівництва.

Процедура приватизації за частинами 6—10 статті 118 ЗК України передбачає як обов'язкову умову наявність у зацікавленої особи громадянства України (п. «в» ч. 1 ст. 81 ЗК України).

Процедура реалізації права громадян на приватизацію земельних ділянок за загальною процедурою приватизації передбачає:

1) подання зацікавленою особою клопотання з додатками до відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки (п. 12 Перехідних положень ЗК України) про одержання безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності (ч. 6 ст. 118 ЗК України);

2) розгляд у місячний строк компетентним органом зазначеного клопотання і надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивованої відмови у його наданні. Підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування

об'єкта вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації, схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних утворень, проектів землеустрою щодо впорядкування територій населених пунктів, затверджених у встановленому законом порядку;

3) замовлення громадянином України у суб'єкта, який має ліцензію на проведення робіт із землеустрою, розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки;

4) подання розробленого проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки Комісії з розгляду питань, пов'язаних з погодженням документації із землеустрою;

5) надання Комісією протягом трьох тижнів з дня одержання проекту відповідному органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування свого висновку щодо погодження проекту або відмови у його погодженні. У разі відмови у погодженні проект повертається заявнику в цей же строк.

Підставою відмови у погодженні проекту може бути лише невідповідність його положень вимогам законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів;

6) у випадках, визначених ст. 9 Законом України «Про державну експертизу землевпорядної документації», отримання зацікавленою особою висновку державної експертизи;

8) розгляд компетентним органом погодженого проекту та прийняття рішення про його затвердження та передачу земельної ділянки у власність зацікавленого громадянина України;

9) виготовлення та отримання зареєстрованого державного акта на право власності на земельну ділянку.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України у 2009 році» від 5 серпня 2009 р. № 844 технічна документація із землеустрою та державні акти на право власності на земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства, що розташовані в межах населених пунктів, та на земельні ділянки для ведення садівництва у 2009 р. оформлялися безкоштовно для громадян за рахунок Стабілізаційного фонду.

Розглянемо порядок набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення юридичними особами.

Порядок оформлення права постійного користування земельними ділянками.

Процедура регулюється ст. 123 ЗК України, яка передбачає:

- 1) подання клопотанням про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки із земель державної або комунальної власності до відповідної сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації особою, яка зацікавлена в одержанні такої земельної ділянки у користування. У клопотанні зазначаються орієнтовний розмір земельної ділянки та її цільове призначення. До клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування та розмір земельної ділянки, письмова згода землекористувача, посвідчена нотаріально (у разі вилучення земельної ділянки);
- 2) компетентний орган в місячний строк розглядає клопотання і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні. Підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування земельної ділянки вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, а також генеральних планів населених пунктів, іншої містобудівної документації, схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних утворень, проектів землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів, затверджених у встановленому законом порядку;
- 3) замовлення юридичною особою у суб'єкта, який має ліцензію на проведення робіт із землеустрою, розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки;
- 4) подання розробленого проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки Комісії з розгляду питань, пов'язаних з погодженням документації із землеустрою;
- 5) надання Комісією протягом трьох тижнів із дня одержання проекту відповідному органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування свого висновку щодо погодження проекту або відмови у його погодженні. У разі відмови у погодженні проект повертається заявнику в цей же строк. Підставою відмови у погодженні проекту може бути лише невідповідність його положень вимогам законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів;

б) у випадках, визначених ст. 9 Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» від 17 червня 2004 р., зацікавлена особа має отримати висновок державної експертизи;

7) подання зацікавленою особою заяви про надання земельної ділянки в постійне користування та проекту відведення до компетентного органу, яким можуть бути суб'єкти, визначені у частинах 7—9 ст. 123, ст. 122 ЗК України;

8) розгляд компетентним органом погодженого проекту та прийняття рішення про:

— затвердження проекту відведення земельної ділянки;

— надання земельної ділянки зацікавленій особі у постійне користування з визначенням категорії земель та вимог щодо її використання, затвердження умов надання, у тому числі (у разі необхідності) вимог щодо відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, встановлення об'єктів граничних термінів забудови земельної ділянки;

9) виготовлення та отримання державного акта на право постійного користування земельною ділянкою.

Виготовлення державних актів у всіх випадках приватизації земельних ділянок та набуття земельних ділянок у постійне користування відбувається відповідно до Інструкції про порядок складання, видачі, реєстрації і зберігання державних актів на право власності на земельну ділянку і право постійного користування земельною ділянкою та договорів оренди землі, затвердженої наказом Держкомзему від 4 травня 1999 р. № 43, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 4 червня 1999 р. за № 354/3647 з урахуванням вимог Інструкції про заповнення бланків державних актів на право власності на земельну ділянку і на право постійного користування земельною ділянкою, затвердженої наказом Держкомзему від 22 червня 2009 р. № 325, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 6 серпня 2009 р. за № 735/16751.

Набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення на умовах оренди.

Процедура регламентується ст. 124 ЗК України, Законом України «Про оренду землі».

Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування чи договору купівлі-продажу права оренди земельної ділянки (у разі

продажу права оренди) шляхом укладення договору оренди земельної ділянки. Юридичні особи набувають право оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення в порядку, визначеному ст. 123 ЗК України, на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування у випадках, визначених частинами 2, 3 ст. 134 ЗК України.

До таких випадків відносяться:

- належність на праві власності юридичній особі, у якої відсутні акції (частки, паї), що належать державі, об'єктів нерухомого майна, розташованих на земельній ділянці (крім випадків відмови власника розташованого на земельній ділянці нерухомого майна від її викупу або укладення договору оренди);
- відведення земельної ділянки для городництва, сінокосіння та випасання худоби на умовах оренди громадянами України (ч. 3 ст. 134 ЗК України);
- відведення земельної ділянки на умовах оренди юридичними особами для розміщення інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції (ч. 3 ст. 134 ЗК України).

В усіх інших випадках, що не визначені частинами 2, 3 ст. 134 ЗК України передача в оренду фізичним та юридичним особам земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється за результатами проведення земельних торгів. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, здійснюється за договором оренди між власником земельної ділянки і орендарем. Підставою для укладення договору оренди може бути цивільно-правовий договір про відчуження права оренди.

Порядок набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення шляхом укладання цивільно-правових угод.

Відповідно до п. 15 Перехідних положень ЗК України до набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель, але не раніше 1 січня 2012 р., не допускається:

- а) купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб;
- б) купівля-продаж або відчуження в інший спосіб земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на

місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, крім передачі їх у спадщину, обмін земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб.

Таким чином, оборотноздатними із земель сільськогосподарського призначення є лише земельні ділянки для ведення садівництва та земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства, утворені шляхом відведення з земель запасу чи резервного фонду.

Перехід права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення здійснюється на підставі таких цивільно-правових угод, як договір купівлі-продажу, міни, ренти, дарування, успадкування тощо, при укладанні яких необхідно враховувати вимоги, передбачені ст. 132 Земельного кодексу України.

Права та обов'язки суб'єктів при використанні земель сільськогосподарського призначення.

Особливість правового режиму земель сільськогосподарського призначення відображається в обсязі прав та обов'язків власників та користувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Загальні права землевласників та землекористувачів визначені статтями 90, 95 ЗК України, до яких належать такі правові можливості:

- а) продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;
- б) самотійно господарювати на землі;
- в) мати право власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;
- г) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;
- г) мати право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- д) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

Проте, з огляду на цінність земель сільськогосподарського призначення, зазначені права землевласників щодо земель сільськогосподарського

призначення законодавчо обмежуються або уточнюються залежно від виду їх цільового використання.

Зокрема на земельних ділянках, наданих для городництва, закладання багаторічних плодових насаджень, а також спорудження капітальних будівель і споруд не допускається. Виходячи із зазначених законодавчих обмежень, користувач земельної ділянки для ведення городництва позбавлений таких правових можливостей, як: споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди, закладати багаторічні плодові насадження та отримувати їх плоди.

Такі самі обмеження обумовлені таким видом цільового використання земельної ділянки, як сінокосіння та випасання худоби.

Виключення із зазначеного правила становлять земельні ділянки для садівництва, які можуть використовуватися для закладання багаторічних плодових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а також для зведення необхідних будинків, господарських споруд тощо.

Законодавча тенденція до розширення загальних прав землевласників та землекористувачів спостерігається щодо земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства. Зокрема використання земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства передбачає задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізацію її надлишків та надання послуг із використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму. З цією метою землевласники та землекористувачі земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства мають, окрім загальних правових можливостей, право:

- відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законодавством порядку;
- бути членами кредитної спілки та користуватися її послугами;
- отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії;
- надавати послуги з використання майна особистого селянського господарства;
- отримувати дорадчі послуги;
- брати участь у конкурсах сільськогосподарських виробників для отримання бюджетної підтримки відповідно до загальнодержавних і регіональних програм;

— об'єднуватися на добровільних засадах у виробничі товариства, асоціації, спілки з метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів тощо відповідно до законодавства України;

— проводити в установленому законом порядку зовнішньоекономічну діяльність.

Відповідно до статей 91, 96 ЗК України власники та користувачі земельних ділянок зобов'язані:

а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням;

б) дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

в) своєчасно сплачувати земельний податок;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

ґ) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом;

є) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;

є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

Обираючи земельну ділянку того чи іншого цільового призначення необхідно також враховувати, окрім загальних, ще конкретні обов'язки, які повинен нести власник чи користувач земельної ділянки, виходячи із цільового призначення земельної ділянки.

Зокрема використання земельної ділянки для здійснення товарного сільськогосподарського виробництва відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачає, що валовий дохід за попередній звітний (податковий) рік фізичної або юридичної особи незалежно від форми власності та господарювання має перевищувати 75 відсотків загальної суми валового доходу від операцій з реалізації

сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і

багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди. Це обмеження не поширюється на осіб, які ведуть особисте селянське господарство.

Вищевикладене свідчить про особливе значення земель сільськогосподарського призначення для людини та держави, що і обумовлює особливий правовий режим їх використання.

Висновки з третього питання

Таким чином, в цьому питанні ми розглянули особливості набуття прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Ми з'ясували, що існують загальна, ускладнена та спрощена (два варіанти) процедури приватизації земельних ділянок сільськогосподарського призначення. За загальним правилом застосовується загальна процедура; спрощена та ускладнена процедури застосовуються за наявності обставин, визначених законом.

Крім того, ми розглянули порядок оформлення права постійного користування земельними ділянками; процедуру набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення на умовах оренди; порядок набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення шляхом укладання цивільно-правових угод.

До того ж, ми розглянули права та обов'язки суб'єктів при використанні земель сільськогосподарського призначення.

4. Поняття, принципи та види використання природних ресурсів у сільському господарстві

Сільськогосподарське використання природних ресурсів є складним міжгалузевим правовим інститутом, який являє собою сукупність як аграрно-правових норм, так і норм природоресурсного, цивільного, адміністративного та інших галузей права, що регулюють суспільні відносини у сфері використання природних об'єктів, природних ресурсів та природних комплексів під час діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції.

Використання природних ресурсів у сільському господарстві здійснюється на основних засадах (принципах), передбачених переважно нормами екологічного, зокрема природоресурсного права. Умовно їх можна поділити на чотири групи. До **першої групи** належать міжнародні (універсальні) еколого-правові принципи: стійкого (сталого) розвитку як основи для розв'язання глобальних екологічних та продовольчих проблем сьогодення; екосистемного підходу до природи, врахування інтегрованості та взаємозв'язку всіх природних процесів і явищ, які відбуваються на планеті; міжнародного екологічного співробітництва у різноманітних сферах, пов'язаних із сільськогосподарським використанням природних ресурсів.

До **другої групи** принципів сільськогосподарського використання природних ресурсів належать конституційно-правові принципи: гуманізму — пріоритетності прав людини, в т. ч. екологічних, зокрема на якісні та безпечні продукти харчування (статті 3,50 Конституції України); націоналізації природних ресурсів — належності природних ресурсів Українському народу, виключної загальнонародної власності на природні ресурси (ст. 13 Конституції України); гарантування загального природокористування (ст. 13 Конституції України) та його безоплатний характер; принцип землі як основного національного багатства (ст. 14 Конституції України); наявності екологічних обов'язків Української держави щодо підтримання екологічної рівноваги, збереження генофонду Українського народу, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (ст. 16 Конституції України); відкритості екологічної інформації, яка не може бути засекречена за жодних підстав (ст. 50 Конституції України); відшкодування екологічної шкоди (ст. 66 Конституції України); поєднання екологічних прав і обов'язків людини (ст. 23 Конституції України).

До **третьої групи** принципів сільськогосподарського використання природних ресурсів належать міжгалузеві аграрно-правові, земельно-правові, еколого-правові, адміністративно-правові та інші принципи: пріоритету вимог екологічної безпеки; забезпечення продовольчої безпеки; системності у регулюванні екологічних відносин; комплексності забезпечення охорони природних ресурсів; раціонального використання природних ресурсів; платності спеціального природокористування; гарантування прав громади при прийнятті екологічно значущих рішень; особливої охорони цінних природних

територій та об'єктів; юридичної відповідальності за екологічні правопорушення тощо.

Четверту групу принципів сільськогосподарського використання природних ресурсів становлять такі галузеві правові принципи, як рівність прав власності на землю (ст. 5 Земельного кодексу України); басейнового управління водними ресурсами (ст. 13 Водного кодексу України) тощо.

За видами сільськогосподарське використання природних ресурсів класифікується за різноманітними ознаками, зокрема за правовими підставами використання того чи іншого природного ресурсу на праві загального або праві спеціального природокористування. Універсальність використання природних ресурсів у сільському господарстві на праві загального природокористування полягає у загальнодоступності, оскільки гарантується всім фізичним особам, які перебувають на території України; безоплатності, оскільки здійснюється для задоволення життєво важливих потреб людини; відсутності дозволів та відбувається без юридичного закріплення природних об'єктів за певними особами. Дані основні юридичні ознаки використання природних ресурсів на праві загального природокористування закріплено в ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та детально регламентовано у Водному і Лісовому кодексах України, законах України «Про тваринний світ» та «Про рослинний світ».

На відміну від права загального природокористування, сільськогосподарське використання природних ресурсів на праві спеціального природокористування має на меті одержання прибутку, тому є платним, надається переважно юридичним, а також фізичним особам, на підставі спеціального дозволу (ліцензії) із частковим або повним закріпленням за ними відповідного природного об'єкта в правових формах, передбачених цивільним законодавством (на праві власності, оренди, господарського відання, оперативного управління тощо). До основних юридичних ознак використання природних ресурсів на праві спеціального природокористування також належить застосування технічних пристроїв, механізмів або спеціальних споруд під час сільськогосподарської діяльності.

Залежно від строків сільськогосподарське використання природних ресурсів може здійснюватися на праві постійного та праві тимчасового природокористування. Зокрема юридичним особам публічного права у **постійне користування**, тобто без заздалегідь встановленого строку, можуть передаватися лише земельні ділянки, що перебувають у державній або комунальній власності. На праві **тимчасового природокористування** можуть використовуватися як земельні ділянки, так і ділянки надр, лісу, водних об'єктів тощо.

Відповідно до законодавства сільськогосподарське використання природних ресурсів на праві тимчасового природокористування поділяється на **короткострокове** та **довгострокове**. Як уже зазначалося, земля може передаватися у короткострокове користування терміном до 5 років, а у довгострокове — до 50 років (ст. 93 Земельного кодексу України). Водні ресурси можуть надаватися у короткострокове користування терміном до 3 років, а у довгострокове — від 3 до 50 років (ст. 50 Водного кодексу України). Для тимчасового користування надрами встановлено терміни короткострокового надрокористування до 5 років і довгострокового — до 20 років (ст. 15 Кодексу України про надра). Тимчасове лісокористування може здійснюватися на строк відповідно від 1 року до 50 років (ст. 18 Лісового кодексу України). Особливістю користування мисливськими угіддями під час ведення мисливського господарства є встановлення нижньої граничної межі тимчасового користування терміном не менше 15 років (ст. 22 Закону України «Про мисливське господарство та полювання»).

Залежно від рівня природоохоронного режиму сільськогосподарське використання природи поділяється на користування природними ресурсами загальнодержавного значення та користування природними ресурсами місцевого значення. Крім того, сільськогосподарське використання земельних, водних та лісових ресурсів за способами виникнення поділяється на первинне та вторинне про що йтиметься далі.

Особливості використання водних ресурсів та надр у сільському господарстві

Поряд із землекористуванням водокористування є одним із основних видів сільськогосподарського використання природних ресурсів, оскільки під час здійснення сільськогосподарської діяльності споживаються найбільші обсяги води порівняно з іншими групами споживачів. Законодавче регулювання використання водних ресурсів у сільському господарстві здійснюється на підставі Водного кодексу України, законів України «Про питну воду та питне водопостачання», «Про меліорацію земель», а також низки підзаконних нормативно-правових актів.

Право сільськогосподарського використання водних ресурсів має певні особливості правового регулювання залежно від цільового призначення: для задоволення питних та господарсько-побутових потреб, потреб сільського, лісового, рибного, мисливського господарства.

Використання водних ресурсів під час ведення сільського господарства здійснюється громадянами та іншими фізичними особами переважно на праві загального водокористування. Відповідно до ст. 47 Водного кодексу України безоплатно та без надання спеціальних дозволів можуть здійснюватися такі

види загального водокористування, як збір води зі струмків, річок, водойм, інших водних об'єктів та криниць без застосування спеціальних технічних пристроїв; водопій сільськогосподарських тварин; любительське і спортивне рибальство з метою особистого споживання здобутої риби чи інших об'єктів водного промислу в межах обсягу безоплатного вилову тощо.

Якщо сільськогосподарське використання водних ресурсів здійснюється із значним навантаженням на екосистему, наприклад для зрошення сільськогосподарських угідь, скидання дренажних вод або забруднюючих речовин у водні об'єкти та інших видів діяльності, які не піднесено до загального водокористування, господарюючі суб'єкти повинні мати спеціальний дозвіл на первинне або вторинне водокористування. Згідно зі ст. 42 Водного кодексу України до первинних коло користувачів віднесено юридичних та фізичних осіб, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води та психодання стічних вод у водні об'єкти. Всі інші водокористувачі є вторинними, які реалізують право спеціального водокористування переважно на підставі договорів із первинними водокористувачами, а також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Порядок видачі дозволів на спеціальне використання водних ресурсів встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 321. Дозвіл на спеціальне водокористування видається на підставі клопотання водокористувача з обґрунтуванням потреб у воді, погодженого з відповідними територіальними органами Державного комітету по водному господарству, якщо використовуються поверхневі води, з територіальними органами Державної геологічної служби, якщо використовуються підземні води, а також Міністерством охорони здоров'я України у разі використання водних об'єктів, що є лікувальними.

Згідно зі ст. 49 Водного кодексу України дозволи на спеціальне використання водних ресурсів видаються залежно від охоронного режиму водних об'єктів: Міністерством охорони навколишнього природного середовища України (Мінприроди) у разі спеціального використання водних об'єктів загальнодержавного значення; Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими радами за погодженням із відповідними територіальними органами Мінприроди — у разі спеціального використання водних об'єктів місцевого значення.

За спеціальне використання водних ресурсів справляється державний збір, порядок сплати і розміри якого визначаються згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2002 р. № 1494. Державний збір за спеціальне водокористування у вигляді збору за використання води водних об'єктів та збору за скидання в них забруднюючих речовин сплачують юридичні та фізичні

особи, що здійснюють підприємницьку діяльність, зокрема у сфері сільського господарства. Розмір збору за використання води визначається на основі нормативів збору, фактичних обсягів використаної води та встановлених лімітів використання води. Зокрема у разі відсутності лічильників обсягу спожитої води громадяни, які займаються сільськогосподарською діяльністю, сплачують її залежно від одиниць великої рогатої худоби, свиней, овець тощо.

З метою охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення чи вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та поліпшення стану водних об'єктів відповідно до ст. 87 Водного кодексу України навколо водних об'єктів встановлено водоохоронні зони. У межах даних територій зі спеціальним водоохоронним режимом забороняється або обмежується городництво, садівництво, розорювання земель, облаштування пасовищ, застосування стійких або сильнодіючих пестицидів, влаштування гноєсховищ, звалищ сміття тощо. Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. №486.

Певну специфіку має правове регулювання використання водних об'єктів під час розведення, вирощування та вилову водних живих ресурсів. Особливості їх правового режиму та перелік промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів та їхніх частин визначається постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 1996 р. № 552. Відповідно до ч. 2 ст. 59 Земельного кодексу України можуть передаватися у приватну власність земельні ділянки водного фонду, на яких розташовано замкнені водойми площею до 3 гектарів, у складі угідь особистих селянських, фермерських та інших господарств. Варто зазначити, що для сільськогосподарського водокористування водоймами, які перебувають у приватній власності громадян України, не передбачено одержання спеціальних дозволів для їхніх власників. При цьому повинні дотримуватися права й обов'язки водокористувачів та екологічні вимоги, передбачені законодавством.

Інформацію про водні об'єкти, їх кількісні та якісні характеристики, а також про розподіл серед власників та первинних водокористувачів можна одержати з державного водного кадастру, порядок ведення якого визначається постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 р. № 413.

Надрокористування у сільському господарстві також відзначається певними особливостями правового регулювання, які передбачено в Кодексі України про надра, Гірничому законі України, Законі України «Про державну геологічну службу» та іншими законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами. Істотною рисою правовідносин, що складаються у сфері сільськогосподарського використання надр, є конституційне закріплення надр як об'єкта права виключної власності Українського народу. Згідно з даною засадою конституційного ладу під час здійснення сільськогосподарської

діяльності надра можуть надаватися фізичним і юридичним особам лише у тимчасове користування.

Сільськогосподарське використання надр пов'язане переважно з видобуванням корисних копалин місцевого значення. Відповідно до ст. 23 Кодексу України про надра видобування місцевих корисних копалин і торфу загальною глибиною розробки до 2 метрів можуть здійснювати безоплатно і без спеціальних дозволів власники землі та землекористувачі в межах наданих ним земельних ділянок. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827 до корисних копалин місцевого значення належать пісок, глина, крейда, галька, гравій, ракушняк, гіпс, граніт, пісковик, сланець, суглинок, супісок тощо.

Хоча підземні води, в тому числі прісні, належать до корисних копалин загальнодержавного значення, використання для сільськогосподарських потреб прісних підземних вод також не потребує одержання спеціальних дозволів, якщо глибина їх розробки становить до 20 метрів. При цьому використання зазначених місцевих корисних копалин, торфу та прісних підземних вод має здійснюватися з метою задоволення господарських та побутових потреб власників земельних ділянок та землекористувачів.

Лише на підставі спеціального дозволу можливе використання для потреб сільського господарства корисних копалин загальнодержавного значення, а також прісних підземних вод та корисних копалин місцевого значення, якщо перевищено дозволу загальну глибину розробки або обсяги яких перевищують господарські та побутові потреби власників чи користувачів земельних ділянок.

Спеціальний дозвіл (ліцензія) на користування надрами надається Державною геологічною службою за погодженням з Мінприроди України. Право на користування надрами документально оформлюється актом про надання гірничого відводу. Відповідно до ст. 17 Кодексу України про надра гірничим відводом є частина надр, надана користувачам для цілей промислової розробки родовища, корисних копалин та цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (зокрема будівництвом та експлуатацією підземних споруд для збереження харчових продуктів, утримання виноматеріалів, вирощування рослин та грибів шахтним способом тощо).

Гірничі відводи для розробки корисних копалин місцевого значення надаються відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими радами за погодженням із територіальними органами гірничого нагляду в порядку, передбаченому постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 59. Варто зазначити, що відповідно до ст. 26 Кодексу України про надра право

надрокористування припиняється у разі, якщо користувач без поважних причин не приступив до користування надрами протягом 2 років.

Надрокористування, в тому числі й для здійснення сільськогосподарської діяльності, є платним. Плата за користування надрами справляється у вигляді платежів за користування надрами; збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій); відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету тощо. Порядок та розміри плати за користування надрами для видобування корисних копалин визначається постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 1997 р. № 1014, а плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1682.

Особливості використання лісових ресурсів, рослинного та тваринного світу в сільському господарстві

Лісові ресурси у вигляді деревини, технічної сировини, харчових, кормових, лікарських та інших продуктів лісу широко використовуються у сільськогосподарській діяльності. Правовідносини, пов'язані з використанням лісових ресурсів у сільському господарстві, регулюються, насамперед, Лісовим кодексом України, законами України «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд» та іншими законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами.

Лісове право розрізняє **загальне** і **спеціальне лісокористування** (статті 49,50 Лісового кодексу України). Право загального використання лісових ресурсів належить лише громадянам та іншим фізичним особам, які безоплатно і без спеціальних дозволів можуть збирати для власного споживання плоди дерев, ягоди, гриби, дикорослу трав'янисту рослинність, квіти в лісах державної і комунальної власності. Норми збору лісових ресурсів на праві загального лісокористування встановлюються відповідними територіальними органами Державного комітету лісового господарства (Держкомлісгоспу) за погодженням з органами Мінприроди України.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється лише у межах земельних ділянок лісового фонду, наданих юридичним або фізичним особам у користування. У порядку спеціального лісокористування можлива заготівля деревини під час рубок головного користування, заготівля живиці та другорядних лісових матеріалів (пень, луб, кора, деревна зелень). Це здійснюється на підставі спеціального дозволу — лісорубного квитка (ордера), який видається територіальними органами Держкомлісгоспу за погодженням з відповідною місцевою радою. Варто зазначити, що громадянам, як правило, видається лісорубний квиток на незначний (до 10 куб. м) відпуск деревини.

Порядок видачі лісорубного квитка (ордера) встановлюється Правилами відпуску деревини на пні в лісах України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 1999 р. № 1378.

На праві спеціального лісокористування здійснюються **побічні лісокористування**, до яких належать випасання худоби, розміщення пасік і вуликів, заготівля сіна, деревних соків, збирання і заготівля дикорослих ягід, грибів, горіхів, плодів дерев, лікарських рослин і технічної сировини, лісової підстилки та очерету, розміщення туристичних таборів, баз відпочинку та спорудження в лісах для цих цілей будівель некапітального типу строком до 1 року. Ці побічні лісокористування здійснюються на підставі лісового квитка, який видається лісогосподарськими підприємствами на строк, погоджений з відповідною місцевою радою.

Варто зазначити, що після закінчення строку дії спеціального дозволу на лісокористування складається акт про результати спеціального використання лісових ресурсів (акт огляду обсягів та місць спеціального використання лісових ресурсів). Порядок заготівлі другорядних лісових матеріалів та здійснення побічних лісокористувань здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 р. № 449.

Спеціальне лісокористування для потреб сільськогосподарського виробництва є платним та здійснюється за встановленими Кабінетом Міністрів України таксами на деревину лісових порід, що відпускається на пні та на живицю, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 р., а також збором за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 6 липня 1998 р. №1012.

Відповідно до ч. 2 ст. 56 ЗК України можуть передаватися у приватну власність замкнені земельні ділянки лісового фонду загальною площею до 5 гектарів у складі угідь особистих селянських, фермерських та інших господарств. Варто зазначити, що для сільськогосподарського використання лісовими ресурсами, які перебувають у приватній власності громадян України, не передбачено одержання спеціальних дозволів для їхніх власників. При цьому повинні додержуватися права й обов'язки лісокористувачів та екологічні вимоги, передбачені законодавством.

Як вже зазначалося, правові особливості сільськогосподарського використання рослинного світу врегульовано Законом України «Про рослинний світ», який є базовим законодавчим нормативно-правовим актом флористичного права. Розмежування правового регулювання використання об'єктів рослинного світу сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення полягає в тому, що, на відміну від аграрного права, об'єктом флористичного права є

дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, їх угруповання та природне місцезростання. До об'єктів природоресурсного, зокрема флористичного, права, завжди будуть належати рослини, занесені до Червоної чи Зеленої книг України, навіть у разі вилучення їх з екосистеми та використання у сільськогосподарській діяльності (наприклад у селекції).

Сільськогосподарське використання рослинного світу поділяється на **загальне** і **спеціальне**, до якого належать види діяльності, тотожні загальному лісокористуванню та спеціальному лісокористуванню відповідно. Для спеціального використання об'єктів рослинного світу загальнодержавного значення необхідно мати дозвіл, який видається територіальними органами Мінприроди України. Спеціальне використання об'єктів рослинного світу місцевого значення здійснюється на підставі дозволу, який видається місцевими радами за погодженням з відповідними територіальними органами Мінприроди України.

Варто зазначити, що спеціальне використання природних рослинних ресурсів у сільському господарстві є платним, однак для потреб бджільництва здійснюється безоплатно та без отримання спеціального дозволу. Дозвільний режим не застосовується до власників і користувачів, які використовують дикорослу рослинність (крім занесених до Червоної або Зеленої книг України) на належних їм земельних ділянках.

Особливості сільськогосподарського використання тваринного світу врегульовано законами України «Про тваринний світ», «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про мисливське господарство та полювання», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», які є базовими законодавчими нормативно-правовими актами фауністичного права.

На відміну від аграрного права, об'єктами фауністичного права згідно зі ст. 3 Закону України «Про тваринний світ» є дикі тварини (хордові й безхребетні) в усьому їх видовому і популяційному розмаїтті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки), частини диких тварин (роги, шкіра, ратиці, копита), продукти їхньої життєдіяльності (мед, віск тощо). Основною юридичною ознакою дикої тварини є її здатність самостійно жити в умовах екосистеми.

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про тваринний світ» загальне використання об'єктів тваринного світу в сільському господарстві дозволено без вилучення їх із природного середовища, руйнування їхнього житла чи споруд (нір, хаток, гнізд, лігв, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин, погіршення умов їх розмноження, а також без знищення тварин. Всі інші види діяльності щодо сільськогосподарського використання диких тварин, крім любительського та спортивного рибальства

здійснюються на підставі спеціального використання об'єктів тваринного світу відповідно до Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459. Справляння збору за спеціальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється у порядку та розмірах, визначених постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 1996 р. № 123.

Варто зазначити, що сільськогосподарське використання природних ресурсів має провадитися на засадах невиснажування природних ресурсів, їх раціонального використання, комплексної охорони та створення сприятливих умов для відтворення природних ресурсів в інтересах теперішнього та майбутніх поколінь.

Висновки з четвертого питання

Отже, ми розглянули чотири групи принципів використання природних ресурсів у сільському господарстві, з'ясували види використання природних ресурсів у сільському господарстві (загальне та спеціальне, тимчасове і постійне тощо).

Крім того, ми розглянули особливості використання водних ресурсів та надр, лісових ресурсів, рослинного та тваринного світу в сільському господарстві, визначивши правову основу, загальні засади та різновиди кожного із цих видів природокористування.

Висновки з теми

В цій лекції ми ознайомилися із правовим режимом земель сільськогосподарського призначення. Ці землі є основним природним ресурсом, що використовується у сільському господарстві.

Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої

інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Ми визначили суб'єктів прав на безоплатну передачу земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власність; на набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення у постійне користування; на оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення; на придбання (купівлю) земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Існують загальна, ускладнена та спрощена (два варіанти) процедури приватизації земельних ділянок сільськогосподарського призначення. За загальним правилом застосовується загальна процедура; спрощена та ускладнена процедури застосовуються за наявності обставин, визначених законом.

Крім того, ми розглянули порядок оформлення права постійного користування земельними ділянками; процедуру набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення на умовах оренди; порядок набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення шляхом укладання цивільно-правових угод.

Нарешті, ми розглянули чотири групи принципів використання природних ресурсів у сільському господарстві, з'ясували види використання природних ресурсів у сільському господарстві (загальне та спеціальне, тимчасове і постійне тощо). Крім того, ми розглянули особливості використання водних ресурсів та надр, лісових ресурсів, рослинного та тваринного світу в сільському господарстві, визначивши правову основу, загальні засади та різновиди кожного із цих видів природокористування.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із нормативно-правовими актами, які стосуються питань використання природних ресурсів в сільському господарстві;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;
вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти поняття природокористування та його особливості в галузі сільського господарства.

Необхідно сформулювати уявлення про правовий режим земель сільськогосподарського призначення, систему речових прав на землі сільськогосподарського призначення та особливості набуття таких речових прав.

Потрібно також ознайомитися із особливостями правового регулювання використання в сільському господарстві інших природних ресурсів.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Визначте поняття та склад земель сільськогосподарського призначення.
2. У чому проявляється особливість правового режиму земель сільськогосподарського призначення?
3. Які особи можуть набувати права власності на землі сільськогосподарського призначення?
4. Які суб'єкти можуть набувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення на умовах постійного користування?
5. Чи можуть іноземні громадяни та іноземні юридичні особи набувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення у власність та користування на умовах оренди?
6. Які ви знаєте способи приватизації земель сільськогосподарського призначення? Яка різниця між ними?
7. У якому порядку можуть набуватися земельні ділянки сільськогосподарського призначення у користування на умовах оренди?
8. Які ви знаєте загальні та спеціальні права, що мають власники чи користувачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення?
9. Які ви знаєте загальні та спеціальні обов'язки, які мають власники чи користувачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення?
10. Дайте визначення сільськогосподарського використання природних ресурсів як інституту аграрного права.
11. На яких принципах здійснюється сільськогосподарське використання природних ресурсів?
12. Які види сільськогосподарського використання природних ресурсів?

13. Які особливості сільськогосподарського використання водних ресурсів?
14. Які особливості сільськогосподарського використання надр?
15. Які особливості сільськогосподарського використання лісових ресурсів?
16. Які особливості сільськогосподарського використання об'єктів рослинного світу?
17. Які особливості сільськогосподарського використання об'єктів тваринного світу?
18. До компетенції яких органів публічної влади належить надання дозволів на сільськогосподарське використання природних ресурсів?

-

Тема № 9 Правове регулювання трудових та соціальних відносин в сільському господарстві

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Правове регулювання соціального розвитку села
2. Особливості правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах
3. Правове регулювання охорони праці в сільському господарстві

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.
2. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України від 06.01.2006 - 2006 р., № 1, стор. 13, стаття 17.

3. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України від 08.12.1992 - 1992 р., № 49, стаття 668.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей» від 22.01.1996 № 116 // Уряд. кур'єр. – 1996. – 1 лют.
5. Мірошниченко Оксана Андріївна. Правове регулювання трудових відносин у галузі сільського господарства: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2008. — 18с.

Мета лекції: розкриття основних положень правового регулювання трудових відносин в сільському господарстві; визначення основних рис регулювання соціального розвитку села; надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Вступ

В багатьох випадків діяльність в аграрній сфері пов'язана із використанням найманої праці. В силу об'єктивних причин, зокрема, особливостей аграрного виробництва, відносини, пов'язані із використанням найманої праці в сільському господарстві, потребують особливого правового регулювання. Тісно пов'язані із цією проблематикою питання правового регулювання соціального розвитку села.

Метою цієї лекції є розкриття основних положень правового регулювання трудових відносин в сільському господарстві; визначення основних рис регулювання соціального розвитку села; надання студентам базових, опорних знань з цієї теми, орієнтування їх на самостійну роботу з вивчення цієї теми, у тому числі в процесі підготовки до семінарських занять та контрольних заходів, передбачених програмою курсу.

Зв'язок лекції з попередніми темами. Лекція з теми «Правове регулювання трудових та соціальних відносин в сільському господарстві» пов'язана передусім із першою темою лекційного курсу, адже трудові відносини в

сільському господарстві є елементом предмету аграрного права, а правове регулювання таких відносин відображає особливості методу аграрного права.

Зв'язок лекції з іншими навчальними дисциплінами:

1) із загальною теорією держави і права. Правове регулювання є однією із центральних категорій теорії держави і права, вчення про механізм правового регулювання;

2) із конституційним правом. Правове регулювання трудових та соціальних відносин базується на загальних конституційних принципах і положеннях. Нормами конституційного права також визначаються основні соціально-трудова права громадян;

4) із адміністративним правом, оскільки воно спрямоване на врегулювання відносин у сфері державного управління соціальним розвитком села;

5) із трудовим правом, оскільки норми останнього регулюють відносини у сфері найманої праці.

1. Правове регулювання соціального розвитку села

Соціальний розвиток села як інститут аграрного права

Соціальний розвиток села є складовою частиною соціальної діяльності держави, сприяє поліпшенню якості життя селян, посиленню їх соціальної захищеності і виступає необхідною умовою розвитку підприємницької діяльності в сільській місцевості. Світовий та вітчизняний досвід засвідчують, що розвиток соціальної сфери села є одним із основних чинників стабілізації соціально-економічних відносин, створення умов для сталого економічного зростання. Тому основними складовими державної аграрної політики в Україні є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій (ст. 1 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»).

Подальший розвиток аграрного сектору економіки тісно пов'язаний з розв'язанням складних соціально-економічних проблем на селі. Адже процеси реформування майнових та земельних відносин у цій сфері не принесли

відчутних позитивних економічних результатів і навіть увійшли у суперечність із соціально-економічними очікуваннями сільського населення (постанова Президії НАН України від 30 березня 2007 р. № 83 «Аграрні трансформації та перспективи українського села»). Так, рівень добробуту сільського населення залишається суттєво нижчим за рівень міського населення: розмір заробітної плати та пенсійного забезпечення селян є мінімальним, незадовільними є норми їх забезпечення продовольчими і промисловими товарами. Продовжує зростати трудова міграція, посилюється розшарування за рівнем й умовами життя як між окремими категоріями сільського населення, так і між різними групами сільських поселень. Поглиблює ці негативні явища і процес парцеляції землекористувань, який відбувається переважно за тіньовими схемами, залишаючи більшу частину селян без основного засобу виробництва — земельних ділянок.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють відносини соціального розвитку села, є Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р., укази Президента України «Про Основні засади розвитку соціальної сфери села» від 20 грудня 2000 р. № 1356, «Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села» від 15 липня 2002 р. № 640, «Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки» від 21 лютого 2002 р. № 170, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2011 року» від 10 серпня 2004 р. №573, «Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006— 2010 роки» від 21 грудня 2005 р. № 536, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158 та інші. На жаль, як довела практика, більшість з них носять декларативний характер, оскільки заходи, які в них передбачені, не мають фінансової підтримки з боку держави. Так, Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158, для розвитку соціальної сфери села та сільських територій необхідно: забезпечення впровадження соціальних стандартів і нормативів у сільській місцевості; розвиток підприємництва, розв'язання проблем зайнятості на селі; розвиток транспортного сполучення та зв'язку; удосконалення інженерної інфраструктури; розвиток житлового будівництва та комунального господарства; розвиток освіти; розвиток медичного обслуговування; розвиток культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, збереження і розвиток традиційної культури регіонів; поліпшення побутового обслуговування сільського населення; розвиток фізичної культури і спорту на селі; розвиток торговельного обслуговування сільського населення; створення умов для

заохочення молоді до роботи і проживання у сільській місцевості; державна підтримка розвитку депресивних сільських територій; удосконалення системи управління розвитком сільських територій. Для фінансового забезпечення здійснення цих заходів у Державному бюджеті України на 2009 рік було передбачено виділення коштів лише на державну підтримку Всеукраїнського фізкультурно-спортивного товариства «Колос», на організацію та проведення роботи з розвитку фізичної культури і спорту серед сільського населення обсягом 9773,3 тис. грн; державну підтримку сільськогосподарської дорадчої служби» обсягом 1050 тис. грн; реформування та розвиток комунального господарства у сільській місцевості обсягом 40900 тис. грн; державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників обсягом 75000 тис. грн. (Додаток № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» від 26 грудня 2008 р.).

Законодавство України не містить визначення поняття соціального розвитку села. Не склалося єдиної думки щодо нього і в юридичній літературі. Як слушно зазначає професор А. М. Статівка, під поняттям соціального розвитку села «слід розуміти комплекс суспільних відносин, які виникають у зв'язку з облаштуванням сільських територій, соціальним і матеріальним забезпеченням достатнього життєвого рівня сільського населення на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства, а також вільного розвитку кожного селянина, що передбачає задоволення його потреб матеріального, морального, духовного та фізичного характеру»[\[1\]](#).

Як інститут аграрного права соціальний розвиток села включає в себе цілий комплекс відносин які спрямовані на:

- 1) збереження сільської поселенської мережі; здійснення державної підтримки розвитку депресивних сільських територій (трудонедостатніх населених пунктів), створення умов для збереження та розвитку малих, віддалених сільських поселень і територій, які мають окремий статус (зокрема гірських та Поліських населених пунктів);
- 2) соціальне переоблаштування села: збереження існуючих об'єктів соціальної сфери на селі та благоустрій сільських територій. А також забезпечення транспортного сполучення та зв'язку, удосконалення інженерної інфраструктури; розвиток житлового будівництва та комунального господарства;
- 3) розвиток підприємництва шляхом державної підтримки суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм та особистих селянських господарств, сприяння розвитку сільського (зеленого) туризму;

4) поліпшення рівня медичного, побутового та торговельного обслуговування сільського населення шляхом створення мережі відповідних закладів;

5) поліпшення умов відпочинку, розвиток фізичної культури і спорту, культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, збереження і розвиток традиційної культури регіонів;

6) забезпечення належного рівня освітніх послуг, наукових досліджень та підготовки кадрів для села.

Особливо звертає на себе увагу включення до цієї системи відносин, спрямованих на: збереження сільської поселенської мережі; здійснення державної підтримки розвитку депресивних сільських територій (трудонедостатніх населених пунктів), створення умов для збереження та розвитку малих, віддалених сільських поселень і територій, які мають окремий статус. Розвиток сільських територій є найбільш важливим напрямом державної аграрної політики і повинен бути спрямований на підвищення життєвого рівня населення, створення належних умов для проживання у сільській місцевості. Одним із елементів сільської території є сільська поселенська мережа (сукупність населених пунктів у сільській місцевості), збереження якої в сучасних умовах сприятиме вирішенню проблеми деградації українського села. На законодавчому рівні декларується, що держава захищає сільську поселенську мережу незалежно від категорії, величини та місця розташування сільських населених пунктів (ст. 10 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»). Але, за статистичними даними станом на 1 квітня 2008 р., кількість сільських населених пунктів із 1991 до 2008 років зменшилася на 341 одиницю (із 28845 одиниць у 1991 р. до 28504 одиниць). Відбувається зняття з обліку незаселених поселень і як наслідок — деградація сільської поселенської мережі. Також останнім часом рівень народжуваності сільського населення в розрахунку на 1000 осіб знизився з 13,7 до 9,4 осіб, рівень смертності підвищився з 14,4 до 20,5 осіб і перевищив аналогічний показник смертності міського населення в 1,4 раза (розд. I Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року). Загрозливих темпів набрали міграційні процеси, особливо серед сільської молоді.

Щоб оцінити реальний стан соціальної інфраструктури та визначити перспективи розвитку сільських населених пунктів, необхідним є

проведення суцільної паспортизації. В Україні необхідність організації Постійного обстеження та паспортизації сільської поселенської мережі (моніторинг) була встановлена ст. 10 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві». Але до цих пір не розроблено механізму проведення такого

моніторингу. Таким чином, ця норма закону, як і більшість інших, продовжує залишатися на папері.

Правовий режим об'єктів соціальної інфраструктури села

Одним із основних напрямів комплексного розвитку сільських територій, підвищення соціального захисту і життєвого рівня селян є забезпечення надійного функціонування соціальної інфраструктури села в нових економічних умовах (п. 5 ст. 4 Закону України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»). Адже високоякісна інфраструктура не лише дозволяє безпосередньо підвищити якість життя, а й допоможе модернізації сільського господарства та створенню нових робочих місць. Тому формування належної соціальної інфраструктури села є одним із заходів, що забезпечують пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу (ст. 1 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»).

Для використання об'єктів соціальної сфери за призначенням та зважаючи на їх функціональну важливість для сільських жителів забороняються ліквідація, реорганізація та перепрофілювання закладів охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення (будинки-інтернати для престарілих та інвалідів) у сільській місцевості (ст. 6). Крім того, відповідно до Закону України «Про бібліотеку і бібліотечну справу» від 27 січня 1995 р., бібліотеки, що є юридичними особами, не підлягають приватизації. У разі приватизації майна юридичної особи, в складі якої перебуває бібліотека, одночасно з зазначеним майном можуть бути приватизовані бібліотечні фонди та майно, необхідне для її діяльності, за наявності зобов'язання нового власника продовжити подальше функціонування бібліотеки протягом десяти років (ст. 14). Також не допускається ліквідація та перепрофілювання закладів фізичної культури і спорту, баз олімпійської та параолімпійської підготовки, фізкультурно-оздоровчих і спортивних споруд, лікувально-фізкультурних закладів, крім тих, що перебувають у приватній власності (ст. 29 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 р.).

У процесі проведення аграрної реформи здійснювалася приватизація майна державних сільськогосподарських підприємств (радгоспів), а також розпаювання майна недержавних сільськогосподарських підприємств (колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, акціонерних товариств тощо). З метою створення сприятливих умов для таких підприємств, а також збереження функціонального призначення об'єктів соціальної інфраструктури, які знаходилися на їх балансі, вони передавалися до комунальної власності.

Порядок передачі об'єктів соціальної сфери в процесі приватизації майна державних підприємств агропромислового комплексу на сьогоднішній день регулюється законами України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» від 3 березня 1998 р., «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996 р. та Положенням про порядок приватизації майна радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, а також заснованих на їх базі орендних підприємств, затвердженим наказом Фонду державного майна України від 17 серпня 2000 р. № 1718.

Так, Законом України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» передбачено, що рішення щодо передачі об'єктів соціальної інфраструктури у комунальну власність приймаються органами, уповноваженими управляти державним майном, самоврядними організаціями за згодою відповідних сільських, селищних, міських, районних у містах рад, а у спільну власність територіальних громад сіл, селищ, міст — за згодою районних або обласних рад. Пропозиції щодо передачі об'єктів соціальної інфраструктури, які належать підприємствам, погоджуються з цими підприємствами, а щодо передачі об'єктів соціальної інфраструктури, споруджених за рахунок коштів підприємств, — також з трудовими колективами цих підприємств (ст. 4—1 Закону). Крім того, встановлюється, що видатки, пов'язані з капітальним ремонтом об'єктів соціальної інфраструктури, що передаються в комунальну власність, відшкодовуються з відповідних місцевих бюджетів за рахунок коштів, передбачених на ці цілі, та пайової участі підприємств, господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), у розмірі по 50 відсотків суми витрат, необхідних для проведення капітального ремонту цих об'єктів. Обсяг витрат визначається комісією з питань передачі об'єктів (ст. 4—2). Порядок залучення і використання таких коштів або інших матеріальних активів підприємств, господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), визначається в договорах, які укладаються між ними та відповідними органами місцевого самоврядування.

Законом України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» встановлено, що на баланс відповідних рад можуть передаватись об'єкти соціально-побутового призначення. А заклади фізкультурно-спортивного призначення передаються на таких самих умовах, без зміни їх профілю, сільським спортивним товариствам (ст. 19). Ця норма носить рекомендаційний характер, тобто передбачається можливість передачі таких об'єктів колективним сільськогосподарським підприємствам або ж відповідним органам місцевого само-прядування. Але саме рекомендаційний характер, на наш погляд, створив умови, за яких місцеві ради можуть не приймати на утримання об'єкти соціально-побутового призначення. Щодо порядку їх передачі, то в законодавстві встановлювалася лише одна вимога, за якої

державний житловий фонд та інші об'єкти (включно з побудованими за рахунок коштів фонду соціального розвитку), що не підлягають приватизації, передаються органами приватизації у комунальну власність. А саме — згода власників підприємств (п. 3 Положення про порядок приватизації майна радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, а також заснованих на їх базі орендних підприємств, затвердженого наказом Фонду державного майна України від 17 серпня 2000 р. №1718).

Що стосується передачі об'єктів соціальної сфери в процесі паювання майна недержавних сільськогосподарських підприємств, то постановою Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. № 2115 було передбачено, що об'єкти соціально-побутового призначення поділу (паюванню) між членами колективних сільськогосподарських підприємств не підлягають (п. 5). Об'єкти соціальної інфраструктури мали безоплатно передаватися в комунальну власність відповідних адміністративно-територіальних одиниць (за згодою органів місцевого самоврядування) на підставі Положення про порядок передачі в комунальну власність державного житлового фонду, що перебував у повному господарському віданні або в оперативному управлінні підприємств, установ та організацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 листопада 1995 р. № 891 (п. 8 постанови Кабінету Міністрів України «Про поетапну передачу у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ і організацій агропромислового комплексу, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності» від 5 вересня 1996 р. № 1060). На сьогоднішній день порядок безоплатної передачі у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду, у тому числі незавершеного будівництва, а також внутрішньогосподарських меліоративних систем колективних сільськогосподарських підприємств що не підлягали паюванню в процесі реорганізації цих підприємств та передані на баланс підприємств- правонаступників, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2003 р. № 1253. До об'єктів соціальної сфери, житлового фонду, у тому числі незавершеного будівництва цим Порядком віднесено: житлові будинки (разом із вбудованими та прибудованими нежилими приміщеннями), житлові приміщення в інших будівлях, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, та гуртожитки; навчальні заклади (заклади дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної освіти тощо); заклади охорони здоров'я — лікувально-профілактичні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, сільські лікарські амбулаторії тощо (крім санаторіїв, профілакторіїв, будинків відпочинку та аптек); заклади культури — клуби, будинки культури тощо (крім кінотеатрів); заклади фізичної культури та спорту (стадіони, спортивні зали, інші об'єкти та споруди, призначені для занять

фізичною культурою і спортом); заклади побутового обслуговування (перукарні, лазні тощо); зовнішні мережі електро-, тепло-, газо-, водопостачання та водовідведення, а також інженерні будівлі та споруди, призначені для обслуговування об'єктів соціальної сфери, житлового фонду (бойлерні, котельні, каналізаційні та водопровідні споруди, обладнання тощо) (п.2).

Ініціаторами передачі об'єктів у комунальну власність можуть бути місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства- правонаступники, на балансі яких перебувають об'єкти. У разі коли ініціатором такої передачі є місцевий орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, пропозиція погоджується з підприємством- правонаступником (п. 4 вказаного Порядку). Передача здійснюється за рішенням комісії з питань передачі об'єктів у комунальну власність і оформляється актом приймання- передачі.

На жаль, дії щодо передачі в комунальну власність закладів соціальної інфраструктури не підкріплювалися відповідним наповненням місцевих бюджетів фінансовими ресурсами, потрібними для їх утримання. Практично припинилося фінансування за рахунок бюджетних коштів соціальної інфраструктури села й відшкодування суб'єктам господарювання витрат на її розвиток (преамбула Державної програми розвитку соціальної сфери села на період до 2005 р., затвердженої Указом Президента України від 15 липня 2002 р. № 640). Таким чином, держава усунулася від надання гарантій щодо забезпечення селян належними умовами проживання.

За відсутності коштів у відповідних бюджетах тільки самі підприємства здатні гарантувати розвиток соціальної інфраструктури на селі за рахунок власних доходів та за умови закріплення цього положення в Своїх статутах. Як слушно зазначає професор В. М. Єрмоленко, для вирішення цієї проблеми необхідно було залишити об'єкти соціальної сфери у власності економічно міцних сільськогосподарських підприємств, що змусило б останні брати активну участь у соціальному розвитку населених пунктів, у яких вони здійснюють виробничу діяльність[2].

Правове регулювання житлового будівництва та комунального господарства на селі

Вирішення житлової проблеми у сільській місцевості є одним із найактуальніших завдань, спрямованих на створення сприятливих умов для комплексного розв'язання соціальних проблем на селі. Тому, в сучасних умовах особлива увага законодавця спрямована на сферу житлового будівництва і комунального господарства на селі. Так, Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158, передбачається:

забезпечити збереження та упорядкування державного, комунального та приватного житлового фонду, реконструкція та будівництво нового, більш комфортабельного житла; збільшення обсягу будівництва житла в сільській місцевості, надання довгострокових пільгових кредитів індивідуальним сільським забудовникам; забезпечення упорядження сільських садиб з урахуванням нових стандартів забудови сільських територій, поліпшення їх забезпечення засобами зв'язку, електро-, газо-, тепло- та централізованого водопостачання і водовідведення; створення на місцевому рівні належної бази для експлуатації переданих у комунальну власність жилих будинків з її фінансовим, кадровим та матеріально-технічним забезпеченням; здійснення побудови необхідної інфраструктури для надання сільському населенню житлово-комунальних послуг, поліпшення якості таких послуг (п. 5).

Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» передбачено, що Уряд України, місцеві державні адміністрації сприяють розвитку індивідуального житлового будівництва на землях сільських населених пунктів, створюють сільським забудовникам (як місцевому населенню, так і громадянам, які переселяються до сільської місцевості) пільгові умови щодо забезпечення будівельними матеріалами і обладнанням, надання їм послуг і пільгових довгострокових державних кредитів (ст. 11). Особи віком до 40 років, які переселяються і проживають у трудонедостатніх населених пунктах, і зайняті в сільському господарстві, переробних та обслуговуючих галузях агропромислового комплексу або соціальній сфері цих сіл, забезпечуються житлом і господарськими будівлями за рахунок державного бюджету, при цьому житло, збудоване в сільській місцевості за рахунок бюджетних коштів, через 10 років передається у власність цим громадянам за умови їх постійної роботи в зазначених галузях (ст. 9).

На сьогодні, на жаль, єдиною формою допомоги сільському населенню у поліпшенні житлово-побутових умов є надання пільгових кредитів за програмою «Власний дім», яка впроваджується в Україні з прийняттям Указу Президента України «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» від 27 березня 1998 р. № 222.

Індивідуальні сільські забудовники користуються державним пільговим кредитом за умови проживання на землях сільських населених пунктів або переселення до сільської місцевості, якщо їх загальні річні видатки на оплату державного пільгового кредиту з урахуванням процентної ставки перевищують 20 процентів сукупного річного доходу сім'ї. Інші сільські забудовники користуються кредитом на загальних підставах залежно від вартості кредитних ресурсів. При цьому 25 процентів суми пільгового довгострокового державного кредиту компенсуються забудовникам через 5 років після введення будівель в експлуатацію за умови їх постійної роботи у сільськогосподарському

виробництві, переробній та обслуговуючих галузях агропромислового комплексу, що функціонують у сільській місцевості, соціальній сфері села та органах місцевого самоврядування на селі, а молодим сім'ям ця пільга надається відразу після введення будівель в експлуатацію. Розміри індивідуальних житлових і господарських споруд на селі не обмежуються.

Порядок надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам на селі регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі» від 5 жовтня 1998 р. № 1597.

Позичальниками кредитів за рахунок кредитних ресурсів фондів можуть бути громадяни України, які постійно проживають, будують індивідуальне житло в сільській місцевості і працюють в органах місце-вого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях сільського господарства, інших господарських формуваннях, що функціонують у сільській місцевості, соціальній сфері села, а також у навчальних закладах, закладах культури та охорони здоров'я, розташованих у Межах району (п. 4). Право одержання кредиту надається індивідуальному забудовникові тільки один раз.

Правила надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1998 р. № 1597, визначають декілька об'єктів кредитування, а саме: спорудження житлових будинків з надвірними підсобними приміщеннями, добудова незавершених житлових будинків, спорудження інженерних мереж, підключення їх до існуючих комунікацій і придбання незавершеного будівництвом та готового житла за експертною оцінкою з проведенням його добудови та реконструкції (п. 2). Кредит індивідуальному забудовнику надається на термін до 20 років, а молодим сім'ям (подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років) або неповним сім'ям (мати/батько) віком до 35 років) — до 30 років, з внесенням за користування ним плати у розмірі трьох відсотків річних. Позичальник, який на дату укладення кредитної угоди має трьох і більше неповнолітніх дітей, звільняється від сплати відсотків за користування кредитом. Кредит індивідуальному забудовнику надається за умови постійного його проживання або переселення на постійне місце проживання до сільської місцевості, а також підтвердження ним своєї платоспроможності (пункти 6—7).

Індивідуальні забудовники, які споруджують жилі будинки і господарські споруди, працюють у сільському господарстві, переробній та обслуговуючих галузях агропромислового комплексу, що функціонують у сільській місцевості, соціальній сфері села та органах місцевого самоврядування на селі і не користуються державним пільговим кредитом, отримують компенсацію за рахунок держави у розмірі 35 процентів вартості зазначених будинків і споруд.

Ця пільга зберігається також за зазначеними особами у разі спорудження житла та господарських будівель на кооперативних засадах. Цим же забудовникам при спорудженні житла підрядним способом компенсується з державного бюджету частина вартості будівництва жилого будинку і господарських споруд, що не належить до прямих витрат підрядних будівельних організацій і включається до кошторисів (розрахунків вартості) будівництва згідно з діючими нормативними актами (ст. 11 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»). Окремо в аграрному законодавстві регулюється питання заохочення молоді до проживання на селі. Так нарощування обсягів будівництва житла для молоді в рамках реалізації програм індивідуального житлового будівництва на селі («Власний дім»), молодіжного житлового будівництва передбачається Основними засадами розвитку соціальної сфери села, схваленими Указом Президента України від 20 грудня 2000 р. № 1356. Крім того, Концепцією Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2011 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 серпня 2004 р. № 573, передбачено збільшення обсягів будівництва та придбання житла за регіональними програмами «Власний дім» і Державною програмою забезпечення молоді житлом на 2002—2012 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2002 р. № 1089. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. встановлює, що при відведенні земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва органи місцевого самоврядування затверджують квоти ділянок, які надаються молодим сім'ям під будівництво житла. Молодь, яка переселяється у трудонедостатні сільські населені пункти, а також місцева молодь, зайнята в сільському господарстві, переробних, обслуговуючих галузях агропромислового комплексу, соціальній сфері цих населених пунктів, забезпечується житлом і господарськими будівлями за рахунок Державного бюджету України. При народженні дітей у молодій сім'ї, яка отримала кредит, цій сім'ї може бути надано допомогу для погашення кредиту за рахунок коштів, що залишаються у розпорядженні підприємств, де працює молоде подружжя (ст. 10). Порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям та їх пільгового погашення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Молодь, яка проживає у сільських населених пунктах і працює у сільськогосподарському виробництві, переробній та обслуговуючих галузях агропромислового комплексу, що функціонують у сільській місцевості, соціальній сфері села та органах місцевого самоврядування на селі, користується також пільгами, передбаченими Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві».

Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року у сфері комунального господарства передбачається забезпечити

упорядження сільських садиб з урахуванням нових стандартів забудови сільських територій, поліпшити їх забезпечення засобами зв'язку, електро-, газо-, тепло- та централізованого водопостачання і водовідведення; здійснити побудову необхідної інфраструктури для надання сільському населенню житлово-комунальних послуг, поліпшення якості таких послуг (п. 5 розд. II). Для стабільного функціонування сільського житлово-комунального господарства Міністерством аграрної політики України запроваджена програма "Реформування" та розвиток комунального господарства у сільській місцевості». Порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються для реформування та розвитку комунального господарства у сільській місцевості, затверджений постановою Кабінету Міністрів України під 6 травня 2005 р. № 325. Одержувачами бюджетних коштів є об'єднання «Кримсількомунгосп», обласні формування сільського комунального господарства, управління виробничо-технологічної комплектації, що входять до складу Укрсількомунгоспу та надають житлово-комунальні послуги в сільській місцевості.

Особливо гострою на сьогоднішній день є проблема водопостачання села. З метою створення системи водопостачання сільських населених пунктів для забезпечення належних соціально-побутових умов проживання та життєдіяльності населення у маловодних і забруднених регіонах, яке користується неякісною та небезпечною для здоров'я водою, Кабінетом Міністрів України від 27 серпня 2008 р. № 741 затверджено Державну цільову соціальну програму першочергового забезпечення централізованим водопостачанням сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, на період до 2010 р.

Потребують розв'язання проблеми автомобільних доріг загального користування місцевого значення. На сьогодні 1087 сільських населених пунктів не охоплені регулярним автобусним сполученням, а 269 з них не мають під'їздів з твердим покриттям. Такий стан автомобільних доріг призводить до поступового занепаду сільських населених пунктів (Концепція реформування системи державного управління автомобільними дорогами загального користування, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2008 р. № 1096). Зрозуміло, що за таких обставин улаштувати під'їзні дороги з твердим покриттям до кожного сільського населеного пункту до кінця 2009 р., як це заплановано Державною програмою розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007—2011 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2005 р. № 710 (розд. IV), було практично неможливо.

Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» передбачено, що усі шляхи, що зв'язують сільські населені пункти (у тому числі в межах цих

населених пунктів) з мережею шляхів загального користування, належать до категорії шляхів загального користування і разом з усіма під'їзними шляхами до сільських населених пунктів передаються на баланс Українському державному концерну по будівництву, ремонту та утриманню автомобільних шляхів (ст. 6).

Соціальний розвиток села є неможливим і без існування належної інженерної інфраструктури. Забезпечення її комплексного розвитку є одним із першочергових завдань держави і має здійснюватися шляхом будівництва та реконструкції мереж і об'єктів електропостачання; розроблення і виконання програм будівництва газопроводів-відводів, розвитку газових мереж високого та середнього тиску і регіональних програм поетапної газифікації сільських населених пунктів; забезпечення постійного контролю за станом навколишнього природного середовища в сільських населених пунктах та місцях накопичення відходів, удосконалення нормативно-правової бази з питань утилізації відходів (п. 4 Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року).

Правове регулювання побутового обслуговування жителів села

Критичною на сьогоднішній день є ситуація, яка склалася із побутовим обслуговуванням сільського населення. Адже в сільській місцевості немає умов для одержання необхідних побутових послуг. До того ж, у сільській місцевості один такий об'єкт припадає на 5 поселень, або 2600 жителів. Технічний рівень переважної більшості підприємств, що надають побутові послуги, дуже низький. Близько 60 відсотків обладнання експлуатується понад 15—20 років (Концепція розвитку сфери побутового обслуговування населення, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. № 569).

Для розвитку системи побутового обслуговування на селі важливу роль відіграє споживча кооперація. Адже вона має потужну матеріально-технічну базу підприємств торгівлі, громадського харчування, заготівельної та виробничої діяльності. Крім того, серед об'єктів, які належать їй на праві приватної власності, є велика кількість непрацюючих, які можна використовувати для відкриття перукарень, ремонтних майстерень, інших необхідних сільським жителям підприємств. Первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство — самостійна, демократична організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану (п. 1 ст. 5 Закону України «Про споживчу кооперацію»).

У сфері торговельного обслуговування сільського населення споживча кооперація відіграє також важливу роль. Вона здійснює торговельну діяльність, забезпечуючи своїх членів та мешканців села товарами гарантованої якості, за

прийнятними цінами; скуповує у пайовиків та інших жителів села продукцію їх особистих селянських господарств, дикорослі ягоди, горіхи, гриби, лікарські трави тощо; надає транспортні, житлово-комунальні, консультаційні, ритуальні та інші послуги; сприяє отриманню освіти та інформації. Також розвиток споживчої кооперації сприяє формуванню кадрового потенціалу на регіональному рівні.

Забезпечення жителів села послугами поштового зв'язку здійснюється на підставі Нормативів розвитку та розміщення у містах і сільській місцевості мережі об'єктів поштового зв'язку та поштових скриньок національного оператора поштового зв'язку, затверджених наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 28 жовтня 2005 р. № 688. Ними передбачається, що стаціонарні відділення поштового зв'язку відкриваються в сільських поселеннях адміністративно-територіальної одиниці (району), які мають найбільш зручне сполучення з іншими населеними пунктами зони обслуговування. Для сільських населених пунктів з чисельністю жителів понад 2000 чоловік встановлюється нормативний показник не менше одного стаціонарного відділення поштового зв'язку. Крім того, законодавством передбачено, що у сільських поселеннях із чисельністю населення понад 500 чоловік розміщується не менше однієї поштової скриньки.

Забезпечення селян телекомунікаційними послугами здійснюється на підставі Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. та Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг від 9 серпня 2005 р. № 720. Концепцією розвитку телекомунікації в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2006 р. № 316, передбачається забезпечити доступ споживачів до загальнодоступних телекомунікаційних послуг через створення і розвиток пунктів колективного доступу (універсальні таксофони, переговорні пункти тощо) в усіх населених пунктах України з кількістю населення понад 50 чоловік. При цьому час доступу до найближчого пункту надання загальнодоступних телекомунікаційних послуг без застосування транспортних засобів не повинен перевищувати 30 хвилин. Крім того, планується збільшити абонентську ємність сільської телефонної мережі і телефонізувати усі соціально значимі об'єкти: навчальні та дитячі дошкільні заклади, медичні установи, клуби, бібліотеки тощо.

Законами України «Про освіту» (ст. 14), «Про загальну середню освіту» (ст. 21) та «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 32) передбачено забезпечення у сільській місцевості регулярного безоплатного підвезення до місць навчання і додому учнів та педагогічних працівників. З метою створення умов для забезпечення у сільській місцевості регулярного безоплатного перевезення до місць навчання і додому учнів та педагогічних працівників Кабінетом Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 31 затверджено Програму «Шкільний автобус». Організація перевезення учнів і педагогічних працівників повинна

здійснюватися шляхом: створення державних і комунальних спеціалізованих автотранспортних підприємств; укладення договорів з автотранспортними підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та перевізниками-фізичними особами на здійснення організованого підвезення або підвезення рейсовими автобусами. Для придбання шкільних автобусів для перевезення учнів загальноосвітніх шкіл, що проживають у сільській місцевості, Законом України «Про Державний бюджет на 2009 рік» передбачено виділення із Стабілізаційного фонду 150 млн. грн.. (ст. 76).

З метою надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних і юридичних послуг сім'ям, дітям та молоді на селі створюються центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, загальне положення про які затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. № 1126. Крім того, створюються Мобільні консультаційні пункти соціальної роботи в сільській та гірській місцевостях.

Для задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у розширенні професійних знань і вдосконаленні практичних навичок, підвищенні ефективності господарювання, на селі активно створюються дорадчі служби, діяльність яких регулюється Законом України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17 червня 2004 р. Основними завданнями дорадчої діяльності є: підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки; надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо; надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства; поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки; сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо; робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм (ст. 4).

При отриманні деяких послуг для сільських жителів передбачено ряд пільг. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» сільські жителі та працівники агропромислового комплексу, які проживають у селищах міського типу, використовують електроенергію за пільговими тарифами. Кількість електроенергії, що оплачується за пільговими тарифами, встановлюється урядом. Ці пільги поширюються також на пенсіонерів, які перед виходом на пенсію працювали в сільськогосподарському виробництві та

соціальній сфері села не менше 15 років і мають особовий рахунок на використання житла, а також працівників селянських (фермерських) господарств, радгоспів, колективних та інших сільськогосподарських підприємств, які проживають у містах обласного і районного підпорядкування (ст. 12 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»). Збитки, завдані сільським споживачам позаплановим чи аварійним відключенням електроенергії, компенсуються у полуторному розмірі за рахунок винних у цьому підприємств і організацій Міністерства палива та енергетики України.

Обґрунтована потреба сільських жителів у паливі забезпечується в повному обсязі (ч. 3 ст. 13 України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»). Крім того, законодавством передбачено надання субсидій на оплату житлово-комунальних послуг і придбання скрапленого газу та твердого палива. Громадянам надається щомісячна адресна безготівкова субсидія для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також один раз на рік субсидія готівкою на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

Висновки з першого питання

Таким чином, ми розглянули правове забезпечення соціального розвитку села, яке включає в себе цілий комплекс відносин які спрямовані на: збереження сільської поселенської мережі; здійснення державної підтримки розвитку депресивних сільських територій (трудонедостатніх населених пунктів), створення умов для збереження та розвитку малих, віддалених сільських поселень і територій, які мають окремий статус (зокрема гірських та Поліських населених пунктів); соціальне переоблаштування села: збереження існуючих об'єктів соціальної сфери на селі та благоустрій сільських територій. А також забезпечення транспортного сполучення та зв'язку, удосконалення інженерної інфраструктури; розвиток житлового будівництва та комунального господарства; розвиток підприємництва шляхом державної підтримки суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм та особистих селянських господарств, сприяння розвитку сільського (зеленого) туризму; поліпшення рівня медичного, побутового та торговельного обслуговування сільського населення шляхом створення мережі відповідних закладів; поліпшення умов відпочинку, розвиток фізичної культури і спорту, культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, збереження і розвиток традиційної культури

регіонів; забезпечення належного рівня освітніх послуг, наукових досліджень та підготовки кадрів для села.

Ми розглянули такі важливі напрямки соціального розвитку села, як розвиток соціальної інфраструктури села; розвиток житлового будівництва та комунального господарства на селі; побутове обслуговування жителів села.

2. Особливості правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах

Загальна характеристика правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах

Проблема захисту трудових прав селян набула особливої актуальності з огляду на процеси реформування, які відбуваються на селі. На жаль, питання правового регулювання праці в сільськогосподарських підприємствах залишились поза увагою науковців, а також не знайшли чіткого вирішення ні в аграрному, ні в трудовому законодавстві.

Серед основних прав і свобод, закріплених у Конституції України, особливе місце відведене економічним та соціальним правам, таким як: право на здорові та безпечні умови праці, на її мінімальну оплату та своєчасне одержання (частини 4, 7 ст. 43); на захист від незаконного звільнення (ч. 6 ст. 43); обмеження максимальної тривалості робочого часу; право на відпустку мінімальної тривалості (ст. 45); право на судовий захист трудових прав (ст. 55); право на соціальне страхування (ст. 46). Крім того, в Основному Законі закріплено, що Україна є соціальною державою, в якій на перше місце винесено права людини та гарантії їх захисту (ст. 3), всім громадянам гарантовано рівні конституційні права і свободи (ч. 1 ст. 24). Таким чином, можна зробити висновок, що вищезазначені права (як і всі інші, закріплені в Конституції України) розповсюджуються однаковою мірою і на працівників сільського господарства, незалежно від організаційно-правових форм підприємств, в яких вони працюють.

Трудові відносини у виробничих кооперативах та фермерських господарствах базуються на основі праці їх членів. У разі виробничої потреби вони мають право залучати до роботи інших громадян за трудовим договором (контрактом). Наймана праця використовується в інших сільськогосподарських підприємствах. Мінімальні соціальні гарантії для найманих працівників встановлюються державою у Кодексі законів про працю України.

Необхідно виділити дві категорії особливостей, які впливають на трудові відносини в будь-яких сільськогосподарських підприємствах. По-перше, в науковій літературі звертається увага на особливий характер сільськогосподарської праці, який проявляється, насамперед, у галузевій специфіці таких підприємств. Це — використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва, вплив на ефективність та характер такої праці погодних і кліматичних умов, її сезонний характер, невідповідність тривалості виробництва продукції тривалості робочого часу, неможливість завчасного визначення наслідків праці, високий рівень виробничого ризику тощо. У свою чергу, вищезазначені обставини обумовлюють певний порядок організації та нормування праці, умови її оплати, встановлення робочого часу і часу відпочинку, особливості в охороні праці (її організації, порядку розгляду нещасних випадків на аграрних підприємствах, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю сільськогосподарських працівників) тощо. Тобто основні засади сільськогосподарської праці є однаковими для працівників усіх підприємств, які здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності.

Враховуючи те, що вищезазначені питання стосуються всіх працівників агропромислового комплексу, їх основних трудових прав та гарантій їх захисту, необхідно зазначити, що вони повинні регулюватися саме на законодавчому рівні. На жаль, у сучасному аграрному законодавстві відсутній нормативно-правовий акт, який би регулював особливості праці в агропромисловому комплексі. Зважаючи на незадовільний стан нормативної бази, на практиці підвищується значення колективно-договірного регулювання трудових відносин у сільському господарстві. На галузевому рівні ці відносини регулюються Галужевими угодами, які укладаються між Міністерством аграрної політики України, галужевими об'єднаннями підприємств та профспілкою працівників агропромислового комплексу України на відповідний період. В них закріплюються норми щодо нормування і оплати праці, встановлення для підприємств галузі мінімальних гарантій заробітної плати відповідно до кваліфікації на основі єдиної тарифної сітки за мінімальною межею; мінімальних розмірів доплат і надбавок з урахуванням специфіки, умов праці окремих професійних груп і категорій працівників галузі; встановлення мінімальних соціальних гарантій, компенсацій, пільг у сфері праці й зайнятості; трудових відносин; умов і охорони праці; житлово-побутового, медичного, культурного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку; умов зростання фонду оплати праці (ст.8 Закону України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р.). Нині саме цей документ практично є єдиним комплексним актом, який відбиває особливості сільськогосподарської праці. Але слід зазначити, що умови галузевої угоди обов'язкові тільки для сторін, що ведуть на підприємствах колективні переговори і укладають колективний договір. Зважаючи на те, що

далеко не на кожному підприємстві такий договір укладається, велика кількість недержавних сільськогосподарських підприємств залишаються поза межами її регулювання.

Крім того, слід звернути увагу, що особливості правового становища членів сільськогосподарських виробничих кооперативів і фермерських господарств також впливають на формування специфіки трудових правовідносин у цих підприємствах. По-перше, члени формують відповідні фонди таких підприємств, беруть участь у розподілі прибутків, несуть ризик втратити свою частку, мають право на свою частку в разі виходу з підприємства тощо. Тому в науковій літературі їх навіть називають працюючими власниками. По-друге, вони беруть участь в управлінні справами таких підприємств. По-третє, повинні приймати обов'язкову трудову участь у їх діяльності. Саме ці ознаки не дають можливості ототожнити членів таких підприємств з найманими працівниками. Таким чином, правовий режим їх праці набуває істотних відмінностей порівняно з умовами, передбаченими трудовим законодавством. Саме вони і повинні бути відображені у спеціальному законодавстві, яке регулює основні питання діяльності цих підприємств, а також в їх статутах.

Встановлення таких особливостей не повинно погіршувати правове становище членів (учасників) зазначених суб'єктів господарювання або сприяти зменшенню обсягу їхніх трудових прав порівняно з трудовим законодавством. При цьому гарантії щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок, молоді, інвалідів надаються в порядку, передбаченому законодавством про працю (ст. 3 КЗпП України).

Трудові відносини членів кооперативу (об'єднання) регулюються Законом, законодавством про працю, статутом та правилами внутрішнього розпорядку кооперативу (ст. 35 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). На жаль, з тексту Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» не зрозуміло, які ж особливості щодо регулювання зазначених відносин у ньому встановлено, крім права кооперативу самостійно визнавати форми і систему оплати праці його членів і найманих працівників (ч. 3 ст. 35). Враховуючи, що основна мета створення і діяльності будь-якого кооперативу — це підвищення добробуту його членів, рівня їх соціальних прав, у Законі необхідно передбачити розділ, який би регулював ці питання. До речі, в законах України «Про кооперацію» (ст. 35), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (ст. 21) та «Про споживчу кооперацію» (ст. 14) закріплено обов'язок кооперативів щодо забезпечення соціально-економічних гарантій їх членів. Особливості ж правового регулювання праці учасників господарських товариств взагалі не враховуються в чинному законодавстві. Законом України «Про фермерське господарство» також не встановлено жодних особливостей в регулюванні трудових відносин його членів. Передбачено лише, що вони регулюються статутом (ст. 27).

Що стосується гарантій трудових прав працюючих членів, то на голову фермерського господарства та сільськогосподарського кооперативу лише покладається обов'язок створювати безпечні умови праці для членів господарства, забезпечувати дотримання вимог техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, пожежної безпеки (ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство» та ст. 36 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Крім того, кооператив несе відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю членів кооперативу (об'єднання) фізичних осіб внаслідок виконання ними своїх службових обов'язків, відповідно до законодавства (ст. 36).

Порядок виникнення і припинення трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах

Питання про юридичні факти, які призводять до виникнення трудових відносин у таких підприємствах, також є спірними. Для того щоб дати відповідь на нього, необхідно зазначити, що трудові відносини в сільськогосподарських виробничих кооперативах та фермерських господарствах впливають із членства. Особа набуває право на одержання роботи в зазначених суб'єктах господарювання з моменту виникнення членських відносин і воно зберігається за нею протягом усього часу перебування в таких правовідносинах. Звісно особа може брати трудову участь у таких підприємствах, не набуваючи членства в них, але в такому випадку вона буде виступати як найманий працівник.

Слід зазначити, що тільки членства для виникнення трудових відносин недостатньо. Необхідною умовою їх виникнення в сільськогосподарських виробничих кооперативах є рішення відповідного органу кооперативу про доручення особі конкретної роботи. Воно не може бути прийняте в односторонньому порядку, оскільки правління (голова)

повинне враховувати, що працівник має право на вільний вибір професії, роду занять і роботи (ст. 2 Кодексу законів про працю України). У ньому має бути зазначено: трудову функцію особи, посаду, її місце роботи, час початку роботи та інші суттєві умови, необхідні для виникнення трудових правовідносин. Згідно з законодавством про працю трудовий договір вважається укладеним у випадках видання власником або уповноваженим ним органом наказу про прийняття на роботу згідно із заявою працівника, а також і тоді, коли він був фактично допущений до роботи, хоч ніякі документи при прийнятті на роботу не оформлялися. Таким чином, наявність рішення правління (голови) про прийняття у члени кооперативу згідно із заявою працівника (якщо в ньому визначено трудову функцію особи, її місце роботи та час початку роботи) свідчить про те, що трудовий договір укладено. Тобто трудовий договір у сільськогосподарських виробничих кооперативах практично укладається в усній формі (за бажанням заявника може бути оформлений і в письмовій формі). Це можна вважати однією з основних особливостей оформлення трудових

відносин саме в зазначених суб'єктах господарювання. Необхідно зазначити також, що трудові договори у виробничих кооперативах не можуть бути строковими, адже трудові відносини тісно пов'язані з членством, яке є постійним. Крім того, з членами кооперативів не повинно допускатись укладення трудових контрактів. Адже, по-перше, сфера застосування контрактів визначається законами України (ч. 3 ст. 21 КЗпП України). По-друге, як правило, контракт укладається на певний строк (ч. 3 ст. 21 КЗпП України). По-третє, при його укладенні існує тільки письмова форма (п. 3 ст. 24 КЗпП України). Крім того, контракт може мати невідгідні для особи умови, наприклад, додаткові підстави розірвання договору (п. 8 ст. 36 КЗпП України) тощо.

Як і в кооперативах, виникнення трудових відносин в фермерських господарствах пов'язане із інститутом членства. В таких господарствах членство носить сімейно-родинний характер, кількість родичів є невеликою і вони безпосередньо зацікавлені в кінцевих результатах своєї Праці, тобто відбувається максимальне поєднання їх підприємницької та трудової діяльності.

На відміну від виробничих кооперативів та фермерських господарств, у господарських товариствах виникнення трудових відносин пов'язане не з інститутом членства, а з трудовим договором (контрактом), оскільки участь у таких товариствах не передбачає обов'язкового виконання особою певної трудової функції.

Для виконання статутних завдань і цілей кооператив (об'єднання) може залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є членами кооперативу. За згодою сторін між кооперативом та найманим працівником може укладатися договір у формі контракту (ст. 35 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). З особами, залученими до роботи у фермерському господарстві, також може укладатися трудовий договір (контракт) у письмовій формі, в якому визначаються строк договору, умови праці і відпочинку (тривалість робочого дня, вихідні дні, щорічна оплачувана відпустка, форми оплати праці та її розміри, харчування тощо) (ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство»). У даному випадку, трудовий договір (контракт) укладається з особами, які залучаються до роботи в фермерському господарстві, та які не є його членами (роз'яснення Міністерства юстиції, Міністерства праці та соціальної політики України «Щодо застосування положень статті 3 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. № 973, в частині правомірності оформлення трудових відносин шляхом укладання трудового договору з членами (головою) фермерського господарства» від 5 грудня 2007 р. № 21-46-846/ № 013-1866-3).

Крім того, відповідно до ст. 6 Закону України від 21 вересня 2006 р. «Про управління об'єктами державної власності» та ст. 65 ГК України, наймання на роботу керівника підприємства, установи та організації, що є у державній

власності, здійснюється шляхом укладання з ним контракту. Особливості укладання, переукладання, продовження терміну дії та розірвання контрактів з керівниками державних підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Мінагрополітики, встановлені наказом Міністерства аграрної політики України від 21 березня 2007 р. № 201. Так, контракт з керівником підприємства, що належить до сфери управління вищезазначеного міністерства, може бути укладений на термін від 1 до 5 років. Наймання на роботу керівника державного підприємства, здійснюється міністерством через укладання з ним контракту за погодженням з місцевою державною адміністрацією та Кабінетом Міністрів України. Контракт набуває чинності з моменту його підписання сторонами і є підставою для видання наказу про призначення керівника на посаду з дня, встановленого у контракті.

Час роботи членів (учасників) зараховується до загального трудового стажу на підставі записів у трудових книжках. Трудові книжки ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації усіх форм власності або у фізичної особи понад п'ять днів, у тому числі осіб, які є співвласниками (власниками) підприємств, селянських (фермерських) господарств, сезонних і тимчасових працівників, а також позаштатних працівників за умови, якщо вони підлягають, державному соціальному страхуванню (п. 1.1 Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої наказом Міністерства праці, Міністерства юстиції, Міністерства соціального захисту України від 29 липня 1993 р. № 58).

Припинення трудових відносин повинне відбуватися на підставах, передбачених законодавством про працю. У разі звільнення осіб, які працювали в фермерському господарстві за трудовим договором, або припинення членства в ньому після відповідних записів у трудових книжках, зроблених головою такого господарства, трудовий стаж у ньому підтверджується підписом керівника, заступника, іншої уповноваженої на це особи та завіряється печаткою місцевого органу державної виконавчої влади (абз. 3 п. 4.1 Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників).

Особливості правового регулювання оплати праці в сільському господарстві

Як уже зазначалося вище, на членів (учасників) вищезазначених суб'єктів господарювання повинні розповсюджуються мінімальні соціальні гарантії, закріплені Конституцією України та трудовим законодавством. Так, згідно із Конституцією України кожний має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48). Кодексом законів про працю України передбачено, що основним елементом, який визначає життєвий рівень громадян, є одержувана ними заробітна плата — винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або

уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу (ч. 1 ст. 94). У законодавчому порядку держава встановлює її мінімальний розмір, що є обов'язковим на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб (ч. 4 ст. 95).

Конституцією України гарантується своєчасне одержання заробітної плати (ч. 7 ст. 43). Так, вона повинна виплачуватися працівникам не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів (ч. 1 ст. 115 КЗпП України). Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р. мінімальний розмір оплати праці віднесено до державних соціальних гарантій. У випадках затримання виплат по заробітній платі працівникам нараховуються компенсації за кожен місяць затримки (п. 2 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок компенсації працівникам втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням термінів її виплати» від 20 грудня 1997 р. № 1427).

Мінімальні гарантії в оплаті праці осіб, які перебувають у трудових відносинах на підставі трудового договору з підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та господарювання, закріплено в Законі України «Про оплату праці». Його дія поширюється на акціонерів (учасників) господарських товариств, які є найманими працівниками, а також на членів сільськогосподарських виробничих кооперативів, адже, як зазначалось вище, фактично з ними укладаються трудові договори в усній (письмовій) формі на невизначений термін. Що стосується фермерських господарств, то згідно із Методичними рекомендаціями з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах, затвердженими наказом Міністерства аграрної політики України від 2 липня 2001 р. № 189, одержаний господарством дохід визначається за видами діяльності та в цілому по господарству. Він зменшується на суму витрат за рахунок прибутку. Визначений дохід розподіляється між членами господарства пропорційно трудовому внеску кожного з них і використовується для визначення заробітку, утримань і відрахувань на соціальні заходи згідно з чинним законодавством (п. 7). Оплата праці членів господарства здійснюється за результатами господарської діяльності з прибутку після покриття витрат, сплати податків, зборів та інших платежів або іншим чином за домовленістю. Враховуючи наведене, доходи, що одержують від фермерського господарства його засновники (голова та члени), слід розглядати як доходи, що виплачуються юридичною особою у зв'язку з розподілом чистого прибутку на користь її засновників (власників) (лист Державної податкової адміністрації України «Про оподаткування членів фермерських господарств» від 25 квітня 2006 р. № 7720/7/17-0717).

У сучасних умовах оплата праці членів кооперативів здійснюється згідно з принципом розподілу за працею з єдиного фонду оплати праці цього кооперативу. З метою забезпечення права селян на гарантовану заробітну

плату Галузевою угодою між Міністерством аграрної політики України, галужевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу України на 2006—2008 рр. передбачено, що частка фонду оплати праці (без нарахувань) у валових (операційних) витратах підприємства не може бути меншою за 30 відсотків (термін дії зазначеної Галузевої угоди було продовжено на 2009 р.).

Оплата праці виплачується, як правило, у грошовій формі. Виплати натурою допускаються законодавством лише як виняток (ч. 1 ст. 94 КЗпП України) та в тих галузях і за тими професіями, де така оплата є бажаною для працівників або звичайною, крім товарів, перелік яких затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1993 року № 244 (зокрема: усіх видів алкогольних напоїв, включаючи спирт виноматеріали; коконів шовкопряду, вовни (сировина), продукції звірівництва, хутра, шкіри та шкірсировини, коренеплодів цукрових буряків, племінного поголів'я тварин тощо).

Основними критеріями при визначенні розмірів натурального фонду підприємства повинні бути рівень виробництва продукції, забезпечення потреб громадського виробництва, розумні потреби працівників господарства в тому чи іншому виді продукції, спеціалізація господарства тощо. Враховуючи вищевикладене, працівникові за виконану норму праці нараховують заробітну плату (у грошовій формі), а після, н урахуванням умов колективного договору та ст. 23 Закону України

"Про оплату праці" (щодо обмеження натуроплати), здійснюють нарахування та виплату натури (лист Міністерства праці та соціальної політики України від 24 вересня 2007 р. № 675/13/84-07). При виплаті натуральної частини оплати праці правлінням має бути встановлено мінімальну ціну продукції (але не вище її собівартості). Крім того, щоб уникнути необмежених виплат натурою, Законом України «Про оплату праці» передбачено, що розмір виплат натурою не може перевищувати 30 відсотків (ч. 3 ст. 23).

Основою організації оплати праці на підприємстві є тарифна система оплати праці, яка включає тарифні ставки, тарифні сітки та схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники) (ст. 96 КЗпП України). Тарифна система, а особливо рівень тарифних ставок, у кожному господарстві може бути різним і залежатиме від ефективності господарювання та рівня доходів підприємства або колективу. Галузевою угодою між Міністерством аграрної політики України, галужевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу України на 2006—2008 роки встановлено мінімальний гарантований розмір тарифної ставки робітника 1-го розряду з 1 грудня 2008 р. — 682 грн. у розрахунку на місяць, або 4,08 грн. за годину.

Практика виробила дві основні системи оплати праці, які застосовуються як у «чистому» вигляді, так і з різними модифікаціями — погодинну і відрядну. При відрядній системі оплати праці розмір основної заробітної плати визначається за відрядними розцінками за обсяг виконаної роботи або за одиницю виробленої продукції (праця винагороджується за тарифними ставками за виконання норми). Її сутність полягає в тому, що заробіток працівника перебуває у прямій залежності від індивідуального виробітку, і за кожен одиницю роботи йому нараховується заробітна плата згідно з прийнятою в господарстві тарифною сіткою і нормами виробітку на дану роботу[3]. При погодинній оплаті праця винагороджується за відпрацьований робочий час (за встановленими погодинними, денними і місячними тарифними ставками). За цією системою оплати праці відсутній зв'язок між оплатою праці і кінцевим результатом роботи. Може застосовуватись при оплаті праці конюхів, скотарів по догляду за бугаями, прибиральниць. Акордна форма оплати праці — оплата праці за кінцевим результатом. Остаточний рол рахунок проводиться за акордним нарядом після прийняття всього обсягу робіт, про що складається акт.

З метою посилення стимулювання праці членів кооперативу можуть застосовуватись погодинно-преміальна, відрядно-преміальна та акордно-преміальна оплата праці. **Відрядно-преміальна** система передбачає оплату праці за виконання денної норми виробітку або її частини, а також за обслуговування тварин і птиці за встановленою нормою, виходячи з визначеного для цієї роботи тарифного розряду та відповідної денної тарифної сітки оплати праці. За якісне і своєчасне виконання робіт нараховується премія у відсотках від основного заробітку за відрядною розцінкою. **Погодинно-преміальна** система оплати праці передбачає оплату за відпрацьовані години, виходячи з розряду виконуваної роботи і погодинної (денної) тарифної ставки, що цьому розряду відповідає. За якісне виконання робіт нараховується премія у відсотках від одержуваного заробітку. Таку систему оплати праці рекомендується застосовувати на роботах, на яких не можна встановити норми виробітку або норми обслуговування (робота обліковця, касира, сторожа). При **акордно-преміальній** системі оплата праці провадиться за підсумковими результатами роботи, тобто за вироблену продукцію або за певний закінчений цикл робіт. Крім оплати за встановленими розцінками, за одиницю продукції виплачуються премії у відсотках від вартості надпланової продукції або від суми економії прямих затрат (зниження собівартості продукції). Так оплачується праця бригад (ланок), зайнятих у рослинництві.

У сільськогосподарських підприємствах розрізняють основну і додаткову оплату праці. **Основна заробітна плата** — це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців. Вона виплачується за: виконання обсягу робіт за нормами виробітку чи нормами

обслуговування . та встановленими розцінками відповідно до прийнятих у кооперативі тарифних ставок для погодинної оплати; відпрацьований час за погодинною системою оплати праці, згідно з прийнятими тарифними ставками та посадовими окладами управлінського та обслуговуючого персоналу; виготовлену продукцію за акордно-преміальною та погодинно-преміальною системою оплати праці з урахуванням її якості та кількості. На погляд ряду науковців, основна оплата має вклю^{чати} ще й надбавки та доплати у розмірах, встановлених відповідними правовими актами. До них можна віднести, зокрема, ті, що передбачені КЗпП | України та є обов'язковими для виплати усім категоріям працівників: надбавки та доплати до тарифних ставок та посадових окладів: за керівництво бригадами (бригадиру не звільненому від основної роботи), за звання майстра та кваліфікацію, за суміщення професій (посад) (ст. 105); розширення зон обслуговування чи збільшення обсягу виконуваних робіт, за працю на важких роботах, на роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці, на роботах з особливими природними, географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я (ст. 100); оплата щорічних та додаткових відпусток, грошова компенсація за невикористану відпустку, оплата праці у святкові і неробочі дні (ст. 107); вночі (ст. 108); надурочного часу (ст. 106) та ін. Вони є постійними і обов'язковими для застосування підприємствами всіх форм власності, тобто виступають як мінімальні соціальні гарантії для будь-якої категорій працюючих.

Треба зазначити, що основні особливості оплати праці залежать від виду робіт, які виконуються у сільськогосподарському виробництві, що і зумовлює застосування певних видів заохочень. У суспільстві дуже мало сфер діяльності людини, в яких період від поч^{атку} прикладання своїх сил у процесі виробництва до досягнення кінцевих результатів, є таким тривалим, як у рослинництві. Тому заробіток або винагорода за працю протягом цього періоду носить характер авансу. Конкретні розміри та форми додаткової оплати визначаються по кожній культурі, групі культур чи по виду продукції та залежно від її трудомісткості з урахуванням економічних можливостей господарства.

Зважаючи на провідну роль механізованих робіт у сільському господарстві, оплаті праці трактористів-машиністів завжди приділялася велика увага. Для всіх механізаторів, які працюють у сільськогосподарському виробництві, встановлюється єдина професія — тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва. Галузевою угодою між Міністерством аграрної політики України, галужевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу України на 2006—2008 роки передбачено виплату надбавок: трактористам-машиністам I класу — 20%, II — 10% тарифної ставки. Крім того, для цієї категорії працівників повинна вводитися підвищена оплата праці при збиранні врожаю в оптимальні строки і без втрат на період перших днів масового збирання. Так, листом Міністерства аграрної політики України «Рекомендації щодо оплати праці працівників сільськогосподарських

підприємств усіх форм власності на збиранні врожаю зернових 2002 року» від 14 червня 2002 р. № 37-22-12/5716 було передбачено проводити оплату праці в перші 10 днів масового збирання врожаю (за умови виконання змінних норм виробітку) трактористам-машиністам — за розцінками, збільшеними на 60 відсотків, іншим працівникам — на 15 відсотків. Крім того, при збиранні зернових культур трактористам-машиністам і їх помічникам, які працюють на комбайні, за виконання агрегатом протягом доби не менше двох змінних норм, рекомендується нараховувати додатково 20 відсотків основного заробітку.

У тваринництві також застосовують як відрядну, так і погодинну форми оплати праці. Нараховується оплата за натуральними показниками, тобто за живою вагою худоби, за одержання приплоду, а також одержання яєць птахофермами, меду — пасіками, надою молока на фермах та ін.

З метою матеріального і морального стимулювання своїх працівників на підприємстві може застосовуватись і преміювання. Його необхідно відрізнити від додаткової оплати праці. Так, розмір останньої нараховується добре працюючому колективу (бригаді) залежно від обсягу чи вартості виробленої сільськогосподарської продукції. Преміальна оплата — це заохочувальні виплати, які розраховуються від основного заробітку. Джерелом коштів для преміювання є чистий прибуток та інші понадпланові надходження. Нарахування премій регулюється виключно локальними нормативними актами, а тому кожний кооператив залежно від конкретних умов виробництва та результатів своєї господарської діяльності встановлює відповідне преміювання за показниками, розробленими в господарстві. Так, показниками преміювання можуть бути: підвищені проти норм надої молока, приросту тварин, збереження молодняка різних тварин, забезпечення товарного виходу овочевої та іншої продукції тощо (п. 4.3.4 Рекомендацій щодо визначення заробітної плати працюючих в залежності від особистого внеску працівника в кінцеві результати роботи підприємства, затверджених наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 31 березня 1999 р. № 44). Зниження (позбавлення) премії може проводитися за Спеціальними підставами, а саме: за порушення виробничої, технологічної дисципліни; повернення продукції внаслідок незадовільної якості; прогул; поява на роботі в нетверезому стані та ін.

Недостатній рівень правової регламентації аграрних трудових відносин вимагає прийняття комплексного уніфікованого нормативно-правового акта, який урахував би всі особливості оплати праці в сільські (господарських підприємствах).

Облік робочого часу в сільськогосподарських підприємствах.
Підсумований облік робочого часу

Особливості використання робочого часу та часу відпочинку Членами сільськогосподарських виробничих кооперативів повинні відбиватись у їх Правилах внутрішнього розпорядку з урахуванням мінімальних гарантій, які встановлюються законодавством про працю. Так, тривалість робочого часу не може бути більшою ніж 40 годин на тиждень (ч. 1 ст. 50 КЗпП України). Самостійно встановлюючи на локальному рівні тривалість робочого тижня — п'ятиденний з двома вихідними днями чи шестиденний з одним вихідним — сільськогосподарські підприємства повинні дотримуватися в останньому випадку положення, що тривалість щоденної роботи не може перевищувати 7 годин при тижневій нормі 40 годин; 6 годин — при тижневій нормі 36 годин; 4 години — при тижневій нормі 24 години (ст. 52 КЗпП України). Крім того, напередодні святкових та неробочих днів тривалість роботи повинна скорочуватися на 1 годину (виняток передбачено для працівників, яким встановлено скорочений робочий день (ст. 53 КЗпП України). У сільськогосподарському виробництві може застосовуватись і скорочений робочий час. Так, чинним законодавством передбачено встановлення скороченого робочого тижня для працівників, зайнятих на роботах з пестицидами, агрохімікатами та у галузі ветеринарної медицини (не більше 36 годин (п. 27 Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 р. № 163 тощо).

В особливих випадках (посівна, збір врожаю) можуть застосовуватись надурочні роботи, але з урахуванням встановлених граничних норм, які не повинні перевищувати для кожного працівника чотирьох годин протягом двох днів поспіль і 120 годин на рік (ст. 65 КЗпП України). Припустимим є залучення окремих працівників до робіт у святкові дні, коли припинення робіт неможливе через виробничо-технічні умови (ч. 3 ст. 73 КЗпП України). Це стосується необхідності невідкладного ремонту агрегатів, проведення вантажно-розвантажувальних робіт, роботи на тваринницьких фермах, у рослинництві, у період напружених польових робіт (посівна, догляд за посівами, заготівля кормів, збір урожаю, оранка зябу). Робота у вихідний день компенсується за згодою працівника і власника наданням іншого дня відпочинку або у грошовій формі у подвійному розмірі (ст. 72 КЗпП України).

Для зайнятих у тваринництві та на інших роботах з безперервним циклом, а також для механізаторів у напружені часи робіт може вводиться 2-змінна чи 3-змінна робота. Порядок чергування змін встановлюється Правилами внутрішнього розпорядку. У тих галузях, де обсяг робіт нерівномірно розподіляється протягом дня (наприклад, для тваринників час годівлі і доїння корів призначається у певний час), робочий день може бути поділений на частини, з умовою, що загальній тривалість роботи не повинна перевищувати встановленої тривалості робочого дня (ст. 60 КЗпП України). Також у

сільськогосподарському виробництві застосовується режим ненормованого робочого часу, який встановлюється для певної категорії працівників у разі неможливості нормування часу трудового процесу. Міра праці таких працівників визначається не тільки тривалістю робочого часу, а й колом обов'язків і обсягом виконаних робіт навантаженням) (п. 1 Рекомендацій щодо по рядку надання працівникам з ненормованим робочим днем щорічної додаткової відпустки за особливий характер праці, затверджених наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 10 жовтня 1997 р. № 7). Списки посад, робіт та професій з ненормованим робочим днем затверджуються колективним договором, угодою (п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р.). Так, у Галузевій угоді між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу України на 2006—2008 роки передбачено, що до них належать: керівники та їх заступники, головні бухгалтери та їх заступники; начальники, майстри, завідувачі та інші керівники структурних підрозділів, цехів, відділів, служб, дільниць, виробництв, ферм тощо та їх заступники, головні та провідні спеціалісти тощо. В сільськогосподарських підприємствах відповідні списки повинні розроблятися правлінням та затверджуватися загальними зборами і приєднуватися до Положення про оплату праці.

У зв'язку з особливостями у сільськогосподарському виробництві може застосовуватися підсумований облік робочого часу, який введено

постановою Ради Міністрів СРСР «Про режим робочого часу робітників радгоспів та інших державних підприємств сільського господарства» від 24 травня 1962 р. № 475. Такий облік робочого часу використовувався для працівників, зайнятих у рослинництві, а також для робітників ремонтних майстерень, автотранспорту, складів та інших підрозділів, які обслуговують рослинництво. Його тривалість за обліковий період не повинна перевищувати нормативного числа робочих годин (ст. 61 КЗпП України). Обліковий період визначається за календарем (це може бути рік) з розрахунку шестиденного робочого тижня, семигодинного робочого дня (чи відповідного скороченого робочого дня) з урахуванням скорочення робочого часу напередодні вихідних днів до 5 годин і напередодні святкових і неробочих днів — на 1 годину. Розрахована таким чином норма робочого часу має бути реалізована шляхом виходу на роботу за графіком. Збільшення тривалості роботи цієї категорії працівників до 10 годин на день у період напружених польових робіт компенсувалося зменшенням тривалості роботи в інші періоди. Надурочною роботою при підсумованому обліку робочого часу є робота понад встановлену тривалість робочого часу за обліковий період.

Право на відпочинок працівників сільського господарства

Право на відпочинок, гарантоване ст. 45 Конституції України, забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Як і для інших категорій працюючих, для робітників, зайнятих у сільському господарстві, це право включає: 1) право на відпочинок протягом робочого дня (зміни); 2) право на щоденний безперервний відпочинок; 3) право на щотижневий безперервний відпочинок; 4) право на відпочинок у святкові дні; 5) право на відпустку. Не зупиняючись докладно на розкритті змісту права на відпочинок, лише зазначимо, що при його реалізації керівництво сільськогосподарських підприємств зобов'язане дотримуватися гарантій, встановлених Кодексом законів про працю України. Так, слід врахувати, що, крім перерв для відпочинку і харчування, які не включаються в робочий час і не оплачуються, законодавством передбачені перерви, які входять до складу робочого часу. У разі роботи на відкритому повітрі, а також у неопалюваних приміщеннях, у холодну пору року при визначеній температурі та силі вітру робітникам повинні надаватися перерви для обігрівання та відпочинку (ст. 168 КЗпП України) тощо. **У сільському господарстві можуть застосовуватись особливі види відпочинку.** Так, при використанні засобів малої механізації для профілактики перевтоми протягом робочого дня рекомендовано застосовувати короткочасні перерви (5—7 хв) та мікропаузи (2—3 хв) для відпочинку та проведення спеціальних гімнастичних вправ на розслаблення м'язів плечового пояса, рук та ніг. Кількість таких перерв може складати 7—10 для осіб до 50 років та 10—12 для підлітків та осіб старшого віку (п. 8.5 Державних санітарних правил по обладнанню та експлуатації засобів малої механізації для сільськогосподарського виробництва ДСП 3.3.2.040-99, затверджених постановою Головного державного санітарного лікаря України від 1 грудня 1999 р. № 40). Порядок надання таких перерв, їх тривалість та кількості протягом робочого дня (зміни) кооперативи повинні врегульовувати у своїх правилах внутрішнього трудового розпорядку.

Надання щотижневих днів відпочинку працівникам сільського господарства пов'язане з рядом особливостей. Так, у рослинництві та інших галузях виробництва, які мають сезонний характер, дні відпочинку можуть переноситися на вільний від роботи час. Працівникам тваринництва та інших галузей з безперервним процесом виробництва дні відпочинку повинні надаватися згідно з графіком, затвердженим керівником виробничого підрозділу. Членам сільськогосподарських кооперативів надаються відпустки у порядку, передбаченому Законом України «Про відпустки».

Крім основних щорічних відпусток, у сільському господарстві також передбачене застосування додаткових відпусток для працівників виробництв, цехів, професій і посад зі шкідливими і важкими умовами праці, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1290.

Зокрема це такі категорії працівників, як: тваринник, зайнятий доглядом за тваринами на свинокомплексах; оператор цехів для приготування кормів (у тваринництві, птахівництві); робітник, безпосередньо зайнятий переробкою солодцю; оброблювач харчових продуктів і тари, зайнятий обробкою хмелю сірчистим газом тощо. Крім того, встановлено додаткову відпустку за особливий характер праці відповідно до Списку виробництв, робіт, професій і посад працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1290. Це: працівники, безпосередньо зайняті навантажуванням, розвантажуванням, транспортуванням отрутохімikatів, що застосовуються для боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, а також протруєного зерна; проведенням хімічного прополювання бур'янів; обліком осередків комах-алергенів; тваринник з догляду за бруцельозними та туберкульозними тваринами тощо.

Правове забезпечення додержання дисципліни праці на підприємствах АПК

Одним із основних обов'язків працівників сільськогосподарських підприємств є обов'язок неухильно дотримуватися дисципліни праці, без якої неможлива організована робота жодного з суб'єктів господарювання. Порушення трудової дисципліни — невиконання чи неналежне виконання з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків тягне за собою застосування заходів дисциплінарного впливу. Слід звернути увагу, що згідно з Конституцією України діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначаються виключно законами України (ст. 92). Кодексом законів про працю України встановлено вичерпний перелік стягнень, які можуть застосовуватися до працівника за порушення трудової дисципліни: догана або звільнення (ст. 147). Відповідно суб'єкти господарювання не мають права в своїх статутах встановлювати перелік санкцій та порядок їх застосування. Всупереч законодавству, широке розповсюдження отримала практика застосування штрафів як одного з видів дисциплінарних стягнень.

Крім того, Законом України «Про оплату праці» передбачено, що відрахування із заробітної плати (сюди ж належать і премії, які передбачено системою оплати праці) можуть провадитися тільки у випадках, передбачених законодавством (ч. 1 ст. 26). Що ж стосується позбавлення премій та винагород за результатами роботи за рік, то воно може передбачатись у локальних нормативно-правових актах, але в них повинні встановлюватись конкретні умови та порядок такого позбавлення. Треба врахувати, що позбавлення премії, яке передбачене системою оплати праці (при застосуванні відрядно-преміальної, погодинно-преміальної та акордно-преміальної систем) не можуть застосовуватись як захід

дисциплінарного впливу. Взагалі ж питання про надання підприємствам права самостійно встановлювати види дисциплінарних стягнень не може бути вирішене позитивно (зокрема у локальних нормативних актах), оскільки безпосередньо зачіпає права працівників і може погіршити їх становище.

Правове забезпечення підготовки кадрів для села

Правове забезпечення підготовки кадрів для села здійснюється відповідно до норм чинного законодавства України. Зокрема, загальні положення щодо освіти містяться у цілій низці нормативно-правових актів. Насамперед, це закони України «Про освіту» від 23 травня 1991 р., «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 р., «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р., «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р., «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», а також постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад» від 5 вересня 1996 р. № 1074, «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості» від 29 червня 1999р. № 1159.

Законодавством України визначаються основні форми підготовки спеціалістів і підвищення їх кваліфікації. Відповідно до Закону України «Про освіту», підготовка спеціалістів для села може здійснюватися через загальну середню освіту, професійні навчально-виховні заклади, вищу освіту, підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів. Професійні навчально-виховні заклади здійснюють підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації громадян за державним замовленням, а також за договорами з підприємствами, установами, організаціями, окремими громадянами. Професійні навчально-виховні заклади можуть мати одне або декілька базових підприємств (об'єднань, організацій), для яких вони готують робітничі кадри і відносини з якими регулюються на основі договорів.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» фінансування наукових досліджень з проблем соціального розвитку села та агропромислового виробництва здійснюється в основному за рахунок державного бюджету. Дослідні та дослідно-експериментальні господарства є самостійними у визначенні своєї господарської діяльності, розвитку зв'язків з промисловими підприємствами та зарубіжними партнерами. Доходи від освоєння науково-технічних нововведень в агропромисловому виробництві протягом 5 років не оподатковуються.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» у всіх вищих

навчальних закладах (університетах, інститутах), коледжах, технікумах тощо встановлюється квота прийому сіль-

ської молоді, яка є обов'язковою для виконання. Порядок та умови квотування, а також використання випускників визначаються урядом. Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості» затверджено Порядок встановлення квоти підготовки фахівців для агропромислового комплексу, залізничного транспорту, митних органів і соціальної сфери сільської місцевості у вищих навчальних закладах. Згідно із вказаним Порядком встановлена квота не повинна перевищувати 75 відсотків обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з кожної спеціальності у вищих сільськогосподарських, 50 відсотків — у вищих педагогічних та у вищих навчальних закладах залізничного транспорту, митної служби і 25 відсотків — в інших вищих навчальних закладах.

У разі коли обсяги підготовки спеціалістів з тієї чи іншої спеціальності не забезпечують потреб села, відповідні міністерства, інші центральні органи виконавчої влади можуть коригувати плани прийому абітурієнтів, збільшуючи їх кількість у межах загальних обсягів державного замовлення та ліцензованого обсягу на підготовку фахівців.

Суб'єкти господарської діяльності агропромислового комплексу, заклади освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування, культури, фізичної культури і спорту разом з вищими навчальними закладами проводять профорієнтаційну роботу серед сільської молоді та здійснюють підготовку її до вступних іспитів. Прийом абітурієнтів до вищих навчальних закладів за встановленою квотою здійснюється на підставі цільових направлень, що видаються абітурієнтам, які постійно проживають у сільській місцевості або селищах міського типу

Загальна кількість цільових направлень на виділені місця за квотою прийому сільської молоді, що видається Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними та районними держадміністраціями, керівниками залізниць, Держмитслужбою, повинна забезпечувати конкурс за кожною спеціальністю не менш як 150 осіб на 100 місць у закладах освіти третього і четвертого рівнів акредитації і 130 осіб на 100 місць — у закладах освіти першого і другого рівнів акредитації.

Зарахування абітурієнтів, які мають цільове направлення і успішно склали вступні іспити, здійснюється за окремим конкурсом, який організовується за кожною спеціальністю і повинен враховувати обсяги державного замовлення та встановлену квоту відповідних регіонів.

Після закінчення навчання випускники вищих навчальних закладів, які зараховувалися за цільовими направленнями згідно з установленою квотою,

розподіляються і направляються в розпорядження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних та районних держадміністрацій, які видавали ці направлення, для роботи на підприємствах, в організаціях агропромислового комплексу та закладах соціальної сфери села у порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України «Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» від 22 серпня 1996 р. № 992.

Підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації спеціалістів та робітничих кадрів для виробничої і соціальної сфери села у державних навчальних закладах здійснюються за рахунок державного і місцевого бюджетів, а також на підставі договорів між навчальними закладами, підприємствами, організаціями. Перепідготовка і підвищення кваліфікації спеціалістів, робітничих кадрів є обов'язковими і здійснюються періодично в строки, визначені державними органами.

Крім цього, уваги потребує питання правового забезпечення підготовки фахівців сільськогосподарського спрямування, наприклад за спеціальностями «ветеринарна медицина», «агрономія», «технологія виробництва та переробки продукції тваринництва», «процеси, машини та обладнання». Оскільки в сучасному агропромисловому комплексі неможливо досягнути значних результатів без відповідної підготовки висококваліфікованого спеціаліста.

У системі Міністерства аграрної політики фахівців для галузі готують 23 вищі навчальні заклади III—IV рівня акредитації та 118 вищих навчальних закладів I—II рівня акредитації, що становить близько 16% всіх вищих навчальних закладів України. Основною метою аграрної освіти та національної освіти загалом є підготовка конкурентоспроможних фахівців на ринку праці та забезпечення кадрами села.

Окремі накази Мінагрополітики спрямовані на врегулювання важливих питань функціонування аграрних вищих навчальних закладів та забезпечення належних умов для студентів, наприклад наказ Міністерства аграрної політики України «Про підвищення ефективності функціонування аграрних вищих навчальних закладів» від 30 вересня 2008 р. № 626 та наказ Міністерства аграрної політики України «Про стан житлово-побутових умов у студентських гуртожитках аграрних вищих навчальних закладів та шляхи їх покращення» від 19 лютого 2008 р. № 63.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб у 2008 році» від 9 липня 2008 р. № 633 Мінагрополітики встановлено державне замовлення на прийом студентів за освітньо-кваліфікаційними

рівнями «бакалавр» обсягом 14655 осіб, «спеціаліст» — 7576 осіб та «магістр» — 3980 осіб.

Висновки з другого питання

Отже, ми розглянули особливості правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах, надавши загальну характеристику правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах; дослідивши порядок виникнення і припинення трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах; визначивши особливості правового регулювання оплати праці в сільському господарстві; проаналізувавши облік робочого часу в сільськогосподарських підприємствах та низку інших питань трудових відносин в аграрному секторі.

3. Правове регулювання охорони праці в сільському господарстві

Поняття та джерела охорони праці в сільському господарстві

Відповідно до ст. 43 Конституції України кожна особа має право на належні, безпечні та здорові умови праці, яке реалізується через систему заходів з охорони праці на всіх підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності та виду господарської діяльності. Саме такий зміст вкладений у легальне визначення охорони праці у Законі України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р., ст. 1 якого визначає, що **охорона праці** — це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини в процесі праці.

Метою охорони праці в сільському господарстві є створення для працівників сприятливих умов праці, зниження рівня виробничого травматизму, запобігання виникненню професійних захворювань тощо під час виконання ними своїх трудових обов'язків. Реалізовується поставлена мета на базі нормативно-правових норм, які в сукупності складають комплексний правовий інститут охорони праці в сільському господарстві.

Названий правовий інститут включає у себе загальні та спеціальні норми. До першої групи можна віднести ті, що регламентують порядок організації охорони праці на сільськогосподарському підприємстві (створення служби охорони праці, проходження медичних оглядів, проведення навчання з питань охорони праці, фінансування охорони праці, розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій тощо), стимулювання охорони праці, державне управління, державний нагляд та громадський контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, а також норми, що передбачають відповідальність за порушення цього законодавства. Другу групу норм можна диференціювати за сферою поширення на норми з охорони праці, що поширюються на:

- а) певні категорії працюючих (охорона праці жінок, неповнолітніх, Інвалідів);
- б) певні галузі сільського господарства (охорона праці в рослинництві, тваринництві, переробній галузі тощо).

Правові норми інституту охорони праці в сільському господарстві містяться в різних за своєю юридичною силою нормативно-правових актах, що є джерелами охорони праці в сільському господарстві. Конституція України має найвищу юридичну силу, закони і підзаконні нормативні акти приймаються на її основі. Для охорони праці в сільському господарстві особливе значення має ст. 43 Конституції, що надає кожній особі право на належні, безпечні та здорові умови праці.

Відповідно до Конституції України прийнято цілий ряд законів, що конкретизують положення Основного Закону щодо охорони праці: Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р., закони України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р., «Про фермерське господарство» від 20 грудня 1991 р., «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р., «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 березня 1997 р., «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 р., «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 р., «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 р. та ін.

Поряд із законами, джерелами охорони праці в сільському господарстві є постанови та розпорядження Кабінету міністрів України, нормативні акти міністерств та відомств. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо виконання Закону України «Про охорону праці» від 27 січня 1993 р. № 64, наказ Мінагрополітики України «Про затвердження Правил пожежної безпеки в агропромисловому комплексі України» від 4 грудня 2006 р. № 730/770, наказ Держнагляд-праці «Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою» від 26 січня 2005 р. № 15 тощо.

Є джерелом охорони праці в сільському господарстві і норми міжнародного права, зокрема Конвенція Міжнародної організації праці № 184 2001 р. «Про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві», ратифікована Законом України від 1 квітня 2009 р. Основний масив джерел правового регулювання охорони праці в сільському господарстві складають правила, норми, стандарти, інструкції, об'єднані в Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці. Ці нормативні акти можна об'єднати у три групи:

- 1) інструкції, положення, правила, що належать до міжгалузевих нормативних актів, дія яких поширюється на декілька видів економічної діяльності, наприклад Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (НПАОП 0.00-4.12-05), Положення про розробку інструкцій з охорони праці (НПАОП 0.00-4.15-98) тощо. Вони розробляються, затверджуються та переглядаються Державним комітетом України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду (Держгірпромнагляд);
- 2) примірні інструкції, положення тощо, які розробляються і затверджуються міністерствами, іншими органами виконавчої влади, науковими об'єднаннями, котрим надане таке право, погоджуються з Держгірпромнаглядом, наприклад «Примірна інструкція для тракториста-машиніста сільськогосподарського виробництва», розроблена Українським науково-виробничим інженерним центром по охороні праці у сільському господарстві відповідно до Положення про розробку інструкцій з охорони праці;
- 3) нормативні акти з охорони праці, що діють на конкретних підприємствах. Вони розробляються на основі примірних інструкцій керівниками структурних підрозділів і служб. Як правило, такі інструкції розробляються за видами робіт чи за професіями.

Організація охорони праці в сільськогосподарських підприємствах

Організація охорони праці у сільському господарстві і

АПК — це передбачений чинним законодавством комплекс заходів щодо державного регулювання охорони здоров'я працівників АПК, забезпечення виконання основних вимог законодавства з охорони праці безпосередньо на підприємствах, додержання кожним працівником правил і норм з охорони праці.

Відповідно до Закону України «Про охорону праці» (далі — Закон), дія якого поширюється на всіх юридичних та фізичних осіб, які відповідно до

законодавства використовують найману працю, та на всіх працюючих, обов'язок створення на робочому місці в кожному структурному підрозділі умов праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечення додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці покладається на роботодавця. З цією метою роботодавець забезпечує функціонування системи управління охороною праці, яка створюється суб'єктом господарювання і має передбачати підготовку, прийняття та реалізацію завдань щодо здійснення організаційних, технічних, санітарно-гігієнічних та лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності найманих працівників у процесі їх трудової діяльності.

Для цього роботодавець створює відповідні служби і призначає посадових осіб, які забезпечують вирішення конкретних питань охорони праці, затверджує інструкції про їх обов'язки, права та відповідальність за виконання покладених на них функцій, а також контролює їх додержання. Для функціонування системи управління охороною праці роботодавцем на основі ст. 15 Закону та Типового положення про службу охорони праці, затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці від 15 листопада 2004 р. № 255 створюється служба охорони праці, яка підпорядковується безпосередньо роботодавцю, ним же розробляється і затверджується Положення про службу охорони праці відповідного підприємства.

Служба охорони праці створюється на підприємствах з кількістю працюючих 50 і більше осіб. На підприємстві з кількістю працюючих менше 50 осіб функції служби охорони праці можуть виконувати в порядку сумісництва (суміщення) особи, які мають відповідну підготовку. На підприємстві з кількістю працюючих менше 20 осіб для виконання функцій служби охорони праці можуть залучатися сторонні спеціалісти на договірних засадах, які мають виробничий стаж роботи не менше трьох років і пройшли навчання з охорони праці. Ліквідація служби охорони праці допускається тільки в разі ліквідації підприємства чи припинення використання найманої праці фізичною особою.

Служба охорони праці виконує цілий ряд функцій, передбачених ч. 3 Типового положення по службу охорони праці. Серед них можна назвати наступні: розробка комплексних заходів з охорони праці; перевірка дотримання працівником вимог нормативно-правових актів з охорони праці; складання звітності з охорони праці на підприємстві за встановленими формами; проведення вступного, періодичного, позапланового інструктажу та навчання з охорони праці; розгляд скарг, заяв працівників з питань охорони праці; участь у розслідуванні нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві та ін.

З метою забезпечення пропорційної участі працівників у вирішенні будь-яких питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на підприємстві за

рішенням трудового колективу може створюватися комісія з питань охорони праці. До її складу входять представники роботодавця та професійної спілки, а також уповноважені найманими працівниками особи, спеціалісти з безпеки, гігієни праці та інших служб підприємства відповідно до Типового положення про комісію з питань охорони праці підприємства, затвердженого наказом Держгір-промнагляду від 21 березня 2007 р. № 55. Комісія є постійно діючим консультативно-дорадчим органом. Комісія раз на рік звітує про виконану роботу на загальних зборах (конференції) трудового колективу. Рішення комісії оформлюється протоколом та мають рекомендаційний характер.

До обов'язків роботодавця з охорони праці входить за власний рахунок забезпечення фінансування та організація проведення попереднього та періодичного медичних оглядів працівників, зайнятих на важких роботах, роботах зі шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі, щорічного обов'язкового медичного огляду осіб віком до 21 року. Складання переліків професій і посад, згідно з якими працівники повинні проходити обов'язкові попередні і періодичні медичні огляди, покладається на службу охорони праці підприємства. Порядок проведення медичних оглядів працівників певних категорій затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я від 21 травня 2007 р. № 246. Цей же нормативний документ містить і Перелік шкідливих та небезпечних факторів виробничого середовища і трудового процесу, при роботі з якими обов'язковий попередній (періодичні) медичні огляди працівників. У сільському господарстві такими факторами є вплив на організм людини пестицидів, добрив, збудників інфекційних захворювань тварин та людини, вібрація, шум, підвищена температура тощо.

Стаття 18 Закону покладає на роботодавця і обов'язок проведення для працівників інструктажів з охорони праці (які за характером і часом проведення поділяються на вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий), навчання з охорони праці, з надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки під час виникнення аварій. Ці заходи проводяться за рахунок роботодавця на підставі Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці, затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці від 26 січня 2005 р. № 15. На підприємствах на основі Типового положення, з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва та вимог нормативно-правових актів з охорони праці, розробляються і затверджуються відповідні положення підприємств про навчання з питань охорони праці, а також формуються плани-графіки проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці, з якими мають бути ознайомлені працівники. Працівники та посадові особи, які не пройшли навчання, інструктаж і перевірку знань з питань охорони праці, не допускаються до роботи.

Для деяких видів робіт, так званих робіт з підвищеною небезпекою, потрібне спеціальне навчання та щорічна перевірка знань з охорони праці. Перелік робіт з підвищеною небезпекою для конкретного сільськогосподарського підприємства затверджується роботодавцем на підставі наказу Держнаглядохоронпраці від 26 січня 2005 р. № 15. До таких робіт у сільському господарстві відносять:

- роботи, пов'язані з виробництвом, зберіганням, транспортуванням та застосуванням агрохімікатів, пестицидів, гербіцидів;
- управління тракторами і самохідним технологічним устаткуванням;
- роботи на цукрових заводах із обслуговування центрифуг і транспортерів;
- проведення робіт у силосах, призначених для різної сільськогосподарської продукції, в вагонах-зерновозах;
- роботи з обслуговування і ремонту аспіраційних та пневмотранспортних систем на підприємствах зі зберігання і переробки зерна;
- роботи з розвантаження, складання і зберігання зернових та олійних культур, висівок, макухи і шротів насипом і в затареному вигляді;
- роботи з обслуговування бугаїв-плідників, кнурів і жеребців. На роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці, а також

роботах, пов'язаних із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, працівникам сільського господарства видаються безоплатно за встановленими нормами спеціальний одяг, спеціальне взуття та інші засоби індивідуального захисту (відповідно до Типових норм безплатної видачі спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту працівникам сільського та водного господарства, затверджених наказом Мінпраці та соціальної політики України від 10 червня 1998 р. № 117), а також миючі та знешкоджувальні засоби (ст. 165 КЗпП, ст. 8 Закону України «Про охорону праці»).

Фінансування профілактичної роботи, всіх заходів з охорони праці здійснюється за рахунок наступних джерел:

- для підприємств всіх форм власності, що використовують найману працю, — 0,5% від суми реалізованої продукції, для бюджетних організацій — 0,2% від фонду оплати праці (ст. 19 Закону України «Про охорону праці»);
- за рахунок валових витрат згідно з Переліком засобів та заходів з охорони праці (постанова Кабінету Міністрів від 27 червня 2003 р. №994);

— за рахунок амортизаційних відрахувань (ст. 8 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 р.);

— за рахунок Фонду виробничого розвитку, який формується за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств.

На окрему увагу заслуговує питання організації охорони праці фермерів та одноосібних підприємців, які не використовують найману працю, оскільки це питання є надзвичайно актуальним з огляду на зростання кількості таких господарств (станом на лютий 2009 р. їх в Україні налічувалося близько 44 тис. зареєстрованих фермерських господарств), та відповідно збільшення числа зайнятих у них працівників. З метою соціального захисту цієї категорії працюючих у сільському господарстві, підвищення рівня охорони праці Сектором охорони праці, дорожнього руху та пожежної безпеки Мінагрополітики України, Українським науково-виробничим інженерним центром по охороні праці у сільському господарстві — «Укрсільгоспохоронпраці», кафедрою охорони праці Національного аграрного університету була розроблена Система самоконтролю безпеки і охорони праці для фермерів і одноосібних підприємців, які не використовують найману працю. Міністерство аграрної політики України рекомендувало її як допоміжний посібник із організації самоконтролю безпеки праці для фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств, де не використовується наймана праця.

Таким чином, обов'язок створення безпечних умов праці для членів фермерського господарства, забезпечення дотримання вимог техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, пожежної безпеки в фермерському господарстві покладено на голову фермерського господарства; і (ч. 5 ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство»). При створенні підприємства і в процесі його діяльності одноосібний підприємець (фермер) може отримати певну допомогу від служби охорони праці районного управління агропромислового розвитку. Допомога може бути організована шляхом надання консультативних послуг з питань охорони праці в конкретних умовах виробництва.

Одноосібні підприємці з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва повинні знати та дотримуватись вимог нормативно-правових актів з охорони праці. На діяльність одноосібних підприємців поширюються вимоги усіх існуючих законів і інших нормативно-правових актів з безпеки та охорони праці, що є чинними і регламентують їх діяльність.

Самостійну роботу за професією або виконання відповідного виду робіт можуть здійснювати особи, які пройшли навчання з питань охорони праці, попередній медичний огляд і не мають медичних протипоказань для виконання даної

роботи, володіють необхідними знаннями з охорони праці з урахуванням специфіки виробництва та вимог нормативно-правових актів.

Охорона праці окремих категорій працюючих у сільському господарстві

Усі громадяни України є рівними у своїх трудових правах (у тому числі й у праві на охорону праці). Проте законодавець виокремлює жінок та неповнолітніх в окрему категорію працюючих, оскільки виходячи з особливостей фізіологічних особливостей організму, інтересів матері та дитини, економічних, культурних та інших міркувань впливає необхідність особливого правового регулювання охорони праці цих осіб.

При цьому варто наголосити, що відповідно до ст. 3 КЗпП України гарантії щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок та молоді надаються в порядку, передбаченому законодавством про працю (зокрема гл. XII, XIII КЗпП України, статтях 10, 11 Закону України «Про охорону праці»).

У сільському господарстві жінки складають до 40% працюючих, причому серед тих, хто виконує важку і некваліфіковану роботу, 70% також становлять жінки. Особливості охорони праці жінок у сільському господарстві виявляються, насамперед, у забороні застосування праці жінок на наступних роботах:

- знімання шкір з трупів великої рогатої худоби, коней та розрубання туш;
- навантаження і розвантаження трупів тварин, конфіскації і патологічних матеріалів;
- роботи у колодязях, гноївкозбірниках і цистернах, силососховищах і сінажних баштах;
- транспортування, навантаження, розвантаження, складання, приготування робочих форм пестицидів, а також технічне обслуговування і ремонт технічних засобів, які використовуються при застосуванні пестицидів;
- укладання дренажних трубок, обладнаних опилувачами, оприскувачами при роботі з пестицидами.

Закріплені на законодавчому рівні і граничні норми підймання і переміщення важких речей жінками (наказ Мінохорони здоров'я України «Про затвердження Граничних норм підймання і переміщення важких речей жінками» від 10 грудня 1993 р. № 241).

Особливості праці вагітних жінок і жінок, що мають дітей до трьох років, регулюються статтями 178, 179, 180, 181, 183, 184 КЗпП України. Приділяється увага охороні праці жінок у сільському господарстві і в нормах міжнародного

права (див. Рекомендацію Міжнародної організації праці щодо праці жінок у нічний час у сільському господарстві № 13).

Дедалі більшого поширення набуває і застосування в сільському господарстві праці неповнолітніх. Сільське господарство є найбільш поширеною сферою застосування дитячої праці в Україні — в ньому працюють 46% усіх зайнятих дітей, у сільській місцевості — 75%. Установлено, що працювати в полі та на присадибних ділянках діти починають рано: у 10 років — кожна п'ята дитина, у віці 12—14 років — 38%, а у віці 15—17 років — до 62%. Доглядом за худобою займаються до 25% дітей у віці від 10—14 років, у старших вікових групах — кожний третій-четвертий підліток. Виникає нова форма дитячої праці — дитяча наймана праця за оплату. Важливими чинниками залучення працюючих дітей у цю сферу фахівці визначають низькі вимоги до якості робочої сили, значні масштаби використання ручної праці, майже повну відсутність контролю за використанням робочої сили, толерантне ставлення громадськості до дитячої праці в сільському господарстві тощо. Як правило, трудові відносини в сільському господарстві за участю дітей та підлітків офіційно не оформлюються і в результаті діти залишаються соціально незахищеними в тому числі і в питаннях охорони праці.

Мінімальний вік прийняття на роботу встановлений ст. 188 КЗпП України у 16 років. Як виняток, за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює. Ці положення трудового законодавства не узгоджуються з Законом України «Про фермерське господарство», ст. 3 якого відносить до членів фермерського господарства дітей, які досягли 14 років, а ст. 27 вказує на те, що трудові відносини фермерського господарства базуються на праці його членів. Очевидно, що з метою охорони прав неповнолітніх, забезпечення отримання ними обов'язкової освіти, підвищення рівня охорони праці таких працівників, зайнятих на сільськогосподарських роботах, це питання має бути обов'язково вирішене.

На сьогодні особливості охорони праці неповнолітніх у сільському господарстві врегульовуються, насамперед ДНАОП 0.03-8.07-94 «Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх», затвер-

дженим наказом Мінохорони здоров'я України від 31 березня 1994 р. № 46, розділ 31 якого забороняє використання праці неповнолітніх в якості:

- консервувальників пантів;
- конярів, зайнятих обслуговуванням жеребців-плідників;
- причіплювачів на причіпних сільськогосподарських машинах;
- тваринників, зайнятих обслуговуванням бугаїв-плідників;
- робітників, зайнятих на грензаводах;
- робітників, зайнятих на плантаціях опійного маку;
- робітники, зайнятих на роботах в колодязях, гноєзбірниках, цистернах та інших ємкостях;
- робітників, зайнятих роботою всередині теплиць;
- робітників, зайнятих поливанням бавовни ручним способом;
- робітників, зайнятих прибиранням, транспортуванням та первинною обробкою тютюну;
- санітарів ветеринарних.

Допускається застосування праці осіб не молодше 17 років (юнаків) на самохідних сільськогосподарських машинах за наявності у них посвідчення на право керування цими машинами, виданого у встановленому порядку. Випускники середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів (юнаки), які закінчили курс трудового навчання з професії механізатора і одержали у встановленому порядку відповідне посвідчення на право керування самохідними сільськогосподарськими машинами, можуть допускатися до роботи на вказаних машинах до досягнення 17-річного віку під керівництвом досвідчених механізаторів-наставників за умови суворого дотримання чинних санітарних норм і правил та гігієнічних нормативів.

Наказом Мінохорони здоров'я України від 22 березня 1996 р. № 59 затверджені Граничні норми підймання і переміщення важких речей неповнолітніми, які діють на всій території України і поширюються на всі підприємства, установи, організації, навчальні заклади, а також на юридичних та фізичних осіб, які використовують працю підлітків від 14 до 18 років. Забороняється призна^{чати} підлітків на роботи, які пов'язані виключно з підйманням, утриманням або переміщенням важких речей. До роботи, що потребує підймання та переміщення важких речей, допускаються підлітки, які не мають медичних протипоказань, що засвідчено відповідним лікарським свідоцтвом. До тривалої

роботи в підймання та переміщення важких речей підлітки до 15 років не допускаються.

Роботодавець повинен забезпечити обов'язкове проходження працюючими у нього підлітками попереднього та наступних періодичних медичних оглядів (щорічно, до досягнення особою 21-річного віку). Загальна тривалість робочого часу підлітків не повинна перевищувати 24 год. на тиждень для підлітків 14—15 років та 36 год — для підлітків 16—17 років. Обов'язковим повинен бути рівномірний розподіл тижневого робочого часу за днями п'яти- або шестиденного робочого тижня. Робота підлітків з вантажами не повинна становити більше 1/3 робочого часу.

Батькам, усиновителям і піклувальникам неповнолітнього, а також державним органам та службовим особам, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, надається право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси.

Особливості охорони праці в галузях сільського господарства

Як вже зазначалося вище, основним завданням заходів та засобів із охорони праці в сільському господарстві є створення для працівників здорових, безпечних умов праці, попередження та профілактика виникнення професійних захворювань, нещасних випадків та аварій, пов'язаних із виробничими процесами в сільському господарстві, тобто захист працюючих від впливу шкідливих та небезпечних виробничих факторів (чинників) — фізичних, хімічних, біологічних та психофізичних. При цьому сільськогосподарське виробництво характеризується цілою низкою структурних, організаційних, технологічних особливостей, що впливають на рівень виробничих ризиків та роблять цю галузь однією з найбільш травмонебезпечних (після вугільної промисловості). Наприклад, за статистичними даними, протягом 2008 р. в АПК травмувалися 1700 працівників, з них 123 отримали смертельні травми, за I квартал 2009 р. травми на виробництві отримали 209 працівників з них 23 — із смертельним наслідком.

Агропромислове виробництво характеризується наявністю цілого ряду негативних факторів, що вже стали традиційними: старіння основних фондів, зростаюча кількість фізично зношеного і морально застарілого обладнання, машин і механізмів, що не відповідають безпечним умовам праці; постійно зростаюча кількість робочих місць, що не відповідають вимогам нормативно-

правових актів з охорони праці, незабезпеченість працюючих засобами індивідуального захисту; значне послаблення трудової і виробничої дисципліни.

Основними особливостями організації виробничого процесу в аграрному секторі економіки є:

— сезонність робіт, що практично не дає можливості в окремі періоди року дотримуватися нормативної тривалості робочого дня, внаслідок чого щорічно травматизм досягає пікових значень в одні й ті самі місяці року. Перший пік припадає на липень-серпень (пора збирання ранніх зернових і зернобобових) — 22—23 відсотки річної кількості смертельно травмованих. Другий пік травматизму припадає на жовтень — понад 11 відсотків всіх смертельних випадків на виробництві);

— нерівномірна завантаженість працівників протягом року (кількість працюючих в агропромисловому виробництві в липні переважає середню за рік на 13—16 відсотків);

— залучення до роботи в напружені періоди підлітків та осіб пенсійного віку (в липні кількість їх досягає 4—5 відсотків загальної кількості тих, що працюють у цей час у сільському господарстві).

Крім того, сільське господарство включає в себе основні галузі: рослинництво (рільництво, овочівництво, плідівництво, виноградарство, вирощування квітів тощо) та тваринництво (скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство тощо) а також обслуговуючі (експлуатація іригаційних меліоративних систем, ветеринарне обслуговування, технічне обслуговування машин та обладнання і тощо) та переробні, кожна з яких має цілий ряд специфічних шкідливих (вплив яких за певних умов може призвести до захворювання, зниження працездатності та (або) негативного впливу на здоров'я нащадків) та небезпечних (вплив яких на працівника в певних умовах призводить до травм, гострого отруєння або іншого раптового різкого погіршення здоров'я або до смерті) виробничих чинників.

Так, притаманними для рослинництва є різноманітні роботи, пов'язані з застосуванням пестицидів та мінеральних добрив; боротьба з бур'янами, шкідниками та хворобами рослин, приготування робочих розчинів, протравлювання насіння, опилування, обприскування, фумігація рослин, ґрунту та приміщень, приготування та розкидання протруєних приманок, підживлювання рослин, внесення мінеральних добрив. Більшість пестицидів та мінеральних добрив є токсичними для людського організму. Потрапляючи до організму людини такі речовини можуть спричинювати порушення його нормальної життєдіяльності та виступати причиною гострих чи хронічних інтоксикацій. Високий рівень небезпеки мають і механізовані роботи в

рослинництві, оскільки працівники піддаються тривалому впливу підвищеного рівня шуму, вібрації, підвищеної температури в кабіні тракторів та комбайнів, нервовим перенапруженням, що призводить до найвищого показника виробничого травматизму саме серед трактористів-машиністів сільськогосподарського виробництва.

Типовими для тваринництва є небезпечні та шкідливі чинники, зумовлені застосуванням у цій галузі різноманітних технічних засобів: машин та механізмів для приготування кормів, прибирання гною, доїння молочних тварин, при обслуговуванні великої рогатої худоби, поголів'я свиней, кіз, овець тощо; широким використанням токсичних та подразнюючих речовин (лікарських та мінеральних домішок до кормів, дезинфікуючих, миючих засобів тощо); постійним контактом працівників з патогенними мікроорганізмами (бактеріями, вірусами та продуктами їх життєдіяльності, паразитами-збудниками інвазійних хвороб, спільних для людини і тварин). Крім того самі по собі тварини являються джерелом підвищеної небезпеки.

З огляду на вищезазначене для найбільш ефективного правового регулювання охорони праці в сільському господарстві поряд із загальними нормами (які було розглянуто в попередніх підрозділах підручника) існує ряд спеціальних норм, що відображають саме специфіку виробничих процесів за галузями сільськогосподарського виробництва та, відповідно, особливості охорони праці в них. Ці норми містяться в галузевих нормативних актах з охорони праці (НПАОП), які являють собою правила з охорони праці за видами виробничих процесів, та примірних інструкціях за видами робіт чи за професіями, на підставі яких власником підприємства розробляються інструкції з охорони праці вже на конкретному сільськогосподарському підприємстві.

До чинних на території України спеціальних нормативних актів з охорони праці в рослинництві належать:

- Правила охорони праці у сільськогосподарському виробництві НПАОП 01.1-1.01-00 (ДНАОП 2.0.00-1.01-00);
- Правила безпеки праці під час виконання робіт у захищеному ґрунті НПАОП 01.1-1.02-01 (ДНАОП 2.1.10-1.01-01);
- Правила безпеки та виробничої санітарії для насіннєвих заводів НПАОП 01.1-1.18-85 (НАОП 1.8.10-1.18-85);
- ССБП. Процеси виробничі. Бавовництво. Вимоги безпеки НПАОП 01.1-7.01-84 (НАОП 2.1.10-2.04-84 (ОСТ 46.3.1.160-84);
- ССБТ. Процеси виробничі в сільському господарстві, ефіроолійні культури. Вимоги безпеки НПАОП 01.1-7.02-84 (НАОП 2.1.10-2.10-84 (ОСТ 46.3.1.155-84);

- Примірна інструкція з охорони праці під час виконання ручних робіт у рослинництві ПІ 2.0.00-081-99;
- Примірна інструкція з охорони праці під час виконання робіт із пестицидами та агрохімікатами ПІ 2.0.00-082-99;
- Примірна інструкція з охорони праці під час післязбиральної доробки зерна ПІ 2.0.00-083-99;
- Примірна інструкція з охорони праці під час заготівлі кормів ІІІ 2.0.00-084-99;
- Примірна інструкція з охорони праці під час доробки та закладання на зберігання плодоовочевої продукції ПІ 2.0.00-085-99;
- Примірна інструкція з охорони праці під час виконання робіт у садах і на виноградниках ПІ 2.0.00-086-99;
- Примірна інструкція з охорони праці під час виконання робіт у захищеному ґрунті ПІ 2.0.00-087-99;
- Примірна інструкція з охорони праці для тракториста-машиніста сільськогосподарського виробництва ПІ 2.0.00-013-1999 та ін.

Специфіку охорони праці в тваринництві відображають такі нормативні акти:

- Техніка безпеки для робітників, які зайняті монтажем технологічного устаткування тваринницьких і птахівничих ферм НПАОП 01.2-1.01-67 (НАОП 2.1.20-1.05-67);
- Правила охорони праці у тваринництві. Свинарство НПАОП 01.2-1.09-05;
- Правила охорони праці у тваринництві. Велика рогата худоба НПАОП 01.2-1.10-05;
- Правила охорони праці у птахівництві НПАОП 01.2-1.03-08;
- Примірна інструкція з охорони праці під час заготівлі кормів ПІ 2.0.00-084-1999;
- Примірна інструкція з охорони праці під час догляду за тваринами ПІ 2.1.00-089-2000;
- Примірна інструкція з охорони праці під час виконання робіт у птахівництві ПІ 2.1.00-090-2000;

— Примірні інструкції з охорони праці під час ветеринарних, санітарно-профілактичних робіт та штучного осіменіння тварин ПІ 2.1.00-091-2000;

— Примірні інструкції з охорони праці під час механічного та ручного доїння ПІ 2.1.00-092-2000 та ін.

Особливості охорони праці в обслуговуючих процесах містять:

— Правила охорони праці під час технічного обслуговування та ремонту машин і обладнання сільськогосподарського виробництва НПАОП 01.41-1.01-01 (ДНАОП 2.2.00-1.01-01);

— Правила з безпечного складування, зберігання, перевезення, підготовки і внесення в ґрунт аміачної селітри НПАОП 01.41-1.05-72 (НПАОП 63.12-1.07-72) (НАОП 2.2.00-1.05-72);

— Правила техніки безпеки при роботі з водним аміаком (аміачною водою) НПАОП 01.41-1.07-63 (НАОП 2.2.00-1.07-63);

— Правила безпечного застосування рідкого аміаку в сільському господарстві НПАОП 01.41-1.08-82 (НАОП 2.2.00-1.08-82);

— Правила безпечної експлуатації насосних станцій водогосподарських систем меліорації НПАОП 01.41-1.11-99 (ДНАОП 2.2.00-1.11-99);

— Правила безпечної експлуатації каналів, трубопроводів, інших гідротехнічних споруд у водогосподарських системах меліорації НПАОП 01.41-1.12.00 (ДНАОП 2.2.00-1.12.00);

— Примірні інструкції з охорони праці під час приймання, зберігання й видачі паливо-мастильних матеріалів та заправлення ними машин ПІ 2.1.00-115-2000 тощо.

Як бачимо, на сьогодні особливості охорони праці за галузями сільського господарства відображені в досить великій кількості нормативно-правових актів. Проте більшість з них були розроблені та прийняті ще в 70—90-х роках ХХ ст. і в сучасних умовах не в змозі ефективно врегулювати питання охорони праці в сільськогосподарських підприємствах на фоні докорінних змін як організаційних форм сільськогосподарських підприємств, так і технологій виробництва продукції рослинництва та тваринництва. У сучасному сільськогосподарському виробництві постійно зростає кількість технологічних процесів, різноманітних речовин, генетично-модифікованих організмів, що становлять небезпеку для життя та здоров'я працівників сільського господарства, і саме врахування цих нових небезпечних та шкідливих чинників з метою розробки ефективних заходів та засобів з охорони праці та їх

закріплення на законодавчому рівні є підґрунтям для підвищення рівня безпеки сільського господарства як однієї з основних галузей економіки нашої країни.

Висновки з третього питання

Під час розгляду цього питання лекції ми визначили особливості джерел правового регулювання відносин з охорони праці в сільському господарстві, виявили особливості роботи з організації охорони праці в сільськогосподарських підприємствах, визначилися із питаннями внутрішньогалузевої диференціації правового регулювання охорони праці в окремих галузях сільського господарства.

Висновки з теми

Таким чином, протягом сьогоднішньої лекції ми розглянули основні положення, що стосуються особливостей правового регулювання трудових відносин в сільському господарстві та правового забезпечення соціального розвитку села. В тому числі, ми присвятили вагу і проблемам охорони праці в галузі.

Ми розглянули правове забезпечення соціального розвитку села, а також такі важливі напрямки соціального розвитку села, як розвиток соціальної інфраструктури села; розвиток житлового будівництва та комунального господарства на селі; побутове обслуговування жителів села.

Особливості правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах виявляються, зокрема, в порядку виникнення і припинення трудових відносин, правовому регулюванні оплати праці, робочого часу та часу відпочинку, дисципліни праці, відповідальності та охорони праці.

Під час розгляду питання охорони праці ми переконалися в тому, що існують як загальногалузеві, так і внутрішньогалузеві особливості правового регулювання охорони праці в трудовому праві.

Таким чином, соціально-трудова відносина становлять відносно самостійну групу відносин, що входять до складу аграрних відносин.

Трудові відносини тісно переплітаються із членськими та корпоративними відносинами, внаслідок чого фізичні особи як суб'єкти аграрного права можуть набувати подвійного правового статусу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці цієї теми студентів слід:

опрацювати конспект лекції;

ознайомитися із навчальною літературою з цієї теми;

ознайомитися із нормативно-правовими актами, які стосуються питань регулювання трудових відносин в сільському господарстві та забезпечення соціального розвитку села;

опрацювати монографічну літературу, статті в періодичних виданнях з цієї теми;

вести конспект підготовки до семінарського заняття.

Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Студенти повинні використовувати інші джерела і особливо періодичні видання.

Студентам необхідно засвоїти особливості правового регулювання трудових відносин в сільському господарстві.

Необхідно сформулювати уявлення про правове забезпечення соціального розвитку села.

Потрібно також ознайомитися із особливостями правового регулювання охорони праці в сільському господарстві.

Для самоперевірки доцільно використати такі контрольні запитання та завдання:

1. Що включає в себе поняття «соціальний розвиток села»?

2. Розкрийте поняття сільської поселенської мережі. Що являють собою трудонедостатні населені пункти?
3. Розкрийте порядок передачі об'єктів соціальної інфраструктури в процесі приватизації підприємств агропромислового комплексу до комунальної власності.
4. У чому полягає процес передачі об'єктів соціальної сфери до комунальної власності в процесі паювання майна недержавних сільськогосподарських підприємств?
5. Розкрийте порядок надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам на селі.
6. Яким чином здійснюється на селі розвиток інженерної інфраструктури?
7. Які заходи планується здійснити для покращення торговельного та побутового обслуговування на селі. Згадайте, що являють собою споживчі кооперативи та яка їх роль у таких заходах?
8. Які нормативи встановлені законодавством для забезпечення жителів села послугами поштового зв'язку?
9. У чому полягає зміст програми «Шкільний автобус»?
10. Які пільги для жителів села встановлені при сплаті за електроенергію, оплаті житлово-комунальних послуг і придбанні скрапленого газу та твердого палива?
11. Яким чином регулюються трудові відносини сільськогосподарських підприємствах. У чому полягають особливості такого регулювання?
12. Які особливості впливають на трудові відносини в сільськогосподарських підприємствах?
13. Які особливості правового регулювання оплати праці в сільському господарстві вам відомі?
14. Яким чином здійснюється облік робочого часу в сільськогосподарських підприємствах?
15. Згадайте, що таке підсумований облік робочого часу?
16. Що включає в себе право на відпочинок?
17. У чому полягають особливості при реалізації права на відпочинок працівниками сільського господарства?
18. Яким чином здійснюється правове забезпечення додержання дисципліни праці в підприємствах АПК?
19. Вкажіть основні нормативно-правові акти в сфері підготовки кадрів для села.
20. Визначте поняття та порядок встановлення квоти підготовки фахівців для агропромислового комплексу.
21. Дайте визначення поняття «охорона праці».
22. Як здійснюється організація охорони праці на сільськогосподарських підприємствах?
23. Які особливості має охорона праці жінок та неповнолітніх осіб у сільському господарстві?

24. В яких нормативних актах відображається специфіка охорони праці в рослинництві?
25. У чому полягає специфіка охорони праці в тваринництві?
26. Назвіть функції служби охорони праці сільськогосподарського підприємства.
27. Які обов'язки покладаються на Фонд соціального страхування від нещасних випадків відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»?
28. Вкажіть, яким нормативно-правовим актом встановлено перелік робіт з підвищеною небезпекою та перелічіть такі види робіт у сільському господарстві.
29. Яким чином здійснюється організація охорони праці фермерів та одноосібних підприємців, які не використовують найману працю?
30. З яких джерел здійснюється фінансування профілактичної роботи, всіх заходів з охорони праці на сільськогосподарських підприємствах?

[1] Статівка А. М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні / А. М. Статівка. - Х.: Право, 2007. - С. 36-37.

[2] Єрмоленко В. М. Правові проблеми залучення інвестицій у соціальний розвиток села / В. М. Єрмоленко // Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання: монографія / за ред. В. І. Семчика. — К.: Юридична думка, 2008. - Є. 194.

[3] Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / за ред. Ю. Я. Лузана. К: Мін. аграр. пол. України, Наук.-дослід. центр нормативів праці, 2000. — С. 94

